

**ВИПУСК
10/2014**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ПРАВО • ЕКОНОМІКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

10, 2014

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2014

УДК 33+34

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. – Вип. 10. – 262 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2014. – № 10. – 262 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 3 від 30.10.2014 р.).

**За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.**

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

**При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це
видання є обов'язковим.**

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2014 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Луцький А. І. – кандидат юридичних наук, доцент

Заступники голови редколегії:

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор

Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор

Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України

Мацькевич М. М. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Члени редколегії:

Басиста І. В. – доктор юридичних наук, доцент

Витвицька О. Д. – доктор економічних наук, професор;

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;

Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;

Гуцуляк Г. С. – доктор економічних наук, професор;

Данилюк М. О. – доктор економічних наук, професор;

Дзьоба О. Г. – доктор економічних наук, доцент;

Зайчук О. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Зварич І. Т. – доктор політичних наук, професор, заслужений економіст України;

Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України, экс-суддя Конституційного Суду України;

Пуцентайло П. Р. – доктор економічних наук, доцент;

Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України

Борович О. М. – кандидат економічних наук, доцент;

Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист
України;

Легкий В. І. – кандидат економічних наук, доцент;

Луцька Н. І. – кандидат економічних наук, доцент

Луцький М. І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент;

Мазур І. М. – кандидат економічних наук, доцент;

Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Остафійчук П. Г. – кандидат фізико-математичних наук, доцент;

Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Перович Д. М. – кандидат економічних наук, доцент;

Рижий І. Б. – кандидат економічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Ілин Л. М. – кандидат історичних наук.

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Костицький М. В.

Психологічні фактори впливу на особу злочинця 12

Луцький А. І.

Вплив ідей екзистенціалізму
на право та правову ідеологію.....20

Луцький Р. П.

Позитивне право як баланс раціонального співвідношення
державної волі та волі громадян.....26

Луцький М. І.

Християнські засади австрійського цивільного
та кримінального законодавства
як основа правової системи ЗУНР 32

Косьмій М. М.

Вплив морально-правових норм на регулювання
сучасних містобудівних відносин в Україні 38

Гаврецька М. Й.

Правовий режим української мови
в органах самоврядування Східної Галичини
в складі Австрії, Австро-Угорщини 44

Грицкевич С. Г.

Використання законодавства як форми
«обґрунтованого» насильства.....50

Яремко О. М.

Людина в сучасній європейській правовій культурі 57

Скоморовський В. Б.

Вплив партійних рішень і постанов на процеси
становлення й функціонування радянської держави 62

Онищук І. І.

Техніка правового моніторингу в Україні: об'єкти та суб'єкти 69

Каленюк О. М.

Українська правнича термінологія в діловодстві
державних органів та судівництві на західноукраїнських землях
наприкінці XIX – на початку XX століття.....77

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Мацькевич М. М.

Юридичні гарантії охорони та захисту конституційних
культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні.....86

Книш В. В.

Методологічні засади розуміння сутності
та ознак конституційно-правової відповідальності
суб'єктів конституційних правовідносин 92

Свиридюк Н. П.

Економічна політика держави як предмет
адміністративно-правового дослідження 99

Васильченко О. П.

Рівноправ'я громадян незалежно від етнічного походження 106

Ковалик В. В.

Поняття, основні риси і принципи державної служби
як інституту адміністративного права 113

Корчака В. М.

Правосуб'єктність українського народу як особливого суб'єкта
конституційно-правових відносин 118

Титко А. В.

Система спеціально уповноважених суб'єктів
у сфері протидії корупції – доцільність реформи.....125

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Жукевич І. В. Веприк Ю. І.

Проблеми судового розгляду цивільних справ
про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.....132

Длугош О. І.

Дефект волі у правочині, вчиненого адієздатною особою 139

Бабецька І. Я.

Договір купівлі-продажу частки
за законодавством України та країн ЄС 146

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

Острогляд О. В.

Суб'єкти кримінально-правової політики:
поняття та загальна характеристика 151

Гуцуляк М. М., Костюк Л. О.

Громадські роботи в системі кримінальних покарань 156

ЕКОНОМІКА

Щурик М. В.

Удосконалення засад кредитування
сільськогосподарських підприємств.....161

Мельник О. Г., Ганас Л. М.

Метод аналізування стану управління
виробничими запасами на вітчизняних
машинобудівних підприємствах 169

Борович О. В.

Аналіз сучасного стану обліку розрахунків
за податком на прибуток 176

Мазур І. М.

Енергетична надійність як критерій оцінювання
енергетичної безпеки національної економіки 183

Струк Н. П.

Особливості управління газотранспортною системою України
в умовах євроінтеграції.....197

Легкий В. І.

Система показників економіки праці в управлінні
кадровим потенціалом організації 203

Криховецький І. З.

Концептуальної моделі управління поведінкою споживача
та їх розробка в межах туристичної галузі Прикарпаття 210

Луцька Н. І.

Основні підходи до вивчення оціночних моделей
визначення рівня транскордонного співробітництва 215

Рижий І. Б.

Маркетингові дослідження як ключовий елемент
управління рекламою 219

Масляк І. М.

Соціально-економічний прогноз в управлінні сталим
урбаністичним розвитком міста Івано-Франківська 227

Шевченко В. І.

Визначення стратегічних напрямів
подальшого розвитку міжнародного страхового ринку
в умовах глобалізації 230

Цюцяк І. Л.

Особливості обліку додаткового капіталу
у товариствах з обмеженою відповідальністю 237

Качан Х. І.

Теоретико-концептуальні засади банківської системи.....245

Щурик М. В., Данилюк Х. В.

Онтологічні та духовні засади відтворення
природоресурсної сфери: регіональний зріз 251

CONTENTS

LAW

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW,
SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY**

Kostytskyy M. V.

Psychological Factors of the Influence on an Offender 12

Lutsky A. I.

The Influence of Existentialism Ideas
on the Law and Legal Ideology 20

Lutsky R. P.

Positive law as the balance of efficient ratio
of public will and the will of the citizens.....26

Lutsky M. I.

Christian principles of the Austrian civil
and criminal legislation as the basis of Legal system
of ZUNR(West Ukrainian People's Republic) 32

Kosmiy M. M.

Influence of moral and legal norms
to regulate modern urban development relations in Ukraine 38

Havretska M. Y.

The legal state of the Ukrainian language
in self government bodies on the Eastern Galicia
as a part of Austria, Austro-Hungary 44

Gritskevich S. G.

Use the legislation as a form of «reasonable» violence 50

Yaremko O. M.

The human in the modern European legal culture 57

Skomorovskyi V. B.

The influence of the party's decisions on the processes
of functioning and development of the Soviet State 62

Onyshchuk I. I.

The technique of the legal monitoring in Ukraine:
objects and subjects 69

Kalenyuk O. M.

Ukrainian Legal Terminology in state bodies
and legal proceedings in West Ukrainian lands
in the End of the XIX – at the Beginning of XX century 77

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Matskevich M. M.

Legal guarantees of guard and protection
of constitutional cultural rights and freedoms
of man and citizen are in Ukraine 86

Knysh V. V.

Methodological basis of understanding
of the nature and features of the constitutionally law
responsibility of the subjects of constitutional relations 92

Sviridyuk N. P.

Ministry of Justice, as the subject of the implementation
of the economic functions of the state 99

Vasilchenko O. P.

Equality of citizens regardless of ethnic origin 106

Kovalyk V. V.

Concept, the main features and principles of public service
as an institution of administrative law 113

Korczaka V. M.

Legal personality of the Ukrainian people as a special subject
of constitutional-legal relations.....118

Tytko A. V.

The system is specifically authorized subjects
in the field of combating corruption – the appropriateness of reform.....125

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Zhukevych I. V., Vepryk Y. I.

Issues of civil court trials on granting minors full capacity to act 132

Dlugosh O. I.

Defect of will in a legal transaction, which is done
by a partially capable person 139

Babetska I. Y.

Sales contract valleys in Ukraine legislation and EU countries.....146

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION

Ostroglyad A. V.

Subjects of criminal legal policy:
concept and general description 151

Huculak M. Y., Kostyuk L. O.

Public works in the criminal penal 156

ECONOMY

Shchuryk M. V.

Improving fundamentals lending farms 161

Melnyk O. G., Hanas L. M.

The method of analyzing of manufacturing inventories
management at the domestic machine-building enterprises 169

Borowicz O. V.

Analysis of the current state of the accounting calculations
for income tax 176

Mazur I. M.

The reliability of energy supply as a evaluation criteria
of energy security of the national economy 183

Struk N. P.

Features of management Ukrainian gas transportation
system in conditions of European integration.....197

Legkyi V. I.

Scorecard Labor Economics in human resources
management organization 203

Kryhovetskyy I. Z.

Conceptual models of the consumer's behavior management
and their development within the tourism
industry of the Pre-Carpathian 210

Lutska N. I.

The main approaches to the study of valuation models
determine the level of cross-border cooperation 215

Ryzhy I. B.

Marketing Research as a Key Point
of Advertisement Management 219

Maslyak I. M.

Socio-economic outlook in the management
of sustainable urban development in Ivano-Frankivsk 227

Shevchenko V. I.

Defining the strategic directions
of further development of international insurance market
in the under globalization 230

Tsyutsyak I. L.

Features account of additional capital
in limited liability companies 237

Katchan H. I.

Theoretical and conceptual foundations
of the banking system 245

Shchuryk M. V., Danyliuk H. V.

Ontological and spiritual principles of recreation
of prirodoresursnoy of sphere: regional cut.....251

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України*

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ

У статті здійснюється характеристика та класифікація основних факторів впливу на особу, яка вчиняє правопорушення. Розкривається основне поняття особи та основні шляхи її соціалізації. Визначаються основні риси особи, такі як світогляд, характер, моральність, свобода, відповідальність. Окрема увага приділяється проблемам психічних аномалій та їх впливу на можливість вчинення злочину чи інших протиправних вчинків. Характеризуються основні ознаки особи злочинця, окрема увага приділяється особі неповнолітньої особи та її основні психологічні властивості.

Ключові слова: кримінальне право, психологія особи, соціалізація особистості, віктимна поведінка, психологічні аномалії.

Постановка проблеми. Поняття особи у діалектичному розумінні – цілісне утворення, яке виступає результатом надзвичайно складного процесу, в якому соціальне проявляється через внутрішні умови, біологічну природу людини. Соціологічне і біологічне в ній існують не поряд, а в єдності і взаємообумовленості. У той же час значення соціального і біологічного в структурі особи неоднаково. Провідну роль відіграють соціальні начала, зокрема ті суспільні відносини, які притаманні даному суспільству і які входять у зміст особи.

Найбільше значення в змісті особи мають такі особливості, як її ставлення до суспільства, інших людей, своїх обов'язків, до себе самої. Ці якості дають змогу визначити напрямки своєї діяльності у відповідності з конкретною ситуацією, реальними умовами оточуючої дійсності і своїми прагненнями, можливостями, потребами.

Особливості особи, окремі риси її поведінки, визначають не лише місце у суспільстві, а й основні норми поведінки, їх дотримання чи порушення. Якщо дотримання норм поведінки є стандартним типом суспільної реалізації, то вчинення правопорушень є винятком. Наукова актуальність нашого дослідження полягає у необхідності комплексного наукового підходу до розкриття основних факторів, що характеризують особу злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній психології приділяється достатньо багато уваги характеристиці основних психологічних рис злочинця, проблемам соціалізації та загального психологічного клімату суспільства. Однак, праці, які б чітко визначили та класифікували основні фактори, що характеризують особу злочинця відсутні.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких науковців, як Ю. М. Антоняна, С. В. Бородіна, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, А. Г. Ковальова, М. В. Костицького та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення та класифікація основних психологічних факторів впливу на особу, що вчинила правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особа, як людський індивід, що є як суб'єктом соціальних так і юридичних відносин і свідомої діяльності формується в процесі діяльності і спілкування. Тобто, процес її формування, по суті, є процесом соціалізації людини, який відбувається шляхом внутрішньособистісного, міжособистісного і надособистісного формування неповторно-унікального її душевного складу [5, с. 5].

Процес соціалізації вимагає, від людини продуктивної активності, що проявляється в постійній корекції своїх дій, вчинків, поведінки. Це, в свою чергу, викликає необхідність розвитку здатності самооцінки, що пов'язано з розвитком самосвідомості. Самосвідомість і самооцінка в сукупності утворюють той основний стержень особи, навколо якого складається її неповторний по різноманітності «портрет», характерна лише для неї специфіка.

Сучасна психологічна наука, в особі виділяє три ключові аспекти: 1) внутрішньособистісний (інтраіндивідуальний) аспект, що включає темперамент, характер, здібності, тип вищої нервової діяльності; 2) міжособистісний (інтеріндивідуальний) аспект, який характеризує людину в її взаємозв'язках і взаємовпливах з іншими людьми, соціальними групами, суспільством; 3) надособистісний (метаіндивідуальний), аспект, що полягає в «продовженні» себе в інших людях, активному впливі на їх інтелектуальну та емоційно-вольову сфери, в забезпеченні ідеального представництва себе як особистості в інших людях за рахунок проведених у них «внесків» (персоналізації).

Кожна особа володіє комплексом стандартних властивостей, які формуються у процесі її соціалізації та визначають місце і поведінку у суспільстві. Такими властивостями є світогляд, характер, моральність, свобода і відповідальність.

Головною результативною властивістю особи є світогляд – сукупність узагальнених уявлень про дійсність, переконань та ідеалів, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне і теоретичне ставлення людини до світу, її спосіб сприйняття, осмислення і оцінки навколишньої дійсності і самої себе.

Одночасно із формуванням світогляду складається і характер особи – сукупність стійких індивідуальних особливостей, які проявляються в діяльності і спілкуванні і зумовлюють типові для неї способи поведінки. Характер є психологічним стрижнем людини, який стабілізує її соціальні форми активності. Характер пов'язаний з волею – свідомою саморегуляцією людиною своєї діяльності і поведінки. Люди з сильною волею мають і сильний характер. Сила волі впливає і на світогляд, робить його стійким, цільним, надає йому дійової сили.

Зазначені особливості (якості) особи нерозривно пов'язані з моральністю – здатністю діяти і поводити себе відповідно до принципів і норм моралі. Моральність перевіряється повсякденно, особливо в екстремальних, складних ситуаціях. З моральністю пов'язані свобода і відповідальність людини. Вони проявляються у взаємодії її особистих

і суспільних інтересів. Для громадянського суспільства бажаною є гармонія особистих і суспільних інтересів, хоча між ними і є певне діалектичне протиріччя, яке на ниві індивідуалістичної психології може прорости асоціальною або антисоціальною поведінкою людини, правопорушенням чи злочином.

У громадянському суспільстві особа, яка скоїла злочин, вступає в протиріччя із соціально-психологічною структурою суспільства. Правопорушник, злочинець – це реальний, але в той же час такий соціальний тип особистості, що знищує себе як особистість.

Особа злочинця формується як вияв у соціальних процесах вроджених і набутих дефектів індивіда. Під детермінантами злочинів розуміють у кримінології соціальні явища, які їх породжують, та сприяють їх скоєнню. Детермінанти злочинності психологічні і соціальні за своєю суттю, вони виступають цілою системою соціально-економічних, ідеологічних, політичних, психологічних, культурно-виховних і організаційно-управлінських факторів, які проявляються у вчиненні злочинів.

Серед психологічних детермінант злочинів можна виділити соціально-психологічні, психологічні і патопсихологічні.

Соціально-психологічні детермінанти злочинів – це криміногенні деформації групової та індивідуальної свідомості у вигляді традицій, звичок, мотивацій, які суперечать ідеології і психології громадянського суспільства. До соціально-психологічних явищ, які породжують злочинність, належать пияцтво (половина всіх злочинів), користолюбство (кожний другий злочин), паразитизм (кожен п'ятий злочин), безвідповідальність й розпущеність і т. н. Виділення детермінант соціально-психологічного характеру не означає, що лише вони породжують чи сприяють скоєнню злочинів. Соціально-психологічні детермінанти теж пов'язані з деформацією певних суспільних явищ – політичних, ідеологічних, економічних, управлінських та ін. Вони начебто опосередковуються на рівні соціальної психології, перетворюються в криміногенні детермінанти.

Психологічні або індивідуально-психологічні особливості конкретної особи теж можуть проявлятися як детермінанти скоєння злочинів. Вони пов'язані зі ставленням людини до суспільства, держави, громадських обов'язків, оточуючих людей, до себе самого, до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій. Стосовно злочинів неповнолітніх психологічними детермінантами можуть виступати вікові особливості, що характерно для перехідного періоду, такі негативні риси характеру, як егоїзм, егоцентризм, викривлені потреби, утилітарний, прагматичний підхід до соціальної діяльності батьків, інколи, бурхливий психосексуальний розвиток (акселерація) на фоні відставання соціальної зрілості особи.

Вказана вікова криза є об'єктивною, неминучою, вона протікає в більш чи менш вираженому конфлікті з оточуючими, з суспільними інтересами.

Некоректовані потреби «сучасного» підлітка і юнака (стильний одяг, сучасні мобільні гаджети, мотоцикл, автомобіль та ін.) часто спонукають їх до майнових злочинів. Не маючи кримінального досвіду, підлітки при цьому гуртуються в групи або підпадають під вплив осіб, які вже притягалися до кримінальної відповідальності.

Потреба самоутвердження серед однолітків призводить неповнолітніх до скоєння хуліганства, злочинів проти життя і здоров'я громадян. Причому в основі, наприклад, хуліганства лежать, як правило, такі спонукування: підвищити свій престиж – 36 % випадків; діяти «за компанію», із солідарності – 30 % випадків; висловити неповагу до оточуючих – 34 % випадків [5, с. 9].

Наведені спонукання в більшій чи меншій мірі пов'язані з самоутвердженням.

У залежності від психологічних особливостей підлітка в перехідний період конфлікт з оточуючими людьми може призводити не тільки до порушення норм права, скоєння злочинів і правопорушень, а й до агресії проти себе самого, до самогубства. Часто такі дії пов'язані з некомпетентністю, грубістю, не кваліфікованістю педагогів, конфліктами в сім'ї.

Такі психологічні властивості особи, як неповага до почуттів і переживань інших людей, зневажливе ставлення до їх страждань, наслідків вчинюваних дій, іноді жорстоких і цинічних, переконаність у допустимості насильницьких дій як засобів реалізації своїх бажань, стереотипи грубої, зухвалої поведінки, агресивності, нестриманості, позиція самовиправдання, перекладення вини на оточуючих, потерпілого, обставини виступають часто детермінантами насильницьких злочинів і хуліганства не лише у неповнолітніх, а й у дорослих.

Психологічні властивості часто впливають і на рецидив злочинності. Зокрема виділяються такі психологічні детермінанти: примітивізація інтересів і потреб, орієнтація на безпосередні бажання і вигоди, закомплексованість, прагнення компенсувати низький соціальний статус, соціальну ізоляцію, демонстративність в додержанні жаргону, традицій і звичаїв злочинного середовища, його ієрархії, озлобленість, нестриманість, неадекватність і примітивізм емоційних реакцій.

Окрему увагу слід звернути на психологічні аномалії та їх вплив на особу. Загалом, у більшості людей з психічними аномаліями переважають нормальні психічні явища і процеси, а тому вони в основному зберігають свої соціальні зв'язки: в переважній більшості випадків такі особи працездатні, дієздатні і осудні.

Психічні аномалії сприяють виникненню або породжують такі риси характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, знижують волюві процеси, підвищують навіюваність, ускладнюють контрольні механізми. Психічні аномалії є перешкодою для соціалізації індивіда, засвоєння ним суспільних цінностей, встановлення нормальних зв'язків і відносин, заважають певним видам діяльності, в тому числі трудовій, підвищують вірогідність вчинення протиправних дій, ведення антисуспільного способу життя. Психічні аномалії можуть протікати приховано, не проявлятися явно, а сприйматися оточуючими не як психічні розлади, а як дивацтва, невірноваженість, інтриганство, сутяжництво, незрозуміла жорстокість, тупість і т. п. Ці аномалії за певних умов знижують опір у впливі на людину ситуації, в тому числі конфліктної, криміногенної, створюють перепони для розвитку соціально цінних рис, особливо для адаптації в оточуючому середовищі, послаблюють механізми внутрішнього контролю, звужують можливість вибору рішень і варіантів поведінки, полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, непродуманих, у тому числі протиправних, вчинків [1, с. 8-9].

До психічних аномалій відносяться: 1) невротизм і невротичні стани – невротизм (астенічний невротизм), істеричний, депресивний, нав'язливих станів невротизм, невротичний розвиток; 2) психопатії – збудливого, параноїдального, істеричного, нестійкого, гальмівного, шизоїдного, астенічного, епілептоїдного та ін. типів; 3) акцентуації характеру – гіпертична, циклоїдна, лабільна, астеноневротична, сенситивна, психастенічна, нестійка, конформна, змішана та ін.; 4) психопатичний розвиток і неправильне виховання – гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, потураюча гіперпротекція, емоційне нехтування, жорстокі взаємовідносини, виховання в атмосфері культу хвороби, суперечливе виховання, виховання поза сім'єю, деприваційне виховання та ін.; 5) затримки психічного розвитку – спадкові, хромосоми зумовлені, пов'язані з

внутрішньотривним чи природовими пошкодженнями і атипичні олігофренії; 6) затримки розвитку, пограничні з олігофренією – вроджена субдебільність (так звані конституційно дурні особи), психічний інфантилізм, непроградієнтний варіант синдрому раннього дитячого аутизму, затримки розвитку в зв'язку з залишковими явищами раннього органічного пошкодження головного мозку, затримки розвитку при органічних процесах і затяжних соматичних захворюваннях, психогенно і ситуативно зумовлені затримки розвитку, а також ті, які пов'язані з сенсорною депривацією та ін.; 7) залишкові прояви перенесених черепно-мозкових травм; 8) алкоголізм і наркоманія [5, с. 12].

Кримінологи, судові психологи і психіатри наводять різні дані про число осіб з психічними аномаліями серед злочинців – від 20 до 60 %. Серед осіб, які скоїли тяжкі злочини проти особи, частка злочинців із психічними аномаліями становить близько 68 %; за іншими даними серед правопорушників питома вага осіб з розладами психіки становить 68,8 % [3, с. 145].

Як уже вказувалось вище, в особі психологічне нерозривно пов'язане з біологічним і соціальним, вони взаємовпливають одне на одне, взаємодоповнюються. Отже, і соматичні захворювання, особливо хронічні та інфекційні, викликають тимчасові або тривалі психічні зміни, проявляються опосередковано через психіку і у вчинених правопорушеннях і злочинах.

У кримінологічній літературі відносно значення причин і умов психічних і пов'язаних з ними соматичних аномалій у системі злочинності, робляться правильні висновки про те, що серед правопорушників, особливо неповнолітніх, число осіб із аномаліями зростає, що переважну більшість осіб із психічними аномаліями становлять не ті, в кого є важкі чи стійкі захворювання, а особи із психопатичними рисами особистості і залишковими, явищами після перенесених травм, що психопатичні риси в переважній більшості випадків (80-85%) набувалися внаслідок несприятливих умов життя й виховання.

Варто зауважити, що психічні аномалії можуть проявлятися не лише як детермінанти злочинної, а й віктимної поведінки потерпілого.

Якщо характеризувати особу злочинця, то вона об'єднує юридичні, соціологічні її психологічні ознаки. Юридичні ознаки злочинця виділені у першу чергу у кримінальному праві.

Кримінальне законодавство класифікує злочини як тяжкі, середньої тяжкості, незначні, вмісні і необережні, проти власності, проти життя, здоров'я і гідності особи і т. д., і визначає злочин як передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на суспільний лад, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а також інше, суспільно небезпечне діяння, яке посягає на встановлений правопорядок.

Необхідними елементами складу злочину, поряд з об'єктом посягання і об'єктивною стороною, є суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину. Останні два елементи пов'язані з особою. Для суб'єкта злочину характерним є досягнення встановленого віку (14 чи 16 років) і осудність – здатність усвідомлювати свої дії, керувати ними та передбачати наслідки. Суб'єктивна сторона характеризує внутрішнє, психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчинила, та до його наслідків, включає мотиви і цілі злочину.

Традиційно злочинцем у кримінальному праві визнається конкретна, індивідуальна особа, що вчинила злочин і характеризується сукупністю типових ознак, характерних для злочинців або для окремих їхніх груп чи категорій.

Найбільш повно ці типові ознаки злочинця розкривають наука кримінального права, кримінологія і юридична психологія, які, спираючись на дані соціології, загальної і соціальної психології, узагальнюють психологічні ознаки особи злочинця. Правда, кримінологічна наука стоїть на платформі ретроспективного (зворотного) аналізу особи злочинця після того, як злочин уже вчинено. Встановлювати ознаки злочинця в особі, яка хоч і стала на шлях скоєння злочину, але не скоїла його, вважається методологічною помилкою. При цьому проводяться паралелі з зарубіжною західною кримінологією, яка дає можливість застосовувати поняття «особа злочинця» на підставі наявності в особі комплексу психологічних, патопсихологічних, антропологічних чи генетичних особливостей. В свою чергу, така теоретична трактування є базою для застосування пенітенціарних і превентивних заходів до людини, яка не тільки не скоювала злочину, але, можливо, ніколи б і не скоїла.

З точки зору соціології, злочинець – це така особа, яка є носієм соціальних зв'язків і залежностей, які сформували її як суб'єкт асоціального чи антисоціального типу діяльності. Юридичною формою, яка фіксує асоціальний чи антисоціальний тип діяльності і поведінки є правопорушення і злочин, а соціальна відповідальність за таку діяльність чи поведінку носить кримінальний або інший правовий характер.

Психологічною ознакою злочинця є особливості його інтелектуальної і емоційно-вольової сфер, характеру, темпераменту, спрямованості, орієнтацій, типових реакцій у поведінці, мотивацій його правомірних і протиправних діянь та ін. Про психологічні особливості злочинця, які можуть виступати детермінантами злочинної поведінки, вказувалось вище. Однак, це не значить, що особа злочинця постає перед нами винятково в чорних фарбах. Злочинцем може бути і особа з правильними соціальними орієнтаціями, моральним і правомірним способом життя, соціально цінними установками, гармонійним розвитком інтелектуальної і емоційно-вольової сфер, відсутністю аномальних відхилень в психіці і т. п., яка, однак, під впливом ситуації і віктимної поведінки потерпілого стає на шлях порушення кримінального закону.

Для визначення осіб, які стали на шлях скоєння злочину, вже вчинили правопорушення, які заслуговують адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову відповідальність, у кримінології і юридичній психології застосовується поняття «криміногенна особа». Для неї характерним є:

- 1) формування в умовах інтенсивного протиправного аморального впливу, спостереження протиправних дій, що вчинюються членами сім'ї, групою ровесників, в учбовому, трудовому колективах;
- 2) наявність системи моральних вчинків і правопорушень різного роду, які повторюються навіть після вжиття заходів впливу;
- 3) певне відчуження такої особи від соціального середовища і його ціннісно-нормативної системи, яке проявляється в фактичному чи психологічному відключенні від джерел інтенсивного позитивного вливу (здорових учбових, трудових колективів, сімей, організацій), в замиканні в колі осіб із подібними характеристиками поглядів і поведінки чи серед тих, хто приймає її такою, як вона є; деформація соціальних позицій і ролей;
- 4) викривлена соціалізація особи, яка формує в неї якості, що відповідають деформованому в моральному і правовому розумінні середовищу, стимулює діяльність, яка визнається, ціниться і заохочується в цьому середовищі;
- 5) зняття почуття небезпеки, страху, ганьби від можливої чи реальної кримінальної, адміністративної, моральної відповідальності;

- 6) активність особи в ситуації скоєння злочину в залежності підтипу особи і провокування чи створення конфліктної ситуації [2, с. 117-118].

Криміногенність особи є своєрідним показником її кримінальної «зараженості», моральної деформації і характеру, викривлення чи відсутності соціальних установок і орієнтації в діяльності і поведінці. Проте, іноді навіть при достатній кримінальній «зараженості» суб'єкт не вчиняє злочинів, а, значить, не може трактуватись як злочинець. Через це в даному разі в негативній проекції повинен проявитися один з основних принципів психології – принцип єдності особи і діяльності.

Лише реалізувавшись у діяльності, забороненій кримінальним законом, криміногенна (а іноді й не криміногенна) особа стає злочинцем. Тому і в класифікації типів особи злочинця за кримінологічними і психологічними критеріями теж лежить цей принцип єдності особи і діяльності.

Психолог О. Г. Ковальов у залежності від ступеня кримінальної «зараженості» особи виділяв глобальний тип з повною злочинною зараженістю, парціальний тип – з частковою злочинною зараженістю і передкримінальний тип, який в силу психологічних ознак (збудливості, недостатнього володіння собою та ін.) здатний на злочин [4, с. 50].

На нашу думку, дещо умовно можна виділити антисоціальний, асоціальний і ситуативний тип особи злочинця.

Для антисоціального типу характерна чітка, усвідомлена антисупільна, протизаконна орієнтація в діяльності і поведінці, систематичне, звичне порушення норм права і моралі, спеціальне створення криміногенної ситуації і переборювання перепон і труднощів на шляху реалізації злочинного умислу.

Асоціальний тип особи злочинця характеризується схильністю до скоєння аморальних проступків і вчинення правопорушень незлочинного характеру, соціальною пасивністю, нестійкістю моральних установок, конформізмом, здатністю підпадати під вплив середовища, ситуації, осіб з антисоціальною спрямованістю. Злочин у осіб даного типу може не відповідати їх життєвим планам, бажанням, але в той же час цілком може вкладатися в звичний стиль поведінки, реальний спосіб життя.

Ситуативний тип особи злочинця характеризується домінуючою роллю в скоєному злочині криміногенної, конфліктної ситуації, значним впливом віктимної поведінки потерпілого і несприятливого збігу обставин. Злочин у цього типу особи перебуває в протиріччі з усією її попередньою поведінкою, соціальними і ціннісними орієнтаціями, життєвою позицією, суспільно-корисною його діяльністю. У скоєному злочині проявляються приховані іноді навіть від самого суб'єкта дефекти в його моральній і правовій свідомості, недоліки і упущення у вихованні, соціалізації.

У ситуативних злочинах можуть проявитися підсвідомі і безсвідомі особливості психіки конкретної людини. До ситуативних слід відносити також такі злочини, в яких визначальну роль відіграють афектогенний, стресовий чи фрустраційний характер ситуації та імпульсивна протиправна поведінка, зумовлена безсвідомими психологічними механізмами.

Висновки. Таким чином, аналіз психологічних детермінант злочину і особи злочинця відіграє важливу роль у діяльності органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, адвокатури при розслідуванні і судовому розгляді факту вчинення злочину, в правильній кваліфікації скоєного і вибору справедливої та законної міри покарання злочинцеві.

Кримінологічні дослідження показують, що найпоширенішим є асоціальний тип особи злочинця. Асоціальний тип в останні роки частіше зустрічається серед осіб, які

притягаються до кримінальної відповідальності за розкрадання державного майна у великих і в особливо великих розмірах, господарські і службові злочини, злочини проти правосуддя і порядку управління, Цей же тип превалює і серед тих, хто вчинив злочин повторно і серед особливо небезпечних рецидивістів.

Ситуативний тип особи злочинця поширений серед тих, хто скоює хуліганство, посягання на здоров'я, честь і гідність громадян, викрадення автотранспортних засобів і ін. Цей тип максимально представлений серед неповнолітніх злочинців, особливо серед школярів і студентів коледжів – більше половини з них належать до цього типу.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М. Преступность и психологические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 208 с.
2. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 1981. – 160 с.
3. Закалюк А. П. Проблемы изучения личности правонарушителя: сб. науч. ст. / А. П. Закалюк // ВНИИ МВД СССР; ВНИИ МВД СССР. – Москва: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 158 с.
4. Ковалев А. Г. Психологические основы исправления правонарушителя / А. Г. Ковалев. – М.: Юрид. лит., 1968. – 136 с.
5. Костицкий М. В. Злочин можна попередити / М. В. Костицкий. – К.: Знання, 1999. – 47 с.

Костицкий М. В. Психологические факторы влияния на личность преступника

В статье осуществляется характеристика и классификация основных факторов влияния на человека совершающего правонарушения. Раскрывается основное понятие личности и основные пути ее социализации. Определяются основные черты личности, такие как мировоззрение, характер, нравственность, свобода, ответственность. Отдельное внимание уделяется проблемам психических аномалий и их влияния на возможность совершения преступления или иных противоправных поступков. Характеризуются основные признаки личности преступника, особое внимание уделяется персоне несовершеннолетнего и его основным психологическим свойствам.

Ключевые слова: уголовное право, психология личности, социализация личности, виктимное поведение, психологические аномалии.

Kostytskyy M. V. Psychological Factors of the Influence on an Offender

The article highlights the characteristics and classification of main factors of the influence on an entity who commits offence. The main notion of a person and main ways of socializing are developed. The main features of an entity such as outlook, character, morality, freedom, responsibility are defined. A certain attention is given to the problems of mental anomalies and their influence on the probability of crime commitment and other offences. The main features of an offender are characterized, a certain attention is given to a minor and his main psychological peculiarities.

Key words: criminal justice, psychology of a person, personality socializing, victim behavior, psychological anomalies.

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ ІДЕЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ НА ПРАВО ТА ПРАВОВУ ІДЕОЛОГІЮ

У статті розкривається суть екзистенціалізму як філософської та філософсько-правової концепції. Визначаються основні обставини виникнення цієї концепції. Аналізується рівень впливу ідей екзистенціалізму на правову ідеологію та норми права сучасної української держави. Акцентовується увага на протиборстві позитивістської та природньо-правової доктрини. Екзистенціалізм правової ідеології визначається крізь призму високого рівня політизації суспільства та правову активність людей, зокрема під час «революції гідності».

Ключові слова: екзистенціалізм, праворозуміння, буття, позитивізм, філософсько-правова доктрина, норма права.

Постановка проблеми. У сучасній філософії права триває постійна боротьба між двома основними правовими концепціями – позитивного та природнього права. Більшість науковців, причиною кризи сучасної правосвідомості, крізь призму аналізу суспільно-політичного розвитку, зокрема й української держави, вбачають позитивізм. У наших попередніх дослідженнях ми також намагалися визначити вплив позитивізму та ідей природнього права на розвиток правової системи загалом та правової ідеології зокрема [5; 6]. Погоджуючись із твердженням відомого українського науковця О. М. Костенка, що зміст сучасного права та правової ідеології «уражені позитивізмом» [4, с. 16-17], у наших дослідженнях зосереджується увага довкола наукового аналізу природньо-правових концепцій, які зокрема базуються на принципі інтерсуб'єктивності. Ключовою складовою онтологічної доктрини інтерсуб'єктивності виступає власне екзистенціалізм, як вчення про окрему людину, індивіда та його місце у суспільстві.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю сформувати цілісний, методологічно обґрунтований підхід до визначення рівня впливу філософії екзистенціалізму на систему права загалом та правову ідеологію зокрема. Це дозволить насамперед, чіткіше прослідкувати суб'єкт-об'єктні зв'язки у сучасному праві, а також охарактеризувати зміст чинних правових норм з позиції їхньої відповідності ідеям природнього права. Зокрема концепції екзистенціалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення впливу ідей екзистенціалізму на право та правову ідеологію є малодослідженою. Причиною цього можна назвати те, що самі основоположники даної філософської доктрини, не приділяли окремої уваги проблемам права. Тільки після актуалізації концепції екзистенціалізму в період «холодної війни», як філософського вчення про місце людини в оточуючому світі,

правники все частіше почали реалізовувати його основні засади у теоретико-прикладних дослідженнях.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. Даренської, О. Костенка, О. Нагорного, В. Нерсисянца, М. Целуйка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття філософсько-правового змісту екзистенціалізму, визначення ступеню його впливу на правову систему та правову ідеологію сучасної української держави. Крізь призму аналізу концепції екзистенціалізму, нами будуть визначені основні переваги та недоліки природньо-правової концепції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення тенденцій динаміки правової ідеології стає нагальним завданням через зростання значення ідеологічного чинника в житті сучасного суспільства. Побудова соціальної правової держави, становлення громадянського суспільства актуалізує в юридичній науці вивчення питань, пов'язаних із правовою ідеологією як елементом правової системи суспільства. Слід погодитися в цьому контексті з твердженням М. Целуйко, що стан розвитку громадянського суспільства визначають сформованість та стабільне застосування атрибутів правової культури [8]. Власне чітка правова культура є безпосереднім наслідком реалізації послідовної правової ідеології.

Криза суспільно-політичного розвитку нашої країни, зумовлена, на наш погляд не лише гострими процесами трансформації суспільства, політичною корупцією та зловживанням влади, а й кризою позитивіської правової доктрини. Відчуваючи відсутність захисту та турботи з боку держави, громадянин зосереджує свою увагу на особистій ролі та конкретних духовних ідеалах, що власне відображають сутність природньо-правових концепцій. Така полярність у орієнтуванні на правові стандарти, закономірно веде до протистояння людини (особистості, громадянина) та держави (суспільства), як представників протилежних філософсько-правових доктрин.

Внаслідок такого протистояння переосмислюється й роль ідеологічного чинника: йому приділяється все більше уваги. Сучасні дослідники визнають доцільність нежорсткої детермінованості варіантів розвитку правової системи суспільства. Саме такий підхід дозволяє відповісти на запитання: чому за наявності певних умов конкретні люди, соціальні групи і, навіть, держави обирають нераціональні, не обумовлені нормативно моделі поведінки, що не наближають до реалізації власних потреб та досягнення соціальних благ.

Разом з тим, необхідно зауважити, що Україна, не єдина країна, що переживає кризу і суспільно-політичній та правовій сфері. Зрештою передумовами таких потрясінь, є як суб'єктивні внутрішні причини, так і об'єктивні трансформаційні процеси, що відбувалися у світі протягом ХХ ст.

Загалом, ХХ ст. – кризовий період світової та української історії, що охарактеризувався кризою гуманізму, розуму, виразними світовими та локальними катастрофами. У філософсько-емоційному розумінні, людина в той час зіткнулася з жахливими політичними потрясіннями, світовими війнами, що призвело до осмислення пережитих втрат, передчуття ще більш страшних потрясінь і кардинальної переоцінки ідеалів. Перша світова війна (1914-1918 рр.) показала людству реальність кінця цивілізації. У цей період відбувається надлом класичної філософії – виникає уявлення про те, що світ зовсім не є раціональною єдиною системою (на відміну від Канта, для якого характерний історичний оптимізм: світ раціональний, людство рухається до єдиної мети),

а прогрес людства може привести і приводить до жахливих наслідків. Саме за таких умов і виникає екзистенціалізм, який закономірно протиставляє себе науці: наука не може бути філософською, а філософія – науковою. Наука в представників цієї течії веде до руйнування первісного єдності людини і світу, веде до загибелі особистості.

Оскільки екзистенціалізм – одне з найбільш ірраціональних і песимістичних філософських вчень, яке часто називають філософією розпачу, філософією кризи, така його суть призвела до необхідності пошуку нових ідеалів, у тому числі – правових.

Ідеї екзистенціалізму виникали в різних країнах – в Німеччині (Карл Ясперс, Мартін Хайдегер), Франції (Габріель Марсель, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю), Іспанії (Хосе Ортега-і-Гассет). Представником екзистенціалізму в українській філософії був О. Кульчицький, однак яскраві ознаки оригінального філософського екзистенціалізму містяться у спадщині П. Куліша, зокрема в працях «Листи з хутора» [1, с. 104]. Зважаючи на те, що філософські погляди П. Куліша, є складовою філософсько-правової думки та світоглядних орієнтирів сучасних українців, можна стверджувати, що українцям притаманна і філософія екзистенціалізму. Прикладом цього може слугувати боротьба за власну державність та протистояння правовій і соціальній несправедливості. Тільки останнє десятиліття принесло українцям два масштабні соціальні виступи, які кардинально змінили політичну ситуацію та свідомість широких суспільних мас.

Що стосується впливу екзистенціалізму на право та правосвідомість, то варто зауважити, що самі засновники філософського екзистенціалізму, не займалися спеціально юридичною (правовою) проблематикою і не формували відповідних наукових концепцій про державу і право. Однак розроблені ними ідеї і засади стали основою для формування філософсько-правових концепцій екзистенціалістського спрямування [2, с. 811]. Згідно екзистенціалізму, основним завданням філософії є акцентування уваги на питання індивідуально-людського буття, а основне завдання філософії права полягає в розумінні й трактуванні права як екзистенціального явища в його розрізненні і співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом) [2, с. 811].

В цьому контексті екзистенціальне право виступає як справжнє право (як вираз «справжнього існування», екзистенції), а закон (позитивне право) – як щось несправжнє, відчужене від людини і що протистоїть її екзистенціальній суті, як знеособлена об'єктивована форма виразу «не справжнього існування» [2, с. 812]. Власне така ідея екзистенціального світосприйняття видозмінюється і реалізується в різних правових концепціях інтерсуб'єктивістського спрямування.

Власне, одним із найвідоміших представників правового екзистенціалізму є німецький юрист Вернер Майхофер. У його працях «Буття і право» (1954 р.), «Природа речей» (1958 р.), «Природне право як екзистенціальне право» (1963 р.) та ін., людське буття включає два основні компоненти: компонент одиницності (винятковості) і неповторності буття людини і момент впливу на людське буття того світу, у якому здійснюється це буття. Трактування В. Майхофера, можна чітко прослідкувати у сучасних реаліях. Так, на думку німецького мислителя індивідуальна екзистенція особистості пов'язана із суспільним буттям, однак за різних обставин, цей зв'язок набуває різних рис та проявляється у конкретних соціальних ролях (батька і сина, чоловіка чи дружини, продавця чи покупця). Саме в таких умовах формується людське самобуття, яке у процесі суспільних відносин взаємодіє із буттям суспільства та буттям інших людей.

Саме такий зв'язок екзистенціального буття людей і суспільства, на думку В. Майхофера виступає виявом «конкретного природного права» та його основної категорії «природи речей» [2, с. 812]. При цьому, зміст такого «конкретного природного

права» він розглядає як безпосередній вияв, так званого, «золотого правила» – чини по відношенню до інших так, як хочеш, щоб вчинили з тобою [2, с. 813]. Таке формулювання підтверджує вплив на філософію екзистенціалізму християнських засад (релігійних в цілому), які декларують ідеї гуманізму та суспільної моралі, як основних критеріїв поведінки людей.

Українська революція гідності, є безпосереднім виявом боротьби людей за свої природні права та пошуком екзистенціального самобуття. Гострі соціальні виступи, що були спровоковані жорстокістю органів правопорядку, «диктаторським» законодавством та системою управління країни, були виразом боротьби за збереження власних природних прав, які не забезпечувалися чинним законодавством.

У екзистенціальному розумінні суть «природного права», як основи правовідносин полягає у забезпеченні людині відповідних цінностей та дотримання її гідності. При цьому гідність виступає критерієм своєрідного природного стану максимального забезпечення свободи усіх людей при дотриманні їх безпеки та задоволенні у розвитку їхніх здібностей.

Саме такий природний порядок взаємодії людини і суспільства, людини і держави є ключовим змістом екзистенціальної концепції права та безпосереднім виявом правової ідеології сучасного суспільства. Характеризуючи правову ідеологію сучасної української держави, варто зауважити, що власне Конституція України, у своїй преамбулі визначає основним завданням держави турботу про «забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя» [3]. У ст. 3 Основного закону України, людина та її права визначаються основою розвитку держави «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [3, с. 4].

Разом з тим виникає закономірне питання, якщо Конституція України чітко відображає основоположні принципи природного права то чому вітчизняне законодавство просякнуте позитивізмом? Оригінальну відповідь на це питання дає О. Нагорний, який у праці «Про семантику, ідеологію і конституцію України новітньої ринкової доби», визначає Конституцію, як результат «суспільно-політичної угоди між громадянами країни», яка в реаліях нашої країни не є забезпеченням державності [7, с. 23].

На нашу думку, причиною бездієвості природньо-правових принципів української Конституції є її декларативний зміст та численні порушення її основоположних норм. Натомість у законодавстві, з ідеологічної точки зору «буква» закону бере верх над «духом» закону, особливо такий позитивіський підхід спостерігається у системі кримінального права. Як альтернативу такому підходу, О. Костенко визначає соціально-натуралістичну правову ідеологію, згідно якої першоджерелом права (у випадку О. Костенка – кримінального права) є певні закони соціальної природи, що є «духом» законодавчих актів [4, с. 17]. Таке формулювання є безпосереднім екзистенціальним підходом до побудови правової системи і повинно стати основою сучасної правової ідеології української держави.

Разом з тим, характеризуючи вплив екзистенціалізму на правову ідеологію, варто зауважити, що дана концепція, у сучасній інтерпретації має і певні відмінності від природньо-правової концепції. У сучасному екзистенціалізмі основоположним виступає емоційна складова людської свідомості, а це в свою чергу зближує екзистенціалізм з правовим біхевіоризмом. У випадку української правової ідеології, її емоційна складова зумовлена зростаючим рівнем політизації суспільства, що не завжди рівномірно збільшується із рівнем правової освіченості громадян. Економічна криза у поєднанні з політичними змінами та непродуманим інформаційним супроводом призводить до того,

що кожен громадянин, у міру своєї освіченості та екзистенціального відчуття індивідуального буття (відстороненості від суспільства та втрата турботи з боку держави) веде боротьбу за аморфні ідеальні норми права, реалізація яких вирішить усі проблеми.

Висновки. Таким чином, розкривши зміст екзистенціального підходу до права та його вплив на правову ідеологію, ми прийшли до таких висновків:

1. Екзистенціалізм як філософська та філософсько-правова концепція сформувався у XX ст. і в основу власного буття поставив людину та її місце у світі та суспільстві. Ключовими тезами екзистенціалізму були «Для чого живе людина?» та «У чому сенс людського життя?», що по відношенню до правових норм означало пошук людиною свого місця у суспільстві та державі.
2. Будучи складовою природньо-правової концепції, екзистенціалізм не завжди відповідав її чітким критеріям. Особливо у наш час проявляється його взаємозв'язок з політичним біхевіоризмом, що зумовлено емоційною складовою світосприйняття та право розуміння сучасної людини.
3. В сучасній Україні все частіше прослідковується певне протистояння між правовою системою та правовою ідеологією. Причиною цього протистояння є просякнутість першої позитивізмом і домінування природньо-правових та соціально-правових ідей у другій, відповідно. На практиці таке протистояння проявляється у відмінностях щодо гарантування прав і свобод людини задекларованих Конституцією та «буквенною» сутністю вітчизняного законодавства.

Список використаних джерел

1. Даренська В. П. Куліш як фундатор українського екзистенціалізму / В. Даренська // Філософська думка. – №10. – 2004. – С. 103-114
2. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 944 с.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV. – Харків: Весна, 2007. – 48 с.
4. Костенко О. Юридичний позитивізм – ідеологічна основа для зловживань кримінальним законодавством / О. Костенко // Віче. – 2012. – №5. – С. 16-17.
5. Луцький А. І. Позитивіська інтерпретація правової ідеології та межі її застосування в сучасній Україні / А. І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – Вип. 9. – С. 26-31.
6. Луцький А. І. Основні феноменологічні концепції права та їх вплив на зміст правової ідеології / А. І. Луцький // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ. – 2014. – Вип. 9. – С. 24-29.
7. Нагорний О. Про семантику, ідеологію і Конституцію України новітньої ринкової доби / О. Нагорний. – Львів: Сполом, 2009. – 128 с.
8. Целуйко М. Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

наук: 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень» / М. Ф. Целуйко. – Одеса, 2012. – 19 с.

Луцкий А. И. Влияние идей экзистенциализма на право и правовую идеологию

В статье раскрывается суть экзистенциализма как философской и философско-правовой концепции. Определяются основные обстоятельства возникновения этой концепции. Анализируется степень воздействия идей экзистенциализма на правовую идеологию и нормы права современного украинского государства. Акцентируется внимание на противоборстве позитивистской и естественно-правовой доктрины. Экзистенциализм правовой идеологии определяется сквозь призму высокого уровня политизации общества и правовую активность людей, в том числе во время «революции достоинства».

Ключевые слова: экзистенциализм, правопонимание, бытие, позитивизм, философско-правовая доктрина, норма права.

Lutsky A. I. The Influence of Existentialism Ideas on the Law and Legal Ideology

The essence of existentialism as a philosophical and philosophical legal concept is revealed in the article. The basic circumstances of this concept are determined. The level of influence of existentialism ideas on legal ideology and law of the modern Ukrainian state is analyzed. Attention is focused on the confrontation of positivist and natural legal doctrines. Existentialism of legal ideology is determined in the light of the high level of politicization of a society and the legal activity of people, particularly during the «Revolution of Dignity».

Key words: existentialism, legal understanding, being, positivism, philosophical and legal doctrine, the rule of law.

УДК 340.130

Луцький Роман Петрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права
та юридичної психології імені академіка І. М. Луцького
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОЗИТИВНЕ ПРАВО ЯК БАЛАНС РАЦІОНАЛЬНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВОЛІ ТА ВОЛІ ГРОМАДЯН

Дослідження терміну право проводиться вже довгий час. Однак досить мало уваги приділяється розкриттю сутності ознак, які розкривають внутрішню структуру призначення та роль такої категорії як «позитивне право». Сутнісні ознаки позитивного права відображають центральну формулу даної категорії, у якій відображається квінтесенція поняття «право».

Термін «позитивне право» виражає собою правило поведінки, яке прийнято і санкціоноване державою та має загальнообов'язковий характер. Крім того позитивне право окреслює конкретний напрямок розвитку законодавчого процесу відповідного етапу розвитку на якому знаходиться держава і виключно воно в поєднанні з природнім правом являється тим інструментом, який скеровує розвиток суспільства та державності.

Ключові слова: право, ознаки права, позитивне право, суспільство, держава, системність, загальнообов'язковість, державний примус.

Постановка проблеми. Загальна теорія позитивного права, яка підсумовує дані аналітичної юриспруденції, – це самодостатня юридична наука, предметом якої є догма права [6, с. 95]. Саме вона із своїми «відгалуженнями» (історією права, порівняльним правознавством) і у поєднанні з соціологією права, займає гідне місце в системі юридичних наук, виконує у всьому комплексі юридичних знань свої особливі та незамінні функції сфери законодавства. А позитивне право являється основою цієї теорії і визначення сутності та особливостей даної категорії має визначальне значення для усвідомлення позитивного підходу щодо розуміння основ правотворення. Саме ці положення становлять *актуальність* піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові аспекти дослідження сутності позитивного права через призму його визначальних ознак вивчалися в юридичній науці такими відомими вченими, як: С. Алексєєв, О. Бандура, В. Бачинин, М. Байтин, Г. Гриценко, І. Ільїн, О. Копиленко, Н. Крашеніннікова, О. Лейст, Д. Ллойд, М. Марченко, І. Малинова, Н. Оніщенко, А. Поляков, В. Сорокин, О. Скаун, Е. Трубецкой, Б. Шейндлин та фундатор української юриспруденції Ю. Шемшученко, які сприяють осмисленню поточних процесів в теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, вважаю за доцільне провадити власні дослідження визначеної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності та особливостей

позитивного права на основі правильного розуміння ознак які характеризують це явище, а також являються ключовими факторами в процесі праворозуміння. Саме останні окреслюють ті складові, які й характеризують сутність так званого державного (позитивного) права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи визначальні ознаки позитивного права необхідно відштовхуватися від визначення цього поняття. Так, фундатор української юридичної науки Ю. Шемшученко визначає позитивне право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується як переконанням, так і силою державного примусу [5, с. 213], або ж право – це «система соціальних загальнообов'язкових норм, встановлених чи санкціонованих державою».

З наведеного визначення ми бачимо, що визначальною ознакою позитивного права являється системність. З приводу змісту даної ознаки позитивного права у юридичній літературі існують різні точки зору. Зокрема, на думку Б. Шейндліна, системність позитивного права – це «такий зв'язок правових норм, за якого одні норми визначають умови здійснення інших правових норм, порушення яких, в свою чергу, повинно тягнути застосування норм, що визначають відповідні міри примусу» [7, с. 7]. На мою думку, такий підхід до розуміння системності позитивного права є дещо спрощеним, оскільки він не враховує соціальний та культурологічний виміри позитивного права, які безпосередньо наповнюють зміст його системності. Системність права не можна також виводити лише з «логічної структури правової норми», яка включає в себе три елементи: гіпотезу, диспозицію та санкцію, хоча слід погодитися з тим, що взаємозв'язок цих елементів в масиві нормативно-правових приписів є виразом системних зв'язків юридично значущих елементів правової системи [1, с. 80-84].

За слушним зауваженням М. Марченка «система права повинна бути внутрішньо єдиною та несуперечливою. Зв'язки, що виникають між її структурними елементами (нормами), як і самі норми, мають бути направлені на виконання чітко визначених регулятивних та інших функцій, на досягнення єдиних цілей. Щоб стати дієвим та ефективним, право повинно сформуватися як цілісна, органічна система. Це одна із неодмінних вимог і одночасно одна із ознак реального, діючого права» [3, с. 21-22]. Виходячи з цього твердження можна констатувати, що в основі будь-якої системи норм або правил поведінки лежать як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. З об'єктивних факторів виокремимо однотипні економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та інші умови, які сприяють створенню та функціонуванню системи правових норм в тій чи іншій державі. Як конкретні норми, так і їх система в цілому не створюються стихійно, довільно, за бажанням та розсудом тих чи інших осіб. Вони виражають об'єктивні потреби суспільства і держави та проектується на реально існуючі економічні, політичні та інші відносини. Спроби довільного «конструювання» системи правових норм неминуче ведуть до негативних або ж до непередбачуваних наслідків. Безумовно, процес створення та функціонування системи правових норм не лише не заперечує, а навпаки, всіляко передбачає існування суб'єктивних факторів поряд з об'єктивними. Мова йде при цьому про розробку та здійснення в тій чи іншій державі науково обгрунтованої правової політики, підготовку та реалізацію планів законодавчих робіт, активній участі спеціалістів-юристів в процесі правотворчості, правозастосування, в правоохоронній діяльності державних органів.

Крім того створюючи правові норми, держава діє безпосередньо через свої уповноважені на те органи, або ж опосередковано, тобто шляхом передачі своїх окремих

повноважень на видання деяких нормативно-правових актів недержавним органам чи організаціям. В останньому випадку як раз і говорять про «санкціонування», тобто надання дозволу державою на здійснення обмеженої правотворчої діяльності цим недержавним органам та організаціям [3, с. 23].

Розглядаючи дану ознаку позитивного права, не можна не звернути увагу на такий її аспект, як вираження у позитивному праві державної волі, що втілює в собі волю так званої «правлячої в державі еліти». Класики юридичного позитивізму, зокрема, Джон Остін та Карл Бергбом, як ми вже пересвідчилися, надавали ключове значення цій рисі позитивного права, зовсім нівелюючи при цьому вираження у позитивному праві у певній мірі волі та інтересів підвладних суб'єктів. Дійсно, якщо звернутися до світового історичного досвіду існування та функціонування держави і права, то ми пересвідчимось, що в позитивному праві перш за все виражається воля пануючого класу і це, власне, – аксіома. Однак, беззаперечним фактом є також і те, що задля забезпечення соціальної стабільності та порядку в суспільстві цей пануючий клас в певній мірі вимушений був втілювати у нормах позитивного права також і волю та інтереси підвладних суб'єктів. Навіть при тоталітарних державних режимах є певний мінімум інтересів підвладних громадян, що хоча б формально закладений у зміст позитивного права. Водночас, аксіомою є також і те, що позитивне право ніколи не вміщує в собі так звану «загальну волю народу». Тут слід погодитися з думкою ряду вчених про те, що «загальна воля в законі – це фікція, ілюзія, оскільки будь-який закон, зокрема, конституційний, будучи соціальним компромісом, відображає в собі не загальну волю народу або суспільства, а співвідношення різних волей» [9]. Таке ж саме критичне ставлення до концепції «загальної волі суспільства», через яке окремі вчені намагалися визначати позитивне право, висловлював і Є. Трубецькой, який зазначав, що «немає такої правової норми, яка б дійсно виражала свободну волю всіх членів певного народу, оскільки серед будь-якого народу знайдуться такі його члени, які своїй волі відносно правових норм взагалі не мають або не можуть виразити» [4, с. 22].

Таким чином, позитивне право покликане вміщувати в собі розумний баланс, тобто раціональне співвідношення державної волі та волі громадян, що складають населення відповідної держави, а такий баланс може бути досягнуто лише в контексті соціокультурного виміру позитивного права.

Що ж до такої невід'ємної ознаки позитивного права, як його загальнообов'язковість, то її сутність полягає в тому, що право є обов'язковим до виконання не лише громадянами, але і державними органами та їх посадовими особами, які від імені держави здійснюють управління суспільством. Іншими словами, якщо сама загальна обов'язковість позитивного права розповсюджується лише на громадян як на підвладних суб'єктів, то в такому випадку позитивне право підмінюється свавіллям з боку державної влади.

Слід зазначити, що загальна обов'язковість позитивного права органічно пов'язана з державною забезпеченістю та охороною його норм з боку держави в особі її компетентних органів. Державна забезпеченість позитивного права реалізується через діяльність системи правоохоронних органів та судів. За справедливим твердженням О. Лейста, «право за своєю сутністю передбачає діяльність неупередженого суду, арбітра, який вирішує спори та конфлікти і визначає, хто прав, а хто – ні». Однак ефективна діяльність судів є неможливою без опори на апарат примусу, тобто правоохоронні органи, які, серед іншого, реально забезпечують виконання відповідних судових рішень, а також здійснюють визначені у законодавстві превентивні заходи примусу (наприклад, арешт

спірного майна, затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину тощо). З системою судових і правоохоронних органів пов'язані також і інші державні та недержавні органи і організації, основним завданням яких є охорона права від його порушень (наприклад, адвокатура, нотаріат тощо) [1, с. 97, 100].

Аксіомою є те, що держава не може байдуже відноситися до правових норм, які вона сама і приймає, адже для їх прийняття та забезпечення реалізації потрібно докласти чимало зусиль та засобів. Саме тому кожна держава охороняє право від порушень та гарантує його дотримання, застосовуючи для цього різноманітні засоби, в тому числі державний примус, на який, як правило, завжди звертають увагу вчені, говорячи про дану ознаку.

Однак забезпечення обов'язковості норм позитивного права та її захищеності з боку держави не можна зводити до лише до можливості останньої застосовувати відповідні засоби державного примусу, як на це часто звертають увагу науковці у сучасній юридичній літературі. Дане твердження аргументується не лише тією обставиною, що далеко не всі правові норми містять у своїй структурі такий елемент як «санкція», що є принципово неможливим та недоцільним, а, власне, соціокультурним виміром позитивного права, який у контексті цієї ознаки передбачає можливість і необхідність «підтримки» загальнообов'язковості позитивного права, насамперед, не через державний примус, а через застосування також і інших засобів впливу на свідомість та волю суб'єктів права, зокрема, через переконання та заохочення. У зв'язку із цим, норми позитивного права лише тоді будуть мати реальну та ефективну загальнообов'язкову силу, якщо зміст правил поведінки, що їх складають, будуть узгоджені з безпосередніми об'єктивно зумовленими соціокультурними умовами їх реалізації.

Дійсно, позитивне право нерозривно пов'язане з державним примусом вже в силу того, що саме поняття «загальнообов'язковість правових норм» передбачає можливість їх порушення, а без наявності таких правопорушень в структурі правової реальності не було би сенсу вести мову про телеологічний (цільовий) вимір позитивного права. Однак в сучасних реаліях загальносвітової демократизації суспільного життя загальнообов'язковість правових норм найбільш ефективно «підтримується» не стільки через можливість застосування державного примусу за їх порушення, скільки через соціокультурну складову їх змісту, яка і забезпечує усвідомлення суб'єктами права необхідності їх добровільної та корисної реалізації у відповідній формі. З приводу цього в свій час ще писав основоположник соціології права Є. Ерліх: «Порядок в людському суспільстві базується на тому, що правові обов'язки взагалі повинні виконуватися, а не на тому, що вони можуть бути примусово виконані через суд» [8, с. 17]. Іншими словами, в більшості випадків позитивне право виконується добровільно в силу впевненості в його необхідності та доцільності, оскільки воно слугує засобом реалізації можливостей людини і одним із найнеобхідніших способів її орієнтації у соціальній, в тому числі правовій, дійсності. Сам же державний примус охоплює достатньо вузьке коло правових явищ, що підтверджується, зокрема, словами англійського правознавця Денніса Ллойда: «хоча примус може бути необхідним елементом ефективної правової системи, аж ніяк не кожна її норма в обов'язковому порядку повинна вміщувати каральну санкцію. Навпаки, в сучасних системах все виразніше проявляється тенденція визначати в законодавчому порядку обов'язки, які мають суттєве значення, але не забезпечені санкціями. Однак дивно було б вважати подібні обов'язки не правовими» [2, с. 49]. При цьому соціокультурний вимір позитивного права покликаний також забезпечити і відповідні правові рамки застосування державного примусу, якщо таке застосування є необхідним.

Висновки. Таким чином, соціокультурний вимір державної забезпеченості позитивного права як його невід'ємної ознаки забезпечує здійснення його інституціоналізації, тобто його перетворення в організоване, впорядковане та системне соціонормативне суспільно-державне явище з чітко визначеною структурою, не стільки через діяльність відповідних правоохоронних органів та судів, скільки через усвідомлення, засвоєння та визнання його приписів суспільною свідомістю.

Якщо підсумувати вище наведені положення, то з впевненістю можна стверджувати, що наведені в статті сутнісні ознаки позитивного права відображають центральну формулу даної категорії, у якій відображається квінтесенція поняття «право»; цю формулу можна доповнювати і модифікувати, але без неї не можна обійтися без шкоди для розкриття змісту, структури і механізму дії права.

Список використаних джерел

1. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / под ред. В. А. Томсинова / О. Э. Лейст. – М.: Зерцало, 2008. – 340 с.
2. Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев; науч. ред. Ю. М. Юмашев / Д. Ллойд. – М.: Югона, 2002. – 416 с.
3. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права: учеб.: в 2 т. Т. 2. Право / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 656 с.
4. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / сост. А. П. Альбов, М. Б. Ревнова; отв. ред.: В. П. Сальников; отв. ред., сост.: Д. В. Масленников / Е. Н. Трубецкой. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. юрид. ин-та, 1998. – 183 с.
5. Шемшученко Ю.С. Право // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 992 с.
6. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // На перехресті століть. Вибрані праці. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 82-95.
7. Шейндлин Б. В. Сущность советского права / Б. В. Шейндлин. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1959. – 140 с.
8. Erlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts / E. Erlich. – Munchen und Leipzig: Duncker & Humblot, 1913. – 409 s.
9. Jouvenel B. On Power: The Natural History of its Growth / B. Jouvenel. – N.-Y.: Beacon Press, 1967. – 442 p.

Луцкий Р. П. Позитивное право как баланс рационального соотношения государственной воли и воли граждан

Исследование понятия право проводится уже долгое время. Однако достаточно мало внимание уделяется раскрытию сущности признаков, которые раскрывают внутреннюю структуру назначения и роль такой категории как «позитивное право». Сущностные признаки позитивного права отображают центральную формулу данной категории, в которой отображается квинтэссенция понятия «право».

Термин «позитивное право» выражает собой правило поведения, которое принято и санкционировано государством и имеет общеобязательный характер. Кроме того позитивное право очерчивает конкретное направление развития законодательного процесса соответствующего этапа развития на котором находится государство и исключительно оно в сочетании с естественным правом является тем инструментом, который направляет развитие общества и государственности.

Ключевые слова: право, признаки права, позитивное право, общество, государство, системность, общеобязательность, государственное принуждение.

Lutsky R. P. Positive law as the balance of efficient ratio of public will and the will of the citizens

Research of term a law is conducted already long time. However sufficiently small attention is spared to opening сутності of signs, that expose the underlying structure of setting and role of such category as a «positive law». The сутнісні signs of positive law represent the central formula of this category, quintessence of concept «law» is represented in that.

A term «positive law» expresses by a soba rule of behavior, that is accepted and it is sanctioned by the state and has obligatory character. In addition a positive law outlines concrete direction of development of legislative process of the corresponding stage of development on that there is the state and exceptionally it in combination with an absolute law is a that instrument that directs development of society and state system.

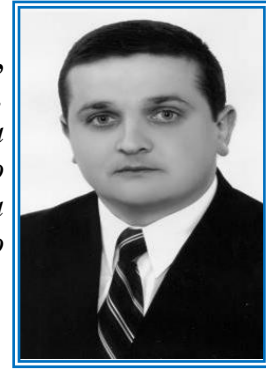
Key words: law, signs of law, positive law, society, state, system, obligatoryness, state compulsion.

УДК 340.12

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права
та юридичної психології імені академіка І. М. Луцького
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ХРИСТІЯНСЬКІ ЗАСАДИ АВСТРІЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ОСНОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗУНР

У статті здійснюється аналіз християнських засад австрійського цивільного та кримінального законодавства, які були рецепційовані у правову систему ЗУНР. Визначаються основні етапи кодифікації імперського законодавства та їх основні положення, що відповідають морально-етичним принципам християнської правової системи. Особлива увага приділяється нормам цивільного права у сфері сімейних відносин, майнових прав та дотримання особистих свобод людини. Основними причинами рецепціювання австрійського права урядом ЗУНР визначаються відсутність часу на власне законотворення та практична ефективність австрійського законодавства.

Ключові слова: *рецепція норм права, кодифікація, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, морально-етичні норми, християнська правова система.*

Постановка проблеми. Утворення ЗУНР стало доленосним моментом в політичній історії Галичини в першій половині ХХ ст. Уся національно-визвольна боротьба галицьких українців, яка активно ними здійснювалася впродовж другої половини ХІХ – в перші десятиліття ХХ ст. принесла свої безпосередні результати восени 1918 р. Новостворена держава, окрім захисту національних кордонів, потребувала швидкого і активного правотворчого процесу, який повинен був забезпечити стабільний політичний лад та суспільно-політичний розвиток. Обставини, що склалися, зокрема військова агресія з боку Польщі, призвели до того, що основою національного законодавства ЗУНР, закономірно стала рецепція австрійського законодавства.

Наукова актуальність нашого дослідження полягає у необхідності аргументації доцільності рецепції норм австрійського законодавства у правову систему ЗУНР, як засобу до ефективного становлення та розвитку національної державності. Особлива увага стосується розкриття християнського змісту австрійського законодавства та його відповідність морально-етичним правовим нормам ЗУНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання рецепції австрійського законодавства у правову систему ЗУНР достатньо широко розкривається вітчизняною історико-правовою наукою. Одним із перших дослідників даної проблеми був С. Дністрянський, який будучи фаховим юристом, володів інформацією не лише про теоретичну суть чинного законодавства, а й про особливості його застосування на практиці. Відомим дослідником правової системи імперії Габсбургів є львівський науковець В. Кульчицький, який у ряді своїх праць розкриває особливості кодифікації

права та окремих його положень, а також особливостей його застосування у правовій системі ЗУНР.

Проблема рецепіювання державно-правової культури у правову систему ЗУНР розкривалася у працях М. Мацькевича [7]. Львівський науковець П. Кульчицький вивчав особливості запозичення австро-угорського законодавства у судову систему [4]. У наших попередніх дослідженнях, також було розкрито особливості рецепції цивільного права [6].

Разом з тим, поза увагою науковців залишається така проблема, як аналіз австрійського законодавства з точки зору наповнення його етично-моральними християнськими правовими нормами, а відповідно вплив цих норм на правову систему ЗУНР.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття особливостей рецепції австрійського права в ЗУНР, як християнської правової системи, і відповідно його впливу на формування морально-етичних засад вітчизняного законодавства та державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Західноукраїнських землях, рецепція права Австро-Угорської імперії була зумовлена рядом причин. По-перше, починаючи з 1861 р. галицькі українці, отримали суттєвий практичний політичний досвід практичної правової роботи, будучи представленими у Галицькому крайовому сеймі та імперському парламенті і досконало володіли основними правовими нормами імперії. По-друге, австро-угорське законодавство забезпечувало правове регулювання суспільно-політичних відносин на західноукраїнських землях, а його ліквідація призвела б до кризи правовідносин. По-третє, суб'єктивною причиною була обмеженість у часі та війна з Польщею, що перешкоджало правотворчому процесу.

Характеризуючи християнську основу австрійського права, варто зауважити, що вона належала до західного християнського світу, для якого були властивими було віддаленість церкви від політичного життя та пропагування широких етичних та демократичних норм у правовому побуті.

Характерною рисою правової традиції ЗУНР, було те, що галичани у своїй практичній роботі не лише не ліквідували старе австрійське законодавство, але і використовувало його як основу власної діяльності, оскільки воно не суперечило цілям Української держави. Такий підхід, як зазначає М. М. Кобилицький став «однією з гарантій забезпечення стабільності держави, оскільки ліквідація старого законодавства і відсутність нового могли призвести до правового нігілізму та анархії в державі» [2, с. 12-13]. З даним твердженням важко не погодитися, оскільки сформовані в період освіченого абсолютизму та під впливом передових європейських правових ідеалів, для яких у XIX ст. основоположними виступають права громадянина, його свободи, правові засади імперії Габсбургів виявилися дієвими в практичному правовому полі ЗУНР.

Для осмислення сутності австрійських принципів права варто сконцентрувати увагу на основних нормах кримінального та цивільного законодавства, що діяло в імперії та було рецепійовано галицькими українцями. Так, після включення Галичини до складу Австрійської імперії у 1772 р., уже 1797 р. імперським декретом був затверджений Галицький цивільний кодекс, що був запроваджений спершу у Західній, а невдовзі у Східній Галичині. У 1811 р. після кількох переробок був затверджений Австрійський цивільний кодекс, який з 1 січня 1812 р. уведений у дію на території Галичини, Володимирії (Лодомерії) та Буковини [3, с. 48].

Практично одночасно з підготовкою та впровадженням Цивільного кодексу розпочалась робота над складанням Цивільного процесуального кодексу, який вступив у

дію у 1781 р. Він поділявся на 617 статей, які регулювали усі стадії цивільного процесу – від позовної заяви до виконання судового рішення. У 1825 р. був розроблений новий проект Австрійського цивільного процесуального кодексу, який імператор не затвердив [8, с. 296], та пізніше були введені в дію його окремі розділи – адвокатська ординація 1849 р., закон про компетенцію судів 1852 р., закон про судочинство у безспірних справах 1854 р. тощо. Новий Австрійський цивільний процесуальний кодекс було затверджено у 1895 р., і він діяв до розпаду Австро-Угорщини. Австрійське цивільно-процесуальне законодавство було достатньо дієвим і правомірним, а тому правотворча діяльність в роки ЗУНР не була спрямована на його реформування чи повну ліквідацію. Система національного українського судочинства упродовж 1918-1919 рр. будувалася саме не принципах і нормах Цивільно-процесуального кодексу Австро-Угорщини.

Характеризуючи цивільне право в цілому варто звернути увагу, що особлива увага приділялася визначенню права осіб у сфері особистих властивостей і взаємин та сімейних відносин. Як вплив християнської доктрини на норми австрійського цивільного права можна вважати положення про те, що за кожною людиною визнавалися природжені права, тому всі вважалися особами, а відтак рабство чи кріпацьке становище не допускалося. Однак дане положення набуло актуальності після 1848 р. коли було ліквідовано кріпосне право і даровано селянам особисту волю. Повне користування цивільними правами набувалося шляхом громадянства, яке надавалося дітям австрійського громадянина через народження.

Згідно рецепційованого цивільного права, особи, що не досягли зрілості, душевнохворі та ті, які з інших причин неспроможні самостійно здійснювати свої права, перебували під особливим захистом законів. До них належали: діти віком до 7 р., малолітні віком до 14 р. і неповнолітні віком до 24 р.; навіжені, божевільні і слабоумні, які не здатні усвідомлювати наслідки своїх вчинків; оголошені судом марнотратними, внаслідок чого їм заборонено подальше управління своїм майном; а також відсутні і общини (громади).

Особливий вплив норм християнства прослідковується в норму закону, який регламентував захист ще не народжених дітей. Так, ненароджені діти з моменту їхнього зачаття мали право на захист законів – щодо наданих їм прижиттєвих прав вони вважалися народженими. Разом з тим, мертвонароджена дитина щодо надаваних їй прижиттєвих прав визнається такою, що взагалі не була зачата, притому у разі сумнівів щодо новонародженого резюмується народження живої дитини, а народження мертвої дитини повинно доводитись.

З позиції аналізу морально-етичних засад австрійського цивільного законодавства, що знайшли застосування у праві ЗУНР, є норми, що стосуються сімейного права, зокрема становлення інституту заручин. Так, Австрійський цивільний кодекс 1811 р. чітко не визначав форми заручин, але вказував, що для заручин неповнолітніх необхідним був дозвіл їх законного представника. Подання позову з приводу недотримання обіцянки про укладення шлюбу чи відмови від заручин було недопустимим [5, с. 255]. Схожі норми можна прослідкувати і в сучасному сімейному законодавстві нашої країни. Такі норми є виявом дотримання християнських правових норм у сфері моралі, які стосувалися не лише сфери духовної, а й матеріальної, оскільки завдана моральна шкода повинна була бути відшкодованою. Закон передбачав вимогу відшкодування шкоди не лише потерпілій особі, а також її батькам, які зазнали матеріальних збитків внаслідок розірвання заручин [1, с. 82–84].

Особливої уваги займають норми речового права, що становили найважливішу групу питань цивільних правовідносин. Згідно норм Цивільного кодексу Австрійської імперії, речі – це все те що слугує людині для використання. Ті речі, що перебували на території держави, становили, у відповідності до цивільного поділу державне і приватне майно. Приватне майно – належало окремим чи юридичним особам, товариствам чи цілим общинам (громадам). Державне майно – те, що призначене для покриття державних потреб: монетна, поштова та інші регалії, казенні маєтки, рудники, соляні копальні, податки і мита. Общинне надбання становлять речі, які слугують кожному члену певної общини для користування; а общинне майно становлять речі, доходи з яких призначені для покриття общинних витрат.

Згідно рецепційованих норм цивільного права речі поділялися за властивостями на тілесні і безтілесні, рухомі і нерухомі, споживні і не споживні, оцінювані і не оцінювані. Тілесні речі – які сприймаються органами чуттів, а решта – безтілесні: право полювати, рибалити та усі інші права. Рухомі речі – які без їх пошкодження здатні до пересування на місцевості, а решта – нерухомі. Споживні речі – які без їх зруйнування чи знищення не приносять необхідної користі; неспоживні речі – які внаслідок їх зруйнування чи знищення втрачають свою користь. Оцінювані речі – вартість яких може бути визначена шляхом порівняння з іншими, перебуваючими в обігу речима; до них належать також особисті послуги, фізична і розумова праця. Неоцінювані речі – вартість яких не може бути визначена шляхом порівняння з іншими, перебуваючими в обігу речима.

Загалом речові права в цивільному законодавстві Австрійської імперії були чітко регламентовані, що стало причиною повного запозичення і впровадження їхніх норм в побутових умовах періоду ЗУНР. Так згідно чинного австрійського законодавства речові права – це права, які належать особі на якусь річ незалежно від інших осіб. До речових прав належали: право володіння, власності, застави, сервітута, спадкування. Єдина норма, яка була вилучена законодавцями ЗУНР – речове право сервітута, яке було ліквідоване в самій імперії на початку XX ст., але його норми чітко прослідковувалися у майнових і земельних правовідносинах Галицького села 1918-1923 рр. доки не були впроваджені норми польського цивільного права.

Ідеї християнської правової доктрини прослідковуються в нормах цивільного права, що регламентують право спадкування. Спадкове майно, згідно норм австрійського цивільного права – сукупність прав і зобов'язань померлого, які не мають суто особистого характеру. Право спадкування – виключне право вступити у володіння усім спадковим майном чи його певною частиною. Право спадкування настає лише по смерті спадкодавця; якщо майбутній спадкоємець помре раніше спадкодавця, то він не може передати своїм спадкоємцям право спадкування, ще не набувши ним.

Християнські правові доктрини чи не найбільше прослідковувалися в нормах австрійського кримінального права, рецепція якого в Галичині здійснювалася послідовно. Затверджений 1768 р. Австрійський кримінальний кодекс (Терезіана), складався з 2 частин: процесуального і матеріального права, передбачаючи жорстоку систему покарань, а процес мав інквізиційний характер з широким застосуванням тортур, скасованих у 1776 р. Жорстка система покарань, та її подальше реформування і лібералізація, стали передумовою впровадження ідей гуманізму та християнських правових основ.

У 1787 р. був виданий новий Австрійський кримінальний кодекс про злочини та їх покарання (Йозефіана). Встановлюючи суворі покарання, він скасовував смертну кару та уперше в історії австрійського кримінального права він поділив злочинні дії на

кримінальні злочини, які розглядали суди, і тяжкі поліцейські проступки, які розглядали адміністративні органи.

Згодом, запроваджений 1852 р. Кримінальний кодекс запровадив поділ на злочини і проступки [8, с. 297], і, відповідно, поділявся на дві частини – про злочини і проступки. За вчинення злочину він передбачав смертну кару через повішення або тюремне ув'язнення на різні строки, а за проступки – грошові покарання, арешт до 6 місяців, тілесні покарання, які були скасовані в Австрії у 1867 р., заборону проживати у даній місцевості тощо; притому, повністю звільнялись від кримінальної відповідальності лише діти, віком до 10 р.; кодекс передбачав також застосування його статей за аналогією. З незначними поправками і доповненнями даний Кримінальний кодекс використовувався і в кримінальному законодавстві ЗУНР, а згодом Польщі, до 1932 р.

У 1853 р., в Австрійській імперії був прийнятий окремий Закон про кримінальне судочинство, який запровадив частково гласність процесу, але не допускав участі громадськості у здійсненні правосуддя. Запровадження гласності було вагомим кроком вперед на шляху лібералізації кримінального процесу, певна половинчастість даного нововведення зумовлювалася необхідністю провадження кримінальних справ у багатонаціональній державі, що могло забезпечити тільки за умови централізації. Кримінально-процесуальний кодекс 1853 р. суперечив основним демократичним принципам судочинства, а тому у 1869 р. був доповнений Законом про суди присяжних, а у 1873 р. був затверджений новий Кримінально-процесуальний кодекс, який із незначними змінами проіснував аж до розпаду Австро-Угорщини [8, с. 298]. Він встановив усність і гласність процесу, допустив участь громадськості, тобто суду присяжних, у розгляді тяжких злочинів, закріпив ідею вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів. Таким чином, кримінально-процесуальне законодавство Австро-Угорщини, рецепція якого здійснювалася в роки національної революції 1917-1920 рр. було пронизане християнською доктриною, але її рівень був не достатній, щоб говорити про повну гуманізацію кримінального процесу і системи судочинства.

Висновки. Таким чином, в правовому обігу ЗУНР, найчіткіше спостерігається рецепціювання норм австрійського права. Причинами такої ситуації була як необхідність чіткого реагування на суспільно-політичні умови розвитку країни, що було особливо актуальним зважаючи на загрозу польської окупації. З іншого боку, австрійське кримінальне та цивільне законодавство, яке сформувалося впродовж XIX ст., попри збереження станових пережитків, відповідало принципам європейської правової свідомості, що сформувалося в умовах освіченого абсолютизму та утвердження концепції національних держав та правових демократичних систем, основою яких були засади християнської етики та моралі.

Список використаних джерел

1. Дністрянський С. Цивільне право: у 2 т. / С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1. – 1063 с
2. Кобилецький М. М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918-1923 рр.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М. Кобилецький; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1998. – 16 с.
3. Кульчицький В. Джерела, структура, основні положення Австрійського Цивільного кодексу 1811 р. / В. Кульчицький, І. Левицька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48. – С. 46-51.

4. Кульчицький П. Суд і судочинство ЗУНР: законодавство і практика / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. – 2013. – Вип. 58. – С. 68-73.
5. Ліпак Г. М. Рецепція Австрійського цивільного кодексу 1811 р. в чинному Сімейному кодексі України / Г. М. Ліпак // Тези Міжнародної науково-практичної конференції: «Сімейний кодекс України в системі європейського сімейного законодавства» // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 3(25). – С. 255-256.
6. Луцький М. І. Рецепція норм австрійського цивільного законодавства у правовій системі ЗУНР / М. І. Луцький // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 77-80.
7. Мацькевич М. Рецепція австрійської державно-правової культури в Галичині в 1771-1918 рр. / М. Мацькевич // Право України. – 2007. – №6. – С. 134-137.
8. Худо́ба Н. В. Кодифікація австрійського права та особливості її застосування у Галичині (1772-1918 рр.) / Н. В. Худо́ба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Том 20 (59). – № 2. – С. 295-299.

Луцький М. І. Християнские основы австрийского гражданского и уголовного законодательства как основа правовой системы ЗУНР

В статье осуществляется анализ христианских основ австрийского гражданского и уголовного законодательства, которые были рецептированы в правовую систему ЗУНР. Определяются основные этапы кодификации имперского законодательства и их основные положения, соответствующие морально-этическим принципам христианской правовой системы. Особое внимание уделяется нормам гражданского права в сфере семейных отношений, имущественных прав и соблюдения личных свобод человека. Основными причинами рецептирования австрийского права правительством ЗУНР определяются отсутствие времени на собственное законотворчество и практическая эффективность австрийского законодательства.

Ключевые слова: *рецепция норм права, кодификация, Гражданский кодекс, Уголовный кодекс, морально-этические нормы, христианская правовая система.*

Lutskyi M. I. Christian principles of the Austrian civil and criminal legislation as the basis of Legal system of ZUNR (West Ukrainian People's Republic)

This paper analyses Christian principles of the Austrian civil and criminal legislation, which have been accepted in the law system of ZUNR. The main stages of codification of the imperial law and their principle provisions, that meet the moral and ethical principles of the Christian law system. Special attention is given to the norms of civil law in the sphere of family relations, property rights and respect for individual freedoms. The main reasons of the acceptance of the Austrian law by the government of ZUNR are determined by the lack of time for proper legislative and practical effectiveness of Austrian legislature.

Key words: *acceptance of the law norms, codification, Civil Code, Criminal Code, moral-ethical, Christian Law system.*

УДК 340.12

Косьмій Михайло Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ МОРАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ НА РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ МІСТОБУДІВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті здійснюється теоретико-правовий аналіз права і моралі як соціальних регуляторів сучасних містобудівних відносин. Основна увага акцентується на впливі моралі на норми містобудівного законодавства та трансформація цього впливу на свідомість людини, формування її суспільної поведінки. Здійснюється авторський підхід до розкриття рівнів взаємодії права та моралі та їхнього відображення в положеннях чинного містобудівного законодавства. Піддається аналізу категорія справедливості, як норма, що формується у свідомості законодавця та відображається у нормах чинного права.

Ключові слова: право, мораль, моральні цінності, містобудівне законодавство, земельні ресурси, справедливість, планування і забудова територій.

Постановка проблеми. У вітчизняній правовій науці, проблемам взаємодії права та моралі, релігії і права, держави і церкви, приділяється чимраз більше уваги, оскільки їх практичне застосування є ключовим для процесу подальшого розвитку суспільства. Дослідження християнських засад є визначальним в умовах розгортання кризових явищ у політичному та суспільному житті. Правові категорії, засновані на християнському світогляді, у наш час виступають як історично виправдані цінності, успадковані протягом тисячоліть. Через такі особливості стає ще більш актуальним питання регулятивного впливу права та моралі на сучасне українське суспільство. Закономірно, що сфера впливу моральних норм на правові, визначається не лише в межах регулювання суспільних відносин, а й практичними сферами, що забезпечують побут та духовну культуру.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена насамперед необхідністю формулювання цілісної наукової концепції морально-правових норм, як ключових категорій християнського світогляду та визначення ступеня їх впливу на суспільні відносини в Україні, зокрема на сферу містобудівного законодавства, основним завданням якого є забезпечення комфортних умов саме для людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема визначення впливу моралі на містобудівне законодавство є новою для вітчизняної науки. Історично сформувався чіткий підхід до традиційного розгляду права і моралі як об'єктів філософського дослідження, інтерес до яких супроводжується як оцінкою їх регуляторної ролі в суспільстві, так і відзначається постійним набуттям нового знання, про що свідчить наукова спадщина від античності до сучасності. Натомість містобудівне законодавство розглядалося, як складова земельних відносин, що було покликане займатися благоустроєм.

Дослідження права та моралі у філософському аспекті, започаткували Платон, Арістотель, П. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, І. Кант, Г. Сковорода, Г. Гегель, К. Маркс, М. Драгоманов, І. Франко.

В Україні дослідженням проблеми взаємозв'язку права і моралі займаються О. І. Абрамов, І. А. Гетьман-П'ятковська, М. В. Костицький, Б. Г. Капустін, М. О. Капустіна, О. С. Кравцов, І. М. Луцький, В. М. Розіна, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік та ін. У цьому контексті варто відзначити науковий доробок І. М. Луцького, який у ряді праць та монографічних досліджень, аргументував доцільність вивчення християнських категорій моралі та етики у контексті аналізу змісту права та їх впливу на процес вітчизняного державотворення [6; 7].

Що стосується вітчизняних досліджень у сфері містобудівного законодавства та містобудівної діяльності, вартими уваги є праці Т. В. Криштопа, А. І. Ріпенка, Є. О. Юрченка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз регулятивного впливу права та моралі на розвиток сучасного містобудівного законодавства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке суспільство характеризується певною мірою організованості та впорядкованості. Це викликано необхідністю узгодження потреб, інтересів як окремої людини, так і співтовариства людей. Протягом тривалої історії свого розвитку людство напружувало і використовувало різноманітні системи способів і засобів регулювання поведінки людей [8, с. 256].

З переходом від первісного суспільства до цивілізації, до державно-організованого суспільства, важливе місце у системі соціального регулювання здобуло правове та моральне регулювання. Процес цивілізаційної організації, серед всіх інших особливостей, характерною рисою має явище урбанізації. Створення та розвиток міст є ключем до розвитку суспільства і формою задоволення окремих видів матеріальних благ.

Правове регулювання – це дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. В умовах формування в Україні основ правової держави, роль і значення правового регулювання містобудівного законодавства набуває особливої актуальності.

В контексті нашого дослідження варто звернути увагу на ряд спільних рис у процесі регулювання законодавства у сфері містобудування та суспільних відносин. Прийнято вважати, що правове регулювання не застосовується до тих сфер суспільного буття, які не піддаються зовнішньому контролю. Право не здатне (і не повинне) спеціально визначати думки людини, її внутрішню позицію з будь-яких питань. Але в той же час правове регулювання тісно пов'язане з державою. Саме держава в особі її уповноважених органів відповідно до закономірностей розвитку і потреб суспільного життя встановлює загальні засади (принципи, цілі, завдання, межі) та розробляє основні засоби правового регулювання. Містобудівне законодавство можна віднести саме до такої категорії права. Причиною цього є те, що з одного боку, основним завданням даної галузі права є забезпечення комфорту громадян, а з другого боку, бажання самих людей, не є визначальним для основних містобудівних норм. Свідомість людини схильна до формування власної уяви про комфорт, комфорт суспільства розуміється кожним членом цього суспільства по іншому.

Підтвердженням є також і те, що правове регулювання має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, і в той же час не придатне для визначення характеру особистих стосунків людей, таких як кохання, дружба, взаємоповага тощо [8, с. 256].

Механізм правового регулювання складає система різних за своєю природою і функціями правових засобів, що дозволяє досягати його цілей. Це вже формальна ознака, яка свідчить про те, що названий механізм є комплексом правових елементів, з одного боку, різних за своєю природою і функціями, а з другого все ж таки взаємопов'язаних загальною метою в єдину систему. Цей механізм показує, як працює та чи інша ланка при досягненні його цілей дозволяє виділити основні, ключові, опорні юридичні інструменти, які займають відповідне ієрархічне становище серед усіх інших [9, с. 150].

Регулююча функція права пов'язана з двома притаманними їй критеріями, а саме: державною значущістю відповідних відносин та можливістю їх проконтролювати. У сфері містобудівного законодавства така регулююча функція на жаль відсутня. Варто погодитися з твердженням А. Ріпенка, що взаємопроникнення містобудівних та земельних відносин не знаходить адекватного виразу в їх правовому та інституційному забезпеченні [11].

За межами правового регулювання залишаються відносно невеликі сфери соціальних відносин, регуляторами яких у чистому вигляді є мораль та інші неправові соціальні норми, що є однією з істотних рис правового суспільства і державності. Контроль за стосунками між людьми можливий тільки тоді, коли вони мають зовнішні параметри, тобто виходять за межі особистих стосунків і пов'язані з настанням суспільно значущих наслідків.

Людина у правових відносинах виступає, перш за все, як член суспільства і громадянин держави. Тому норми права є деперсоніфікованими, формально однаковими і обов'язковими для всіх, кого вони стосуються. Норми права окреслюють свободу зовнішньої поведінки людей, залишаючись у більшості випадків формально нейтральними до її внутрішніх мотивів [4, с. 129].

Правова вимога зміцнення законності та правопорядку водночас є й важливою вимогою моралі, яка характеризує моральну структуру особи, її чесність, совість, обов'язок. Тому законність може виступати і як один із моральних критеріїв оцінювання поведінки особи та інших суб'єктів – адже в умовах беззаконня годі й казати про мораль.

З моральної точки зору, містобудівне законодавство, своїм основним недоліком має неврегульованість сфер впливу на державному, регіональному та місцевому рівні. Власне брак законодавчого забезпечення у сфері містобудування, зумовлює прийняття основного масиву рішень саме на місцевому рівні, що в морально-правовому аспекті не є стимулом для розвитку суспільних відносин та забезпечення прав громадян. Такий підхід, є насамперед, джерелом до розвитку корупції та зловживань з боку місцевих чиновників, які володіють значними правами у сфері містобудівного законотворення.

Загалом, правове регулювання обумовлено деякими об'єктивними та суб'єктивними чинниками, до яких можна віднести:

- рівень економічного розвитку суспільства;
- його соціальну структуру;
- рівень зрілості, стійкості суспільних відносин;
- рівень правової культури громадян і посадових осіб;
- рівень визначеності предмета, засобів і методів правового регулювання [5, с. 217].

У вітчизняних реаліях, наведені критерії тільки формуються, а тому рівень їхньої практичної реалізації вимагає чіткого і структурованого підходу, насамперед у процесі правотворення в містобудівній сфері. Особливе місце в процесі право творення слід приділити категорії моралі, що є невід'ємною стороною духовного життя людей. Моральні норми формуються в процесі утвердження, розвитку моральних поглядів,

являються в цілому, їх нормативним вираженням. Моральні норми діють через оцінку вчинків людей, через механізм суспільної думки [1, с. 135].

Право і мораль єдині за своєю природою, походженням, призначенням, але не тотожні між собою. Вони відрізняються способом регулювання суспільних відносин та обсягом регулятивної діяльності. Право регулює не всі суспільні відносини, мораль охоплює всі [10, с. 63].

Норми моралі виконуються людьми, виходячи з їх внутрішнього переконання, громадської думки, що, однак, не означає, ніби мораль менш захищена, ніж право, з точки зору механізму її забезпечення, який у кінцевому рахунку є досить ефективним. Виконання норм права забезпечується гранично визначеним і гарантованим механізмом застосування різних форм державного впливу аж до державного примусу [4, с. 130]. Моральні норми й цінності регулюють поведінку людини не в окремій, а у всіх сферах суспільного життя.

Норми моралі мають загальний характер, поширюються на всіх людей і забезпечують стабільність або зміну підвалин суспільного життя, форм взаємин між людьми.

У моральному регулюванні особливу роль відіграє свідомість. Якщо у сферах політичного і правового життя першочергове значення надається конкретній дії, санкціям за порушення існуючих норм, законів, то у сфері моральній пріоритетною є оцінка. Містобудівне законодавство та його практичне застосування повинно бути сформоване та оцінене завдяки саме суспільству, яке буде керуватися при цьому нормами моралі.

Кожен знає зі свого власного досвіду знає, що людина має два внутрішні механізми, призначені для стримування особистості від порушення моральних законів. У разі їх порушення, ці механізми слугують внутрішнім голосом, який говорить про неправильність нашої поведінки. Один з них сумління, або совість, другий – почуття сорому. Цілком очевидно, що люди не придумали їх самі, оскільки обидва вони завдають чимало клопоту та занепокоєння, докучаючи деяким людям настільки, що ті намагаються їх ігнорувати чи заглушати. У контексті містобудівного законодавства, можна розраховувати, що такими внутрішніми механізмами керувався насамперед законотворець. Однак, совість, сумління та почуття є особистими і не завжди відображають загальноприйняті моральні норми.

У цьому контексті, варто погодитися з твердженням І. М. Луцького, що мораль більше вимоглива до поведінки індивіда, оскільки вимірює її вчинки категорією совісті, велить дотримувати не тільки закон, але й обов'язок, внутрішні спонування, зважати на думку суспільства [6, с. 22]. Власне саме такий вплив і характеризує рівень розвитку суспільства і відносин у ньому, які з дотриманням моралі, формулюють совість цілого суспільства, як основного критерію забезпечення особистих свобод кожного громадянина.

Другий механізм – це почуття сорому, котре, як і сумління, застерігає нас від ганьби, що загрожує нам у тому разі, якщо наша поведінка не відповідає моральним принципам. І якщо ми все ж відважуємося на поганий вчинок і про нього стає відомо, то реагуємо не тільки емоційно, а й фізично – червоніючи перед свідками. Більше того, навіть якщо «таємне не стає явним», це внутрішнє почуття змушує нас соромитися самих себе.

Обидва ці механізми стоять на варті загального морального закону. Проте, якщо вони часто зазнають грубого насильства, то їх дія може припинитися [3, с. 268].

Ключовими категоріями моральної свідомості, полюсами морального життя, моральної оцінки поведінки людини є поняття «добро» і «зло».

Уявлення про них історично змінювалися. Це пояснюється різним характером взаємин між людьми упродовж розвитку людського суспільства та культури.

Незважаючи на різноманіття конкретно-історичних інтерпретацій природи добра і зла, добро можна в цілому визначити як нормативно-оціночне поняття моральної свідомості, що у максимально узагальненій формі фіксує уявлення про морально-позитивне благо і необхідне для людського існування.

Зло тлумачиться як протилежне за своїм змістом добру, тобто як варте осуду, морально негативне у мотивах, цілях і вчинках, у житті суспільства [2, с. 156].

Особливістю регулятивної функції моралі, на відміну від регулятивної діяльності права, є те, що мораль для виконання свого регулятивного призначення поділяє усі навколишні соціальні явища, дії та поступки людей на «добро» і «зло», даючи можливість людині (завдяки її свідомості) орієнтуватися у своїх чинниках на «добро». Відхилення від вимог доброї поведінки є антиморальною дією, криє в собі зло для людей, для свого суспільного середовища [10, с. 63].

Висновки. Таким чином, вирішення будь-якої проблеми чи питання залежить виключно від самої людини, ким би вона не була – чи високопоставленою особою, чи простим громадянином.

Правове регулювання поширюється не на всі суспільні відносини, в тому числі і на сферу містобудівного законодавства. Право не здатне підкорити своїм вимогам окремі види соціальних відносин людей, натомість мораль, забезпечує індивідуальний підхід до кожної правової норми.

Визначення впливу моральних норм на сферу містобудування зумовлюється тим, що містобудівна сфера пов'язана насамперед із землекористуванням, а земля, є основним благом і власністю людини, особливо українця. Загалом, нормативна особливість моралі полягає в тому, що вона охоплює своїми нормативними вимогами всю сферу суспільних відносин людей, незалежно від того, регулюються вони іншими соціальними нормами (в тому числі і правом) чи ні.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 230 с.
2. Вілков В. Ю. Людина і світ: навчальний посібник / В. Ю. Вілков, О. І. Салтовський. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
3. Гудінг Д. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце у світі / Д. Гудінг, Дж. Леннокс / перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М. А. Жукалюка. – Львів: МБФ, 2008. – Т. 1. – 416 с.
4. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 224 с.
5. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенкота ін.; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
6. Луцький І. М. Взаємодія релігійних, моральних та правових норм у механізмі правового регулювання суспільних відносин / І. М. Луцький // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – С. 18-23.

7. Луцький І. М. Втілення морально-етичних і релігійних норм у засадничих положеннях Конституції України / І. М. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – С. 17-22.
8. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / О. І. Осауленко. – К.: Істина, 2007. – 336 с.
9. Пендюра М. М. Теорія держави і права: посібник для підготовки до іспитів / М. М. Пендюра. – К.: ТЕКСТ, 2008. – 192 с.
10. Правознавство / за ред. М. Настюка. – 2-ге вид. – Львів: Світ, 1995. – 272 с.
11. Ріпенко А. І. Регулювання земельних відносин у містобудівному законодавстві: тенденції та перспективи / А. І. Ріпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/10437894/Регулювання_земельних_відносин_у_містобудівному_законодавстві.

Косьмий М. М. Влияние морально-правовых норм на регулирование современных градостроительных отношений в Украине

В статье осуществляется теоретико-правовой анализ права и морали как социальных регуляторов современных градостроительных отношений. Основное внимание акцентируется на воздействии морали на нормы градостроительного законодательства и трансформация этого влияния на сознание человека, формирования его общественного поведения. Осуществляется авторский подход к раскрытию уровней взаимодействия права и морали и их отражение в положениях действующего градостроительного законодательства. Поддается анализу категория справедливости, как норма, формирующаяся в сознании законодателя и отражается в нормах действующего права.

Ключевые слова: право, мораль, нравственные ценности, градостроительное законодательство, земельные ресурсы, справедливость, планировка и застройка территорий.

Kosmiy M. M. Influence of moral and legal norms to regulate modern urban development relations in Ukraine

The article comprises a theoretical and legal analysis of the law and morality as social regulators of modern urban development relations. The main attention is focused on the impact of moral norms on town planning legislation and the transformation of this impact on human consciousness, the formation of his social behavior. Carried out the author's approach to the disclosure of levels of interaction of law and morality and their reflection in the provisions of the existing town planning legislation. Amenable to analysis category of justice, as the norm, formed in the minds of the legislator is reflected in the rules of law in force.

Key words: law, morality, moral values, urban planning legislation, land, justice, planning and development of territories.

УДК 340.12

Гаврецька Марина Йосипівна,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ОРГАНАХ САМОВРЯДУВАННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ АВСТРІЇ, АВСТРО- УГОРЩИНИ

В статті розглянуто нормативно-правові акти Австрії, Австро-Угорщини, які визначали правовий режим української мови в органах самоврядування на території Східної Галичини. Проаналізовано правові акти, основні положення яких відносили регулювання мовних питань до компетенції органів самоврядування, зокрема норми закону Австро-Угорщини, прийнятого виключно для Східної Галичини «Про державну мову автономних влад» від 9 квітня 1907 р.

Ключові слова: органи самоврядування, автономна влада, повітове представництво, громадський уряд, правовий режим мови, українська мова.

Постановка проблеми. Центральним питанням боротьби українського народу за національні права у Східній Галичині, під час перебування її у складі Австрії та Австро-Угорщини було мовне питання. Становлення правового режиму української мови як другої державної в сфері здійснення публічної влади, зокрема в органах самоврядування відбувалося в умовах колонізаторської політики австрійського уряду та польської земельної аристократії, які ставили за мету примусову асиміляцію українського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваного питання знайшли своє відображення в працях К. Левицького, В. Вериги, Р. Петріва, І. Я. Терлюка та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правового режиму української мови в органах самоврядування на території Східної Галичини за нормативними актами Австрії, Австро-Угорщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою у здійсненні внутрішньої політики державної влади в Австрії, Австро-Угорщині виступали органи самоврядування, систему яких складали повітові старости, що призначалися міністром внутрішніх справ і підпорядковувалися намісникові галицького краю. До відання повітових старост, які діяли одностайно, належало адміністративне управління в галузі економіки, народної освіти, охорони здоров'я, поліції. У селах такі ж функції виконували війти, яких призначали повітові старости [4, с. 45].

В імперії Габсбургів правовий режим мов в органах самоврядування визначався загальнодержавними конституціями та крайовими законодавчими актами, норми яких регулювання мовних питань відносили до компетенції органів самоврядування, зокрема,

норми закону Австро-Угорщини, прийнятого виключно для галицького краю «Про державну мову автономних влад» від 9 квітня 1907 р., зокрема § 2, 3, 4, 5, 7.

Новий період реформування органів самоврядування в Австрії розпочався на початку 60-х років XIX ст., коли внутрішнє життя держави потребувало кардинальних змін. Паралельно з державно-управлінськими структурами – намісництвом, староствами, мандаторами – формувалися органи самоуправління: крайові сейми і повітові сеймики (ради). Юридичною підставою створення крайових сеймів послужили Крайовий статут і сеймова виборча ординація для Королівства, оголошені цісарським патентом у лютому 1861 р. Статус повітових представництв, міських і сільських громад (гмін), окремих великих міст, а також панських маєтків («двірських обшарів») визначався окремими законами [6, с. 341].

На основі нормативних актів щодо організації органів самоврядування, К. Левицький в праці «Про права руської мови», проаналізував врегулювання мовного питання в цих органах влади. Зокрема він зазначив, що «самоврядна влада, а саме: громадські уряди, повітові виділи та крайові виділи у Львові, а також цісарсько-королівська влада: староства, податкові уряди, скарбова дирекція, намісництво у Львові та міністерство у Відні і взагалі всі публічні уряди в своєму урядуванні зобов'язані були дотримуватися приписів права, а також виданих розпоряджень стосовно використання руської мови як крайової [3, с. 22-23]. По громадах виключно руських або таких де була більшість русинів, громадський уряд (або магістрати) мали право вести своє урядування в руській мові, зокрема: вести урядові книги і громадські розпорядження в руській мові, вести переписку з владами руською мовою, та іменем громади приймати різні грамоти руською мовою. Користуючись правом самоуправління, наданого громадськими законами, громадські ради повинні були дбати про те, щоб їх уряди здійснювали управління руською мовою, утримуючи для цього добрих громадських писарів, які знали руську мову в слові і в письмі, та щоб старшина громадська у всяких відносинах з властями вживала руської мови як усно, так і в письмі [3, с. 23]. Проте, якщо русини в певній громаді становили меншість населення, то і тут вони мали право розмовляти по руськи на засіданнях громадської ради, а всі громадяни русини повинні були у всіх своїх справах звертатися до урядових громадських та громадських влад в руській мові та відстоювати за тим, щоб для них списувалися протоколи в руській мові, щоб свідоцтва, посвідчення і всякі відповіді видавали їм руською мовою. Публічні оголошення і написи на вулицях і громадських дорогах, на торгах і ярмарках мали бути виконані також в руській мові [3, с. 23]. Так само мали право домагатися русини, щоб руську мову було пошановано і поза громадою: в виділі повітовому, в раді повітовій, та у виділі крайовому і в крайовому сеймі у Львові. Руські послы в крайовому сеймі мали розмовляти по руськи, а русини, що були членами повітових рад мали розмовляти по руськи на засіданнях повітових рад. Якщо хтось з русинів мав якусь справу до повітового виділу або до повітової ради, до крайового виділу або до крайового сейму, то такий русин повинен перед тими властями вживати своєї рідної руської мови. Водночас, повинні були зберігатися права руської мови в цісарсько-королівських адміністративних властях: староствах, податкових урядах, радах шкільних окружних, повітових скарбових дирекціях, раді шкільній крайовій і намісництві, тому що всі ці влади зобов'язані були приймати руські подання, прохання, рекламації, рекурси, скарги та інші руські листи та давати відповіді на них по руськи як мовою, так і письмом. Так як повітові ради ухвалювали для себе регулямін, тому вони відповідно могли ухвалити, щоб руська мова була урядовою мовою для повітової ради та повітового виділу» [3, с. 25].

Однак, антидемократична система виборів в імперії надала перевагу польському шляхетству, яке тримало у своїх руках усю повноту влади. Крайова адміністрація, на чолі якої стояв крайовий начальник, призначений імператором і підлеглий йому та його міністрам, складалася в основному з польської шляхти. Крайовим начальникам підпорядковувалися поліція, курії, повітові органи управління, управи міст [4, с. 44-45]. Внаслідок цього, польська шляхта, знехтувавши правові норми мовного режиму, зайняла ворожу позицію щодо вживання та розвитку української мови у Східній Галичині [4, с. 69].

У 1867 р. коли була утворена Австро-Угорщина, її австрійська частина на той час складалася з 17 коронних країв. В австрійському устрої коронні краї поділялися на повіти з окремими повітовими органами влади, а кожен повіт ділився на певне число територіальних громад з окремими громадськими органами влади. Окрім того, в Галичині були ще так звані двірські обшари (панські маєтки) [2, с. 83]. Тобто, система органів влади складалася з двох паралельних структур: призначуваних органів державної австрійської влади та виборних органів місцевого самоврядування й відповідала адміністративному устрою держави (краям, повітам, територіальним громадам).

Згідно Конституційного закону Австро-Угорщини від 21 грудня 1867 р., поруч з призначуваними державними адміністративними органами були створені виборні органи місцевого самоврядування: крайовий сейм, наділений нормотворчими та адміністративними повноваженнями; крайові виділи, які були виконавчими органами сейму в справах сеймової автономної адміністрації та наглядовим органом для всіх повітових та гмінних органів самоврядування краю; ради і виділи повітові – повітові органи самоврядування, що вирішували питання, віднесені до їх компетенції в межах повіту, та громадські (гмінні) ради і старшини – які вирішували питання місцевого значення та здійснювали управління в межах громади. На чолі громадської ради і старшини стояли у сільських громадах вїт, а в міських – бурмістр [2, с. 88-89].

В статті 19-му основного державного закону про загальні права громадян Австро-Угорщини та постанови центрального уряду від 21 грудня 1867 р. зазначалося, що «Усі народи є рівноправними», кожен народ має непорушне право зберігати і плекати свою націю, мову, звичаї, традиції, релігії і т. ін. Рівноправність усіх мов у кожному краї визначала держава. Закон зобов'язував губернатора та місцеве самоврядування (в цьому випадку) Східної Галичини упорядковувати чинні мови так, щоб не загострювати міжнаціональних суперечностей, не применшуючи, при цьому значення української мови [4, с. 68].

Відповідно до норм конституції про рівноправність мов у сфері публічної влади всі вживані в краю мови були рівноправними. Тому подання до всіх органів державної влади та самоврядування мали вноситися кожною крайовою мовою, а органи влади мали давати відповіді тією самою мовою. Зате у внутрішньому урядуванні, тобто у відносинах між собою, рівноправність мов цілком не була реалізована. Внутрішньою урядовою мовою зазвичай була мова народності, якій належала влада в краї, а використання мови інших народностей в органах самоврядування не допускалося. Так в багатьох краях урядовою мовою визначалася німецька мова, а в Галичині – польська. З цього приводу майже у всіх краях Австрії велася завзята боротьба дискримінованих народностей за реалізацію їх мовних прав [2, с. 94].

Для українців Східної Галичини ця боротьба закінчилася поразкою. Відповідно до розпорядження від 5 червня 1869 р. про державну мову для галицького краю мовою діловодства й листування, в тому числі й органів самоврядування, ставала польська мова.

Положення змінилося лише з прийняттям 9 квітня 1907 р. крайового закону «Про державну мову автономних влад» [8, s. 39-42], тобто органів місцевого самоврядування, норми якого визначали правовий режим мов в даній сфері. Зокрема, у § 2 зазначалося, що державною внутрішньою мовою повітового представництва (Ради повітової та Виділу повітового) і представництва громади (Ради громадської та Старшини громадської) є та мова, яку повітове та громадське представництво зазвичай вживають як державну мову [8, s. 39]. Змінити мову можна було на підставі ухвали Ради повітової або громадської, прийнятої на засіданні, скликаному для цієї мети і тільки в присутності трьох четвертих членів простою більшістю голосів. На засіданні повітового та громадського представництва кожен його член міг висловлюватися будь-якою мовою, яка вживалася в повіті та в громаді [8, s. 40]. Повітове та громадське представництво зобов'язувалося відповідно до § 3 закону приймати та розглядати будь-які листи та подання без різниці на те, в якій мові воно написано: польській, руській чи німецькій. Згідно § 4 державною зовнішньою мовою повітового та громадського представництва в кореспонденції зі сторонами та іншими автономними владами та урядовими владами була та мова, яку повітове та громадське представництво зазвичай вживали. Змінити мову можливо було в спосіб передбаченому в § 2. Кожна ухвала Ради повітової, відповідно громадської, яка визначала державну мову повітового та громадського представництва мала бути повідомлена в повіті та в громаді. Якщо це стосувалося громади, то така ухвала мала бути представлена повітовому Виділу та Староству, а якщо повіту – Виділу крайовому і Староству, з доказом того, що дана ухвала не суперечить положенням даного закону. Якщо прийнята ухвала засвідчувала про недотримання положень закону, то Виділ повітовий скасовував ухвалу громадської Ради, а Виділ крайовий відповідно скасовував ухвалу повітової Ради. В цьому відношенні було створено службу органів державної влади, яким надавалося право нагляду над повітовим та громадським представництвом (§ 5) [8, s. 40]. В § 7 закону про мову автономних влад, врегульовувався правовий режим мов в двірських обшарах (панських маєтках). Так, мовою, якою здійснювалося урядування в обшарах, і яка використовувалася в кореспонденції з органами влади та сторонами була та мова, яку визначав управитель обшари: польська, руська чи німецька. Якщо двірська обшара знаходилася під управлінням кількох управителів, то мовою урядування була та мова, якою користувалася та частина управителів, на яку припадала більш ніж половина річної квоти податків, безпосередньо виплачених з обшару двірського [8, s. 41].

Роз'яснення положень даного крайового закону для українського населення було опубліковане в календарі «Просвіта» у статті «Що повинно бути в кожній руській громаді?», де зазначалося, що в кожній руській громаді, і в громаді з руською більшістю відповідно мала бути руська Рада громадська і руська Старшина громадська. Для цього, в обов'язок кожного русина входила участь в голосуванні до громадської ради тільки за певних і чесних людей, яким громадські та народні справи були не байдужими, і які твердо вміли постояти за права громадян і руського народу. Важливість виборів до громадської ради полягала в тому, що закон від 9 квітня 1907 р. наділяв громадську раду і громадські старшини досить широкими повноваженнями і розвиток громади значною мірою залежав від особистого складу органу самоврядування. Особлива увага приділялася обранню начальника громади, який повинен був бути свідомим руським патріотом. Урядовою мовою руської громади і громади з руською більшістю мала бути руська мова. Відповідно до положень крайового закону 1907 р., громадська рада самостійно вирішувала, яка має бути урядова мова в громаді, і таке рішення не потребувало затвердження вищих органів влади. Для цього необхідно було дотриматися певних

формальностей: начальник громади повинен був скликати засідання громади і зазначити, що дане засідання скликане для вирішення урядової мови в громаді. Про це засідання потрібно було повідомити всіх радних та їх заступників. Для важливості рішення питання про урядову мову необхідно було в присутності найменше трьох четвертих всіх радних, з яких більша половина мусить проголосувати за руську мову як урядову. Таке рішення вписувалося до книги ухвал громадської ради та повідомлялося старості і повітовому відділу, додаючи, при цьому, відпис ухвали, із того моменту громада могла здійснювати урядування руською мовою. Ефективність реалізації норм закону залежала від можливості громади проконтролювати начальника громади і писаря точно виконувати прийняте громадською рішення [7, с. 74].

Проте, прийняті норми не змінили мовну ситуацію в галицькому краю: керівництво органів самоврядування в чисто руських громадах чи з переважною більшістю руського населення, за своїм складом були в основному польським і відповідно мовою урядування, якою зазвичай користувалися була польська мова. Щодо прийняття рішення про зміну мови, то його реалізація за дотримання умов закону була неможливою. Тому, польська мова залишилася мовою органів самоврядування в Східній Галичині фактично до розпаду імперії Габсбургів.

На думку В. Вериги, автономія і конституція стали на ділі засобом збільшення сваволі та знущань польської адміністрації над українським населенням. В уряді намісництва у Львові не було ні одного представника українців; на керівних становищах не було українців ані в повітових, ані в крайових урядах. На 79 старостів не було ні одного старости-українця, навіть на українських землях Східної Галичини. Навіть у повітах, де українці становили більше 90% населення, урядовою мовою була польська мова, влада листувалася з населенням польською; дуже часто не було ні однієї української середньої школи; старостою, начальником суду, головою повітової ради, або навіть «представниками народу» у львівському сеймі чи віденському парламенті (райхсраті) були не українці. Всі державні посади контролювала польська адміністрація, тому українцям стати державним службовцем або посадовцем органів місцевого самоврядування було досить проблематично [1, с. 15-16].

Висновки. Таким чином, органи самоврядування Східної Галичини в період Австрії, Австро-Угорщини, подібно до урядових органів законодавчої та виконавчої влади залишалися в руках польської шляхти. Їх основне покликання полягало в служінні інтересам заможних верств населення, зокрема інтересам польської верхівки. Окрім цього, право використовувати українцям рідну мову нарівні з іншими народами в органах самоврядування не реалізовувалося. Гарантована конституційна рівноправність української мови порівняно з польською залишалася фактично декларацією.

Органи самоврядування у діловодстві та листуванні переважно користувалися польською мовою. Через узурпацію поляками керівництва у всіх ланках місцевого самоврядування, навіть в найнижчих ланках – сільських громадах панувала польська мова. Тобто, польська влада, за сприяння австрійського уряду домоглася нівелювання статусу української мови, як другої державної, й запровадила польську мову у діловодстві, спілкуванні й листуванні в органах самоврядування. Ці заходи розглядалися польською правлячою верхівкою як частина політики колонізації українського населення Східної Галичини.

Список використаних джерел

1. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється: історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899-1939. – 2-ге вид., виправл. – Львів: Каменяр, 1993. – 279 с.
2. Головні основи австрійської конституції / Календар «Просвіта», 1911. – С. 80-96.
3. Левицький К. Про права руської мови / К. Левицький. – Львовь: Зъ друкарнь Наукового Товариства имени Шевченка, 1896. – 32 с.
4. Петрів Р. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Роман Петрів ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника, 2009. – 255 с.
5. Попик С. Д. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.
6. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (доновітній час): навчальний посібник / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2006. – 400 с.
7. Що повинно бути в кожній руській громаді? / Календар «Просвіта». – 1911. – С. 74-75.
8. Ustawa z dnia 9. Kwietnia 1907, o jezyku urzedowym wladz autonomicznych / Dziennik ustaw i rozporzadzen krajowych dla Krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem. – Rocznik 1907. – Lwow: Z drukarni Wladyslawa Lozinskiego. – 1309 s.

Гаврецькая М. И. Правовой режим украинского языка в органах самоуправления Восточной Галиции в составе Австрии, Австро-Венгрии

В статье рассмотрены нормативно-правовые акты Австрии, Австро-Венгрии, которые определяли правовой режим украинского языка в органах самоуправления на территории Восточной Галиции. Проанализированы правовые акты, основные положения которых относили регулирование языковых вопросов к компетенции органов самоуправления, в частности нормы закона Австро-Венгрии, принятого исключительно для Восточной Галиции «О государственном языке автономных властей» от 9 апреля 1907 г.

Ключевые слова: органы самоуправления, автономная власть, уездное представительство, общественное правительство, правовой режим языка, украинский язык.

Havretska M. Y. The legal state of the Ukrainian language in self government bodies on the Eastern Galicia as a part of Austria, Austro-Hungary

The legal acts of Austria, Austro-Hungary defining the legal state of the Ukrainian language in self-government bodies on the territory of the Eastern Galicia are considered in the article. The legal acts are analyzed in which key provisions referred language issues to the field of competence of self-government bodies, namely the Austro-Hungarian law provisions adopted exclusively for the Eastern Galicia «On state language of the independent (autonomous) authorities» of April 9, 1907.

Key words: self-government bodies, independent (autonomous) authorities, public government, legal language state, Ukrainian.

УДК 340.281.93

Грицкевич Сергій Геннадійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ФОРМИ «ОБҐРУНТОВАНОГО» НАСИЛЬСТВА

У статті розглядаються особливості кризової ситуації української держави та права через таку форму використання законодавства, як «обґрунтоване» насильство. Громадянське суспільство є основою національної системи західної цивілізації. Вітчизняна цивілізація та національний устрій є іншими це пояснюється тим, що наше життя традиційно наповнене насильством, а національні інтереси (навіть у мирний час) доводиться захищати.

Прогнозується, що суспільство, яке народжується в Україні, спочатку традиційно буде базуватись на силовому балансі. Його еволюція до майбутнього відбувається звичайним еволюційним шляхом – від жорстокості до традицій громадянського суспільства, через становлення нової юридичної влади, що паралельно існує з корпоративною владою, від суспільства насильства – до громадянського суспільства балансу інтересів та сил.

Ключові слова: влада сили, «обґрунтоване насильство», корпоративізм, соціобіологічна концепція «корпоративно-кланової системи»

Постановка проблеми. Для ефективності визначення перспектив розвитку державно-правової системи України, вочевидь, доцільно використовувати комплексний підхід та міждисциплінарні зв'язки. Цікавою з цих позицій є розроблена С. Б. Морозовим у соціобіологічній концепції теорія змін у соціальному житті, які провокують зміни біологічних засад суспільства, і навпаки. Обчислення такого роду залежності дає можливість розкривати події минулого, досліджувати сьогодення і робити прогнози. У своїх попередніх публікаціях автором статті, зокрема, приділялась увага особливостям розвитку корпоративізму, як триваючої загрози розвитку соціальної держави в Україні.

Прогрес постійно змінює структуру соціальної системи. Проте знаходяться сили, які отримують вигоду від її незручностей. Це не тільки люди, а й об'єднання – корпорації, лише не у формі концернів, а ті, що наближені до кланів і некримінальної мафії. Завданням соціалізації є злам цієї сили [3, с. 50-53]. Адже існуюче спотворення змісту категорії держави і права та соціального добробуту є прямим результатом діяльності корпоративної системи [3, с. 26].

Аналіз вітчизняної правозастосовчої та правотворчої практики нашою думкою про тотальний брак або неспроможність аналізу історичного досвіду та, відповідно, напрацьованих біолого-соціальних стереотипів поведінки. Як результат, в нашій країні стали нормою найрізноманітніші протиправні дії – проти навколишнього природного

середовища, громадян та їх майбутнього, проти людських, моральних та державних законів. Зрозуміло, що скоюють їх саме українці, а не інопланетяни. Тобто закони самі по собі не здатні нікого захистити. Постає лише одне запитання – коли і як все це припиниться. Логічна відповідь на нього – коли будуть створені закони, які не лише виконуватимуться, але ще й міститимуть здоровий глузд, логіку, не суперечитимуть послідовному розвитку країни і суспільства. Намагання відповісти на запитання: «Що стоїть на перешкоді цьому процесу?» є предметом пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення змісту негативного впливу глобальних тенденцій цивілізації на суспільство та державу загалом досліджувались галузево теорією управління, юриспруденцією, соціологією, соціобіологією, еволюційною психологією, політологією, медициною тощо, зокрема такими вченими, як: М. Амосов, В. Глазко, В. Глушков, О. Зінов'єв, В. Задерей, В. Колмаков, С. Морозов, М. Сенченко, В. Танаєв, В. Чешко, А. Фурсов, Л. Шершнев та багатьма іншими. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити У. Бека, Ж. Бодрійяра, І. Валлерстайна, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Д. Колемана, Н. Кляйна, А. Лефевра, П. Сорокіна, А. Турена та інших.

Проте, незважаючи на серйозні зміни за умов глобалізації структури суспільства та держави, виникає враження затухання досліджень та дискусій з питань теорії співіснування суспільства та держави, які, на нашу думку, навпаки потребують активізації та комплексного підходу.

Постановка завдання. Метою статті є пошук правових шляхів виходу з найбільш драматичної за нетривалий період існування незалежності України глобальної системної кризи, яка перейшла до етапу громадянської війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що громадянське суспільство є об'єднанням соціумів, які протистоять серед інших соціальній, політичній, ринковій стихії. Воно є характерним для випробуваних сталих систем. Життя в громадянському суспільстві безпечне та зручне, проте це право виборюється протягом століть. Громадянське суспільство є основою національної системи західної цивілізації. Вітчизняна цивілізація та національний устрій є іншими. Адже наше життя традиційно минає під егідою насильства, і національні інтереси, навіть у мирний час, доводиться захищати.

У будь-якій війні слід визначити коло суб'єктів, проти яких зазначену війну спрямовують (сьогодні орієнтовно це 1/3 «живих», 1/3 «нейтральних» (гомеостатичних), 1/3 «перебувають під загрозою зникнення»). Перша третина є біологічно активною і тому небезпечною. Впливати на пацієнтів (тобто хворих) немає сенсу. Крім підгодовування, вплив чинять на здорових з метою розмивання цінностей та створення комплексу неповноцінності, впливаючи на нейтральних з метою перешкодити їм в розрізненні категорій «добре» та «погане», для розвитку в останніх імунітету до політичної активності [3, с. 83]. Третина населення української держави вмирає. Тому вона обирає подібних собі політиків (також вмираючих), оскільки в більшості випадків вибором виборців роблять за поняттям: «подобається – не подобається». «Зникаючі» («вмираючі») не вважають живих за своїх і тому не можуть вважати їх приємними.

Національна самосвідомість передбачає існування ряду ознак, характерних для нації, та позитивних наслідків для неї. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що національної самосвідомості в Україні досі не існує. Принаймні процес її формування практично лише розпочався. І довільні тлумачення правових термінів є результатом відсутності безпосередньо нації, громадянського суспільства, мови, писемності. Є

населення. Старої нації вже немає (або наявні її залишки), а нової ще не сформовано. Сумним та трагічним підтвердженням цього факту є події на Сході України, в Криму та інших регіонах. Поняття закону є невідокремленим від поняття нації. За відсутності нації те, що називають законами, є лише проявом експансії реально існуючої сили [3, с. 50].

Якщо українці будуть дотримуватися вимог всіх вітчизняних законів, вони просто не виживуть. Тому що саме існування живого українця в Україні фактично є злочином. На щастя, він не матиме можливості їх виконувати, тому що до кінця свого життя не встигне їх прочитати.

Громадянське суспільство пов'язане із правовою державою. Специфіка вітчизняного верховенства права полягає у розумінні українцем того, що його дурять, і останнє є тривалим та перспективним процесом до приходу Спасителя (в особі Махно, Сталіна, Гітлера, леді-Ю, громадянської війни, революції), коли згаданий українець нарешті відновить справедливість. Народ і надалі будуть дурити, обраховувати, проте захопленого вистачить на 2-3 покоління, а потім знову поява чергового Спасителя, і так далі по колу.

Традицій громадянського суспільства в Україні й досі остаточно не сформовано через те, що історично постійно хтось когось перемагав, а не домовлявся мирним чином. Якщо в певні історичні періоди (перебування Галичини в складі Австро-Угорщини) і були подібні відносини, проте це була влада не суспільства, а окремих соціальних груп (знаті, духівництва, торгівельно-промислової буржуазії тощо), з метою врегулювання відносин інших, негромадянських груп (переважаючої частини українського сільського населення). Безумовно, можна ввести найдосконаліші в світі закони, проте в історії вже була «найдосконаліша» у світі сталінська Конституція. Закони потрібні максимально прості, без особливих претензій з боку громадянського суспільства. Відомо, що будь-яка держава починалась із збирання данини з метою захисту її платників. Рівень заможності влади напряму залежить від заможності платників податків. Останні, щоб бути заможними, повинні бути багатими. Для того, щоби взагалі жити, вони не повинні знищувати один одного [3, с. 51].

В Україні саме зараз відбувається зміна національних поколінь, за якої стикаються дві традиції: традиція громадянської нації, яка минає, та традиція «дикунства нації», які приходять на зміну попередній.

Для того, щоби перетворитись у громадянське, суспільство повинно вдосталь навоюватися. Традиції помсти, військові якраз і покликані стримувати громадянське суспільство.

Україна залишається державою протиріч. Всі нормальні та діючі закони в Україні є. Їх навіть дотримуються. Хоча мавпи не вміють читати та писати, у них відсутні законодавчі органи, але і в них є закони. Наприклад, на територію вожака заходити заборонено. Люди в цьому мало чим від мавп відрізняються [4, с. 16]. І хоча згаданий закон не написано, але всі люди знають його і виконують. Тому що закони фактично відтворюють реальне життя, і лише згодом його визначають.

Нерозуміння відмінності існування реальних та формальних законів призводить до помилкового розуміння мільйонів громадян беззаконня, розуміючи, що якщо на папері записано, що він є законом, то папірець дійсно є законом. На жаль, папір не є законом ні на смак, ні на дотик. Навіть якщо на ньому написано «Конституція» [3, с. 93]. Тому що першим законом є закон влади.

Корпористемі належить фактично вся влада, і довільне тлумачення або невиконання писаного закону лише підтверджує, кому дійсно належить влада. Закон

врегулює мирне вирішення питань між силами – сили традицій, громадян, влади, націй та соціальних груп. Якщо закон систематично порушується, то це означає, що його неправильно або невчасно написано. Фактично існує інший закон, про який хтось просто не здогадується. І якщо існує одна сила, то вона і є законом [3, с. 94]. Корпоративісти в Україні перемогли більше двадцяти років тому не для того, щоби жити в злиднях та про когось турбуватись, наприклад, про мільйони пересічних громадян України.

Реальні закони встановлюють норми відповідальності. Норми, зазвичай, загальновідомі. І тільки тоді, коли нація народжується, необхідно їх обумовлювати. Ті, хто нарікають на беззаконня, просто забули головний закон влади – на територію вожака стада неможна заходити стороннім, а вожаком сучасного «мавпячого» суспільства є корпоративна система [3, с. 92].

Мотивація зазначеної поведінки корпоративістів цілком органічно вписується до приписів капіталістичної етики. Адже в капіталістичному суспільстві ніхто нічого нікому не винен – ні суспільство та держава особі, ні особа їм. Індивідуальна свобода завжди домінує над громадськими обов'язками. Людина може все те, чого вона захоче. Якщо захоче бути нечесною, щоб розбагатіти – це її право. Якщо захоче вчинити злочин (пограбувати, обдурити) – це також її право. Більше того, злочин розглядають в якості ще одного (небезпечного) способу економічної діяльності. Наприклад, щоб розбагатіти, за певний період часу доведеться платити дуже високу ціну – пожертвувати часом (адже «час – це гроші») у в'язниці або життям. Немає нічого, що людина «не повинна робити»: ні соціальних зобов'язань дотримуватися закону, ні обов'язків. Натомість є свобода і права, які дають можливість розбагатіти і вартість (ціна) цього багатства [2, с. 5].

Корпоративна система понині є власником України та її народу. Це є головним законом. Корпоративісти не можуть бути негідниками, не скоюють злочинів, що будь-який вітчизняний суд досі регулярно доводить. Те, що становить склад злочину для звичайних громадян, для корпоративістів є нормою поведінки за статусом. Наприклад, природні ресурси України та вміст транзитних трубопроводів практично належать корпоративній системі. Тому українці не мають жодних прав на частку доходів від транспортування електрики, газу, нафти та видобутку корисних копалин, а повинні лише під загрозою санкцій сплачувати зростаючі тарифи за користування комунальними послугами та паливом. Як слушно зазначає О. Зінов'єв, уряд на Заході давно вийшов з-під контролю закону, а сама концепція закону втратила значення. Правління стало основним завданням законодавчого органу, а законодавство – його побічною функцією [1, с. 62].

Корпоративна система знаходиться поза межами формальних юридичних аспектів. Саме тому вона не лише непідсудна, але й є юридично невидима. Всі закони, написані на папері, слугують корпоративній системі, як єдиній соціальній силі. Суди, правоохоронні органи, юстиція так само. У дрібницях корпоративна система може трохи поступитись (імітувати народні вибори президента або депутатів), але стосовно серйозних питань вона ніколи не поступиться (влада, власність, податки).

Коли протилежні сторони є взаємно сильними, закон регулює відносини між ними з метою недопущення екстремізму. Конституція України фактично засвідчує, що Україна (як країна з усім населенням та їх майном) належить корпоративній системі. Протилежний закон – людина має право на життя (тобто закон протидії системі), який впливає із законів біології, діє із застереженням – має право жити, якщо здатна чинити опір. Інший варіант передбачає, що закони пишуть для правлячого класу, його ж ідеології та з метою запобігання народного спротиву. Ці закони регулюють, скільки, в кого та в який спосіб відбирати, щоби суспільство залишалося в межах пристойності. У сучасній Україні

остання тенденція опинилася у глухому куті, тому що все вже відібране та поділено. Невдоволення зазначеним станом різними соціальними групами і є однією з причин сучасного збройного протистояння.

Закони належать нації. Якщо нація не функціонує, як суб'єкт, то закони не працюватимуть на її користь. Вони будуть належати найсильнішим групам. І каральні органи закону також. Якщо хтось конфліктує із зазначеною групою, у разі відсутності нації залишається використовувати старий закон – помсту [3, с. 93-94]. Перші закони виникли з метою усунення вендети, як менше зло. Тобто закон виступає посередником між силами у процесі делегування помсти.

Зрозуміло, що в силовому суспільстві ніякі закони нікого не захищають. Інстинкт самозбереження рано чи пізно змусить націю вибрати індивідуальні силові громадянські механізми, вибір яких є досить обмеженим: помста та терор. Вони й відіграватимуть роль законів, регламентуючи, кого корпоратисти можуть пограбувати, а кого ні [3, с. 90].

Коли влада є абіологічною, її закони та верховенство права є також абіологічними та перебувають у конфлікті з біологічними законами. Боротьба на розширення життєвого простору є природним процесом, адже закони її регулюють, проте забороняти не можуть [3, с. 96].

Стереотипи свідомості будуть і надалі змінюватися. Життя повинно тривати, навіть якщо воно буде десь у рабовласницькій республіці. Еквівалентом сучасної України є дикий захід Америки. За європейським критерієм ми існуємо в середньовіччі. Ми живемо за правилом: «беззбройний є безправним» і, вочевидь, до римського права ще не еволюціонували [3, с. 94].

Корпоративна система тривалий час веде бойові дії проти українського народу шляхом економічного насильства, іноді підсилюючи його фізичним. Оскільки більшість громадян України позбавлені економічних важелів, вони вимушені відповідати у формі фізичної протидії. Влада вживатиме заходи у відповідь, у тому числі каральні, що є її правом та обов'язком. Наведене є морально – юридичною нормою існування.

На сьогоднішній день стан української реальності не дає змоги вести мову про запобігання війні – на Сході вона йде у відкритій формі, що є результатом тривалої діяльності корпоратистів, які ведуть її давно. Важливо, щоби війни не перетворилась в аналог 100 або 30-річних в середньовічній Німеччині, з уникненням непотрібної особливої жорстокості. Розробка правил необхідна для запобігання анархії та мінімізації жертв з обох сторін. «Мирне» усунення корпоративістів означатиме збереження їх життя та грошей, тому влада, дотримуючись норм війни, повинна задавати її тон. Корпоративну систему характеризує груба сила. Вона сама нейтралізувала усі закони з метою скористатись цією силою.

Правосуддя само по собі є відносною величиною. До революції 1917 р. до суду віддавали більшовиків. Після революції більшовики чинили суд над колишніми правителями за цілком протилежні дії. Це все було відповідно до закону. Обидві сторони були абсолютно праві. За правом брутальної сили. Тому своє природне право на життя люди можуть відстоювати будь-якими засобами [3, с. 93].

Висновки. Суспільство, яке народжується в Україні, спочатку традиційно буде базуватись на силовому балансі. Його шлях до майбутнього відбувається звичайним еволюційним шляхом – від жорстокості до традицій громадянського суспільства, через становлення нової юридичної влади, паралельної існуючій корпоративній, від суспільства насильства до громадянського суспільства балансу інтересів та сил [3, с. 94].

Згадаємо традицію американської кінокультури, яка є не естетичною, проте є культурою життя. Її головним сюжетом є ситуація, коли на зміну недіючому закону приходить месник. Це нормально, це є вищим законом – гарантом всіх законів. Страх перед появою месників примушує американських корпоративістів дотримуватися офіційних законів та правил. Зміст громадянського суспільства, як відомо, полягає у суспільному договорі.

Наші громадяни повинні зрозуміти, що війна з правилами є альтернативою війні без правил, а не війні взагалі. Адже корпоратисти порушують майже всіх ці правила, правила культурної війни. Вони порушують Женевську конвенцію. Проте, це не привід для наслідування, адже якщо українці будуть діяти їх методами, вони не стануть кращими від ворогів.

Трудове законодавство з'явилося після того, як профспілки почали наймати бандитів в якості сили протидії своїм господарям. Тому законодавство виникло як правила, які позбавляли надмірного насильства. Профспілковий рух в Україні досі відсутній. Справжній профспілковий рух почнеться тоді, коли працівники однієї фірми будуть навзаєм бити поганого керівника з іншої фірми.

Якщо у двох громадян є зброя та наявні розбіжні інтереси, то їм варто домовитись заради шансу на життя. Проте, якщо зброя є лише в одного, тоді її власнику немає потреби ні з ким домовлятися. Фундаментом громадянських відносин є тільки баланс сил.

Право на роботу, право на заробітну плату, право на гідне життя є складовими права людини на частку в життєвому просторі. Ці права не просять. За них потрібно йти в бій, за них боряться та гинуть. Якщо десь вони роздаються задаром – там вони попередньо завойовані, але ще не відвойовані капіталом назад. І робітникам, і капіталістам слід періодично боротися та наступати. Наслідком цієї боротьби буде розвиток соціального прогресу [3, с. 93]. І якщо не виплачують зарплату, а робітників вважають худобою, то є підстави перейти до наступу. Це є законом історичним, біологічним та соціальним.

Ідеологія національного відродження не може реалізуватися за наявності суб'єктів паралельної влади, здатних протистояти державі у вигляді корпорацій. У національного відродження повинен бути лише один суб'єкт – нація. Для того, щоб нація працювала, держава повинна надати їй кредит, перш за все, матеріальний, та створити правову систему зростання. Праця повинна винагороджуватися відразу ж на місці, а не через рік або 100 днів. Житло, засоби виробництва, продуктів відразу та всім. Життя починається заново за рівних стартових умов. У повоєнній Німеччині всі в рівній мірі отримали 40 нових марок (і жебрак, і мільйонер). І головне – повинно бути надано можливість реально змінити свою долю кожному. Реальну долю, а не папірець. Тобто без національної революції національного відродження не може відбутися.

Список використаних джерел

1. Зиновьев А. А. Идеология партии будущего / А. А. Зиновьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.litru.ru>.
2. Ильинский И. М. Будущее капитализма в человеческом измерении / И. М. Ильинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=1&Itemid=2.
3. Морозов С. Б. Заговор против народов России сегодня / С. Б. Морозов. – М.: Изд-во Алгоритм, 1999 – 272 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.google.com.ua/search?q>.

4. Морозов С. Б. Секс и ранг. Древние программы современного человека / С. Б. Морозов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ms1970.livejournal.com/88729.html>.

**Грицкевич С. Г. Использование законодательства
как «обоснованной» формы насилия**

В статье обсуждаются особенности кризиса украинского государства и права через такую форму законодательства как «обоснованное» насилие. Гражданское общество является основой национальной системы западной цивилизации. Отечественная цивилизация и национальное устройство являются иными. Ведь наша жизнь традиционно проходит под знаменем насилия, и национальные интересы, даже в мирное время, должны защищаться именно под этим флагом.

Прогнозируется, что зарождающееся на Украине общество первоначально традиционно будет основываться на силовом балансе. Его эволюция в будущее эволюционирует традиционно – от жестокости к традициям гражданского общества посредством создания новой юридической власти, параллельно существующей корпоративной, от общества насилия к гражданскому обществу сбалансированных сил и интересов

Ключевые слова: *власть силы, «оправданное насилие», корпоративизм, социобиологическая концепция «корпоративно-клановой системы».*

Gritskevich S. G. Use the legislation as a form of «reasonable» violence

This article discusses the features of the crisis of the Ukrainian State and rights through the use of this form of legislation as «reasonable» violence. Civil society is the basis of the national system of Western civilization. National civilization and the national Government are the others. Because our lives are traditionally passes under the banner of violence, and national interests, even in peacetime, has to defend itself under this flag. It is predicted that a society that is born in the Ukraine, the first traditionally will be based on a force balance. His evolution into the future is a common evolutionary – from cruelty to the traditions of civil society through the establishment of legal authorities, specify parallel existing corporate, from society of violence to civil society, a balance of interests and forces.

Key words: *power of the force, «justified violence», korporativizm, sociobiologičeskaâ the concept of» corporate clan system».*

УДК 340.12: 343.24 + 340.12: 343.8

Яремко Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ЛЮДИНА В СУЧАСНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

Здійснено дослідження образу людини в сучасній європейській правовій культурі. Акцентовано на новій формі раціональності правових інститутів епохи постмодерну. Обґрунтовано необхідність остаточного подолання часткового образу людини у кримінальному судочинстві та потребу у зверненні до цілісного образу людини, котрий сучасним гуманітарним знанням уже сформований.

Ключові слова: людина, постмодерне мислення, правова культура, міжнародна спільнота, гуманізм, раціоналізм, кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. Конституційне закріплення ідеї людини як найвищої соціальної цінності, реформування та поява на вимогу міжнародно-правових стандартів із прав людини державно-правових інститутів, а також доступність пересічним громадянам міжнародних засобів захисту прав людини, на жаль, не сприяли гуманізації українського суспільства. Адже парадоксальною є ситуація, коли в правовій системі України реформи відбуваються, але залишається проблема правової незахищеності людини.

Посттоталітарне українське суспільство не сформувало такої ціннісної шкали, де людина була б особливою цінністю. Навчитися цінувати і поважати людину, навіть ту, яка переступила межу кримінального закону, – це сьогодні надзвичайно важливо для українського суспільства загалом і влади зокрема. Саме зміна кодів і стереотипів мислення є необхідним кроком на шляху глибинного реформування правової системи України. Цьому сприятиме філософсько-правове осмислення образу людини у європейській правовій культурі епохи постмодерну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми людини в європейській правовій культурі висвітлено у працях В. Братасюка, М. Братасюк, Е. Бредні, С. Головатого, М. Дженіса, Р. Кея, В. Плавича, В. Селіванова, Л. Фуллера, Х. Харта, О. Хьоффе та ін. Проте, на нашу думку, у їх працях дещо частково розкрито роль гуманістичного виміру інститутів міжнародного та національного права.

Постановка завдання. Метою даної роботи є філософсько-правове дослідження образу людини в сучасній європейській правовій культурі, що у свою чергу потребує: вивчення людини в правовій аксіології постмодерну; розкриття людини як нового суб'єкта міжнародного права; обґрунтування необхідності реформування національної кримінальної юстиції на новітній формі раціональності – раціональному гуманізмі (гуманістичній раціональності).

Виклад основного матеріалу дослідження. Події, які сколихнули людство впродовж останнього століття, розкрили силу людського розуму, проте не його велич – це:

«засоби масової інформації, засоби брехні й запаморочення натовпу через скандальні та новітні міфи; світові війни, які забирають мільйони людських життів; це масові вбивства; тоталітарні режими, що виникають зі сполохів стадних інстинктів; це ненависть; солдати, які розстрілюють жінок та дітей; лікарі, які експериментують над людьми; концентраційні табори; примітивізм мислення; «загублені покоління»; зростання злочинності, яке не завжди можна пояснити ніцими матеріальними умовами існування; поширення психічних захворювань, – усе це йде, на жаль, поруч із технічним і, так званим, соціальним прогресом [4, с. 121]. Як результат, виникло чітке усвідомлення небезпеки розвитку науки і техніки на прагматичному «оголеному» раціоналізмі та необхідності нового типу раціональності з утвердженими у ньому – людяністю, духовністю, правом, свободою, творчістю, красою, справедливістю, унікальністю тощо.

Форма раціональності епохи модерну зазнає різкої критики з боку представників постмодерного мислення, насамперед, за її прагматизм і вузьконормативність. Уявлення ж про норму права як явище, освячене авторитетом держави, яка являє собою уособлення розуму, а отже, і все, що висловлене від її імені, не може бути нерозумним, в умовах постмодерної дійсності є застарілим, взірцем неісторичного правового раціоналізму. Відповідно, «ставлення до права як прояву чужої волі, що прагне зв'язати і обмежити, означає втрату людиною своєї духовної свободи та поваги до себе» – зауважив В. Трофименко [9, с. 12]. Більше того, вихідне розуміння сутності права пов'язане із сутністю людини [1, с. 17]. Проте сутність людини – наддержавна. «Бо не держава створює людину, а людина – державу» – цілком сучасно мислить С. Алаїс [1, с. 17].

Як відомо, якість нового типу наукової раціональності залежить від: шкали цінностей суспільства й місця у ній людини; від знань про сутність людини, її образу в праві; спроб усвідомлення причин і намагань попередження людської злочинності тощо. Так, в аксіологічній системі європейської постмодерної правової культури (верховенство права, рівності, шани до людської гідності, свободи, демократії, справедливості, толерантності, ненасильства тощо) статусом найвищої цінності в національному та міжнародному просторі наділено саме людину.

Прийняття ж великого масиву правових актів із прав людини здійснило справжню революцію у правовому бутті людини, вперше в історії зробивши її істотою універсальною. Людська особистість більше не замкнена правовими межами держави. Людина розриває ланцюги держави, як раніше розривала ланцюги общини, роду, племені – її правове буття набуває світового виміру. Права людини стають глобальним мірилом права [6, с. 375]. Більше того, деякі дослідники вже сповістили про пришествя Людини Інтернаціональної: «Людина Інтернаціональна – це новий тип людей, які мислять уселенськими категоріями, що не замикаються у межах інтересів свого села, країни, регіону, які володіють тягою до взаємного об'єднання та єднання» – А. Ковлер процитував В. Міхеєва [6, с. 376].

Із появою Людини Інтернаціональної на рівні світових спільнот з'являється новий суб'єкт права. Вирок Нюрнберзького трибуналу в 1946 р. підтвердив несприятеліську норму про те, що окремі особи, як і держави, є належними суб'єктами міжнародного права. Так, окремі особи, підсудні у Нюрнберзі, були визнані винними у порушеннях міжнародного права, *inter alia*, у вчиненні злочинів проти миру, скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людства тощо [5, с. 16-17]. Вирок у Нюрнберзі став не лише вираженням морального і політичного імперативу, за яким окремих осіб можна притягувати до відповідальності за порушення норм міжнародного права, а й підтвердженням звичасвої

міжнародно-правової норми, яка передбачає, що особисті права людини слід захищати на рівні міжнародного права [5, с. 18].

Процеси інтеграції зумовлюють утвердження людини як суб'єкта права власної країни, так і права європейської спільноти, визнання її правосуб'єктності. Одухотворений розум підказує людині необхідність по-новому глянути на свої права і гарантії їх захисту. Загальнозначущі європейські стандарти в сфері кримінально-процесуального провадження, призначення та виконання покарань визнають вищими щодо національних норм та є орієнтиром у гуманізації і раціоналізації інституту покарання, ґрунтуються, замість утилітарних міркувань, на гуманній доцільності. Це свідчить про реальне утвердження раціоналізованого гуманізму чи гуманістичного раціоналізму в інституті покарання західноєвропейської правової культури.

Гуманізм – це ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; це людяність; віра в початково позитивну природу людини, визнання її самодостатньою автономною особистістю, здатною до усвідомлення власної та інших осіб унікальності і самоцінності; визнання нелюдям усього, що сприяє відчуженню людини, утилітарному поводженню із нею.

Про наявність гуманістичних тенденцій у сучасній юриспруденції свідчать принцип невинуватості особи і статус «підозрюваного» як суб'єкта кримінально-процесуального права. Презумпція невинуватості відображає «утвердження віри в людину», що, своєю чергою, знаходить вираження у правилах, які вимагають, щоб в основу кримінального процесу було покладено індивідуальний підхід для оцінки вини *ad hominem*, а не – узагальнене за характером її припущення. Тут йдеться про «переміщення тягара доведення»: зняття його з людини й покладання на державу [3, с. 889], що, безумовно, слід розцінювати як один із проявів утвердженої в постмодерному суспільстві ціннісно-гуманістичної раціональності.

Факт закріплення презумпції невинуватості обвинуваченого в конституціях пострадянських держав у розділі, присвяченому правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина, а не в розділі, що регулює правовий статус судової влади, має як політичне, так і юридичне значення [2, с. 72]. Політичне значення цього факту полягає в тому, що принцип презумпції невинуватості зведений до рівня загальнодержавного, тобто до найвищого рівня. Іншими словами, право обвинуваченого вважати себе невинуватим доти, доки не буде доведено зворотнє, прирівняне і за значенням, і за важливістю до таких прав, як право на життя, свободу й особисту недоторканість, на рівність, на охорону гідності, свободу совісті, думки та віросповідання, тобто до його універсальних прав, котрі людина набуває з моменту народження [2, с. 72]. Юридичне значення факту закріплення презумпції невинуватості обвинуваченого полягає в тому, що їй надано загальноправове значення гарантії від свавілля властей у сфері кримінального судочинства [2, с. 72].

Європейський суд, констатуючи неодноразове порушення в кримінальному процесі п. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (презумпція невинуватості), постановив: «Презумпцію невинуватості буде порушено, якщо вину звинуваченого попередньо не доведено в законному порядку раніше і передусім при тому, що він не мав змоги здійснити свої права на захист, судові рішення, прийняте щодо нього, відображає висновок про його винність. Таке може статися навіть за відсутності формального висновку; достатньо, щоби була певна аргументація, яка свідчить про те, що суд вважає обвинуваченого винним» [5, с. 16-17]. У результаті цього держава як суб'єкт міжнародно-правових відносин уперше зобов'язана відповідати за порушення права людини. Це,

своєю чергою сприяє руйнуванню в сучасному суспільстві міфу про недосяжність та безкарність державних службовців.

Гуманізм часто виражає себе як віру в початково добру природу людей. Гуманізм у правовому розвитку – це довіра не до природи, а до основного особистісного виміру людини – до її волі, котру розуміють як здатність самоконтролю і самодисципліни. Правова оцінка вчинку дає змогу припустити, що за природою люди недосконалі, у них є маса поганих схильностей. Разом із тим, вона категорично забороняє явно припускати, нібито той чи інший індивід настільки нерозвинений як особистість, що не може протистояти своїм схильностям. Тому жодна, навіть найгірша «природа» не зумовлює злочинного діяння, ніхто не має права пророчити злочини і на цій підставі карати людей. Юридичний гуманізм виражає себе, таким чином, насамперед як антифаталізм, як визнання за кожною особою неусувної свободи волі [10, с. 140].

Людині за природою властиве тяжіння до кращого у помислах та діях, і саме в умовах екзистенційної ситуації вона робить головний вибір – на користь духовності чи бездуховності, перекидаючи глибинні прошарки своєї ментальності. Духовне життя складається з екзистенційних протиріч і виражається у діалектиці душевних рухів. Тобто, передбачено узгодження індивідуального й соціального через інтеграцію свідомого й несвідомого, раціонального й нераціонального в самій людині, де індивідуальне не тільки співвідноситься, а й протистоїть соціальному, а у своєму вищому прояві означає протидію тискові суспільного оточення з метою відстоювання своєї природної чистоти та досконалості на противагу суспільним катаклізмам і дисгармонії [8, с. 19].

Часто особи, які вийшли зі соціально сприятливого середовища й мають позитивний суспільний статус, несподівано навіть для близького оточення стають суб'єктами злочинів, у тому числі, багатоепізодних і тяжких [7, с. 6]. У зв'язку з цим у науці кримінального права натрапляємо на пропозиції при *призначенні покарання не брати до уваги позитивні характеристики підсудного*, оскільки за відсутності зовнішніх негативних факторів вчинення ним, наприклад, корисливого злочину свідчить про осмислену, цілеспрямовану зневагу до встановлених у суспільстві правил поведінки [7, с. 6]. Чим це зумовлено? Чи не можна це розцінювати як прояв антигуманізму? Думаємо, що так.

Постмодерне мислення, іронізуючи над модерністською стратегією вдосконалення науково-технічними засобами духовності людини, визнає наявність позараціональних елементів у праві (відображення насамперед ідеології християнства), що творчо впливають на формування особистості, допомагають їй пережити непоодинокі гіркі прояви сучасної екзистенційної ситуації. Усе це зумовлює необхідність утвердження парадигми одухотвореної раціональності, яка синтезує досягнення науки, філософії і християнського гуманізму.

Висновки. Статусом найвищої цінності в сучасному національному та міжнародному просторах наділено саме людину. Раціонально сформовані спільними зусиллями сучасних європейських держав правові інститути органічно увібрали ціннісно-гуманістичне змістовне наповнення. Образ людини як розумної духовно-моральної особистості та визнання за нею презумпції невинуватості відображені у правових актах та в здійсненні кримінальної політики міжнародно-правових органів. Загальнозначущі європейські стандарти у сфері кримінального судочинства визнані вищими щодо національних норм права та є орієнтиром у гуманізації й раціоналізації кримінально-правових інституцій, позаяк замість утилітарних міркувань ґрунтовані на гуманній доцільності.

Список використаних джерел

1. Алаїс С. Проблема праворозуміння в основних школах права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. Алаїс. – К.: 2003. – 22 с.
2. Васильев Л. Презумпция невиновности обвиняемого как принцип конституционного права / Л. Васильев // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 72–74.
3. Головатий С. Верховенство права: [монографія]: у 3-х кн. / С. Головатий. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006. – 1747 с.
4. Давидченко С. Проблема людини та хід історії: суб'єктивність об'єктивного / С. Давиденко // Філософська і соціологічна думка. Український науково-теоретичний часопис. Інститут філософії НАН України. – 1996. – № 5–6. – С. 109–123.
5. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредні; [пер. з англ.] – К.: «АртЕк», 1997. – 624 с.
6. Ковлер А. Антропология права: [учебн. для вузов] / А. Ковлер. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 480 с.
7. Нерсисян А. Личность преступника и наказуемость / А. Нерсисян // Советская юстиция. – 1990. – № 13. – С. 5–7.
8. Плавич В. Філософсько-правовий аналіз сучасного праворозуміння / В. Плавич // Правова держава. – 2004. – № 7. – С. 15–20.
9. Трофименко В. Розум та воля як антропологічні основи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. Трофименко. – Х., 2004. – 19 с.
10. Яремко О. М. Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції: дис. ... канд. наук: 12.00.12 / О. М. Яремко. – К., 2009. – 221 с.

Яремко О. М. Человек в современной европейской правовой культуре

Осуществлено исследование образа человека в современной европейской правовой культуре. Акцентировано на новой форме рациональности правовых институтов постмодерна, которая органически впитывает в себя ценностно-гуманистическое содержательное наполнение. Обосновано необходимость окончательного преодоления частичного образа человека в уголовном судопроизводстве постмодерной эпохи и потребность в обращении к целостному образу человека, который гуманитарным знанием современности уже сформирован.

Ключевые слова: человек, постмодерное мышление, правовая культура, международное сообщество, гуманизм, рационализм, уголовное судопроизводство.

Yaremko O. M. The human in the modern European legal culture

The appearance of human in the modern European legal culture is researching. The new form of rationality of legal institutes of epoch postmedemu is accented on. The necessite of the final overcoming of partial appearance of human in the criminal legal proceeding and in address to integral appearance of man, which already formed humanitarian knowledges is grounded.

Key word: human, postmodeme thought, legal culture, international community, humanism, rationalism, criminal legal proceeding.

УДК 340.15

Скоморовський Віталій Богданович,
кандидат історичних наук,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
Імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ ПАРТІЙНИХ РІШЕНЬ І ПОСТАНОВ НА ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Створення радянської держави було ініційоване і втілене в життя комуністичною партією. Форми партійного керівництва державною діяльністю надзвичайно різноманітні. Насамперед воно здійснювалось шляхом визначення у рішеннях партії стратегічної лінії розвитку суспільства і держави, основних напрямів діяльності розгалуженої системи його органів. При цьому особливу роль відігравали партійні з'їзди, на яких регулярно обговорювались перспективні плани і директивні документи стосовно функціонування СРСР.

Ключові слова: з'їзди КПРС, партійне керівництво, радянська державність, союзна держава, СРСР.

Постановка проблеми. Створення й функціонування СРСР було результатом цілеспрямованої політики комуністичної партії, яка здійснювала тотальний вплив на життєдіяльність союзної держави. Своїми рішеннями й постановами вона впливала на роботу органів державної влади, що визначало особливості радянського державотворення.

На сьогоднішній день період радянської державності загалом висвітлено істориками, юристами, соціологами, політологами тощо. Аналіз джерел та історіографічної бази дозволяє стверджувати, що ядром радянської системи була правляча комуністична партія радянського союзу. Саме вона була реальним джерелом всієї законодавчої політики, а її структури контролювали всі інші урядові органи. Партія визначала всю державну політику, а її вищі центральні органи в Москві могли завжди скасувати або ігнорувати будь-які формальні конституційні принципи. З огляду на це виникає потреба об'єктивного дослідження окремих аспектів створення й функціонування СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цієї проблематики ґрунтовними працями відзначились К. Брутенц, М. Зезіна, Т. Сивохіна та інші вчені.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є з'ясування ролі партійних рішень і постанов в існуванні СРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив комуністичної партії на існування СРСР простежується ще з самого початку його утворення. Питання створення СРСР неодноразово розглядалися і координувалися на партійних з'їздах, рішення яких часто мали визначальне значення для оформлення єдиної радянської держави.

Вже на VIII з'їзді РКП (б), що відбувся 18–23 березня 1919 р. в Москві серед питань порядку денного розглядалось питання про партійне і радянське будівництво, про керівну роль партії у роботі Рад [15, с. 76]. Для поліпшення керівництва Радами з'їзд виніс

рішення про створення в усіх радянських установах партійних фракцій, які суворо підпорядковуються партійній дисципліні [17, арк. 12].

Наступний IX з'їзд партії (29 березня – 5 квітня 1920 р.) визначив найближчі господарські завдання країни, наголосивши, що основною умовою господарського відродження є проведення єдиного господарського плану, розрахованого на найближчий історичний період [15, с. 79].

X з'їзд (8–16 березня 1921 р.) прийняв ряд рішень, зокрема стосовно переходу від «воєнного комунізму», до нової економічної політики [16, с. 28]. Конкретизація рішень X з'їзду у сфері радянського будівництва здійснювалась у всіх подальших документах вищих партійних органів. У 1921 р. на Пленумі ЦК РКП(б) створено спеціальну комісію, яка розробила спеціальну програму вдосконалення радянського державного апарату. Програма була затверджена ЦК РКП(б) 11 липня 1921 р. [5, с. 10].

Через рік після початку нової економічної політики відбувався XI з'їзд партії (27 березня – 2 квітня 1922 р.). Основним дискусійним питанням було питання перебудови всієї партійної, профспілкової і господарської роботи. Крім того, загострюються протистояння в самій партії і піддано критиці «робочу опозицію», яка виступала на проти офіційного курсу партійного керівництва.

Особливістю XII з'їзду РКП (б) (17 – 25 квітня 1923 р.) стала ухвала про об'єднання партійного органу – Центральної Контрольної Комісії (ЦКК) і державного органу – Робітниче-селянської інспекції (РСІ) в ЦКК-РСІ з чітко визначеним завданням: охороняти єдність партії, зміцнювати, всебічно поліпшувати державний апарат, зміцнювати партійну і державну дисципліну, організувати рішучу боротьбу з бюрократизмом, безгосподарністю, зловживанням. З'єднання партійного і державного контролю, створення єдиного органу контролю – ЦКК-РСІ мало на меті забезпечити авторитет і дієвість контролю, посилити зв'язок партії і державного апарату з населенням [15, с. 81].

Завдання з вдосконалення державного апарату поставив XIII з'їзд РКП (б) (23-31 травня 1924 р.). Зокрема було вирішено поліпшити роботу ЦКК і РСІ та органів управління і господарства, а також посилити агітацію і пропаганду ідей В. Леніна, закладені ним в основу реорганізації РСІ і ЦКК.

На XIII з'їзді партії до відома делегацій було доведено лист В. Леніна, написаний у кінці 1922 р. В цьому листі, відомому як «Заповіт», він поставив питання про збільшення числа членів ЦК за рахунок робітників, розглядаючи цю міру як найважливішу умову збереження єдності партії і підняття авторитету ЦК.

Ідею вдосконалення державного апарату розвинув Чотирнадцятий з'їзд ВКП(б), що відбувся 18-31 грудня 1925 в Москві. Опозиція хотіла змінити склад Політбюро, змістити Й. Сталіна (який за підтримки більшості членів партії очолював боротьбу з опозицією) з посади Генерального секретаря ЦК.

З'їзд схвалив діяльність органів партійно-державного контролю і в резолюції «Про роботу ЦКК і РСІ» закликав посилити боротьбу з бюрократизмом, удосконалювати форми і методи роботи державних установ. З'їзд прийняв новий Статут партії, яка, у зв'язку з утворенням Радянського Союзу перейменувалася у ВКП (б) – Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків).

П'ятнадцятий з'їзд ВКП(б), що відбувся 2-19 грудня 1927 в Москві визначив подальші завдання партії із здійснення побудови соціалістичного суспільства в СРСР [5, с. 19]. Зауважимо, що основні питання з'їзду стосувались міжнародного становища країни. Схваливши зовнішньополітичний курс ЦК ВКП(б), з'їзд констатував, що політика

ЦК забезпечила зміцнення міжнародної могутності СРСР, підвищення ролі країни як чинника міжнародного миру, зростання авторитету СРСР як осередку всесвітнього революційного руху і доручив ЦК вести боротьбу за мир, зміцнювати обороноздатність СРСР. У політичних і організаційних звітах ЦК партії зазначалося, що Радянська країна впевнено просувається до будівництва соціалістичної держави.

Шістнадцятий з'їзд ВКП(б), що відбувся 26 червня – 13 липня 1930 р. в Москві, ще глибше проаналізував міжнародне і внутрішнє становище СРСР, визначив основні завдання нового етапу будівництва соціалізму. Разом з тим соціалістичне будівництво забезпечувалося проведенням генеральної лінії партії. З'їзд схвалив політичну лінію і практичну роботу ЦКК–РСІ, звернув увагу на необхідність подальшого вдосконалення державного апарату, поставив завдання продовжити чистку органів управління, посилити боротьбу з бюрократизмом, домогтися неухильного виконання постанов партії і уряду, посилення співпраці союзних і республіканських органів [18, арк. 6].

Схвалення політичної і практичної діяльності ЦК ВКП(б) відбулось також на сімнадцятому з'їзді ВКП (б), що відбувся 26 січня – 10 лютого 1934 р. Крім того, був прийнятий Статут партії в новій редакції; внесені доповнення були спрямовані на закріплення керівної ролі партії в будівництві соціалістичного суспільства. ЦКК–РСІ була перетворена у Комісію партійного контролю при ЦК ВКП(б) і Комісію радянського контролю при РНК СРСР.

Зміни в структурі радянського суспільства відображав новий Статут партії, прийнятий на Вісімнадцятому з'їзді ВКП(б), в Москві 10-21 березня 1939 р. Статут поповнився пунктом про права членів партії. Було встановлено порядок закритого (таємного) голосування при виборах партійних органів. Статут відміняв масові чистки. Розширювалися права первинних партійних організацій, посилювалася їх відповідальність за проведення в життя рішень партії. У Статуті відображено зростаючу роль партії в керівництві громадськими організаціями.

Одним із ключових рішень XIX з'їзду партії (5–14 жовтня 1952 р.) стало перейменування Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків – ВКП(б) в Комуністичну партію Радянського Союзу – КПРС. Був прийнятий новий Статут КПРС, який вміщував стисле визначення КПРС і її головних завдань, нова редакція параграфу про членство в партії, більш повне визначення обов'язків і прав членів партії, встановлено нові строки скликання з'їздів партії та пленумів ЦК партії.

Політбюро ЦК партії було перетворене в Президію ЦК партії. Організаційна робота ЦК партії виконавчого характеру зосереджувалася в Секретаріаті ЦК. Комісія партконтролю була реорганізована в Комітет партійного контролю при ЦК партії. Скликання всесоюзних партійних конференцій було скасовано. З'їзд визнав необхідним провести вдосконалення чинної на той час програми партії і створив для цієї мети відповідну комісію [11, с. 4].

XX з'їзд партії (14-25 лютого 1956 р.) складався з двох неоднорідних і різних за характером частин. Перша мало чим відрізнялася від попередніх партійних форумів. В її рамках обговорювалися звіти центральних органів партії та особливості втілення 6-го п'ятирічного плану. Головні події, що зробили з'їзд знаменитим, відбулися в останній день його роботи, 25 лютого 1956 р., де на ранковому закритому засіданні М. Хрущовим зроблено доповідь «Про культ особи і його наслідки» [9, с. 87]. У ній проаналізовано недавнє минуле країни, з перерахуванням численних фактів злочинів другої половини 1930-х – початку 1950-х років, вина за які покладалася на Й. Сталіна. Незабаром з текстом доповіді ознайомили всіх членів партії, а також радянський і комсомольський актив,

зачитавши його на закритих партійних зборах. В СРСР доповідь вперше була опублікована в 1989 р.

Доповідь М. Хрущова на XX з'їзді КПРС дала старт публічної критики сталінізму. Її масштаби і глибина виявилися небезпечнішими, ніж очікували самі партійні керівники. Вже через місяць Президія ЦК КПРС була змушена вжити заходів, спрямованих на обмеження критичних виступів. Вони зафіксовані в постанові Президії ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про подолання культу особи і його наслідків», у якому критичне ставлення до сталінської спадщини сформульовано набагато обережніше і менш гостро, ніж у доповіді на з'їзді [13, с. 17].

На двадцять першому з'їзді КПРС, який відбувся в Москві 27 січня – 5 лютого 1959 р., був зроблений висновок про те, що соціалізм в СРСР отримав повну і остаточну перемогу, що радянська країна вступає в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. Найважливіше завдання цього періоду – зробити вирішальний крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму, забезпечити подальше зміцнення економічної та оборонної могутності СРСР і одночасно домогтися більш повного задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу. У сфері державного розвитку були прийняті заходи щодо подальшого зміцнення радянського соціалістичного ладу.

Двадцять другий з'їзд КПРС відбувся 17-31 жовтня 1961 р. в Москві. З'їзду передувало загальнопартійне і всенародне обговорення підготовлених ЦК КПРС проектів нової Програми і Статуту КПРС. З'їзд остаточно розвінчав культ особи Сталіна. У доповіді М. Хрущова про роботу ЦК КПРС і заключному слові з доповіддю, в промовах делегатів з'їзду були наведені численні факти, які свідчать про зловживання владою, допущені Й. Сталіним. Було підкреслено важливість остаточного з'ясування всіх обставин, пов'язаних з політичними помилками та зловживаннями владою, необхідність правдивого висвітлення всіх питань історії партії радянської держави.

Після доповіді М. Хрущова «Про Програму Комуністичної партії Радянського Союзу» з'їзд прийняв 31 жовтня 1961 р. нову Програму КПРС. Вона являла собою план побудови комуністичного суспільства в СРСР [1, с. 24-25].

Двадцять третій з'їзд КПРС, який відбувся в Москві 29 березня – 8 квітня 1966 р., доручив ЦК КПРС і далі розвивати і зміцнювати ідейно-політичні зв'язки з комуністичними і робочими партіями всіх країн соціалізму. З'їзд схвалив вироблений попередніми пленумами ЦК новий підхід до керівництва народним господарством і проголосив прийняття нових мір для вдосконалення апарату управління [15, с. 85].

На з'їзді знову було порушено питання перейменування політичного органу партії. З 1966 року Президіум було перетворено в Політбюро ЦК КПРС. Посаду Першого секретаря ЦК КПРС реорганізували в посаду Генерального секретаря ЦК КПРС [11, с. 4].

Курс на подальше зміцнення радянської держави, вдосконалення політичної організації суспільства, вдосконалення законодавства, поліпшення діяльності державного апарату [3, с. 95-96] окреслено на двадцять четвертому з'їзді КПРС, що відбувся 30 березня – 9 квітня 1971 року.

Було змінено строки скликання з'їздів КПРС і комуністичних партій союзних республік (не рідше 1 разу на 5 років), конференцій крайових, обласних, окружних, міських, районних організацій, а також первинних організацій, що мають парткоми (2 рази в 5 років). З'їзд вказав на необхідність подальшого поліпшення принципів відбору, розстановки і виховання кадрів, розвитку внутріпартійної дисципліни.

24 лютого – 5 березня 1976 р. відбувся XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. З'їзд акцентував на актуальних питаннях розвитку політичної системи радянського суспільства, особливо діяльності партії і Рад, подальшого вдосконалення соціалістичної загальнонародної державності і демократії, зміцнення правових засад державного і суспільного життя, включаючи роботу над проектом нової Конституції СРСР [15, с. 87].

Особливо підкреслювалася необхідність подальшого вивчення проблем розвитку радянської державності. У зв'язку з цим висунуто цілий ряд пропозицій щодо вдосконалення радянського законодавства, в тому числі і по розробці якісно нових відповідних законів і інших нормативних актів [10, с. 10]. Так, у доповіді Л. Брежнєва, крім вказівок про підготовку проекту нової Конституції СРСР, увагу зосереджено на поліпшенні правового регулювання господарської діяльності, на необхідності видання Зводу законів радянської держави, підготовці пропозицій щодо подальшого вдосконалення трудового та адміністративного законодавства.

XXVI з'їзд КПРС, що проходив у Москві з 23 лютого по 3 березня 1981 р. накреслив шляхи подальшого розвитку інститутів, принципів і форм соціалістичної демократії, доступу громадськості до вироблення й прийняття державних рішень [12, с. 69]. У Звітній доповіді подано оцінку політики КПРС стосовно розбудови країни в усіх сферах суспільного життя партії, визначено головні напрями внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, вказано шляхи вирішення актуальних проблем розвитку радянського суспільства [4, с. 15]. Розглядалися завдання вдосконалення соціалістичної державності, демократії, правопорядку, системи народного контролю, широкого залучення суспільства до управління справами [14, с. 5].

Робота XXVII з'їзду партії (25 лютого – 6 березня 1986 р.) сприяла оновленню складу Центрального Комітету. Після XXVII з'їзду КПРС була висунута програма радикальних реформ під загальною ідеєю прискорення соціально-економічного розвитку суспільства [1, с. 16]. Ці реформи стосувалися практично всіх сфер життя суспільства [7, с. 26]. Але досить скоро з'ясувалося, що здійснити їх, не зробивши глибоких перетворень, досить складно.

Розшифровку поняття перебудови М. Горбачов давав впродовж усього часу перебування при владі. Основні позиції перебудови сформулював А. Яковлев. Трагування це постійно змінювалася як за охопленням сфер життя суспільства, так і за часом. Коли результати перетворень стали віддалятися, М. Горбачов висунув концепцію перебудови як процесу, який буде протікати в рамках певного історичного періоду. Ймовірно, таке формулювання було б правомірним, якщо б до того часу в країні не виявилось демонтованими багато ключових конструкцій, які забезпечували стабільний розвиток держави.

Станом на момент відкриття XXVIII з'їзду КПРС, що відбувся 2-13 липня 1990 р., партія фактично розкололася на прихильників радикальних реформ, які виступали за перетворення КПРС в партію парламентського типу, і так званих «консерваторів», які звинувачували М. Горбачова у відмові від комуністичної ідеології. Пленум ЦК КПРС, що відбувся в лютому 1990 р. за ініціативою М. Горбачова постановив видалити з Конституції СРСР статтю 6, яка законодавчо закріплювала керівну роль КПРС [6, с. 23]. Сам же М. Горбачов з цього приводу згадував, що такі події диктувались об'єктивними потребами, оскільки потрібно було «освободить и государственную власть, и исполнительную, и другие власти от той узды, в которой их держала КПСС» [19, с. 5].

Після гострої дискусії XXVIII з'їзд затвердив партійну «платформу», яка фактично відміняла програму 1986 р. і декларувала поступовий перехід КПРС на позиції «демократичного соціалізму». Такі процеси прискорили дезінтеграцію СРСР, оскільки в її керівництві виокремлюється група осіб, які прагнули до здобуття необмеженої державної влади [2, с. 170].

Пленум ЦК КПРС (31 січня 1991 р.), що відбувся по закінченні XXVIII з'їзду обрав політбюро ЦК КПРС, вперше без кандидатів у члени. Відбулося повне його оновлення, за винятком Генерального секретаря [8].

Висновки. КПРС була визначальною силою, яка ініціювала створення СРСР, скріплювала державний апарат і країну загалом. Партійні рішення і з'їзди встановлювали принципи функціонування союзної держави. Проте всередині КПРС оформилося кілька протилежних одна одній течій. Протистояння реформаторських і консервативних сил призвело до загострення кризових явищ в партії і суспільстві.

Відсутність у керівництва партії і країни послідовності і цілеспрямованості у вирішенні ключових завдань, невміння вчасно побачити нові тенденції і процеси в розвитку держави стали факторами, які негативно позначились на процесах радянського державотворення. Ослаблення партії та її дезінтеграція стали одним із ключових факторів розвалу СРСР.

Список використаних джерел

1. Беджаниян Р. М. Деятельность КПСС на начальном этапе перестройки: социально-экономический и идеологический аспекты / Р. М. Беджаниян. – Львов: Из-во при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 168 с.
2. Брутенц К. Развал Союза: Был ли неизбежен распад СССР? / К. Брутенц // Свободная мысль. – 2005. – № 1 (1551). – С. 163-177.
3. Демократия развитого социалистического общества / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М.: Наука, 1975. – 296 с.
4. Забігайло В. К. Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи / В. К. Забігайло, М. І. Козюбра. – К.: Політвидав України, 1983. – 158 с.
5. Изменения социальной структуры советского общества (1921 – середина 30-х годов). – М.: Мысль, 1979. – 344 с.
6. Конституционные основы народовластия в СССР / под ред. Б. И. Кожохина, Ю. К. Толстого. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1980. – 384 с.
7. КПСС о перестройке: Сборник документов. – М.: Полииздат, 1988. – 480 с.
8. Материалы объединенного Пленума Центрального Комитета и Центральной Контрольной Комиссии КПСС, 31 января 1991 г. – М.: Политиздат, 1991. – 208 с.
9. Медведев Р. А. Н. С. Хрущев: Политическая биография / Р. А. Медведев. – М.: Книга, 1990. – 268 с.
10. Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства / С. В. Поленина. – М.: Наука, 1979. – 205 с.
11. Политбюро (Президиум) ЦК партии в 1917-1989 гг.: персоналии / под ред. А. Д. Бородая. – М.: [б.в.], 1990. – 150 с.
12. Политическая система советского общества / Д. А. Керимов, Л. П. Юзьков, В. Ф. Погорелко и др. – К.: Политиздат Украины, 1981. – 262 с.
13. Сивохина Т. А. Апогей режима личной власти. «Оттепель». Поворот к неосталинизму (Общественно-политическая жизнь в СССР в середине 40-х–60-е

- годы) / Т. А. Сивохина, М. Р. Зезина. – М.: Изд-во Московского университета, 1993. – 31 с.
14. Советский закон и гражданин / под ред. Б. М. Бабя. – К.: Наукова думка, 1984. – 800 с.
15. Социальные и государственно-правовые аспекты управления в СССР / под общ. ред. В. В. Цветкова. – К.: Наукова думка, 1978. – 427 с.
16. Союз нерушимый: справочник / сост. А. А. Гришкевич; под общ. ред. М. А. Морозова. – М.: Политиздат, 1982. – 304 с.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1 (Центральный Комитет Коммунистической партии Украины), оп. 20, спр. 7 (Проект программы РКП(б). Резолюция VIII съезда РКП(б) по организационному вопросу. Резолюции ЦК РКП(б) о Советской власти на Украине, организации Народного хозяйства УССР. Тезисы ЦК РКП(б) о мобилизации индустриального пролетариата, трудовой повинности, милитаризации хозяйства и привлечении воинских частей для хозяйственных нужд). – 24 арк.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2894 (Письмо А. Я. Шумского на имя Л. М. Кагановича с осуждением ранее занятой им позиции по вопросам украинизации. Доклад комиссии ЦК КП(б)У Президиуму ЦКК ВКП(б) об итогах проведения национальной политики, работе среди национальных меньшинств, состоянии украинизации в промышленных округах). – 113 арк.
19. Экс-президент СССР Михаил Горбачев: «Я не уверен, что это правительство способно реализовать программу президента» // Известия. – 2005. – 16 мая. – С. 1, 5.

Скоморовский В. Б. Влияние партийных решений и постановлений на процессы становления и функционирования советского государства

Создание советского государства было инициировано и воплощено в жизнь коммунистической партией. Формы партийного руководства государственной деятельностью чрезвычайно разнообразны. Прежде всего они осуществлялось путем определения в решениях партии стратегической линии развития общества и государства, основных направлений деятельности разветвленной системы его органов. При этом особую роль играли партийные съезды, на которых регулярно обсуждались перспективные планы и директивные документы, касающиеся функционирования СССР.

Ключевые слова: съезды КПСС, партийное руководство, советская государственность, союзное государство, СССР.

Skomorovsky V. B. The influence of the party's decisions on the processes of functioning and development of the Soviet State

The creation of the Soviet of the Union state was initiated and implemented by the Communist party. Forms of party leadership of the state activities is extremely diverse. First of all it was carried out by the definition in the decisions of the party's strategic line of development of society and the state, the main activities of an extensive system of its organs. A special role was played by party congresses, which were regularly discussed perspective plans and policy documents concerning the functioning of the USSR.

Key words: congresses of the CPSU, the party leadership, the Soviet state, Union state, the USSR.

УДК 340.115

Онищук Ігор Ігорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕХНІКА ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ В УКРАЇНІ: ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ

Виокремлено об'єкти та суб'єкти техніки правового моніторингу в Україні. З'ясовано переваги і недоліки суб'єктів техніки правового моніторингу і проведено розмежування суб'єктів моніторингу залежно від їх «моніторингових повноважень» та юридичної значущості результатів правового моніторингу. Обґрунтовано необхідність «легалізації» техніки правового моніторингу, зокрема в частині юридичного визначення суб'єктів та наслідків його проведення.

Ключові слова: правовий моніторинг, об'єкти правового моніторингу, суб'єкти правового моніторингу, експертна оцінка нормативно-правових актів.

Постановка проблеми. Внаслідок відсутності розробки адекватної техніки правового моніторингу та включення положення про структуру цієї техніки в закони або нормативно-правові акти, міністерствам і контролюючим та наглядовим органам не вистачає інформації, необхідної для забезпечення підзвітності. Механізми контролю та зворотного зв'язку повинні давати законодавцям змогу з'ясувати, чи справді закон після ухвалення спонукає до вказаної в ньому поведінки й справляє потрібний вплив.

Емпіричне стеження та виявлення вузьких місць і причин недостатньої ефективності нормативно-правових актів за допомогою техніки правового моніторингу сприятиме мобілізації організаційних і правових ресурсів України в справі зміцнення зв'язку держави, суспільства і громадян, підвищення рівня законності та правопорядку, рівня правосвідомості та правової культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначена проблематика знайшла своє відображення у наукових дослідженнях Ю. Арзамасова, І. Бачило, Д. Горохова, Ю. Градової, О. Єрьоміна, В. Косовича, Я. Наконечного, В. Негрובה та ін.

На доктринальному рівні в Україні відсутнє чітке бачення об'єктів та суб'єктів техніки правового моніторингу.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є виокремити об'єкти та суб'єкти генезису техніки правового моніторингу в Україні; з'ясувати переваги і недоліки суб'єктів техніки правового моніторингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дані правового моніторингу забезпечують корисні показники. Сильна система оцінки перетворює ці дані в ясну картину ефективності закону і підзаконних нормативно-правових актів. Замість того, щоб залишатися невикористаними на полицях міністерств, дані моніторингу стають основою динамічного аналізу та постійного вдосконалення. Оцінка даних дозволяє виконавчій владі поліпшувати якість реалізації законодавства; дає змогу наглядовим органам тримати

виконавчу владу під контролем та встановлювати цільові показники для поліпшення; готує розробників закону і реформаторів до покращення деталей нормативно-правових актів [14, с. 163].

До завдань моніторингу в розглянутій сфері відносять:

1) виявляти стан системи чинного законодавства, включаючи відстеження динаміки кожного конкретного нормативно-правового акта його життєвому циклі (від прийняття до скасування); 2) встановлення індикаторів оцінки адекватності закону до умов, які викликали його до життя, і до завдань регулювання конкретних соціальних відносин; 3) отримання експертної оцінки ефективності закону, певних напрямків законодавства, а в результаті – оцінки ефективності всієї системи законодавства та правової роботи органів державної влади в цілому за підсумками моніторингу на певний момент [2, с. 15].

Виконання названих завдань дозволить більш обґрунтовано підійти до впорядкування діяльності у сфері законотворчості, і насамперед поліпшити практику застосування законодавства в організації та взаємодії всіх гілок державної влади між собою, з органами місцевого самоврядування, з корпоративними та приватними структурами соціально-економічної та культурної сфер, з громадянами.

На думку Ю. Арзамасова, об'єкт правового моніторингу визначається завданнями, що ставляться перед моніторингом – визначення інформації про:

- 1) існуючі моделі регулювання суспільних відносин;
- 2) світовий досвід розвитку напрямів суспільних відносин;
- 3) перевірені часом і практикою моделі регулювання суспільних відносин;
- 4) організацію взаємодії усіх гілок державної влади між собою, з органами місцевого самоврядування;
- 5) недоліки, проблеми і колізійність національного законодавства, що регулює суспільні відносини певного історичного періоду;
- 6) політичні наслідки зміни (вдосконалення) існуючого регулювання суспільних відносин [1, с. 81].

Погоджуємось з В. Косовичем у тому, що об'єкт правового моніторингу визначають особливості його виду. Існує широкий спектр правових і пов'язаних з ними суспільних явищ, які можуть становити об'єкт правового моніторингу. Нормотворчий моніторинг стосується новостворюваних нормативно-правових актів. Моніторингу підлягає чинний правовий масив, насамперед нормативно-правові акти, які мають певні недоліки. Вони аналізуються разом із економічними, соціально-політичними та іншими факторами, що впливають на правові відносини, із з'ясуванням рівня правосвідомості суспільства [9, с. 35-36].

Співробітники Інституту законодавства і порівняльного правознавства при Уряді Російської Федерації (Д. Горохов, Є. Спектор та М. Глазкова) до об'єктів правового моніторингу віднесли:

- 1) нормативно-правовий акт та його структурну частину;
- 2) окремі статті нормативно-правового акта;
- 3) комплекс нормативно-правових актів, що регулюють певну сферу суспільних відносин;
- 4) відносини, пов'язані з реалізацією нормативно-правових актів [4, с. 31].

О. Єрьоміна до об'єктів моніторингу віднесла:

- 1) сфери і галузі права;
- 2) правові інститути;

- 3) систему законів;
- 4) окремі закони та інші нормативно-правові акти;
- 5) підготовку і реалізацію нормативно-правових актів;
- 6) неправові явища, «тіньове» право; матеріальні об'єкти навколишнього світу [7, с. 158].

В. Негрбов стверджує, що об'єктом правового моніторингу є законодавство, яке розуміють як сукупність нормативно-правових актів. Згідно широкого розуміння законодавства і предметно-функціонального розподілу, об'єктами моніторингу законодавства можуть виступати окремі види або групи нормативно-правових актів, а також нормативно затверджені концепції, програми, плани, доктрини тощо. Об'єктами моніторингу можуть бути окремі інститути, галузі, підгалузі законодавства та інші нормативні комплексні утворення в законодавстві [12, с. 8].

Об'єкти правового моніторингу конкретизуються у кожному окремому випадку. Так, коли йдеться про аналіз стану податкового законодавства, оцінюванню підлягають норми Податкового кодексу України, накази та листи ДПА України, інформація про рівень та якість сплати податків і таке інше. Названі об'єкти можна вважати загальними. Крім них, моніторингу підлягають і конкретні елементи нормативно-правового акта: його частини, окремі статті, норми.

Отже, об'єктом техніки правового моніторингу може бути будь-який нормативно-правовий акт і практика його застосування.

Казахські фахівці у сфері юриспруденції поряд з об'єктом моніторингу розглядають предмет правового моніторингу. Береться до уваги низка недоліків чинних нормативно-правових актів, які потребують усунення насамперед за допомогою засобів юридичної техніки. Згідно Методичних рекомендацій щодо проведення правового моніторингу нормативно-правових актів і підготовки концепції проєктів НПА Міністерства юстиції Республіки Казахстан, предметом правового моніторингу є:

- 1) виявлення суперечностей, колізій і прогалин між нормами права різних нормативно-правових актів;
- 2) зміна чи відміна застарілих норм;
- 3) надлишковість чи недостатність правового регулювання суспільних відносин;
- 4) дублювання норм;
- 5) аналіз нормозастосування, норм декларативного характеру;
- 6) визнання актів такими, що втратили чинність;
- 7) розробка нових проєктів;
- 8) окремі порушення законодавчої практики, юридичної техніки;
- 9) помилки редакційного характеру;
- 10) неавтентичність тексту тощо [11].

При цьому не звертається увага на моніторинг, який випереджує створення нових нормативно-правових актів.

Багатогранність об'єктів правового моніторингу зумовлює і розмаїття суб'єктів, причетних до його проведення. Коло таких суб'єктів сьогодні у правовій системі України нормативно не визначено, що дає можливість їх широкого доктринального бачення.

І. Жужгов указує, що у моніторингу правового простору тією чи іншою мірою беруть участь органи усіх гілок і всіх рівнів державної влади. Активно долучаються до цієї роботи органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, наукові центри, засоби масової інформації [8, с. 205].

Ю. Градова виокремлює дві групи суб'єктів: 1) державні органи; 2) громадяни та їх об'єднання. На думку дослідниці, у всіх правових департаментах органів, наділених нормотворчими повноваженнями, мають бути аналітичні управління, спроможні здійснювати правовий моніторинг. Вчена пропонує створити єдиний науковий центр з моніторингу (на основі Інституту законодавства ВР України) та регіональні центри правового моніторингу, надати право здійснення правового моніторингу Міністерству юстиції України [5].

У Російській Федерації, наприклад, суб'єктами правового моніторингу можуть бути конституційні суб'єкти: Президент РФ; уряд і органи виконавчої влади РФ; Федеральні збори РФ; Рахункова палата РФ; органи судової влади РФ; органи прокуратури РФ; органи державної влади суб'єктів РФ; органи місцевого самоврядування; Уповноважений з прав людини в РФ та інституційні суб'єкти: інститути громадянського суспільства; експертні ради при вищих органах державної влади; наукові організації та об'єднання; корпоративні об'єднання; правозахисні й екологічні організації; політичні партії [1, с. 170–183].

Суб'єктний склад правового моніторингу становлять: а) органи державної влади, що беруть участь у моніторингу правового простору; б) інші органи й організації, задіяні в моніторингу. Н. Толмачова виділяє групу «суб'єктів» (якими можуть виступати органи державної влади, посадові особи, а також спеціально створені зазначеними органами структури, що мають повноваження щодо здійснення державного контролю за станом законодавства) і групу «учасників» моніторингу (до них відносять юридичних і фізичних осіб, що можуть брати участь у здійсненні державного контролю за станом законодавства). Правомочності суб'єктів і учасників моніторингу закону розрізняються за своєю природою, тому що для перших здійснення моніторингу є підконтрольним державі обов'язком, за невиконання або неналежне виконання якого повинна наступати відповідальність, а для інших – правом, яке вони одержали від суб'єктів моніторингу і можуть використовувати його хоч і у встановленому порядку, але за своїм розсудом [6].

Таким чином, пропонується практично необмежене коло суб'єктів правового моніторингу: від підрозділів парламенту до громадян держави. Такий підхід, видається, потребує уточнення. Доцільно провести розмежування суб'єктів моніторингу залежно від їх «моніторингових повноважень» та юридичної значущості результатів моніторингу. Крім того, треба брати до уваги те, що моніторинг може бути пов'язаний із підготовкою нового чи уточненням чинного нормативно-правового акта.

Існують певні розходження в підходах до класифікації суб'єктів правового моніторингу. Однак ефективне проведення правового моніторингу щодо якості прийнятих і вже діючих нормативно-правових актів, а також їхньої реалізації можливе лише при взаємодії держави і суспільних інститутів.

Після того, як розробник закону визначить необхідні види моніторингу даних і періодичність збору даних, він може вибрати систему моніторингу. Кожен тип системи контролю має свої переваги і недоліки, і розробник повинен вибрати систему для отримання максимально точної та своєчасної інформації за найнижчими цінами та з найнижчим тягарем. Необхідно використовувати інструмент вибору контролюючого органу для визначення відповідної системи. Для забезпечення ефективної реалізації закону розробник закону повинен взяти до уваги такі загальні питання: права та обов'язки працівників, посадових осіб, процедури та критерії прийняття рішень і положення підзвітності. Розробникам закону також необхідно розглянути, чи пропонуване рішення буде потребувати:

- 1) активного або реагуючого моніторингу?
- 2) контролюючого органу з повноваженнями збирати конфіденційну або приватну інформацію? [14, с. 161].

Суб'єкти правового моніторингу можна поділити на три групи.

До першої групи можна віднести *усі органи держави, наділені правом створювати нормативно-правові акти чи вносити до них зміни*. У складі цих органів мають функціонувати спеціальні відділи, управління, департаменти тощо чи відповідальні особи (залежно від статусу органу), на яких покладається обов'язок здійснювати моніторинг як запланованих та проєктованих нормативно-правових актів, так і діючих нормативних документів. Результати діяльності цих суб'єктів найбільш значущі, оскільки прямо пов'язані із правотворчою діяльністю (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України).

У переважній більшості європейських країн (Німеччина, Італія, Іспанія, Швеція, Великобританія та ін.) відсутні цілісні загальнодержавні програми правового моніторингу. У більшості випадків кореспонденти посилаються на наявність деяких програм або процедур всередині самого Парламенту, діяльність урядових міністерств, або ж на процедури оцінки ефективності, закладені у самому законі [10, с. 13].

Повноваження щодо аналізу законодавства можуть існувати як у парламенті, так і в уряді. Відносини між урядом і парламентом у процесі правового моніторингу в основному визначаються їх взаємним становищем в рамках конкретної правової системи. Уряди, як правило, володіють великими можливостями з ресурсів для проведення такого аналізу. Що, втім, теж не передбачає їх використання належним чином. В якості факторів, що перешкоджають повноцінному системно організованому моніторингу виділяють дефіцит ресурсів, необхідних для якісного проведення подібних робіт і нечисленність (або відсутність) дослідних структур [10, с. 15].

Наступна категорія – *суб'єкти, спеціально уповноважені для проведення моніторингу* (Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ, Рахункова Палата, Центральна виборча комісія, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи судової влади, органи прокуратури). Насамперед привертає до себе увагу фактично моніторингова (хоча вона так не називається) діяльність створених нормотворчими суб'єктами робочих груп із підготовки проєктів нормативно-правових актів. Наприклад, відповідно до параграфу 45 Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. №950, головний розробник проєкту акта Кабінету Міністрів України проводить аналіз та розрахунки. Згідно §44 Регламенту розробнику надається право створити робочу групу з метою проведення правового моніторингу [13].

Існуючі суб'єкти техніки правового моніторингу в Україні мають як переваги, так і недоліки. Так, до переваг органів судової влади належать:

- 1) керуються процесуальними правилами, тому такі формальні вимоги вимагають ретельного підходу до розгляду справи;
- 2) розглядають скарги;
- 3) часто мають високий рівень легітимності.

До недоліків судів належать:

- 1) відсутність швидкості;
- 2) високі витрати;
- 3) узагальнюючий підхід;
- 4) реагуючий підхід (діють після порушення) [14, с. 162].

Варто погодитись із думкою вітчизняних науковців про необхідність надання повноважень на здійснення моніторингу нормативно-правових актів Міністерству юстиції України, законів – Інституту законодавства Верховної Ради України (створення на його основі єдиного центру правового моніторингу в Україні). Однак діяльність цих органів, видається, буде стосуватися більшою мірою аналізу чинних нормативно-правових актів; щодо новостворюваних – то це радше буде вивчення та оцінка правового простору, ніж конкретної нормотворчої пропозиції [9, с. 39].

Моніторингові повноваження вказаних суб'єктів треба розмежувати. Інститут законодавства Верховної Ради України має займатися моніторингом законів, а Міністерство юстиції України – підзаконних нормативно-правових актів. Це видається більш практичним у площині моніторингу локальних нормативно-правових актів. Моніторинговий Центр може виконувати функції інформаційно-координаційного органу.

До цієї групи суб'єктів мають належати і ті державні органи та установи, які за своїм потенціалом спроможні здійснювати оцінку поточного й перспективного законодавства, зокрема, органи судової влади, контрольно-наглядові органи, навчальні заклади тощо. Їх моніторингові висновки мають надходити до правотворчих суб'єктів чи до центру моніторингу.

Виконавчі (міністерські, адміністративні) установи мають досвід проведення спеціалізованої експертизи, збору технічних даних та моніторингу. Виконавчі органи державної влади активні. Їм може бути надано право збирати конфіденційну або приватну інформацію в межах конституційних і законодавчих обмежень. Також вони можуть розробляти нормативно-правові акти, що змушують звітувати фізичних та юридичних осіб. Проте, виконавчі установи вразливі у відношенні до політичного тиску та впливових клієнтів, що можуть прагнути приховування або спотворення даних. Виконавчі установи надто бюрократичні [14, с. 162].

Третю групу становить приватний сектор (*недержавні формування, починаючи з об'єднань громадян і завершуючи правосвідомими громадянами*). Значущість їхніх висновків мінімальна. Вони можуть свої оцінки та міркування надсилати безпосередньо правотворчим чи уповноваженим суб'єктам. Ці суб'єкти правового моніторингу нині в Україні скоріше уявні, ніж реальні, оскільки навіть для правотворчих суб'єктів право чи обов'язок здійснювати правовий моніторинг не встановлюється.

Приватний сектор (громадські організації) з однієї сторони може мати спеціальні знання, сильну мотивацію та інтерес до правового моніторингу, людські і фінансові ресурси приватного або сектору громадянського суспільства для моніторингу. З іншої сторони, приватний сектор може не володіти достатніми ресурсами або мати низькі технічні знання, ініціативним, але часто фрагментарним – реагуючим (на порушення) [14, с. 162].

Висновки. Техніка правового моніторингу має особливе значення для Верховної Ради України. Адже парламент потребує якісного механізму прогнозування можливих наслідків законодавства, відстежування його ефекту і використання результатів таких операцій у своїй законотворчій діяльності.

Об'єкт і предмет правового моніторингу визначаються його видом і залежать від того, чи проводиться моніторинг нового, проектного нормативно-правового акта, чи уже чинного нормативного документа.

На даному етапі визріла необхідність «легалізації» правового моніторингу, зокрема в частині юридичного визначення суб'єктів та наслідків його проведення. Для цього необхідно: законодавчо закріпити систему об'єктів та суб'єктів проведення правового

моніторингу, їх «правовий статус» та законодавчо регламентувати механізм обліку, систематизації та впровадження моніторингових оцінок у практику правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Арзамасов Ю. Г. Концепция мониторинга нормативных правовых актов / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 208 с.
2. Бачило И. Мониторинг правовой системы – путь к укреплению правового государства / И. Бачило // Мониторинг права в Российской Федерации. Вестник Совета Федерации. – 2006. – №4(5). – С. 14-21.
3. Горбатенко В. П. Экспертиза / В. П. Горбатенко, В. П. Нагребельный // Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 672 с.
4. Горохов Д. Б. Правовой мониторинг: концепция и организация / Д. Б. Горохов, Е. И. Спектор, М. Е. Глазкова // Журнал Российского права. – 2007. – № 5. – С. 25-38.
5. Градова Ю. В. Поняття, суб'єкти та об'єкти правового моніторингу / Ю. В. Градова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2009. – № 4 (47). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../2.pdf.
6. Градова Ю. В. Правовий моніторинг як шлях удосконалення законодавчої бази / Ю.В. Градова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_1/PB-1/pb-1_2.pdf.
7. Еремина О. Ю. О правовом мониторинге / О. Ю. Еремина // Журнал Российского права. – 2006. – № 3. – С. 157-160.
8. Корж П. А. Демократические основы правотворчества / П. А. Корж // Юридическая техника. – 2014. – №8. – С. 203-208.
9. Косович В. М. Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів в Україні / В. Косович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №3. – С. 31–44.
10. Механизмы обоснования принятия и мониторинга нормотворческих решений в странах Европы // Аналитический вестник. – Москва, 2005. – №24 (276). – 60 с.
11. Міністерство юстиції Республіки Казахстан: «Методичні рекомендації щодо проведення правового моніторингу нормативно-правових актів і підготовки концепції проектів НПА». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minijust.kz/ru/node/15896>.
12. Негробов В. Л. Мониторинг российского законодательства как элемент правовой политики: общетеоретический аспект: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В. Л. Негробов. – Владимир, 2008. – 25 с.
13. Регламент Кабінету Міністрів України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1156). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-p.
14. Розробка проектів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем. – К.: ФОП Москаленко О. М., 2012. – 180 с.

Онищук И. И. Техника правового мониторинга в Украине: объекты и субъекты

Выделены объекты и субъекты техники правового мониторинга в Украине. Выяснено преимущества и недостатки субъектов техники правового мониторинга и проведено разграничение субъектов мониторинга в зависимости от их «мониторинговых полномочий» и юридической значимости результатов правового мониторинга. Обоснована необходимость «легализации» техники правового мониторинга, в частности в части юридического определения субъектов и последствий его проведения.

Ключевые слова: правовой мониторинг, объекты правового мониторинга, субъекты правового мониторинга, экспертная оценка нормативно-правовых актов.

Onyshchuk I. I. The technique of the legal monitoring in Ukraine: objects and subjects

Select the objects and subjects of legal monitoring equipment in Ukraine. Figure out the benefits and drawbacks of the subjects of the art of legal monitoring and held the distinction monitoring entities, depending on their «monitoring powers» and the legal significance of the results of legal monitoring. The necessity of «legalization» of legal monitoring equipment, in particular with regard to the legal definition of the subjects and the consequences of his conduct.

Key words: legal monitoring, objects of legal monitoring, subjects of legal monitoring, expert evaluation of the normative-legal acts.

УДК 340.12

Каленюк Оксана Миколаївна,
здобувач відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ДІЛОВОДСТВІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА СУДІВНИЦТВІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено стан використання української правничої термінології в діловодстві державних органів та судівництві на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Проаналізовано нормативно-правові акти австрійського уряду, що визначали правовий статус української мови у згаданий вище період часу.

Ключові слова: українська правнича термінологія, діловодство, державні органи, судівництво, адвокатура, західноукраїнські землі, право мови, урядова мова, красава мова.

Постановка проблеми. Як відомо, хвиля національно-визвольних змагань та революцій, що охопила Європу у середині ХІХ ст., не обминула і Австро-Угорської імперії. Так, революція 1848 року призвела до тривалої визвольної боротьби угорського народу за свої, у тому числі, мовні права. Внаслідок цього уряд Австро-Угорщини був змушений створити певну протизагугу угорським впливам та розширити мовні права слов'янських народів у галузі освіти, культури, науки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці присвячена достатня кількість наукових праць, авторами яких були правники, мовознавці, громадсько-політичні діячі, що представляли відомі українські та польські наукові школи, які населяли в той час одну державу – Австро-Угорщину. Про організацію діловодства і використання української мови в державних органах, в адвокатурі та судівництві Австро-Угорської імперії писали відомі українські правники С. Дністрянський, М. Здерковський, В. Левицький, К. Левицький, Ю. Семигінівський та ін. Хід обговорень щодо вживання української мови в Галицькому сеймі, в адвокатурі та судівництві наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття відображено у протоколах засідань Галицького сейму у Львові. Сучасні дослідники, як юристи, так і мовознавці, зокрема, Т. Г. Андрусак, В. Я. Марковський, М. М. Панько, Л. О. Ткач, Н. С. Трач та ін. також зробили значний внесок у дослідження даного питання.

Постановка завдання. Метою написання нашої статті є вивчення законодавчих розпоряджень, архівних документальних джерел, історико-правової та історичної літератури, для того щоби дослідити організацію діловодства в Галичині в державних органах і судівництві та використання при цьому правничої термінології у згаданий вище період часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним органом державної влади в Галичині було Крайове губернаторство Королівства Галичини і Володимерії, засноване 1772 р. у Львові і перейменоване на Галицьке намісництво 16 квітня 1854 р., яке

складалася з президії та 24 департаментів [7, с. 243]. Порядок ведення та організація діловодства у губернаторстві, а згодом у намісництві відбувалися був однаковий для всіх адміністративних установ Австрії [5, с. 15]. Відповідно до інструкції, затвердженої у 1773 р., веденням діловодства займалася канцелярія, яка складалася з чотирьох секцій: бюро реєстрації (подавчий протокол), бюро референтів, експедиція та реєстратура (архів).

У бюро реєстрації знаходилася вся вхідна і вихідна документація, яку занотовували у подавчих протоколах (журналах вхідної та вихідної документації). Журнали вихідної документації по-іншому називалися журналами реєстрації експедиторів, а вхідної документації – журналами реєстрації ексгібіторів [6]. Працівники канцелярії вели декілька журналів, в яких реєстрували документацію як секретного, так і несекретного змісту. Особливо таємні матеріали фіксувалися в окремих журналах, а також президійні акти від генерального губернатора, особисті акти губернаторів та документальні матеріали від департаментів.

Зауважимо, що всі адміністративні установи Австро-Угорщини вели подібні журнали (подавчі протоколи) відповідно до особливостей австрійського діловодства з 1772 по 1787 рр. латинською та німецькою мовами, з 1787 р. по 1869 рр. тільки німецькою мовою, а з 1869 р. поряд з німецькою ще й польською та українською мовами. У діловій мові вживалися усталені спеціальні терміни і звороти, стандартні формули – канцеляризми. Вони використовувалися як у стандартних ділових актах, зокрема: постановах, директивах, циркулярах, патентах, дипломах, рескриптах та ін., так і в довідковому апараті. Найбільш вживаними термінами були: *подавчий протокол, експедит, ексгібіт, ректифікат, сигнатура, фасцикул, індекс, еленха* та ін.

Із зародженням нації зароджується також право будь-якого народу на вживання рідної мови у всіх сферах громадського життя. Це право регулюється державними законами, які визначають офіційний статус мови. У законодавстві Австро-Угорщини утворилася певна термінологія, а також мало місце «право мови» кожної нації.

Як зазначає В. Я. Марковський, мова титульної нації в австрійському законодавстві, це – «мова державних законів, автентичного тексту законів»; «краєва мова» або «вживана в краю» – це мова національних меншин імперії; мова «урядова», «мова внутрішнього користування», «мова зовнішнього користування», «рідна мова», «матірня мова» – всі ці поняття мали різний політико-правовий зміст у нормативно-правових актах даної держави [10, с. 49].

Активна боротьба за захист і розширення прав української мови розпочалася під час революції 1848 р. У «Петиції зібрання львівських русинів під проводом Головної Руської Ради до цісаря» від 17 квітня 1848 р. було висловлено пропозицію щодо необхідності захисту мовних прав українців для ширшого використання української мови в суспільно-громадському житті краю [8, с. 25].

Завдяки цьому австрійським урядом 29.06.1850 р. було ухвалено «Краєву Конституцію» для Галичини із «Краєвою виборчою ординацією». Ми поділяємо думку В. Я. Марковського про важливість оприлюднення тези у ст. 4 розділу I «Про Край» Краєвої Конституції, подібної до виголошеної у ст. 5 Австрійської конституції, а саме: «народи русинський, польський та інші етноси користуються рівними правами, і кожна нація (етнос) має непорушне право плекати свою мову, свою народність, свою культуру» [2, с. 54]. Австрійське законодавство, таким чином, визнавало існування руського народу зі своєю мовою, проголошуючи рівноправність українського та польського народів. Відомо, що українська і польська мови одержали статус «краєвих мов» у 1850 році.

З цього часу поширилося активне використання української мови в державних закладах, установах, організаціях, судах тощо. Зазначимо, що поряд із польською, українська мова визнавалася як «краєва» мова в Галичині та Лодомерії. Це призвело до появи українських написів на адміністративних будівлях, судах, пошті, телеграфах Східної Галичини, а також на грошових банкнотах. Усі німецькомовні закони австрійського уряду перекладалися українською мовою у «Вѣстнику законѡвъ державныхъ...», що відіграло важливу роль для популяризації української мови серед освічених кіл Західної України.

Як засвідчує аналіз тогочасного мовного законодавства, в Австро-Угорщині до 1867 р. німецька мова була офіційною урядовою мовою в усіх без винятку державних органах та установах. До прикладу, у цісарському патенті № 260 від 27 грудня 1852 р. зазначалося, що «німецька мова є мовою оголошуваних законів у Віснику законів держави, німецький текст закону, який є виключно автентичним, і постановляє, що вказаний вісник виходить лише німецькою мовою, а переклад крайовими мовами має бути надрукований в крайових урядових вісниках» [12, с. 21].

Урядові рішення з нормативно-правовими державними актами виходили друком у 1848-1918 рр. одночасно німецькою і регіональними мовами, українською мовою тощо [16]. Із прийняттям у 1867 р. Конституції на західноукраїнських землях німецька мова була виключно мовою органів внутрішнього урядування, державних підприємств, установ, судів, прокуратури, адвокатури тощо.

Руська (українська) та польська мови до 1860 р. мали лише незначні права. Про це свідчить, зокрема, розпорядження міністерства справедливості № 16571 від 22 листопада 1852 р. до апеляційних судів Львова і Кракова. На підставі цього розпорядження сторонам дозволялося писати заяви до суду німецькою, польською або руською мовами. Протоколи допитів та покази свідків потрібно було заповнювати однією з «краєвих» мов.

При внутрішньому урядуванні, а також при обміні кореспонденцією з іншими державними органами суди повинні були використовувати німецьку мову. Розпорядження включало в себе терміни «мова краєва» і «внутрішнє урядування», однак не роз'яснювало їх практичного значення [17, с. 8]. У розпорядженні також зазначалося, що заявах і поданнях, написаних руською мовою, слід використовувати латинський алфавіт.

В іншому урядовому розпорядженні № 1992 від 28 січня 1856 р. до голови апеляційного суду Львова, вимагалось, щоб для обвинуваченого, який не володів німецькою мовою, усно повторювали зміст обвинувачення його рідною мовою. Лише в окремих випадках дозволялося писати протоколи свідчень іншою мовою, крім німецької [17, с. 22]. Проте, 20 грудня 1859 р., австрійський уряд видав розпорядження щодо необхідності обов'язкового вживання латинського алфавіту при підготовці законодавчих актів українською мовою. Таким чином, узаконювалось запровадження латинського алфавіту при оформленні усіх урядових документів, що призвело до неабиякого невдоволення серед широких кіл галицької інтелігенції. До речі, оскарженням даного розпорядження займався відомий львівський адвокат Іван Добрянський, з легкістю вигравши судовий процес, який проходив у Відні.

Розпорядженням Міністерства юстиції № 3297 від 21 квітня 1861 р. до президії Львівського апеляційного суду і державної прокуратури скасовувалася попередня вимога: всі органи влади Галичини були зобов'язані брати на розгляд руські подання та заяви, написані з використанням кирилиці. При складанні протоколів судових засідань і врученні сторонам рішень чи ухвал руською мовою суди також могли використовувати кирилицю.

Австрійське Міністерство юстиції наказувало суддям та судовій адміністрації вивчати українську мову, хоча б настільки, щоб уміли нею читати [9, с. 8].

Слід також згадати про зміни в організації судівництва, які відбулися у Східній Галичині у зазначений період.

Старе законодавство зберігалося до 1773 р., оскільки навіть в офіційних розпорядженнях та постановах австрійського уряду наголошувалося на чинності польських прав до того часу, поки не буде введено нове австрійське законодавство.

Поступова реорганізація системи судочинства у Східній Галичині розпочалася у 1774 році. Вона бере свій початок з організації виїзного суду у Львові, так званого «Королівського трибуналу», згодом – Трибуналу цісарсько-королівського з організованою при ньому у 1775 р. апеляційною радою.

Приєднання Буковини до Галичини у 1786 р. призвело до поширення на Буковині австрійських законів. Так, ліквідація системи аудиторських судів зумовила створення трьох краєвих місцевих судів (*landesfürsterliche Ortsgerichte*) і одного кримінального (*Kriminalgericht*). До середини XIX ст. правосуддя над селянами в Буковині чинили мандатори від імені доміній [11, с. 85].

Відомо, що цісар Йосиф II у 1787 році своїм патентом запровадив у всіх циркулах (округах) кримінальні суди. Тим часом, магістратські суди міст, які склалися з циркулів, одержали право щодо здійснення контролю над судівництвом цих циркулів і розглядали виключно громадські справи. У цісарському декреті від 23 лютого 1804 р. було запроваджено для Буковини «...окремий кримінальний суд та окреме кримінальне право (*Landrecht*)» [11, с. 85].

Нове австрійське цивільне законодавство, «Австрійське загальне цивільне уложення» (1811 р.), з 1 січня 1812 р. поширилося на всю Галичину, поступово доповнюючись новими законами і розпорядженнями. Так, протягом 1830 року австрійським урядом було ухвалено понад 240 законів та розпоряджень, які стали обов'язковими для усього населення Східної Галичини та Буковини [3, с. 70].

Цивільне судочинство поділялося на три групи. Були створені суди для шляхти і духовенства, суди для міщан та суди для селян.

Револуція 1848 р. дала поштовх до проведення нової реформи у галузі судочинства. Положення 1849 року, яке з 1850 р. стало обов'язковим для Галичини та Буковини, якраз і започаткувало судову реформу. Як суди першої інстанції було створено повітові, повітові колегіальні і крайові суди (*Landesgerichte*). Так, у Галичині та на Буковині утворилося 9 крайових судів [15, с. 715].

Судова реформа, насамперед, узаконила рівність усіх громадян перед законом. Пізніше було створено повітові суди I, II і III інстанцій, що займалися цивільними та кримінальними справами залежно від їх важливості.

Нова австрійська конституція проголошувала, що суд є самостійним, незалежним від адміністративної влади органом. Дія і компетенція кожного повітового суду поширювалась на судовий повіт. Декілька судових повітів складали один адміністративний повіт. Повітові суди I категорії розглядали переважно цивільні і кримінальні справи. Повітові суди II категорії, хоча і розглядали ті самі справи, що й повітові суди I категорії, але були колегіальними. Це означало, що вироки і судові рішення вони могли виносити тільки за наявності не менш як 3 суддів. Суди III категорії – крайові суди. Вони були створені в Чернівцях, Станіславі, Перемишлі і в Самборі. Крім того, розрізняли ще торгівельні та гірничі суди [3, с. 43].

Зупинимось докладніше на тих змінах, які були запроваджені з 50-х років XIX ст. у галузі судочинства. Реорганізація апеляційного суду призвела до появи у Львові (1855 р.) вищого крайового суду (Oberlandesgericht), дія і компетенція якого поширилася як на Східну Галичину, так і на Буковину. Створення вищого крайового суду у Львові дозволило вживати українську мову в усіх судах, які входили до його компетенції. Усі справи, рішення по яким приймалися окружними, крайовими або повітовими судами, розглядалися у II та III інстанціях вищим крайовим судом (Oberlandesgericht). Зауважимо, що повноваження і структура вищого крайового суду до 1918 року залишалися незмінними.

Поступово повітові суди були об'єднані з адміністративними органами. Тим часом, протягом двох наступних років повітові колегіальні суди відповідно до Положення 1853 р. у Галичині та Буковині були ліквідовані. Крайові суди стали колегіальними судами першої інстанції та були перейменовані на окружні (Kreisgericht) [15, с. 715].

Судова реформа 1867 р., відділивши судову владу від адміністративних органів, знову запровадила повітові суди. Тільки суди у Львові та Чернівцях зберегли за собою назву «крайові». Як суди першої інстанції, вони розглядали кримінальні і цивільні справи. Усі інші справи розглядалися виключно присяжними засідателями, залишивши судді право тільки на визначення міри покарання для обвинуваченого.

До складу Львівського крайового суду входили два відділи: цивільний і кримінальний. Структура суду складалася з управління з ведення земельного кадастру (з 1896 р.), сенату з торгівельних справ, управління цивільно-судових депозитів, судової канцелярії, судової санітарної служби, управління ґрунтових книг, управління тюрем, священиків, судових перекладачів, експертів-хіміків, землемірів, експертизи у справах преси і видавництва, нотаріусів і нотаріальної палати у Львові, адвокатів і палати адвокатів у Львові. При крайових судах було запроваджено посаду державного прокурора (у 1849-1850 рр.), при вищому крайовому суді – генерального, а з 1873 р. – старшого прокурора. Така структура крайових судів залишалася незмінною аж до розпаду Австро-Угорської імперії [15, с. 715]. Чернівецький крайовий суд за своєю структурою практично не відрізнявся від Львівського крайового суду.

Новий тимчасовий громадський закон, який набув чинності в Галичині з 1867 р., визначав основні повноваження сільських судів. Їхні головні завдання – це покарання залежно від скоєного злочину, примирення сторін, а також дотримання принципу що «громада має зберігати народні правові звичаї» [8, с. 86].

Реформуючи систему судочинства, уряд Австрійської імперії не залишив поза увагою і мовне питання. Вживання української мови у державних і судових установах було регламентовано близько 20 постановами, указами та розпорядженнями, які містилися у «Рускому правотарі домовому...». Ці законодавчі акти були упорядковані та видані у Львові (1885 р.) Василем Лукичем (В. Л. Левицьким) і Юліаном Семигінівським.

Згідно розпорядження міністерства справедливості від 9 липня 1860 р. № 10340 руська (українська) та польська мови визнавалися «краєвими мовами» з рівнозначним правовим статусом, ведення судочинства повинно було відбуватися тією мовою, якою подавалися на розгляд суду прохання чи усні заяви, або у випадку, якщо «дві сторони у процесі користувалися різними мовами, то суд виносив ухвалу, якою визначав мову ведення розгляду справи сторони, яка скоріше звернулася з цим проханням» [2, с. 142]. У службових відносинах між судами та іншими органами державної влади Австрії («внутрішнє діловодство судів», «внутрішнє управління») всю офіційну кореспонденцію потрібно було вести виключно німецькою мовою [17, с. 52]. Щодо службових відносин

судів зі сторонами та громадами («зовнішнє діловодство», «зовнішня мова урядова», «зовнішня служба» чи «зовнішнє урядування») у п. 2 цього розпорядження було чітко зазначено, що «сторонам можна не тільки вносити свої подання, або заяви до судів краєвою мовою чи німецькою, а й органи судової влади зобов'язані в службових зносинах використовувати, усно чи письмово, під час судового процесу, зрозумілу для сторони мову» [17, с. 53].

Як зазначалося вище, суд був зобов'язаний вести протоколи про зізнання сторони українською мовою, якщо вона була рідною мовою позивача чи відповідача. Адвокати також мали право на вживання української мови у судовому процесі, якщо вона була рідною мовою сторони [12, с. 14]. Усі допити українців проводили українською мовою. Українці також могли вільно використовувати українську мову (в усній та письмовій формах) у всіх державних, адміністративних та судових органах.

Отже, згідно австрійського законодавства право на використання української мови надавалося тим особам, для яких вона була рідною.

Тим часом, у розпорядженні № 3297 від 21 квітня 1861 р., виданому австрійським Міністерством юстиції, зазначалося, що у Львівському адміністративному окрузі всі державні установи «обов'язані руски подання писани кирилицею приймати». Крім того, галицьким та буковинським державним установам («цідарсько-королівським урядам», магістратам та «урядам громадським» дозволялося «уживати руского письма при списованю рускихъ протоколовъ розправи або виданю сторонамъ рускихъ рѣшень» [12, с. 11].

Однак, поява у 1869 р. нового розпорядження австрійського уряду вимагала від службовців обов'язкового вживання польської мови в органах прокуратури Східної Галичини. Польська мова перетворилася на другу урядову мову в Галичині. Її почали офіційно використовувати поряд із німецькою мовою у внутрішньому діловодстві, залишивши українську мову «мовою краєвою», вживаною переважно у Східній Галичині, для більшості населення якої вона була рідною.

Після отримання польською шляхтою для своєї рідної мови в Галичині статусу «урядової», розпочався процес витіснення української мови з адміністративних установ та судів. Відомо, що польські судді, зокрема, свідомо обмежували вживання української мови у відносинах зі сторонами та громадами, використовуючи її у судовому процесі лише за наявності чітко вираженої вимоги з боку української сторони. За відсутності такої вимоги з боку українців судді-поляки без докорів сумління вживали свою рідну мову – польську при розгляді судових справ.

Ухвала 10 лютого 1870 р. постанови (рескрипту) № 1665 зобов'язувала, щоб усі «подвластни уряды уживали при видаваню постановъ выключно лише буквъ латинскихъ» [8, с. 14].

У 1882 р. було остаточно заборонено використовувати латинський алфавіт для написання українських текстів. Проте Галицьке намісництво, незважаючи на сувору заборону, продовжувало активно використовувати у своїй діяльності латиницю. Це було пов'язано з домінуванням польських впливів та здійсненням спроб полонізації усієї Галичини, що призвело до хвилі протестів у колах українських правників із подальшим оскарженням цих розпоряджень вищими судами. Так, 25 квітня 1882 р. Віденський найвищий трибунал на підставі скарги українців був змушений визнати, що дії Галицького намісництва суперечать статті 19 Конституції Австрії від 21 грудня 1867 року.

Найкраще уявлення про стан розробленості української правничої термінології, яка застосовувалась галицькими правниками наприкінці XIX – на початку XX століття, можна отримати з літературного твору Івана Франка «Перехресні стежки», який справедливо

вважається одним із найважливіших джерел галицької правничої термінології того часу. До прикладу, термін «*меценас*» (у значенні адвокат, судовий оборонець) вживається І. Я. Франком 125 разів. Тим часом, термін «*адвокат*» вживається у тексті загалом 64 рази. Діалектне вживання терміна «*адвокат*» у вигляді «*адукат*», використання якого було поширене серед галицького селянства, спостерігаємо у творі тільки 22 рази. Менше вживаний термін «*оборонець*» зустрічаємо у тексті 9 разів, термін «*хлопський захитник*» – тільки 1 раз; похідні терміни – «*оборона*» – 7 разів, «*боронити*» – 6 разів, «*боронити в суді*» – 2 рази, «*оборонити*» – 1 раз, «*боронитися*» – 2 рази.

Серед найбільш вживаної юридичної лексики слід відмітити наступну: термін «*суд*» використовується автором 60 разів, похідні від нього терміни «*карний суд*», «*судові скандали*», «*вищий суд*», «*кримінальний суд*» – 1 раз, «*судовик*» – 3 рази, «*судівництво*» – 10 разів, «*судити*» – 8 разів і т. ін.

Термін «*справа*» вживається 107 разів, похідні від нього – «*справоздання*» – 4 рази, «*провадити справи*» – 3 рази, «*повідомі справи*», «*голосна справа*», «*виграння справи*», «*судові справи*», «*адвокатські справи*», «*моральний справець*», «*справа спорна*», «*суджена справа*», «*викликати справи*», «*справа побиття*», «*виграти справу в суді*», «*хлопські справи*», «*полагодити справу*», «*справи просвітні*», «*справи економічні*», «*руська справа*» – 1 раз тощо.

Термін «*суддя*» вживається 32 рази, похідні від нього терміни – «*оречення судді*» – 1 раз, «*слідчий суддя*» – 6 разів. Натомість діалектний термін «*судія*» вживається 2 рази.

Термін «*канцелярія*» вживається 35 разів, похідні від нього терміни – «*канцелярійна робота*», «*канцелярійна праця*», «*канцелярійне діло*» – 1 раз, «*канцеліст*» – 4 рази тощо.

Заслуговує на нашу увагу також наступна правнича термінологія: «*розправа*», «*карна розправа*», «*провадити розправу*», «*пискові розправи*», «*зала розправ*»; «*клієнт*»; «*оскаржувати*», «*увільнені трибуналом*», «*цивільний процес*», «*адвокатський виступ*»; «*офіціал*»; «*регістратура*»; «*помічний уряд*», «*автономічний уряд*», «*уряд*», «*урядник*», «*судові урядники*», «*скарбові урядники*», «*автономічні урядники*», «*урядувати*»; «*процес*»; «*прокуратор*»; «*совітник*»; «*президент*»; «*президент суду*»; «*право*», «*правні способи*», «*правник*», «*правна підмога*»; «*свідок*»; «*юрист*» [13, с. 173-459].

Утім, зважаючи на реальний стан використання української мови в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., українські правники надавали галицьким українцям поради щодо правових засобів захисту мовних прав.

До прикладу, адвокат Мирослав Здерковський у власній розвідці «Права рускої мови в ц.к. судах та державних прокураторіях» (1909 р.) поділяв думку С. С. Дністрянського та К. А. Левицького про рівноправність української і польської мов у публічних відносинах у Галичині, посилаючись на ст. 19 Конституції Австро-Угорщини від 21 грудня 1867 року, та відстоював тезу про те, що конституційна норма зазначеної вище статті Конституції має пряму дію і виконує не лише теоретичне (декларативне) значення, але й практичне (правозастосувальне) [6].

У «Правотарі» (1909 р.) адвокат Филип (Пилип) Евин запропонував зразок скарги, яку у випадку «не шанування прав української мови» слід було подавати до Львівського апеляційного суду. У цій скарзі необхідно було, передусім, посилатися на розпорядження Міністерства справедливості Австрії від 09 липня 1860 р., на ст. 19 австрійської Конституції та спільне розпорядження міністерств від 5 червня 1869 р. Окрім того, Ф. (П.) Евин перераховував усі випадки, коли подібні скарги можна було подавати на розгляд суду. Якщо скарга в апеляційному суді не розглядалася на користь позивача, її дозволялося подавати до Міністерства справедливості у Відні [4, с. 3-5].

Тим часом, адвокат Володимир Бачинський також видав спеціальну брошуру «Боронім прав руської мови в судах», в якій ознайомлював галицьких українців зі зразками скарг і заяв для подання до судових інстанцій із вимогою щодо відновлення порушених мовних прав. Поради, як треба поводитися, коли порушуються права щодо рідної мови, були для читачів особливо цінними [1].

Висновки. Незважаючи на доволі складну ситуацію, галицька інтелігенція змогла використати розпорядження, ухвали та постанови австрійського уряду для ширшого запровадження української мови в державних органах, установах, школах, судах тощо. Більш активній реалізації цих прагнень заважала неунормованість правничої лексики, нерозробленість наукової термінології (суспільно-політичної, юридичної і т. ін.), відсутність стилю ділового спілкування тощо.

Починаючи з 1849 р., в австрійських конституційних актах формально пропагувалася рівність усіх народів, а також право кожного з них вільно розвивати свою мову і культуру, насправді ситуація була не настільки райдужною. У 1850 р. ухвалення крайової Конституції офіційно визнало наявність руського (тобто українського) народу в Галичині з власною мовою спілкування, проголосило рівність у правах українського і польського народів, надало польській і українській мовам однаковий статус «краєвих мов». Галицьким українцям це гарантувало певну національну рівність із поляками, які довгий час не визнавали українців рівноправним народом, відкидаючи навіть думку про самостійний розвиток української мови.

Список використаних джерел

1. Бачинський В. Боронім прав руської мови в судах / В. Бачинський. – Львів, 1909. – 15 с.
2. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині / І. Ю. Гловацький. – Львів: Тріада плюс, 2003. – 348 с.
3. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст. / Ю. Гошко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 336 с.
4. Евин Ф. Правотар. Збірник обо'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови враз з взірцями судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і подань у справах адміністративних з приписами про штемпелеві, вписові і переносні належності / Ф. Евин. – Жовква: з друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1905. – 936 с.
5. Захаршичин П. І. Особливості австрійського діловодства в адміністративних установах Галичини (1772-1918) / П. І. Захаршичин // Науковий інформаційний Бюлетень Архівного Управління МВС УРСР. – 1963. – №1. – С. 15–24.
6. Здерковський М. Права рускої мови в ц.к. судах та державних прокураторіях / М. Здерковський. – Львів: з друкарні Івана Айхельбергера у Львові, 1909. – 41 с.
7. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підруч. для студ. вищ. навч. закл / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 624 с.
8. Левицький К. Наш закон громадський, або які ми маємо права і повинності в громаді / К. Левицький. – Львів: [б.в.], 1889. – 122 с.
9. Левицький К. Про права рускої мови / К. Левицький. – Львів: друкарня НТШ, 1896. – 33 с.

10. Марковський В. Я. Правовий статус української мови у Австро-Угорській імперії / В. Я. Марковський // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2010. – № 1. – С. 48–61.
11. Новосівський І. Нарис історії права Буковини і Басарабії / І. Новосівський; Передм. Я. Падеха. – Нью Йорк; Париж: [б. в.], 1986. – 180 с. – (Записки НТШ / Іст.-філософ. секція Правничої комісії; т.199).
12. Рускій правотар домовий або кожному приступне поясненє, в який спосіб кожний при грамотах правних всякого рода сам заступатись і потрібні письма як поданя, просьби і т.і. і т.і. без помочи адвоката з повною силою правною споряджати може. Том перший: Закон цивільний враз з дотичними доповненнями, поясненнями – і більше як 200 ріжнородними взірцями та прикладами / Уложили Василь Лукич і Юліан Семигінівський. Перше виданє. Коштом Василя Лукича. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарского, 1885. – 432 с.
13. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Я. Франко. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 20. – 486 с.
14. ЦДІАЛ, ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 4, спр. 1216–1217.
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5. – 736 с.
16. Starzynski St. Sprawa języka państwowego w Austrii / St. Starzynski. – Lwow, 1884. – 105 s.
17. Zieleniewski L. Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej / L. Zieleniewski. – Warszawa, 1930. – 204 s.

Каленюк О. Н. Украинская юридическая терминология в деловодстве государственных органов и судочинстве на западно-украинских землях в конце XIX – в начале XX века

У статті досліджено використання української юридическої термінології в деловодстве государственных органов и судочинстве на западно-украинских землях в конце XIX – начале XX века. Проанализировано нормативно-правовые акты австрийского правительства, которые определяли юридический статус украинского языка в указанный выше период времени.

Ключевые слова: украинская юридическая терминология, деловодство, государственные органы, судочинство, адвокатура, западноукраинские земли, право языка, правительственный язык, региональный язык.

Kalenyuk O. M. Ukrainian Legal Terminology in state bodies and legal proceedings in West Ukrainian lands in the End of the XIX – at the Beginning of XX century

The article investigates the using of Ukrainian legal terminology in state bodies and legal proceedings in West Ukrainian lands in the End of the XIX – at the Beginning of XX century. It is analyzed the regulations of the Austrian government, which determined the legal status of the Ukrainian language in the above-mentioned period.

Key words: Ukrainian legal terminology, business-work, state bodies, legal proceedings, lawyer's practice, West Ukrainian lands, right of language, government language, region language.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.72

Мацькевич Микола Михайлович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
заслужений юрист України

**ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ
КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

У статті аналізуються юридичні гарантії охорони та захисту конституційних культурних прав і свобод людини, зокрема, скасування актів, положення яких протиправно порушують або обмежують зазначені права та свободи, забезпечення примусової реалізації невиконаного обов'язку, який кореспондує певному праву. Окреслено основні напрями діяльності.

Ключові слова: юридичні гарантії, культурні права і свободи, людина, громадянин, захист, охорона.

Постановка проблеми. У суспільному житті здійснення прав і свобод людини та громадянина забезпечується юридичними (правовими) гарантіями, що представляють собою правові засоби, за допомогою яких реалізуються, охороняються і захищаються права та свободи особи, поновлюються порушені права. Дотримання юридичних гарантій є однією з головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільної дійсності.

Ефективність юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина залежить від Конституції та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують ці закони державні органи та громадські організації, що повинні створювати належні умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами. Юридичні гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання та культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади [5, с. 19].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод досліджували вчені-правознавці України, зокрема, Є. В. Білозьоров, К. Г. Волинка, М. С. Кельман, А. М. Колодій, І. Й. Магновський, О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття змісту юридичних гарантій охорони та захисту конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в

Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридичні гарантії охорони конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина складають правові засоби, які покликані забезпечувати ефективну охорону цих прав і свобод особи від можливих порушень і протиправних обмежень з боку будь-яких суб'єктів, а також правові засоби, які надають можливості для результативного захисту від протиправних обмежень і порушень прав і свобод особи, котрі вже сталися.

До цієї групи доречно віднести юридичні засоби, що спрямовані на встановлення і притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, які порушують або протиправно обмежують можливості певної поведінки, що входять до змісту конкретних конституційних культурних прав і свобод особи. Адже дія цих юридичних гарантій не тільки забезпечує прояв негативної реакції держави на певні протиправні дії, але й виконує попереджувальну, профілактичну функцію щодо потенційних порушників конституційних культурних прав і свобод і тим самим відіграє суттєву роль у створенні сприятливих умов для безперешкодного та повного їх здійснення в повсякденній дійсності [2, с. 81].

Можливість притягнення до юридичної відповідальності як напрям функціонального змісту юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод реалізується через діяльність компетентних суб'єктів, які виступають від імені держави або інших уповноважених суб'єктів і здійснюють певні процесуальні дії. У цьому випадку йдеться не про повноваження вказаних державних та інших структур, а юридичні можливості індивіда звертатися до них за захистом своїх прав. Таким чином, варто вести мову про регламентацію поведінки особи, а не елементів державного апарату. Крім того, звернення особи за захистом ще не означає обов'язкового здійснення певних дій державними структурами, адже може виникнути ситуація, коли реального порушення прав не було (існували лише в уяві конкретної особи).

Охорона конституційних культурних прав і свобод та обов'язків не співпадає з поняттям їх реалізації, яка означає спеціальний вид діяльності органів держави та громадськості. Юридичні гарантії охорони конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина забезпечують кожному носію вказаних прав і свобод можливість звернутися до компетентних суб'єктів за захистом своїх прав і свобод.

До юридичних гарантій охорони конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні належать:

- діяльність компетентних суб'єктів із здійснення нагляду та контролю, яка має на меті встановлення випадків правопорушень, пов'язаних з реалізацією конституційних культурних прав і свобод;
- встановлені нормами чинного права вид і міра юридичної відповідальності за порушення або протиправне обмеження конституційних культурних прав і свобод, а також процедура їх застосування. При цьому нагляд і контроль покликані забезпечити встановлення не лише факт порушення чи протиправного обмеження конкретних конституційних культурних прав і свобод, а й встановити та відреагувати на невиконання або неналежне виконання обов'язків, що кореспондують цим правам і свободам;
- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання та попередження порушень або протиправних обмежень конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина [3, с. 120].

Юридичні гарантії захисту конституційних культурних прав і свобод особи

покликані забезпечити припинення встановлених порушень або протиправних обмежень цих прав і свобод. Інакше кажучи, дія цього виду юридичних гарантії конституційних культурних прав і свобод полягає у використанні у встановленому законом порядку компетентними органами або самими носіями цих конституційних прав і свобод передбачених нормами права засобів припинення встановленого обмеження або протиправного порушення конкретного конституційного культурного права та свободи.

Отже, юридичні гарантії захисту конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина включають передбачені нормами права засоби, що використовуються після того, як встановлено факт порушення або протиправного обмеження цих прав і свобод, і мають на меті забезпечення усунення (припинення) такого порушення або обмеження [2, с. 82].

Необхідність у захисті конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина виникає у випадках невиконання іншими суб'єктами своїх юридичних обов'язків, які кореспондують вказаним правам або свободам; зловживання правом іншими суб'єктами, що мають наслідком порушення або протиправне обмеження культурних прав і свобод; суперечки про наявність самого права або обов'язку, що йому кореспондує.

До юридичних гарантії захисту конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні належать передбачені нормами чинного права засоби, які покликані забезпечувати:

- припинення компетентними суб'єктами встановленої протиправної поведінки, яка порушує або протиправно обмежує конкретне конституційне культурне право (свободу), тобто припинення правопорушень, пов'язаних з реалізацією конституційних культурних прав і свобод особи;
- встановлення у відповідності з нормами чинного права винних у здійсненні протиправної поведінки, що порушує або протиправно обмежує конституційне культурне право (свободу), тобто винних у вчиненні правопорушень, пов'язаних з реалізацією культурних прав і свобод;
- притягнення винних у вчиненні правопорушень, пов'язаних з реалізацією конституційних культурних прав і свобод, до передбачених нормами чинного законодавства виду та міри юридичної відповідальності.

Юридичні гарантії захисту конституційних культурних прав і свобод знаходять свій прояв у діяльності компетентних суб'єктів, якими можуть виступати як державні органи та їх посадові особи, так і недержавні структури, наприклад, адвокатура, різноманітні громадські об'єднання тощо. Рішення про припинення діяльності, яка порушує конституційні культурні права, визнання винним у такій діяльності та притягнення до юридичної відповідальності приймають державні судові та адміністративні органи. Однак істотну роль при цьому відіграють і недержавні структури, об'єднання громадян (адвокатура, товариства захисту прав користувачів тощо).

До конкретних юридичних гарантії захисту конституційних культурних прав і свобод відносяться скасування актів, положення яких протиправно порушують або обмежують зазначені права та свободи; забезпечення примусової реалізації невиконаного обов'язку, який кореспондує певному праву; усунення юридичними засобами перешкод, які виникли при здійсненні можливостей, що впливають зі змісту конкретного культурного права тощо [2, с. 83; 3, с. 121]. Реалізація цих функцій компетентними суб'єктами передбачає встановлення фактів порушень конституційних культурних прав і

свобод, запровадження заходів для усунення цих порушень у межах компетенції уповноважених на те суб'єктів.

Дія юридичних гарантій захисту конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина проявляється через регламентовану правом діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на усунення перешкод у здійсненні вказаних прав і свобод, які виникають у наведених вище випадках. Дія цього виду юридичних гарантій, як правило, має штрафний, каральний характер і спрямована на суб'єкта правопорушення. При цьому штрафні санкції також мають на меті попередження в майбутньому порушень або протиправних обмежень культурних прав і свобод.

Юридичні гарантії відновлення порушених або протиправно обмежених конституційних культурних прав і свобод полягають у встановлених нормами чинного права засобах, спрямованих на забезпечення швидкого та повного відновлення вказаних прав і свобод людини та громадянина.

Для розвитку та вдосконалення юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні з урахуванням їх видів можна визначити чотири основні напрями діяльності.

1. Щодо юридичних гарантій реалізації конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина:

- підвищення рівня конкретизації варіантів можливої поведінки, які входять до змісту конкретних культурних прав і свобод;
- підвищення рівня визначеності змісту обов'язків, які кореспондують можливим варіантам поведінки, що входять до змісту конкретних конституційних культурних прав і свобод особи;
- деталізація процедури реалізації варіантів можливої поведінки, які входять до змісту конкретних конституційних культурних прав і свобод і обов'язків, що їм кореспондують.

2. Стосовно юридичних гарантій охорони конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина:

- встановлення переліку порушень і протиправних форм обмеження можливої поведінки, що входять до змісту конкретних конституційних культурних прав і свобод і обов'язків, що їм кореспондують;
- встановлення переліку суб'єктів, до повноважень яких належить здійснення нагляду та контролю за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків правопорушень, пов'язаних з реалізацією конституційних культурних прав і свобод, детальна регламентація змісту і процедури реалізації цих повноважень;
- удосконалення норм права, які встановлюють вид і міру юридичної відповідальності за порушення або протиправне обмеження конституційних культурних прав і свобод, а також процедури їх застосування [2, с. 84];
- регламентація форм і методів здійснення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання та попередження порушень або протиправних обмежень конституційних культурних прав і свобод.

3. Щодо юридичних гарантій захисту конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина:

- визначення вичерпного переліку суб'єктів, уповноважених вчиняти дії, спрямовані на припинення правопорушень, пов'язаних з реалізацією культурних прав і свобод, встановленням і притягненням винних у їх вчиненні до передбачених нормами

чинного законодавства виду та міри юридичної відповідальності;

- підвищення ефективності процедури припинення компетентними суб'єктами правопорушень, пов'язаних з реалізацією культурних прав і свобод;
- удосконалення правової регламентації підстав і процедур встановлення і притягнення винних у вчиненні правопорушень, пов'язаних з реалізацією культурних прав і свобод, до передбачених нормами чинного законодавства виду та міри юридичної відповідальності [3, с. 122].

4. Стосовно юридичних гарантій відновлення порушених або протиправно обмежених конституційних культурних прав і свобод особи – детальна регламентація підстав, меж і процедури швидкого та повного відновлення порушених або протиправно обмежених культурних прав і свобод [4, с. 438].

Водночас потрібно враховувати, що реалізація низки варіантів можливої поведінки, які входять до змісту культурних прав і свобод, відбувається поза межами правовідносин, і тому їх носії самі визначають порядок (процедуру) їх реалізації. Однак більшість вказаних можливостей можуть бути реалізовані лише в межах конкретних правовідносин, які здійснюються на підставах і відповідно до процесуальних форм, визначених нормами права. При цьому процесуальна форма реалізації конституційних культурних прав і свобод у більшості випадків полягає в закріпленому нормами права порядку здійснення можливостей, що входять до змісту цих прав, а також у визначенні порядку здійснення обов'язків інших суб'єктів, які кореспондують вказаним правам. Тому під час подальшого вдосконалення всіх видів юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод варто виходити з нерозривного зв'язку матеріальних і процесуальних норм права, а тому, на нашу думку, особливу увагу доречно приділити створенню належної процесуальної регламентації всіх видів і форм прояву вказаних гарантій. Адже відсутність чіткої юридичної регламентації процесуальних форм дії будь-яких засобів забезпечення суб'єктивних прав і свобод ускладнює або робить неможливою їх фактичне використання, що може зумовлювати фактичну фіктивність відповідних конституційних прав і свобод [2, с. 85].

Таким чином, чітка правова регламентація процесуального аспекту дії засобів, що входять до складу різних видів юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод виступає своєрідною «спеціальною гарантією юридичних гарантій» вказаних прав і свобод. Окрім того, здійснення конституційних культурних прав і свобод, яке відбувається в межах правовідносин, у багатьох випадках обумовлене необхідною правозастосовною діяльністю компетентних суб'єктів. У свою чергу це вимагає поглиблення правової регламентації вказаної діяльності як з боку її матеріального змісту, так і процесуального забезпечення [2, с. 86; 3, с. 115].

Проаналізувавши систему юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина, можна дійти певних висновків стосовно їх місця та ролі у процесі гарантування цього виду прав і свобод. Дія юридичних гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина спрямована насамперед на створення відповідних умов для максимально повного і реального використання суспільних благ, які закріплені цими правами та свободами. Проте правові засоби забезпечення культурних прав і свобод особи самі по собі не можуть створити реальні умови для повного використання кожним своїх культурних прав і свобод.

Важливо усвідомити, що повага до прав людини, зокрема культурних, до її гідності врешті-решт має стати стрижнем державної політики, пріоритетним напрямом суспільно-

політичного та економічного розвитку нашої держави [1, с. 6]. При цьому варто пам'ятати, що порушення права іншої людини є порушення прав кожного з нас [1, с. 396].

Висновки. Отже, під час гарантування конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина юридичні гарантії посідають особливе місце, оскільки створюють основу для реалізації, охорони та захисту цих прав і свобод. Юридичні гарантії об'єктивно зумовлені та знаходяться в певному взаємозв'язку із загальносоціальними гарантіями і досягають найбільшої ефективності лише в тісній взаємодії з ними. Юридичні гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина є складним, багатоаспектним і самостійним інститутом правової системи України.

Список використаних джерел

1. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова. – К., 2008. – 400 с.
2. Лисенков С. Л. Особливості юридичних гарантій суб'єктивних культурних прав і свобод / С. Л. Лисенков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 2. – С. 76–87.
3. Лисенков С. Л. Юридичні гарантії суб'єктивних культурних прав і свобод / С. Л. Лисенков // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь: Таврія, 2006. – Вип. 9. – С. 115–124.
4. Мацькевич М. М. Конституційно-правові засади забезпечення культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні: монографія / М. М. Мацькевич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 464 с.
5. Мацькевич М. М. Конституційні культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: праворозуміння та практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. М. Мацькевич; Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2014. – 39 с.

Мацькевич Н. М. Юридические гарантии охраны и защиты конституционных культурных прав и свобод человека и гражданина в Украине

В статье анализируются юридические гарантии охраны и защиты конституционных культурных прав и свобод человека, в частности, отмены актов, положения которых противоправно нарушают или ограничивают отмеченные права и свободы, обеспечения принудительной реализации невыполненной обязанности, которая корреспондирует определенному праву. Очерчены основные направления деятельности.

Ключевые слова: юридические гарантии, культурные права и свободы, человек, гражданин, защита, охрана.

Matskevich M. M. Legal guarantees of guard and protection of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen are in Ukraine

The legal guarantees of guard and protection of constitutional cultural rights and freedoms of man are analysed in the article, in particular, abolitions of acts, positions of that illegally violate or limit the marked rights and freedoms, providing of a force realization of unfulfilled duty that answers to the certain right. Basic directions of activity are outlined.

Key words: legal guarantees, cultural rights and freedoms, man, citizen, defence, guard.

УДК 342.5

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті висвітлено і узагальнено основні наукові підходи до розуміння сутності конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин як методологічну основу для подальшого вивчення їх сутнісних і функціональних особливостей. Разом з тим, автор не обмежується лише наявними вузькоправовими підходами, а й аналізує дане питання з позиції взаємозв'язку даного поняття із загальним, родовим та видовим поняттями, а також з урахуванням нового для українського права поняття «очищення влади» (люстрація).

З урахуванням вищевказаних підходів автор формулює власне поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин, а на його основі виводить ознаки цього виду відповідальності. Серед перспектив дослідження даної проблеми автор визначає дослідження сутності та механізму «очищення влади» (люстрації).

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, очищення влади, люстрація.

Постановка проблеми. Питання юридичного закріплення та реалізації конституційно-правової відповідальності в Україні завжди відзначалося особливою актуальністю. Незважаючи на значну кількість змін, які вносились до Основного Закону України, механізм даного виду відповідальності, за винятком нещодавнього прийняття Закону України «Про очищення влади», суттєвих змін не зазнавав. Тому потребують подальшого переосмислення сутнісні характеристики даного правового інституту (особливо – у контексті вищевказаного новоприйнятого Закону, який юридично закріпив механізм люстрації влади).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична природа конституційно-правової відповідальності раніше неодноразово виступала об'єктом наукових досліджень. Зокрема, із загальнотеоретичних позицій даний вид відповідальності висвітлювали С. В. Бобровник, О. В. Зайчук, Л. О. Макаренко, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич та ін.

З позицій сучасної науки конституційного права конституційно-правову відповідальність ґрунтовно досліджували Н. М. Батанова, В. І. Кафарський, В. Ф. Погорілко, В. І. Полевий, В. Л. Федоренко, А. Червяцова та ряд інших конституціоналістів.

Однак, незважаючи на цілу низку наукових досліджень з даної проблематики, після так званої «революції гідності», прийняття Закону України «Про очищення влади» зазнав змін і сам інститут конституційно-правової відповідальності. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого дослідження його сутнісних та функціональних особливостей.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є висвітлення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин з урахуванням сучасних тенденцій українського державотворення і правотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній юридичній науці в цілому та в науці конституційного права зокрема існує ціла низка підходів щодо розуміння сутності та змісту конституційно-правової відповідальності. Це, у першу чергу, обумовлюється тим, що застосування заходів конституційно-правової відповідальності до суб'єктів конституційних відносин (у першу чергу – до органів державної влади та їх посадових і службових осіб) може ефективно сприяти здійсненню їх завдань і функцій, належному виконанню повноважень вищевказаними суб'єктами. Саме тому проблема правильного розуміння сутності конституційно-правової відповідальності, а також удосконалення практичного механізму її застосування має не лише науково-теоретичне, а й важливе практично-прикладне значення.

Варто зазначити, що в юридичній науці існують різноманітні наукові напрями в питаннях визначення конституційно-правової відповідальності. Такі наукові підходи можна об'єднати в чотири групи, зокрема:

- 1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності;
- 2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності;
- 3) науковий напрям, який розмежовує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність;
- 4) науковий напрям, який обґрунтовує як поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності [3, с. 134].

О. В. Іваненко представляє науковий напрям, який заперечує існування перспективної юридичної відповідальності, а стоїть на позиціях визнання лише ретроспективної (або ж негативної) юридичної відповідальності. На думку О. В. Іваненко, юридична відповідальність не може розумітися інакше, ніж зазнавання правопорушником несприятливих наслідків, відчуття ним на собі визначеної форми державного примусу. Застосувати санкцію правової норми до її порушника – означає покласти на нього юридичний обов'язок, змусити його відповідати за вчинене.

Науковий напрям, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, представляють В. І. Кафарський, який обґрунтовує наявність позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності політичних партій [2, с. 24], В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, які визначили конституційно-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що передбачає належне сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права (негативний аспект) [5, с. 118]. Їхню

думку поділяє Т. І. Тарахонич, вважаючи таке комплексне визначення конституційно-правової відповідальності найбільш вдалим [7, с. 60].

Науковий напрям, який підтримує визнання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, однак обґрунтовує їх розмежування та роздільне існування, представляють М. С. Малєїн та В. М. Шаповал.

М. С. Малєїн взагалі ставить проблемне питання про те, чи можна (і чи потрібно?) поєднувати одним поняттям відповідальності настільки різні категорії, як благо (позитивна відповідальність) і зло (негативна відповідальність) [4, с. 133].

В. М. Шаповал розмежовує конституційно-правову відповідальність та відповідальність, передбачену нормами конституції. На його думку, між конституційно-правовою відповідальністю та відповідальністю, передбаченою нормами конституції, існує зв'язок, подібний до зв'язку між негативною і позитивною відповідальністю [9, с. 86].

Четвертий напрям юридичної науки обґрунтовує, в одних випадках, можливість поєднання перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності, а в інших випадках – існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності. Представником такої наукової позиції виступає А. Червяцова, на думку якої в одних випадках конституційна відповідальність має позитивно-ретроспективний характер (відповідальність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових осіб), а в інших – виступає виключно у ретроспективному аспекті (відповідальність громадян, громадських організацій та ін.) [8, с. 11].

Проте усі вищевказані напрями наукових досліджень, присвячені розумінню генези та сутності конституційно-правової відповідальності, а також науковці, які їх представляють, недостатньо врахували у своїх наукових дослідженнях питання органічного, об'єктивно існуючого взаємозв'язку поняття «конституційно-правова відповідальність» з поняттями «відповідальність», «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність», що, у свою чергу, потребує додаткового наукового дослідження.

Отже, виникає потреба в окремому дослідженні поняття та ознак конституційно-правової відповідальності через призму її органічного, об'єктивно існуючого взаємозв'язку з поняттями «відповідальність», «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність». У свою чергу, завданнями наукової статті є формулювання авторського визначення поняття «конституційно-правова відповідальність», встановлення її специфічних ознак на основі існуючого взаємозв'язку з вищевказаними категоріями.

У довідково-енциклопедичній літературі *загальне поняття* «відповідальність» тлумачиться як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за дії, вчинки, слова [1].

Тому загальне поняття «відповідальність» характеризується наступними ознаками:

- 1) виражається у формі певного обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за дії, вчинки, слова;
- 2) обов'язок, через який виражається відповідальність, може бути покладений кимсь на відповідального суб'єкта (імперативний аспект) або взятий цим суб'єктом на себе самостійно (диспозитивний аспект);
- 3) дане поняття стосується як соціальної сфери (взаємодія «людина – людина» чи «людина – суспільство»), так і природної чи технічної сфери (взаємодія «людина – природа», «людина – техніка» «людина – засоби виробництва»);
- 4) засобом забезпечення найзагальнішого поняття «відповідальність» як соціальні, так

і технічні норми у всіх різновидах та формах.

Загальне поняття «відповідальність» у сфері суспільних відносин втілюється через *родове поняття* «соціальна відповідальність» як специфічну форму соціальної взаємодії між суспільством та індивідом, а також між самими індивідами, які підпадають під дію соціальних норм. Враховуючи зв'язок із загальним поняттям «відповідальність», для соціальної відповідальності характерні наступні особливості:

- 1) є різновидом та одночасно формою втілення загального поняття відповідальності у соціальних відносинах (через взаємодію «людина – людина» чи «людина – суспільство»);
- 2) оформлюється у вигляді соціального обов'язку зобов'язаних соціальних суб'єктів вчинити певні дії або утриматись від певних дій на користь уповноважених соціальних суб'єктів (на користь суспільства в цілому, окремих соціальних груп чи індивідів). При цьому зобов'язаним суб'єктом у цих відносинах може бути як суспільство та його інститути перед індивідом (суспільна відповідальність), так і індивід перед суспільством та його інститутами (особиста відповідальність);
- 3) також виражається в оцінці виконання соціального обов'язку, є критерієм якості його виконання зобов'язаним соціальним суб'єктом та у зв'язку з цим може бути перспективною (позитивною), що передбачає сумлінне виконання обов'язку, або ретроспективною (негативною), що передбачає застосування заходів соціального впливу за порушення (невиконання чи неналежне виконання) такого обов'язку;
- 4) врегульовується соціальними (в т. ч. й правовими) нормами. Залежно від того, якими соціальними нормами вона врегульовується, соціальна відповідальність може бути правовою (урегульованою правовими нормами) та неправовою (врегульованою нормами моралі, політичними, корпоративними, релігійними та іншими соціальними нормами).

Втілення соціальної відповідальності у правових нормах, виділення на цій підставі такого різновиду соціальної відповідальності, як юридична (або правова) відповідальність, дає змогу стверджувати, що по відношенню до загального поняття «відповідальність» та родового поняття «соціальна відповідальність» така категорія, як «юридична (правова) відповідальність» є *видовим поняттям*. На базі усього вищенаведеного, можна виділити наступні особливості юридичної (правової) відповідальності як видового поняття:

- 1) є специфічною формою соціальної відповідальності, яка має на меті упорядкування суспільних відносин правовими засобами та втілюється у правових нормах;
- 2) на відміну від інших форм соціальної відповідальності, може забезпечуватись як переконанням, заохоченням, так і примусом;
- 3) ініціатором даного виду соціальної відповідальності виступає держава та державні органи;
- 4) може виступати у вигляді позитивної (перспективної) відповідальності, що виражається у свідомому ставленні суб'єктів до своїх обов'язків та стимулюванні, заохоченні такої поведінки з боку держави, або у вигляді негативної (ретроспективної) відповідальності, що виражається у застосуванні заходів державного примусу за порушення (невиконання чи неналежне виконання) суб'єктом свого обов'язку.

Безпосереднім поняттям є «конституційно-правова відповідальність», що включає в себе як ознаки, спільні для понять «відповідальність», «соціальна відповідальність» та «юридична (правова) відповідальність», так і власні специфічні особливості.

На нашу думку, не варто розглядати конституційно-правову відповідальність лише як різновид юридичної відповідальності, оскільки, по-перше, таке трактування звужує відповідальність суб'єктів конституційних відносин лише до відповідальності перед державою та іншими суб'єктами конституційних правовідносин і не враховує інших соціальних суб'єктів, від імені яких суб'єкти конституційних відносин забезпечують управління загальносуспільними справами.

По-друге, конституційно-правовій відповідальності властиві не лише риси юридичної відповідальності у чистому вигляді, а й риси соціальної відповідальності (відповідальність не лише перед державою, а й перед суспільством як суб'єктом соціальних відносин). Тому пропонується розглядати конституційно-правову відповідальність як різновид соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності.

Особливою сучасною формою конституційно-правової відповідальності на даному етапі є люстрація (очищення влади). Відповідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» від 15.10.2014 р., очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [6]. На наш погляд, люстрація (очищення влади), крім реального очищення влади на даному етапі, також носить характер попереджувальної (превентивної, профілактичної) форми відповідальності, яка спрямована на запобігання створенню корумпованої влади у майбутньому.

Висновки. Таким чином, на основі взаємозв'язку конституційно-правової відповідальності з категоріями «юридична відповідальність», «соціальна відповідальність» та «відповідальність», а також враховуючи наявні наукові підходи до розуміння конституційно-правової відповідальності, можна виокремити наступні її ознаки:

- 1) вона є різновидом соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності;
- 2) визначена у конституційно-правових нормах (нормах Конституції та конституційних законів України);
- 3) належить до інститутів публічного права;
- 4) має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства України для інших видів юридичної відповідальності);
- 5) носить політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційних відносин, які одночасно є суб'єктами політики та здійснюють політичну владу);
- 6) виступає як у формі позитивної (перспективної), так і у формі негативної (ретроспективної) відповідальності;
- 7) має особливі підстави застосування (для позитивної (перспективної) відповідальності – юридичний факт набуття спеціального конституційного статусу, а для негативної (ретроспективної) відповідальності – юридичний факт конституційного делікту).

Отже, конституційно-правова відповідальність – це визначений конституційно-правовими нормами вид соціально-правової відповідальності, який передбачає належне виконання суб'єктами державно-політичних відносин своїх обов'язків у зв'язку з набуттям ними спеціального конституційного статусу та здійсненням політичної влади, а також встановлює негативні наслідки у вигляді конституційно-правових санкцій у разі

вчинення ними конституційного делікту. Особливою сучасною формою конституційно-правової відповідальності в Україні є люстрація (очищення влади).

З урахуванням поняття та сутнісних ознак конституційно-правової відповідальності, формування законодавства України про очищення влади (люстрацію) подальшою перспективою дослідження даного конституційно-правового інституту має стати дослідження функціональних особливостей та механізму застосування очищення влади (люстрації) як особливої форми конституційно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Великий Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ABBYY Lingvo 12 Ukrainian Explanatory Dictionary.
2. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / В. І. Кафарський. – К., 2010. – 36 с.
3. Книш В. В. Проблеми формування юридичних дефініцій у процесі дослідження конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин / В. В. Книш // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: ІДіП ім. В. М. Корецького НАН України. – 2010. – Вип. 47. – С. 132 – 138.
4. Малєин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малєин. – М.: Юрид. лит., 1985. – 190 с.
5. Погорілко В. Ф. Конституційно-правова відповідальність / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Юридична книга, 2002. – Вип. 13. – С. 114 – 130.
6. Про очищення влади: Закон України від 15.10.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/101731-zakon_pro_ochischennya_vladi_zakon_pro_lyustraciyu_vid_16092.html.
7. Тарахонич Т. І. Види юридичної відповідальності: теоретико-методологічні підходи / Т. І. Тарахонич // Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 51 – 69.
8. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / А. О. Червяцова. – Х., 2004. – 17 с.
9. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія / В. М. Шаповал. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

Кныш В. В. Методологические основы понимания сущности и признаков конституционно-правовой ответственности субъектов конституционных правоотношений

В статье освещены и обобщены основные научные подходы к пониманию сущности конституционно-правовой ответственности субъектов конституционных правоотношений как методологической основы для дальнейшего изучения их сущностных и функциональных особенностей. Вместе с тем, автор не ограничивается только

имеющимися узкоюридическими подходами, но и анализирует данный вопрос с позиции взаимосвязи данного понятия с общим, родовым и видовым понятиями, а также с учетом нового для украинского права понятия «очищение власти» (люстрация).

С учетом вышеуказанных подходов автор формулирует собственное понятие конституционно-правовой ответственности субъектов конституционных правоотношений, а на его основе выводит признаки этого вида ответственности. Среди перспектив исследования данной проблемы автор определяет исследования сущности и механизма «очищения власти» (люстрации).

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, очищение власти, люстрация.

Knysh V. V. Methodological basis of understanding of the nature and features of the constitutionally law responsibility of the subjects of constitutional relations

The article highlights and summarizes the main scientific approaches to understanding the essence of the constitutionally law responsibility of the subjects of the constitutional relations as a methodological basis for further study of their intrinsic and functional characteristics. However, the author is not only available juridical approaches, but also analyzes the issue from the perspective of the relationship of this concept with a common, generic and species concepts, as well as the new Ukrainian law for the notion of «cleansing power» (lustration).

In view of the above approaches the author formulates his own concept of the constitutionally law responsibility of the subjects of constitutional relationships, and based on it displays signs of this type of liability. Among the prospects of study of this problem, the author defines the nature of the study and the mechanism of «cleansing power» (lustration).

Key words: responsibility, social responsibility, juridical responsibility, constitutionally law responsibility, cleansing power, lustration.

УДК 342.951

Свиридюк Наталія Петрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії внутрішніх справ

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті на основі аналізу робіт галузевого характеру, що готуються представниками правознавства, характеризується стан розробленості наукової проблематики економічної політики держави. Акцентується увага на тому, що загальною рисою всієї сукупності джерел, присвячених здійсненню економічної політики держави, є те, що вони досить різнопланові за критерієм предметної сфери, наукової або галузевої спрямованості, мети, завдань, а отже і методологічної основи пізнання.

Ключові слова: дослідження, наукові дослідження, наукові праці, адміністративно-правові дослідження, економічна політика, економічна політика держави.

Постановка проблеми. Проблематика вироблення та реалізації результативної економічної політики була і залишається предметом дослідження багатьох представників різних галузей вітчизняної науки. Разом з тим, значна кількість наукових праць залишається несистематизованою, тобто такою, що не дає загального уявлення про сутність та зміст економічної політики як складного економіко-правового явища. Ситуація ускладнюється ще й тим, що відповідні наукові пошуки здійснюються представниками різних галузей наукових знань, зокрема, політологами, соціологами, економістами, правниками, завдяки чому пізнання такого поліструктурного явища дійсності, як економічна політика держави, відбувається класичним шляхом, у традиційних напрямках, із використанням галузевої методології, але без використання міжпредметних зв'язків, що, на наш погляд, є необхідною умовою для отримання об'єктивного та обґрунтованого результату. Крім цього, в межах однієї галузі можна виокремити дослідження, в яких економічна політика висвітлюється у малозначимих для формування загального образу явища аспектах. Є дослідження, в яких економічна політика розглядається як зовнішній фактор впливу, як складова у системі гарантій, що забезпечують стабільність суспільного життя, ефективність державної діяльності у різних галузях управління тощо.

Така ситуація у сфері економіко-правових та адміністративно-правових досліджень обумовила необхідність звернення до питання стану розробленості проблем, пов'язаних із явищем економічної політики держави, здійсненням узагальнення та систематизації джерельної бази та визначення кола питань, перспективних для подальшого проведення наукових пошуків у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим блоком джерел, що дозволяють охарактеризувати поняття категорії «економічна політика», є джерела, присвячені дослідженню таких питань як зміст, структура, нормативна основа,

особливості формування та реалізації тощо. Їх слід віднести до робіт теоретико-методологічного характеру, що мають фундаментальне значення для подальших пізнавальних процесів, дозволяють дотримуватися організаційної, методологічної єдності у сфері здійснення споріднених за предметом пізнання досліджень, забезпечувати міжпредметну та міжгалузеву комунікацію, синтез наукового знання.

Питання сутності економічної політики, особливості її взаємозв'язку з реалізацією інтересів суспільства розкриваються у дослідженні В. Д. Лагутіна.

На методологічних засадах дослідження економічної політики держави зосереджували увагу такі вітчизняні науковці як М. І. Долішній, Н. Т. Пак, Ю. М. Уманців та інші.

Разом з тим, слід зауважити, що дослідження проблематики економічної політики майже відсутнє у роботах вітчизняних фахівців у сфері теорії держави, державного управління, хоча у загальних рисах розглядається в межах поняття «політика держави» [10].

Таким чином, отримати загальне уявлення про поняття, зміст та призначення економічної політики держави можливо лише на підставі синтезу існуючих досліджень, що розкривають різні аспекти даного поняття.

Прикладом спеціалізації наукових пошуків може стати група джерел, що розкривають зміст окремих складових загального поняття економічної політики. Зокрема, М. Я. Сидорович характеризує поняття та основні риси такого виду економічної політики, як бюджетно-податкова [8].

Постановка завдання. Метою статті є загальна характеристика стану наукової розробки проблем економічної політики держави як предмета наукового дослідження.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: охарактеризувати предметну сферу досліджень галузевого та міжгалузевого характеру, присвячених проблемам економічної політики держави та визначити ті аспекти проблематики, що залишилися поза увагою науковців або потребують додаткового осмислення, нових підходів тощо.

Методологічною основою вирішення зазначених завдань слід вважати сукупність загальнонаукових та конкретно-наукових методів. Зокрема, метод герменевтики дозволить здійснити пізнання текстів нормативних та доктринальних джерел, метод порівняння сприятиме виявленню рис тотожності та схожості пізнавальних завдань, обсягів предметів дослідження, особливостей дослідницької методології, метод типологізації допоможе здійснити угруповання наукових джерел за певними критеріями, а отже – їхню систематизацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок про існування декількох видів (підвидів) економічної політики держави, зокрема таких як інвестиційна, бюджетно-податкова, інноваційна, регіональна, конкурентна та інші. Автори вивчають економічну політику в межах предмету наукових пошуків або сфери наукової діяльності, але недостатньо уваги приділяють питанню класифікації, належному використанню класифікаційного методу, побудові класифікаційних рядів, вибору критеріїв класифікації, а отже – і виявленню за його допомогою всієї сукупності підвидових утворень економічної політики держави.

Важливою складовою сучасних досліджень економічної політики держави можуть стати роботи, в яких основною метою пошуку було висвітлення тієї ролі, що відіграє економічна політика держави відносно інших явищ суспільного життя. Тобто можна передбачити, що явище економічної політики віднесено цими авторами до складу інших

соціальних систем, явищ або виконує роль одного із факторів впливу на окремі складові соціальної організації суспільства, соціальні процеси, стани.

Так, Л. М. Шаблиста наголошує на ролі економічної політики у забезпеченні державного регулювання структурних зрушень у національній економіці [11]. С. І. Лекарь торкається цього питання, розкриваючи особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та органів державної влади у сфері забезпечення державної економічної безпеки [6]. М. І. Логвиненко також наблизилася до питань ролі економічної політики держави, але у контексті фінансово-економічної безпеки підприємства [7].

Інші автори доповнили систему знань про економічну політику шляхом визначення її ролі, як одного із складових елементів механізму забезпечення національної економічної безпеки.

Крім того, дослідження здійснюються у напрямку обґрунтування основних засад економічної безпеки регіону [9], а також виявлення ролі економічної політики по відношенню до спеціальних (вільних) економічних зон в Україні [3].

Ряд публікацій присвячується обґрунтуванню особливостей взаємовпливу правової та економічної систем суспільства. Автори не тільки з'ясовують взаємозв'язки між ними, але й визначають їх сутність, сферу взаємопроникнення, специфіку і функції їх елементів, встановлюють напрями та основні проблеми, що проявляються у процесі взаємовпливу правової та економічної систем у сучасній Україні [12]. Основна ідея, що відстоюється у роботах такого спрямування, полягає в тому, що не всі питання вирішуються за допомогою лише правових або лише економічних засобів. Право глибоко проникає у сферу економічного життя і тому призначене для створення належних умов взаємодії суб'єктів економічної діяльності.

По суті у цих роботах представлено функціональну характеристику економічної політики держави, хоча автори такої мети собі і не ставили, висвітлюючи при цьому її роль та значення. На цій підставі складно уявити всю сукупність функцій економічної політики, що реалізується завдяки державній діяльності, а значить – скласти повноцінну функціональну характеристику. Можна навіть констатувати, що у цьому напрямі склалася певна прогалина, завдяки якій ускладнюється аналітична робота по виявленню проблем сучасного стану реалізації економічної політики держави в Україні та виробленню пропозицій прогностичного змісту щодо її удосконалення.

Виокремлюються в плані історіографічного аналізу і роботи галузевого характеру, що готуються представниками правознавства. Як правило, це галузі кримінального, адміністративного та цивільного права, що поєднують у своїй структурі норми охоронного та регулятивного призначення. Фахівці державного управління, економічної галузі знань, досліджуючи проблеми реалізації економічної політики держави, багато в чому наполягають на необхідності удосконалення нормативної бази діяльності суб'єктів економічних правовідносин, з одного боку, та посилення гарантій реалізації правового статусу суб'єктів господарювання, з іншого боку. Отже, економічні перетворення мають супроводжуватися посиленням охорони, захисту проголошених у законодавстві прав та свобод людини і громадянина, що значною мірою залежить від дієвості охоронної частини національного законодавства, від ефективності роботи правоохоронних органів держави, на яких покладено функцію контролю за різними сферами суспільного життя.

Так, представники науки адміністративного права, як правило, беруть до уваги проблематику адміністративно-правової організації управління економікою або окремими її сферами [2].

Окрім науки адміністративного права, економічна політика стала предметом дослідження для фахівців у галузі кримінального права, що також складає підстави для виокремлення відповідного блоку наукових джерел у самостійну підгрупу.

В межах системи знань з кримінального права економічна політика розглядається з точки зору негативних факторів впливу на її формування та реалізацію, зокрема, явищ корупції, організованої злочинності тощо [5]. Увага акцентується на кримінально-правових та кримінологічних характеристиках сучасної корисливої економічної злочинності, особи злочинця, на підставі чого виявляються основні причини та умови зазначеного виду злочинності, її структурні складові, динаміка та пропонуються конкретні шляхи подолання та усунення негативних наслідків такого виду злочинності, реалізації яких сприятиме відповідна реформація державної економічної політики [4].

Засобами кримінально-правового пізнання досліджуються також проблеми координації діяльності правоохоронних органів України у боротьбі із економічною злочинністю.

Таким чином, очевидно, що проблематика економічної діяльності держави вивчається представниками різних галузей наукових правових знань, завдяки творчим зусиллям яких формуються чіткі наукові позиції щодо конкретних напрямів правового регулювання державної економічної діяльності. Разом з тим, результати окремо взятих галузевих досліджень не дають можливості сформулювати загальне уявлення про особливості розвитку та функціонування системи національної економіки, її взаємовпливу та взаємозв'язку з іншими соціальними системами, а отже – зробити об'єктивні висновки щодо значення та ролі економічної політики у подальшому розвитку вітчизняної економіки.

Корисними та необхідними для використання слід визнати наукові джерела, що мають другорядний характер, виконують допоміжну роль у інформаційному забезпеченні пізнання предмету. В цих джерелах розкриваються проблеми, що мають опосередковане значення для осмислення явища економічної політики держави. Зокрема, це проблеми здійснення правового регулювання, забезпечення законності, реалізації принципів права, окремих видів прав людини, підвищення ефективності правозастосовної діяльності держави, соціальної ролі здійснення економічних функцій та інші, що стали предметом уваги представників юридичної науки. Проте вони можуть виконувати роль додаткового підґрунтя в аргументації окремих наукових положень, висновків або рекомендацій, розширенні знань щодо практики здійснення державної економічної діяльності, формуванні баз статистичних даних тощо.

Окремої уваги заслуговує проблематика правового регулювання економічної сфери, що відображена у роботах Я. В. Билініна Автор акцентує увагу на дослідженні особливостей правового регулювання фінансового контролю в сфері міжбюджетних відносин, на підставі чого формулює науково обґрунтовані пропозиції щодо створення та функціонування ефективної системи міжбюджетного контролю та вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в зазначеній сфері [1].

Загальна проблематика функцій держави, зокрема економічних, представила інтерес для фахівців з теорії та історії держави і права. Серед інших соціально важливих напрямів державної діяльності важливе місце займають економічні функції, що здійснюються шляхом реалізації економічної політики держави.

Важливе значення має наукове дослідження І. Л. Бородіна, в якому здійснено комплексний аналіз актуальних питань адміністративно-правового забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина, в тому числі, і у сфері економіки, визначено

напрямки їх дослідження, підготовлено рекомендації щодо удосконалення адміністративного законодавства з урахуванням нових політичних, культурних, правових та економічних відносин.

На з'ясуванні правової природи принципів оподаткування, механізмах їх формування та реалізації зосереджено увагу в дисертаційному дослідженні О. С. Башняк, що дало змогу отримати загальне уявлення про можливі шляхи розвитку фінансового права як цілісної, дієвої, стабільної системи взаємопов'язаних правових інститутів. Це доповнює загальне уявлення як про галузеву структуру національного законодавства, так і про складові економічної політики держави, серед яких виокремлюється фінансова політика.

Окрему увагу слід приділити питанням впровадження та реалізації європейських стандартів в соціально-економічній сфері суспільного життя. Ця проблематика стала предметом дослідження С. О. Верланова, який не тільки з'ясував сутність й особливості економічних прав людини через призму міжнародних стандартів, але й запропонував відповідні рекомендації щодо можливості їх впровадження в національну правову систему та юридичну практику.

Прямо чи опосередковано проблеми економічної політики держави висвітлені у працях спрямованих на дослідження правозастосовної діяльності держави, включаючи і правозастосування у сфері економічних відносин. Одним з основних принципів, що використовуються в процесі правозастосування у всіх без виключення сферах суспільного життя, є законність. Характеристика законності як соціально-правового і культурного феномена сучасного суспільства, а також фактори забезпечення законності у правозастосовному процесі, стали предметом вивчення Е. Д. Соколової.

У свою чергу, В. В. Самохвалов доводить взаємообумовленість моральності, справедливості та законності у процесі правового впливу на суспільство, а також взаємозалежність законності та справедливості у процесі реалізації права, що може бути використано як методологічна засада, провідна ідея при визначенні основних засад, формуванні стратегічних завдань та програм модернізації економічної політики держави.

Висновки. Таким чином, сучасна нестабільна соціально-політична та економічна ситуація, що склалася в Україні протягом останніх років, актуалізує звернення уваги сучасної науки на економічну політику як на складне соціальне явище, що претендує на одну із провідних ролей у перспективах державного розвитку. Ефективність національної економічної політики має безпосередній вплив на процес реалізації інших видів державної політики, а отже – на загальний процес державного розвитку.

Дана проблематика стала предметом наукових досліджень багатьох представників вітчизняної науки, про що свідчить велика кількість існуючих наукових праць. Проте, відповідні наукові досягнення не є систематизованими і висвітлюють лише окремі складові явища економічної політики. Така ситуація пояснюється тим, що наукові пошуки у цьому напрямі здійснюються представниками різних галузей науки, зокрема, політологами, правниками, економістами, соціологами та ін. При цьому, автори, як правило, використовують класичний галузевий метод дослідження, залишаючи поза увагою використання міжпредметних зв'язків. Як наслідок, висвітлюються лише окремі аспекти цього явища, що унеможливорює формування загального уявлення про його структуру, обсяг, взаємозв'язок із іншими явищами правової дійсності.

Малодослідженими залишаються питання порівняльно-правового аналізу практики удосконалення діяльності держави у сфері здійснення економічної політики, питання форм та методів модернізації державного управління, підвищення ефективності правового

регулювання економічних відносин, стабілізації функціонування економічної системи, що мають стати предметом осмислення наступних наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Билінін Я. В. Правове регулювання фінансового контролю в сфері міжбюджетних відносин: дис... кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Я. В. Билінін – Донецьк, 2007. – 219 с.
2. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
3. Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах України: монографія / О. В. Буткевич. – Х.: Право, 2008. – 181 с.
4. Бучко М. Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / М. Б. Бучко – К., 2002. – 198 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ– Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
6. Лекарь С. І. Взаємодія органів місцевого самоврядування та органів державної влади у сфері забезпечення економічної безпеки / С. І. Лекарь // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 596–601.
7. Логвиненко М. І. Фінансова-економічна безпека підприємства: деякі аспекти термінології / М. І. Логвиненко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 618–621.
8. Сидорович М. Я. Бюджетно-податкова політика в умовах трансформації економіки України: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / М. Я. Сидорович. – К., 2013. – 20 с.
9. Сизов Ю. И. Экономическая безопасность региона и ее ориентация на эффективность и конкурентоспособность бизнеса: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Сизов Ю. И. – М.: РГБ, 2006. – 327 с.
10. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скаун. – К.: Алерта, 2013. – 524 с.
11. Шаблиста Л. М. Державне регулювання структурних зрушень в економіці України: дис... д-ра екон. наук: 08.02.03 / Л. М. Шаблиста. – К., 2003. – 464 с.
12. Шкляр Т. О. Правова та економічна системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти взаємовпливу: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. О. Шкляр. – К., 2007. – 19 с.

**Свиридюк Н. П. Экономическая политика государства как предмет
административно-правового исследования**

В статье на основе анализа работ отраслевого характера, подготовляемых представителями правоведения, характеризуется состояние разработанности научной проблематики экономической политики государства. Акцентируется внимание на том, что общей чертой всей совокупности источников, посвященных осуществлению экономической политики государства, является то, что они достаточно разноплановые по критерию предметной области, научной или отраслевой направленности, целей, задач, а следовательно и методологической основы познания.

Ключевые слова: исследование, научные исследования, научные труды, административно-правовые исследования, экономическая политика, экономическая политика государства.

Sviridyuk N. P. Ministry of Justice, as the subject of the implementation of the economic functions of the state

On the basis of analysis of sectoral work, prepared by the Law, is characterized Condition of scientific issues of economic policy. Attention is focused on the fact that a common feature of the totality of sources on the implementation of economic policy, is that they are quite diverse criteria for subject area, research or sectoral focus, goals, objectives, and hence the methodological basis of knowledge.

Key words: *research, research, research papers, administrative and legal studies, economic policy, economic policy.*

УДК 342.722

Васильченко Оксана Петрівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РІВНОПРАВ'Я ГРОМАДЯН НЕЗАЛЕЖНО ВІД ЕТНІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

В статті досліджується забезпечення рівності конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від етнічного походження. Аналізуються різні підходи до визначення «етнічна група», «етнічна меншість»; співвідношення термінів «етнічна меншість» та «національна меншість». Розглянуто питання дотримання принципу рівності при здійсненні етнонаціональної політики.

Ключові слова: *рівність прав і свобод, етнічна меншість, національна меншість, етнічна спільність, конституційні принципи.*

Постановка проблеми. Вирішення сучасних суперечностей суспільного розвитку неможливе без урахування регіональних етносоціальних, національних, культурних, релігійних особливостей тих етнічних спільнот, які проживають на території держави. Ігнорування або недооцінка таких особливостей неминує зумовлюють явну чи латентну загрозу міжетнічних конфліктів, що, у свою чергу, може призвести до ескалації політичної нестабільності в державі та загрози її територіальній цілісності. У цьому контексті надзвичайної ваги набуває проблема вироблення адекватної та дієвої етнонаціональної політики як механізму державного регулювання міжетнічних відносин і забезпечення міжнаціональної злагоди в державі. Результативність такої політики безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно налагоджено чітке й науково обґрунтоване управління етнонаціональними процесами в поліетнічному соціумі як на центральному, так і на регіональному рівні, а також наскільки забезпечується зусиллями держави та самих етнічних груп України поєднання інтересів локальних спільнот з інтересами титульної нації, інтересів регіонів з фундаментальними національними інтересами Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо звернутися до вітчизняної науки, то вагомий внесок у дослідження проблематики реалізації прав національних меншин здійснили такі вчені, як: М. Баймуратов, В. Буткевич, М. Буроменський, О. Биков, Ю. Волошин, В. Денисов, В. Євтов, В. Євтух, В. Колісник, О. Копиленко, І. Курас, О. Липчук, О. Мартиненко, В. Нікітюк, В. Погорілко, І. Піляєв, П. Рабінович, Ю. Римаренко, Л. Рябошапко, М. Товт, Є. Ткаченко та інші.

Однак питання реалізації принципу рівності незалежно від етнічної приналежності висвітлені недостатньо.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження змісту конституційного принципу національної рівноправності та його забезпечення в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати різні підходи до визначення «етнічна група»,

«етнічна меншість», співвідношення термінів «етнічна меншина» та «національна меншина».

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій думці не склалося єдиного підходу щодо багатьох понять, які характеризують структурні компоненти поліетнічного суспільства і є предметною сферою державного управління. Немає в світовій та вітчизняній науковій думці й загальноприйнятої дефініції, яка б окреслювала поняття «етнічна група». У західній етнополітології поняття «етнос» ототожнюється з поняттям «етнічна група».

Ю. І. Римаренко і Л. Є. Шкляр визначають поняття «етнічна група» як спільність людей, споріднених між собою етноісторичним походженням (етногенезом), мовою спілкування, теперішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної та моральної культури, побутовими звичаями та іншими рисами і ознаками [17, с. 17]. Вони сюди ж відносять і поняття «етнічна спільність», щодо визначення змісту якого в науковій літературі теж немає єдиного підходу.

Відомо, що етнічність має два рівні – особистісний та груповий. Особистісний рівень етнічності – це ототожнення індивіда зі своїм етносом, реалізація себе в ньому. Груповий же рівень етнічності і є ознакою етнічної спільноти, як вважає дослідник М. В. Кокшаров [10].

Одним із перших, хто спробував дати теоретичне обґрунтування поняття «етнічна спільнота», був відомий російський вчений С. Токарев. Етнічні спільноти тлумачилися ним як народи, що відрізняються один від одного не за однією, а за сукупністю видових ознак: мовою, територією, спільністю походження, економічними зв'язками, політичною єдністю та ін. [21, с. 44].

На думку ж Н. Чебоксарова, етнічна спільнота – це колектив людей, що історично склався на відповідній території, зі своєю культурою та мовою, яка цю культуру відображає [22, с. 99].

Певні відмінності містить також визначення цієї категорії, запропоноване дослідником В. Козловим. Він вважає етнічною спільнотою соціальний організм, що склався на певній території із груп людей, які мають етнічну самоназву й самосвідомість, мову, територію, особливості психічного складу, культури та побуту, певну форму соціально-територіальної організації або ж прагнення її створення, а також намагання до істотного змішування суттєво відмінних расових компонентів [9, с. 111].

У науковій літературі поряд із поняттям «національна меншина» доволі часто вживається термін «етнічна меншина». Зауважимо, що в «Малій енциклопедії етностранознавства» підкреслюється, що поняття «етнічна меншина» дуже часто вживається у розумінні «національна меншина» [16, с. 87]. Український дослідник В. Євтух виділяє такі особливості, які характеризують сутність поняття «етнічна меншина»: 1) етнічна меншина є своєрідним різновидом спільноти людей, яка ґрунтується на їхньому соціальному походженні, має спільні мовно-культурні характеристики, психологічні орієнтації та усвідомлення належності до цієї спільноти; 2) найпершою умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами населення країни проживання, у процесі якої наповнюється змістом формула «ми – вони», національні меншини усвідомлюють власну особливість щодо оточення; 3) етнічна меншина – це чітко визначений статус у відносинах, які складаються в поліетнічному суспільстві, де базовою є формула «більшість – меншість»; 4) межі терміна «етнічна меншість» визначаються його співвідношенням із термінами «етнічна група» та «національна група» [5, с. 35].

Автори навчального посібника «Етносоціологія: терміни та поняття» не погоджуються з цим, вважаючи, що термін «національна меншина» за можливостями відтворення сутності різнохарактерних сегментів поліетнічного суспільства поступається терміну «етнічна меншина», а остання включає в себе й таке явище як «національна меншина». На думку дослідників, національна меншина, будучи специфічним різновидом етнічної меншини, від останньої відрізняється своїми претензіями на особливий статус у системі адміністративно-державних відносин, у той час як головною визначальною рисою етнічної меншини є прагнення до збереження й розвитку етнокультурної ідентичності [4, с. 91–92].

В. Кімлічка розглядає поняття «етнокультурна меншина» як збірний термін для позначення всіх груп населення, які за своїми етнічними ознаками відрізняються від титульного етносу. Етнокультурні меншини він поділяє на три типи: 1) національні меншини, до яких належать групи, що сформували на своїй історичній батьківщині повноцінні діючі суспільства до того, як їх було приєднано до більшої держави; 2) іммігранти – групи, сформовані на підставі рішення окремих осіб або сімей покинути справжню батьківщину й перебратися до іншого суспільства; 3) метеки – такі групи іммігрантів, які не мають можливості стати громадянами країни перебування або тому, що прибули туди нелегально, або тому, що приїхали як студенти чи «тимчасові робітники і залишились у країні після закінчення строку дії своєї візи» [8, с. 32–50].

Досліджуючи питання правового статусу національних та етнічних меншин у країнах Західної Європи, Т. Васильєва зауважує, що, визначаючи групи іномовного населення як «національну меншість», «етнічну меншість», «мовну меншість», законодавчі акти цих держав не містять чітких критеріїв щодо тлумачення цих понять [3, с. 139–140].

На відміну від поняття «національні меншини», дефініція «корінні народи» чітко визначена в міжнародних правових документах (зокрема, Конвенція МОП № 169 (1989 р.) «Про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах») [12]. У вітчизняному законодавстві термін «корінні народи» вперше вжито в Конституції України у ст. 11 без визначення сутності цього поняття. На сьогодні на законодавчому рівні досі не існує визначення дефініції «корінні народи». Вперше така спроба зроблена в проекті Концепції державної етнонаціональної політики, де поняття «корінні народи» визначається як такі автохтонні етнічні спільноти, які історично склалися і проживають на сучасній території України, становлять етнічну меншість у складі її населення і не мають за її межами власної державності [6]. Під таке визначення, яке значно відрізняється від загальноприйнятого в міжнародній практиці, підпадають лише автохтонні народи – гагаузи, караїми, кримчаки та кримські татари. Як бачимо, головним критерієм визначення корінних народів, згідно з Концепцією, є критерій відсутності державного утворення за межами України.

У сучасному світі типовою є ситуація, коли на території держав живуть представники різних етносів. У більшості країн є кількісно переважаючі групи населення зі своєю спільною історією та культурою і менші етнічні групи, кожна з яких має свої характерні особливості.

Зрозуміло, що поліетнічність України породжує багато проблем, які має вирішити етнополітика. Підтримання атмосфери толерантності, усунення чинників міжнаціональної напруженості і конфліктів, етнокультурний розвиток національних меншин та титульного етносу стали одним з головних завдань України як поліетнічної демократичної держави.

Зміни соціально-економічного, політичного характеру нині відбуваються в державі і значною мірою позначаються на особливо чутливій сфері суспільних відносин –

етнонаціональній, актуалізують питання вдосконалення державної етнонаціональної політики у всіх її напрямках з метою закладення підвалин для розв'язання всіх проблем, які накопичились в цій царині. Проблеми ж, які постають перед Україною в етнонаціональній сфері, є унікальними. Академік І. Ф. Курас виокремив основні з них: 1) проблема незбігу етнічної і мовно-культурної орієнтації значної частини населення; 2) проблема відновлення історичної справедливості щодо депортованих в минулому народів, зокрема, облаштування чверті мільйона кримських татар; 3) проблема самопочуття величезної за світовими мірками російської етнічної спільноти, яка опинилася у становищі національної меншини; 4) проблеми, що утворилися в етноконфесійній сфері [14, с. 12].

Дослідниця О. В. Кривицька доповнює перелік проблем, які постали перед Україною у сфері етнонаціональних відносин, зазначаючи, що наша держава являє собою нетиповий (за європейськими стандартами) зразок держави з неповторними ознаками етнополітичного поля: етнічна карта України складається як з дисперсних, так і з компактних груп, що може використовуватися підставою для вимог як національно-культурної, так і національно-територіальної автономії; кількісно найбільший етнос – українці – мають дискримінований статус рідної мови; асиміляційну загрозу становить не етнічна більшість, а етнічна меншість – росіяни (йдеться про асиміляцію в російську культуру); зосередженість основних продуктивних сил України в регіонах, де домінує культура (мова) національної меншини; суспільно-політична розчленованість держави має виразний регіональний вимір [13, с. 43].

Окрім законодавчої бази, питання захисту національних меншин, зокрема, реалізації ними прав на рівних засадах, знайшли відображення у численних державних програмах та комплексних заходах у сфері національного розвитку та міжнаціональних відносин, прийнятих парламентом та урядом України.

Перш, ніж вести мову про рівність прав людини незалежно від національності, необхідно визначитися з поняттями. Слід зазначити, що міжнародна спільнота ще й досі не прийняла загальновизнаної, з точки зору міжнародного права, дефініції терміна «національна меншина». Складність універсального визначення зазначеного поняття полягає у різнобічності ситуацій, пов'язаних з існуванням різноманітних меншин. Тому дуже важко об'єднати в одному визначенні ознаки всіх меншин, які потребують особливого захисту. На переконання М. В. Буроменського, причини цього варто шукати у сфері політики: держави із пересторогою ставляться до можливості легалізації меншин, як народу, як самостійного суб'єкта, здатного на сецесію [2, с. 96]. Органи і організації ООН, не беручи до уваги низку найбільш спірних критеріїв, нині використовують таке загальне визначення меншини: меншиною є будь-яка група осіб, яка проживає в суверенній державі і яка знаходиться у чисельній меншості відносно іншої частини населення держави, не є домінуючою, члени якої володіють і прагнуть зберегти етнічні, релігійні чи мовні характеристики, які відрізняють їх від іншої частини населення. Статус меншини насправді визначається не чисельністю групи, а наявністю певних чинників, одним з яких є дискримінація [1, с. 10].

Навіть нині не у всіх державах на законодавчому рівні закріплено і діє визначення «національна меншина», незважаючи на те, що в цих державах, так само як і на міжнародному рівні, можуть діяти норми, присвячені закріпленню додаткових гарантій реалізації прав осіб, які відносяться до певних груп населення, і покликані забезпечувати основні гуманітарні стандарти в галузі прав людини.

В Україні з 25 червня 1992 р. діє Закон «Про національні меншини в Україні», у ст.3 якого визначено, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та

спільності між собою. Однак, у літературі неодноразово зазначалося, що таке визначення є недосконалим, оскільки не охоплює дійсну етнічну ситуацію в Україні [20, с. 120]. Невирішеним залишається питання й про віднесення до національних меншин лише громадян України. Існує думка, що термін «національні меншини» взагалі є неетичним, навіть образливим для представників націй, до яких він застосовується, і пропонується використовувати такі терміни, як національна група, національна спільність, інші національності, тощо [19, с. 56].

Зовсім не визначено на законодавчому рівні поняття корінного народу. У Конвенції про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, від 27 червня 1989 р. зазначається, що основоположним критерієм визнання корінним народом є вказівка самих народів на їх приналежність до числа корінних народів або таких, що ведуть племінний спосіб життя. В. П. Петков вважає, що корінні народи – це ті народи, які мешкають на своїх етнічних землях, що входять до Української держави: словаки, угорці, румуни, білоруси, росіяни, молдавани прикордонних територій, кримські татари, караїми, кримчаки, у тому числі й ті, які переселялися на незаселені території Південної України у XVIII – на поч. XIX століть і компактно мешкають на освоєних ними землях (болгари, греки, албанці, серби, гагаузи) [19, с. 56]. Ми погоджуємось з думкою В. П. Колісника, який пропонує зазначену дефініцію адаптувати до українського законодавства шляхом прийняття відповідного закону (це може бути Закон України «Про корінні народи» або «Про статус корінних народів» [11, с. 42]) або, можливо, внести відповідні зміни до Закону «Про національні меншини в Україні».

На відміну від національної меншини, етнічну меншину складають усі особи певної національно-етнічної приналежності, які мешкають на законних підставах у межах України, є громадянами України та за її межами не мають власної держави (не є нацією, яка дала назву державі) або взагалі не визнаються нацією, а лише вважаються етнічними утвореннями. Етнічною меншиною в країні слід визнавати, наприклад, усіх гагаузів, що мешкають на законних підставах на території України, за умови самоусвідомлення ними своєї належності до меншини. Мовною меншиною може бути уся сукупність осіб, які мешкають на законних підставах на території України та усвідомлюють себе саме такою меншиною [11, с. 45].

Захист меншин означає забезпечення їм права на збереження тих основних характеристик (мова, культура, традиції, обряди, способи ведення господарства, тощо), які відрізняють меншість від більшості населення. При цьому, і попередження дискримінації, і захист меншин у своїй сукупності мають на меті досягнення повної (фактичної) рівності національних меншин з іншими народами [1, с. 87].

Українська держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства; розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят; сповідування своєї релігії; задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству (ст. 6 Закону «Про національні меншини в Україні»).

Гармонізація міжетнічних відносин залежить не тільки від забезпечення рівних конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від етнічного походження, а й значною мірою від збереження й популяризації їхньої культурної спадщини, підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури

українського суспільства, від поваги до культур, релігій, звичаїв і традицій різних національностей, які проживають в Україні [15, с. 439]. Тобто, йдеться, насамперед, про забезпечення етнічної, культурної, релігійної та мовної самобутності меншин.

Слід зазначити, що важливу роль в процесі захисту меншин відіграють двосторонні домовленості між державами, де живуть меншини, і державами їх походження. Вони представляють фактор миру і стабільності, укріплення добросусідських стосунків між державами і поступово знищують перепони недовіри і національних забобон [18, с. 79]. Яскравим прикладом цього є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Болгарії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури від 31 грудня 1993 р. [7, с. 645]. Такі домовленості не лише сприяють здійсненню і захисту прав меншин, а й позитивно впливають на попередження і врегулювання міжнародних спорів.

Висновки. Процес захисту меншин в державах, в тому числі європейських, пов'язаний з ліквідацією всіх форм дискримінації за ознаками раси, мови, кольору шкіри, національного чи етнічного походження. Закріплення на конституційному рівні рівноправності незалежно від етнічної та національної приналежності означає, що держава забороняє дискримінацію й намагається демократично вирішити питання, які виникають в процесі співіснування у суспільстві меншин.

Список використаних джерел

1. Андриченко Л. В. Регулирование и защита прав национальных меньшинств и коренных малочисленных народов в Российской Федерации. – М.: ОАО Изд. дом «Городец», 2005. – 384 с.
2. Буроменський М. В. Міжнародний захист прав людини та права біженців: навч. посіб. / М. В. Буроменський. – К., 2002. – 198 с.
3. Васильева Т. А. Правовой статус этнических меньшинств в странах Западной Европы / Т. А. Васильева // Государство и право. – 1992. – №8. – С. 139-140.
4. Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб. / В. Євтух, В. Трощинський, К. Галушко та ін. – К.: Вид-во УАННА «Фенікс», 2003. – 280 с.
5. Євтух В.Б. Український етнос: структура та характер взаємодії з навколишнім середовищем / В. Б. Євтух // Вісн. Акад. наук України. – 1993. – № 4. – С. 34-41.
6. Закон України (проект) «Концепція державної етнонаціональної політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
7. Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіційне видання / за заг. ред. К.І. Грищенка – Том 3, книга 2: липень-грудень 1993 р. – К.: Концерн, Видавничий Дім Ін Юре», 2004. – С. 645-651.
8. Кімлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кімлічка. – Х.: Центр освіт. ініціатив, 2001. – 176 с.
9. Козлов В. О понятии этнической общности / В. Козлов // Советская этнография. – 1967. – № 2. – С. 101-115.
10. Кокшаров Н. В. Этничность. Этнос. Нация. Национализм / Н. В. Кокшаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://credo-new.narod.ru/credonew/04_02/7.htm.
11. Колісник В.П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: монографія / В. П. Колісник / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.
12. Конвенція міжнародної організації праці №169 «Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах» (прийнята 27 червня 1989

- року Генеральною конференцією Міжнародної організації правці) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_188.
13. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 42-62.
 14. Курас І.Ф. Етнополітологія в Україні: здобутки і проблеми / І. Ф. Курас // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф; м. Київ, 24-28 верес. 2003 р. – К.: Світогляд, 2004. – С. 10-19.
 15. Леонова А. Організаційно-правові механізми регулювання етнокультурних відносин в Україні / А. Леонова // Зб. наук. праць УДАУ при Президентові України. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 2. – С. 438-446.
 16. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. Римаренко (ред.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
 17. Нація і держава: теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / за ред. Ю.Римаренка. – Кн. 2. – Київ; Донецьк: [б. в.], 1998. – 675 с.
 18. Парчишева И.Е. Механизм защиты национальных меньшинств / И. Е. Парчишева // Юридический вестник. – 2002. – № 2. – С. 79.
 19. Петков В.П. Питання наукової розробки проблеми правового статусу національних меншин в Україні / В. П. Петков, С. В. Петков // Вісник Луганського ін-ту внутр.справ МВС України: науково-теорет. журнал / гол. ред. Е. О. Дідоренко. – Луганськ, 1998. – С. 44-56.
 20. Права національних меншин у Європі / упорядник Р.Романов. – Севастополь: Севастопольська правозахисна група, 2002. – 152 с.
 21. Токарев С. Проблемы типов этнических общностей (к методологическим проблемам этнографии) / С. Токарев // Вопр. философии. – 1964. – № 11. – С. 40-48.
 22. Чебоксаров Н. Проблемы типологии этнических общностей в трудах советских ученых / Н. Чебоксаров // Советская этнография. – 1967. – № 4. – С. 96-108.

Васильченко О. П. Равноправие граждан независимо от этнического происхождения

В статье исследуется обеспечения равенства конституционных прав и свобод всех граждан независимо от этнического происхождения. Анализируются различные подходы к определениям «этническая группа», «этническое меньшинство»; соотношение терминов «этническое меньшинство» и «национальное меньшинство». Рассматриваются вопросы соответствия принципу равенства этнонациональной политики.

Ключевые слова: равенство прав и свобод, этническое меньшинство, национальное меньшинство, этническая общность, конституционные принципы.

Vasilchenko O. P. Equality of citizens regardless of ethnic origin

The article examines the equality of constitutional rights and freedoms of all citizens regardless of ethnic origin. Analyse different approaches to the definition of «ethnic group», «ethnic minority»; the ratio of the terms «minority» and «minority». Examines the questions of the principle of equality in the implementation of ethnic policy.

Key words: equality of rights and freedoms, ethnic minority, minorities, ethnic community, constitutional principles.

УДК 342.5+351

Ковалик Володимир Васильович,
кандидат історичних наук,
викладач ВП НУБіП України,
«Заліщицького аграрного коледжу ім. Є. Храпливого»,
адвокат

ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ РИСИ І ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті здійснюється аналіз основоположних засад адміністративного законодавства, які регламентують створення та функціонування державної служби. Особлива увага приділяється характеристиці основних понять, рис і принципів державної служби. Розкриваються окремі етапи становлення апарату державної служби в Україні. Автор звертає увагу на те, що державна служба, як різновид соціальних інститутів повинна забезпечувати права і свободи людини.

Ключові слова: державна служба, адміністративне право, принципи, підінститути, державне регулювання, соціальні інститути.

Постановка проблеми. Державна служба основоположний інститут кожного сучасного суспільства незалежно від політичного устрою. Це складне системне явище яке слід розглядати як державно-правовий та соціальний інститут багатofункціонального призначення. На сучасному етапі розвитку Української державності питання державної служби займає чільне місце у здійсненні адміністративної реформи. Це зумовлене тим, що становлення демократичної, правової, соціальної Української держави не можливе без становлення якісно нового інституту державної служби.

Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена потребою комплексного наукового до розкриття поняття, основних рис і принципів організації державної служби в контексті реалізації адміністративної реформи в Україні та процесі формування кадрового апарату за новітніми європейськими стандартами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання інституту державної служби стали об'єктом наукових пошуків цілого ряду вітчизняних та іноземних науковців. Особлива увага дослідниками зосереджується відносно проблем адміністративної реформи та кадрового забезпечення органів державної влади. Разом з тим, поза увагою дослідників залишається цілий ряд питань, які стосуються насамперед відповідності норм адміністративного права та принципів державної служби міжнародним правовим стандартам.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких науковців, як В. М. Баришнікова, С. Д. Дубенка, А. А. Коваленка, В. Я. Малиновського, О. Оболевського та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формулювання комплексного підходу до розуміння поняття, основних рис і принципів державної служби, як інституту адміністративного права в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституцією Україна визначається демократичною, соціальною, правовою державою. Виходячи з цих положень змінюється суть і призначення державної служби. Якщо в період панування радянської ідеології в Україні державна служба розглядається лише як інститут втілення в життя інтересів незначного політичного прошарку населення, то головною її суттю сьогодні є служіння інтересам всього народу, реалізація законів держави. Іншими словами, сучасна державна служба виходить з того, що державні службовці повинні проводити політику держави, спрямовану на забезпечення реалізації прав в свобод громадян та захист їх інтересів, а не політику окремих політичних партій чи рухів. Як влучно зауважив з цього приводу В. М. Баришніков «головною рисою сучасної державної служби має стати пріоритет права і свобод людини» [1, с. 21].

Вперше в Україні поняття державної служби було сформульоване в Законі України «Про державну службу» в ст.1 якого закріплено, що державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Визначення закріплене в Законі в цілому є правильним, та все ж, на думку переважної більшості науковців у галузі адміністрування, видається не зовсім вдалим, оскільки не відображає всієї повноти поняття, а також меж державної служби як такої.

Поняття державної служби можна розглядати в широкому і вузькому розумінні. Так, С. Дубенко зазначає, що державна служба в широкому розумінні зводиться до виконання службовцями своїх обов'язків в усіх державних організаціях: в органах державної влади, на підприємствах, в установах, в інших організаціях. У вузькому розумінні – це виконання службовцями своїх обов'язків власне в державних органах [2, с. 39]. Тобто, широке розуміння терміну охоплює всю сукупність людей, які працюють в державних та комунальних установах і на підприємствах незалежно від характеру їх діяльності, інакше кажучи всі, окрім тих хто працює в приватному секторі. За такого підходу в державну службу входять працівники підприємств і організацій, які не знаходяться у приватній власності: заводів, лікарень, шкіл, наукових установ тощо. Виходячи з такої точки зору, визначення поняття державної служби, закріплене в законі України «Про державну службу» є відображенням його у вузькому розумінні.

Такий підхід законодавця до визначення поняття державної служби зумовлюється обставинами які склалися в Україні на час прийняття Закону, однак, об'єктивні умови і зарубіжний досвід свідчить, що державну службу доцільніше розглядати в широкому розумінні, тому положення Закону в майбутньому необхідно скорегувати відповідно до вимог часу, з'ясувавши межі державної служби та її предмет.

Державна служба – комплексний правовий інститут, який регулює організацію і діяльність всіх державних службовців і складається з правових норм різних галузей права. Складність даного інституту полягає в тому, що по-перше, він поєднує в собі правові норми інших галузей права: по-друге, складається з окремих підінститутів, наприклад, проходження служби, принципи державної служби. Водночас, правовий інститут державної служби складається з норм багатьох галузей права: конституційного, міжнародного, фінансового, деяких інших галузей права, норми ж адміністративного права в цьому інституті є найбільш численними. Ними регулюються найважливіші організаційні елементи державної служби – правовий статус посади в державних органах та їх апараті, статус державного службовця і посадової особи, категорії посад і ранги посадових осіб, вимоги до державних службовців, порядок проходження державної служби, організація

управління державною службою, проведення атестації державних службовців, адміністративна і дисциплінарна відповідальність державних службовців та інше. Тому, адміністративно-правові норми, які регламентують питання державної служби, складають частину цього інституту і самостійний інститут адміністративного права.

Як соціально-правовий інститут державна служба має свої цілі і виконує певні функції. Говорячи про цілі, необхідно виходити з того, що по-перше, державна служба як соціальний інститут повинна виробити умови для її зв'язку із запитамі народу, тобто вона має розкривати свою соціальну природу; по-друге, вона має створити чітку і об'єктивну систему організації роботи державного апарату.

Визнаючи функції державної служби, слід мати на увазі, що державна служба є необхідним елементом всіх управлінських процесів в державі і, що саме вона покликана забезпечити ефективне функціонування всіх гілок влади. Саме за її посередництвом громадяни можуть реалізувати свої права, свободи і законні інтереси. Іншими словами, функції, притаманні державній службі як суспільному інституту, відображають її роль і призначення в суспільстві.

Для розкриття змісту державної служби необхідно також визначити її принципи, в яких повною мірою повинно відображатися найважливіше у змісті та значення державної служби.

Принципи державної служби можна визначити як основоположні ідеї, положення, настанови, які віддзеркалюють об'єктивні закономірності та обґрунтовані напрями реалізації компетенції, функцій та завдань органів державної влади, повноважень та обов'язків державних службовців, які працюють у системі державної служби [5, с. 435]. Вони становлять основу організації та функціонування державних органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Відсутність чітко сформульованих правових принципів державної служби тягне за собою появу в ній елементів бюрократизму, беззаконня та несправедливості. Розгляд принципів державної влади дає відповідь на запитання: що є головним в інституті державної служби, без чого не можуть існувати різні підінститути комплексного правового інституту державної служби. «Основне значення принципів державної служби полягає в тому, що вони визначають «юридичну долю» життєздатність, практичну організацію та реальне функціонування державної служби [6, с. 54]. Разом з тим, принципи державної служби формулюються на основі певного правового досвіду і правової культури в державі та ґрунтуються на основних положеннях правової системи.

З одного боку, формулювання та визначення принципів державної служби залежить від функціонуючої моделі державної служби, а з іншого боку, принципи обумовлюють модель державної служби, засади якої формуються законодавством.

Принципи державної служби визначають: сутність державної служби та її найважливіші риси; загальний характер управлінської, законотворчої, організаційно-розпорядчої, консультативно-дорадчої, та іншої діяльності державних службовців; закономірності в системі організації та функціонування державної служби; значущість, законність і соціальну цінність правовідносин, що виникають у системі державної служби; об'єктивні зв'язки, що виникають у системі державно-службових правовідносин [4, с. 23].

В спеціальній літературі відображені різні підходи до класифікації принципів державної служби. Один з найбільш прийнятних підходів запропонував А. Коваленко. На думку автора, принципи державної служби умовно можна згрупувати у дві групи: загальні та організаційно функціональні. Перша група принципів дозволяє уявити держслужбу як один з основних механізмів реалізації державної влади [3, с. 34].

Загальні принципи державної служби зумовлені положенням Конституції України, та прямо закріплені в Законі України «Про державну службу». Вони являють собою певну модель для всіх інших законодавчих та нормативних актів, реалізуються в процесі практичної професійної діяльності державних службовців і є загальнообов'язковими для всіх органів та службовців.

У ст. 3 Закону України «Про державну службу» закріплено, що державна служба в Україні базується на таких принципах: служіння народу України; демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; пріоритету прав людини і громадянина; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; персональній відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни; дотримання прав та законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян.

Організаційно-функціональні принципи визначають організаційні засади функціонування інституту державної служби. До них можна віднести такі принципи як: єдність системи державної служби; політична нейтральність державної служби; уніфікованість державної служби; стабільність інституту державної служби; ефективність держслужби та системи заслуг.

Зазначені принципи в цілому відображають сутність державної служби як соціально-правового інституту, визначають вихідні положення та основні ідеї цього інституту, а також дозволяють уявити держслужбу як єдину багатофункціональну систему.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що державну службу можна визначити, по-перше, як вид трудової діяльності, який полягає в практичному здійсненні функцій держави працівниками державного апарату, посадовими особами державних установ і отримання ними винагороди за свій труд за рахунок державних коштів; по-друге, як правовий і соціальний інститут який здійснює в рамках своєї компетенції, шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень цілей та функцій держави, забезпечуючи таким чином взаємодію держави і громадян у реалізації їх законних інтересів, прав і обов'язків.

Список використаних джерел

1. Баришніков В. М. Інститут державної служби. Походження державної служби: навч.-метод. посібник / В. М. Баришніков. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 140 с.
2. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посібник / С. Д. Дубенко; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: Ін Юре, 1999. – 244 с.
3. Коваленко А. А. Принципи організації та діяльності системи державної служби в Україні / А. А. Коваленко // Нова політика. – 2001. – №2. – С. 34-38.
4. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика [Текст]: навч. посібник / В. Я. Малиновський. – К.: Атіка, 2003. – 158 с.
5. Малиновський В. Я. Державне управління [Текст]: навч. посібник / В. Я. Малиновський. – К.: Атіка, 2003. – 575 с.
6. Оболенський О. принцип професіоналізму в державній службі / О. Оболенський // Вісник державної служби України. – 1998. – № 1. – С. 54-61.

Ковалык В. В. Понятие, основные черты и принципы государственной службы как института административного права

В статье проводится анализ основных принципов административного

законодательства, регламентирующие создание и функционирование государственной службы. Особое внимание уделяется характеристике основных понятий, рис и принципов государственной службы. Раскрываются отдельные этапы становления аппарата государственной службы в Украине. Автор обращает внимание на то, что государственная служба как разновидность социальных институтов должна обеспечивать права и свободы человека.

Ключевые слова: государственная служба, административное право, принципы, пидинституты, государственное регулирование, социальные институты.

Kovalyk V. V. Concept, the main features and principles of public service as an institution of administrative law

The article analyzes the basic principles of administrative law governing the creation and operation of the public service. Particular attention is paid to the characteristics of the basic concepts, principles and rice public service. Disclosed separately stages of formation apparatus of public service in Ukraine. The author draws attention to the fact that the public service as a kind of social institutions must ensure human rights and freedoms.

Key words: public service, administrative law, principles pidinstituty, government regulation, social institutions.

УДК 342.1 (477)

Корчака Вадим Миколайович,
здобувач кафедри загально правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ОСОБЛИВОГО СУБ'ЄКТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовані існуючі в юридичній науці концепції щодо розуміння правосуб'єктності народу, визначені наукові підходи відносно визнання народу суб'єктом права та суб'єктом конституційно-правових (державно-правових) відносин, виокремлено та охарактеризовано особливості правосуб'єктності Українського народу.

Ключові слова: народ, Український народ, конституційно-правові відносини, суб'єкт права, суб'єкт конституційно-правових відносин.

Постановка проблеми. Демократизація державного і суспільного життя в Україні, новий етап конституційної реформи актуалізують питання удосконалення вітчизняного механізму державної влади, наповнення його демократичними засадами функціонування, висунення на перший план в цьому механізмі народу як єдиного джерела влади. В такому аспекті актуальним є дослідження правосуб'єктності Українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали наукові доробки відомих українських правників, до яких належать, як Н. В. Неліна, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицького та інших.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування авторського бачення та систематизації вітчизняних наукових праць у сфері визначення українського народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці конституційного права дуже гостро стоїть питання про те чи можна застосовувати до народу поняття «правоздатність» і «дієздатність». Крім того, достатньо давно вже ведеться дискусія про те, чи може народ бути суб'єктом конституційних правовідносин і конституційного права (взагалі). При дослідженні даного питання серед науковців-конституціоналістів склалось декілька точок зору.

Перший підхід ґрунтується на тому, що народ не володіє якостями суб'єкта права. Більше того, володіння цими якостями, на їх погляд, може призвести до приниження соціальної ролі народу, обмеження правовими рамками, применшення його суверенітету.

Цей підхід розділяли і розділяють С. С. Алексєєв, В. Т. Кабишев, О. О. Миронов, А. В. Міцкевич, В. А. Ржевський, І. Є. Фарбер. Наприклад, А. В. Міцкевич у свій час писав, що народ виступає не в якості безпосереднього суб'єкта права, а як автор, творець нових суспільних відносин. Народ – це категорія політики, а не права. Вони необхідні в юридичній науці, перш за все, для визначення сутності соціально-політичної природи, яка відображає їх як правові категорії, але не може бути поставлена на місце останніх. Участь

народу у виборах юридично оформляється в правах кожного окремого громадянина, в правах і обов'язках зборів громадян, виборчих комісіях і т. ін. [12, с. 42].

Подібну позицію займали і відомі державознавці В. Т. Кабишев та О. О. Миронов, які вважають, що народ як соціально-політична спільнота, не є суб'єктом права. Діяльність народу по перетворенню суспільства, узгоджуючись з об'єктивними законами суспільного розвитку, не пов'язана ніякими юридичними нормами. Конституційні норми наділяють народ правами в якості суб'єкта суспільних відносин, а не суб'єкта правовідносин. Народ створює всю юридичну надбудову – норми права, правовідносини і т. ін., є учасником масових, конституційних відносин, в яких народжується фактична державна влада, але сам правосуб'єктністю не володіє.

Крім того, на їх думку, прибічники наділення народу правосуб'єктністю не враховують ту обставину, що будь-яке правопорушення передбачає наявність зобов'язаної і правомочної сторони. Оскільки народ не може бути зобов'язаною стороною, він не є і правомочною стороною. Вважати ж народ правомочною стороною і на цій підставі визнавати його суб'єктом права – значить не враховувати ту обставину, що правовий суб'єкт не може бути тільки носієм права, що у народу і не може бути іншої, протилежної сторони, рівної йому за соціальною значимістю сторони, перед якою він міг би нести будь-які юридичні обов'язки.

В. Т. Кабишев та О. О. Миронов вважають, що суб'єктом права від імені народу виступають держава, її органи, громадські організації. Народ має соціальні права – право на працю, на відпочинок, освіту і т.п. Юридичний механізм реалізації цих прав передбачає правосуб'єктність громадян, а не всього народу. Народ, не будучи суб'єктом права, виступає неодмінним учасником всіх суспільних відносин [6, с. 40-41].

І. Є Фарбер та В. А. Ржевський також у своїх роботах відстоюють точку зору, що народ безпосередньо в правові відносини не вступає. Будучи прибічниками позиції, за якою правові норми застосовуються тільки державними органами та їх представниками, науковці виключають громадян (а, відповідно, і народ, який є, на їх думку, колективним поняттям громадян) із складу суб'єктів, які застосовують правові норми [19, с. 59].

Деякі науковці все-таки зазначають, що єдиним аргументом, який можна навести на захист концепції правосуб'єктності народу, є посилання на відносини, що виникають в процесі проведення референдуму. Однак цей аргумент їм не вважається переконливим, оскільки поняття «виборчий корпус» не вичерпується поняттям «народ» і в референдумі беруть участь лише громадяни, наділені виборчою правосуб'єктністю. При цьому суб'єктами досліджуваних державно-правових відносини виступають не всі громадяни, а кожен окремих громадянин. У свою чергу, окремі громадяни не мають права приймати державні рішення, тоді як народ в цілому на референдумі або на виборах таким правом володіє [10, с. 16]. При цьому, акти волевиявлення народу мають юридичну силу, тоді як акти волевиявлення окремого громадянина можуть і не мати юридичної сили (наприклад, у випадках, коли громадянин при голосуванні залишається в меншості). При цьому мова йде не про кількісну, а про якісну різницю актів волевиявлення народу і окремого громадянина [9, с. 46].

В. Я. Бойцов, аналізуючи юридичні особливості правовідносин, які формуються у процесі проведення виборів і референдумів, відзначає їх складний характер і наявність певної системи правовідносин. У процесі проведення виборів, наприклад, конкретні правові відносини громадян – виборців із виборчими комісіями, кандидатів у депутати з виборцями, виборчих комісій із органами держави, маючи відносну самостійність, спрямовані на реалізацію головних правовідносин – між народом і державою [2, с. 98-99].

Також, незважаючи на таку категоричну позицію А. В. Міцкевича, І. Є. Фарбер, В. Т. Кабишева та О. О. Миронова, що народ не володіє правовою і в тому числі конституційною правосуб'єктністю, окремі науковці полемізують з ними, зазначаючи, що визнання народу в якості суб'єкта конституційного права не може принизити його соціальну роль. Права народу, як суверена вищої соціальної спільноти не мають будь-яких юридичних обмежень. Право ж регулює далеко не всі, а лише найбільш важливі суспільні відносини, в регламентації яких зацікавлений, в кінцевому рахунку, сам народ [3, с. 43].

Таким чином, частина вчених-правників визнають народ суб'єктом правових відносин. Так, ще у свій час відомі радянські правознавці Р. Г. Губенко та В. Ф. Коток, стверджували, що народ може бути як суб'єктом «установчих» правовідносин, виступаючи суверенним носієм влади і здійснюючи її головним чином через представницькі органи, так і «конкретних» правовідносин, здійснюючи народовладдя безпосередньо, наприклад, у формі референдуму [9, с. 44-45; 4, с. 115].

Схожої думки дотримувався С. С. Кравчук, який вважав, що народ може бути безпосереднім суб'єктом державно-правових відносин, оскільки він може виразити свою державницьку волю безпосередньо шляхом референдуму і вона буде обов'язковою для всіх державних органів і громадян. На його думку, свою волю народ виражає також завдяки виборам представницьких органів державної влади, визначаючи їх склад і напрямки діяльності. «Право виражати державну волю шляхом референдуму, право утворювати органи державної влади, – писав С.С. Кравчук, – виключні права народу як суб'єкта державно-правових відносин» [18, с. 18].

Цю концепцію поділяв і інший радянський державознавець В. С. Основин, який уточнював, що народ, як правило, здійснює свої права через державу і що тільки інколи він виступає безпосередньо носієм правочинів. При цьому він також зазначав, що народ є носієм суверенітету і влада в країні походить від народу. Внаслідок цього В. С. Основин бачив особливості правосуб'єктності народу в державному праві в тому, що народ: а) виступає як першоджерело всіх прав і обов'язків, що мають місце у державі, оскільки всі права і обов'язки – це правове вираження волі народу; б) наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому саме право є державним виразом волі народу; в) свої права, зазвичай, здійснює через державу і її органи, оскільки невіддільний від своєї країни [14, с. 36-38].

Сучасними науковцями, які поділяють концепцію визнання народу суб'єктом конституційно-правових відносин, є В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, які вважають, що Український народ є пріоритетним суб'єктом конституційно-правових відносин [17, с. 116]. А у одній із своїх робіт В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко зазначили, що найголовнішим суб'єктом конституційного права є народ України, який врешті й визначає сутність цієї галузі права. Конституційне право України – це, насамперед, право Українського народу [15, с. 10]. Таким чином, науковці визнають народ і як суб'єкт конституційно-правових відносин, так і як суб'єкт конституційного права взагалі.

Приблизно такої ж позиції щодо розуміння народу як суб'єкта конституційно-правових відносин дотримуються Р. Г. Губенко та О. Є. Кутафін. Останній, зокрема, зазначає: «... варто визнати, що народ є суб'єктом конституційно-правових відносин. Правосуб'єктність народу корениться в його суверенітеті і установчому характері народовладдя. Народовладдя – реальність суспільно-політичного буття ... суспільства... Повновладдя народу отримує вираження у комплексі прав, конституційно оформлених і забезпечених, у політичній та інших сферах життєдіяльності. Багатонаціональний народ Російської Федерації суверенний, і в цьому значенні за своєю змістовною

характеристикою демократія в Російській Федерації безпосередня, хоча прийоми і методи організації здійснення влади народу можуть втілюватися як у представницькій, так і в безпосередній, прямій демократії... В цьому проявляється дворівнева характеристика правосуб'єктності народу – в установчих і конкретних правовідносинах. Невизнання народу безпосереднім суб'єктом права є запереченням також будь-якого значення безпосередньої демократії» [11, с. 323].

Підтримуючи наукову доктрину щодо визнання народу суб'єктом конституційно-правових відносин, окремі науковці-конституціоналісти стверджують, що народ при цьому відноситься до особливих суб'єктів конституційного права. Згідно цієї позиції народ, як правило, здійснює свої права через державу, однак іноді виступає і безпосереднім носієм повноважень [7, с. 46].

Зразу ж відзначимо, що поняття «особливого суб'єкта» тільки формується в юридичному науковому обороті і не вироблені критерії віднесення учасників правових відносин до числа таких. На наш погляд, виходячи з тлумачення терміну «особливий» – окремий, опричний, не загальний, відмінний від інших, інший, іншого складу, відмінний у значенні прекрасний, краший, особливо гарний [5, с. 580], можна зробити висновок, що особливий суб'єкт конституційно-правових відносин характеризується окремими, не загальними, відмінними від інших суб'єктів рисами.

У нашому випадку ми можемо констатувати, що такими рисами є:

- 1) те, що до народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин, дуже важко застосовувати розподіл його правоздатності і дієздатності. Ми поділяємо думку російської дослідниці В. В. Комарової про доцільність застосування лише категорії «правосуб'єктність», не розкладаючи на елементи. В такому разі під правосуб'єктністю варто розуміти можливість суб'єкта бути учасником конституційних правовідносин [8, с. 45];
- 2) характеристика народу, як «особливого суб'єкта», ґрунтується на тому, що народ виступає, як єдине першоджерело влади. Відповідно до Основного Закону України, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Здійснення влади в країні – це правове вираження волі народу;
- 3) народ є носієм суверенітету, наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, а тому сама влада і право є державним виразом волі народу;
- 4) народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Це доволі поєднані між собою риси правосуб'єктності народу і про них говорить багато науковців. Як зауважив російський науковець О. О. Бурцев, народ виступає не інакше, як в якості первинного суб'єкта конституційно-правових відносин, в яких зобов'язаною стороною виступають держава, її органи і посадові особи. У той же час, О. О. Бурцев зазначає, що конституційної правосуб'єктності взагалі не існує, а є правосуб'єктність, особлива для кожного виду суб'єкта. Народ же він визнає єдиним сувереном, який володіє абсолютною правосуб'єктністю. Особливість правосуб'єктності народу – бути першоджерелом всіх прав і обов'язків – є виявом виразу його волі, що передбачає володіння всією повнотою державної влади [3, с. 38].

О. Є. Кутафін також звертає увагу на те, що народ виступає в конституційно-правових відносинах в основному через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Однак, на його думку, це не виключає безпосереднього народовладдя, не

виключає того, що у певних випадках народ є безпосереднім суб'єктом конституційно-правових відносин [11, с. 323-324]. Цей підхід він поділяє з В. Ф. Котоком [9, с. 45].

В. С. Основин також відзначає, що особливість правосуб'єктності народу полягає в тому, що він виступає першоджерелом всіх прав і обов'язків, встановлених державою, що є вираженням його волі, володіє всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому саме право є державним вираженням волі народу; свої права, як правило, здійснює через державу і його органи, оскільки вони невіддільні від держави [14, с. 34-35].

В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко вказують, що особливістю Українського народу, як суб'єкта конституційних правовідносин, є те, що Український народ як і інші суверенні народи має переважно природні права у всіх сферах суспільних відносин, які до того ж майже не обмежені чинним законодавством. Зокрема, у політичній сфері він, як носій суверенітету і єдине джерело влади, має право на утворення держави (право на самовизначення), право визначати і змінювати конституційний лад, визначати основи місцевого самоврядування, право легітимізувати діяльність будь-якої кількості політичних партій і громадських організацій, право на будь-які форми безпосередньої демократії: референдуми, вибори, мирні збори, мітинги, демонстрації, революції та інші форми прямого народовладдя, за винятком обмежень, прямо визначених Конституцією України. У духовній сфері народ України має право, зокрема, на державну мову, релігію, церкву, національну ідею, ідеологію, освіту, науку, на утворення загальнонаціональної та галузевих наукових академій тощо. Народ має право на природні ресурси: землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Народ має право на будь-яку економічну та соціальну системи, що вважає найбільш прийнятними для себе, свого існування і розвитку. При цьому народ може визначати моделі такого розвитку безпосередньо на загальнодержавному референдумі [16, с. 466].

На думку Н. В. Неліної, сукупність суверенних прав народу характеризує зміст його правосуб'єктності, визначає його конституційно-правовий статус. Однак мати права і здійснювати їх у реальних правовідносинах – не одне і те ж. На думку науковця, питання про належність народу суверенних прав не можна змішувати з проблемою форм і способів їх реалізації. Виступаючи суб'єктом суверенних прав, народ не обов'язково в усіх випадках повинен сам безпосередньо здійснювати свої права, бути суб'єктом конституційних правовідносин. Для здійснення суверенних прав народу створюються інститути безпосередньої і представницької демократії, тому при реалізації конституційної правосуб'єктності народ виступає суб'єктом не тільки безпосередньо, а й головним чином в особі конкретних носіїв – державних органів та інших суспільно-політичних інститутів [13, с. 183].

Варто зазначити, що визнання чи невизнання народу суб'єктом права пов'язано не з трактуванням його соціально-політичного статусу, а швидше – з проблемами механізму реалізації його властивостей соціального суб'єкта і співвідношення з державою. Однак визнання народу суб'єктом права і конструювання способів виразу волі – це різні питання. Здійснення правосуб'єктності народу через форми безпосередньої чи представницької демократії значно ускладнює традиційні правові конструкції, але саме по собі не може заперечувати правосуб'єктність народу [1, с. 34]. Як зауважують окремі державознавці, деякі автори вбачають слабкість концепції правосуб'єктності народу в тому, що у правовідносинах, які виникають в процесі проведення референдуму або виборів, суб'єктами цих відносин виступає не народ (тобто сукупність громадян), а кожен громадянин. Однак, як відзначав В. Ф. Коток, окремі громадяни не мають права приймати

державні рішення, тоді як народ в цілому на референдумі чи на виборах таким правом наділений. Акти волевиявлення народу наділені юридичною силою, тоді як акти волевиявлення окремого громадянина можуть і не мати юридичної сили (наприклад, у випадках, коли громадянин при голосуванні залишається у меншості). При цьому мова йде не про кількісну, а про якісну відмінність актів волевиявлення народу і окремого громадянина.

На думку окремих науковців, оскільки держава через свої органи визначає порядок проведення референдуму, коло питань, що виносяться на референдум і т. ін., то про правосуб'єктність народу в цьому випадку говорити не доводиться. Однак така позиція також є помилковою. Держава являє собою апарат влади народу і його формує. Результати референдуму обов'язкові для держави та її органів. Тому правосуб'єктність народу і тут зосереджена в установчому характері його влади, в суверенітеті народу, що є носієм влади [4, с. 116; 9, с. 45; 10, с. 16; 11, с. 324].

Погоджуємося з цими науковцями і вченими, які вважають, що народ є творцем держави. І якщо припустити, що народ не виступає в якості учасника даних правових відносин, то вважається неможливим обґрунтувати юридичну природу такої країни. Виключно народ, за допомогою Конституції, засновує визначені основи суспільного і державного устрою, створюючи систему вищих органів державної влади [20].

Висновки. Таким чином, Український народ виступає суб'єктом конституційно-правових відносин і наділений при цьому особливою правосуб'єктністю, яка полягає у тому, що до народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин, дуже важко застосовувати розподіл його правоздатності і дієздатності. Він виступає як єдине першоджерело влади і здійснення влади в Україні. Народ є носієм суверенітету, наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, а тому сама влада і право є державним виразом волі народу. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Белкин А. А. Объекты конституционного регулирования / А. А. Белкин // Правоведение. – 1988. – № 3. – С. 30-38.
2. Бойцов В.Я. Система субъектов советского государственного права / В. Я. Бойцов. – УФА, 1972. – 160 с.
3. Бурцев А. А. Система субъектов конституционно-правовых отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А. А. Бурцев. – М., 2005. – 215 с.
4. Губенко Р. Г. Советский народ – субъект конституционных правоотношений / Р. Г. Губенко // Правоведение. – 1962. – С. 113-116.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т / В. И. Даль. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – Т. 2. – С. 580.
6. Кабышев В. Т. Категория «народ» в советском конституционном законодательстве / В. Т. Кабышев, О. О. Миронов // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 36-41.
7. Казьмина Е. А. Народ как субъект конституционного права Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Е. А. Казьмина. – М., 2011. – 186 с.
8. Комарова В. В. Высшее непосредственное выражение власти народа в Российской Федерации (проблемы теории и практики): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – Москва, 2006 – 474 с.
9. Коток В. Ф. Конституционно-правовые отношения в социалистических странах / В. Ф. Коток // Правоведение. – 1962. – № 1. – С. 41-52.

10. Коток В. Ф. О развитии форм сочетания народного представительства с непосредственной демократией в СССР / В. Ф. Коток // Сов. государство и право. – 1960. – № 12. – С. 12-22.
11. Кутафин О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Кутафин. – М.: Юристъ, 2001. – 444 с.
12. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 214 с.
13. Неліна Н. В. До питання конституційної правосуб'єктності українського народу / Н.В. Неліна // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 180-184.
14. Основин В. С. Советские государственно-правовые отношения / В. С. Основин. – М.: Жур. литература, 1965. – 167 с.
15. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К.: Правова єдність, 2010. – 432 с.
16. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: академічний курс: підручник: у 2 т. / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – Т. 1. – 544 с.
17. Погорілко В. Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 161 с.
18. Советское государственное право / под ред. С.С. Кравчука. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1985. – 464 с.
19. Фарбер И. Е. Вопросы теории советского конституционного права / И. Е. Фарбер, В. А. Ржевский. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1967. – Вып.1. – 319 с.
20. Эбзеев Б. С. Комментарий к преамбуле Конституции РФ // Комментарий к Конституции Российской Федерации / под ред. Лазарева В.В., 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/science-work/comment/5366634/>.

Корчака В. М. Правосуб'єктність українського народу як особого суб'єкта конституційно-правових відносин

В статті проаналізовані існуючі в юридическій науці концепції відносно розуміння правосуб'єктності народу, визначені наукові підходи визнання народу суб'єктом права і суб'єктом конституційно-правових (державно-правових) відносин, виділені і охарактеризовані особливості правосуб'єктності Українського народу.

Ключевые слова: *народ, Український народ, конституційно-правові відносини, суб'єкт права, суб'єкт конституційно-правових відносин.*

Korczaka V. M. Legal personality of the Ukrainian people as a special subject of constitutional-legal relations

The article analyzes the existing legal science concepts regarding legal understanding of the people, defined scientific approaches recognize the people subject to the law and subject to constitutional and legal (state legal) relationship, isolated and characterized by personality characteristics of the Ukrainian people.

Key words: *people, the Ukrainian people, the constitutional-legal relations, a subject of law, the subject of constitutional-legal relations.*

УДК 351.743(477)

Титко Анна Василівна,
науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ,
лейтенант міліції

СИСТЕМА СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ – ДОЦІЛЬНІСТЬ РЕФОРМИ

В цій статті зроблена спроба проаналізувати європейські інституції боротьби з корупцією через призму положення законопроекту про Національне антикорупційне бюро. Наведено недоліки процесуального статусу цього органу та правового порядку його функціонування в контексті гармонізації законодавства з європейськими нормами.

Ключові слова: спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, Національне антикорупційне бюро, корупційне правопорушення, багатоцільові агентства, інституції із запобігання корупції, служба боротьби проти корупції.

Постановка проблеми. Шляхи удосконалення боротьби з корупційними правопорушеннями набрали з роками нових форм. Наша держава зіткнулася з катастрофічними масштабами поширення корупційних правопорушень.

Але як показує багаторічний досвід напрацювань інших країн ця боротьба не буде ефективною без створення незалежного органу з розслідування корупційних правопорушень. Починаючи з 2008 року вживалися заходи щодо створення постійного органу, відповідального за забезпечення формування та реалізації державної антикорупційної політики, попередження корупції та координації відповідної діяльності, але усі спроби залишилися ефемерними та не знайшли міцного підґрунтя для вкорінення. Таким чином, корупція продовжила поширювати свій вплив далі у всі сфери життя українського суспільства.

Актуальним стає вирішення питання вдосконалення інституційної моделі та існуючої спеціалізації в протидії корупції.

Необхідність створення дієвого механізму боротьби з корупцією було визначено і низкою нормативних договорів, серед яких ст. 36 Конвенції ООН проти корупції та ст. 20 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, рекомендації Україні з боку міжнародних організацій Стамбульський план дій Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) та Групи держав проти корупції (ГРЕКО).

Відповідно до Рекомендації 2.9., прийнятої за підсумками другого раунду оцінювання в рамках Стамбульського плану дій ОЕСР в Україні було рекомендовано створити автономний спеціалізований орган з антикорупційних розслідувань [5].

Для кращого розуміння глибини проблеми здійснимо короткий екскурс до історичних витоків створення спеціального органу з розслідування корупційних правопорушень. Указом Президента України № 80/2008 від 1 лютого 2008 року «Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики» на Міністерство юстиції України було покладено запровадження посади Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, який би діяв у складі

Міністерства юстиції. Така пропозиція знайшла підтримку і схвалення з боку Парламентської асамблеї Ради Європи, яка рекомендувала Україні створення відповідного органу [1].

Для забезпечення діяльності Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики в Секретаріаті Кабінету Міністрів було створено самостійний структурний підрозділ – Бюро з питань антикорупційної політики. Основним завданням Бюро було організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності Урядового уповноваженого з підготовки пропозицій щодо формування та реалізації державної антикорупційної політики.

Створення посади Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики та Бюро з питань антикорупційної політики було схвалено європейськими інституціями, які здійснюють моніторинг антикорупційної діяльності – групою держав проти корупції Ради Європи (ГРЕКО) та Антикорупційною мережею Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Однак, в результаті адміністративної реформи, що розпочалася у 2010 році і передбачала скорочення вдвічі персоналу центральних органів виконавчої влади посади Урядового уповноваженого і Бюро були ліквідовані. Таким чином на державному рівні було ліквідовано органи, відповідальні за моніторинг, контроль та реалізацію антикорупційного законодавства і антикорупційної стратегії. Як бачимо, попередні спроби створення спеціального органу по боротьбі з корупцією в силу об'єктивних обставин не увінчалися успіхом. Тому на часі питання створення дієвої ланки державного апарату здатного здійснювати системну роботу по реалізації антикорупційної програми, яким і повинне стати Національне антикорупційне бюро.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою розробки органу з розслідування корупційних діянь займалося багато науковців, серед яких необхідно виділити: І. В. Басанцова, Ю. М. Бажала, С. І. Бобира, І. У. Белобжецького, О. Д. Василика, О. А. Долгого, О. П. Кириленка, Є. В. Калюгу, М. П. Мельника, І. Б. Стефаника, В. М. Федосова, В. О. Шевчука, Ф. О. Ярошенка, Б. Ф. Усача та інших.

Постановка завдання. Мета статті розглянути доцільність запровадження Національного антикорупційного бюро України через призму європейського досвіду та проаналізувати переваги та недоліки функціонування цього органу в контексті реформування органів кримінальної юстиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставши активним учасником євроінтеграційних процесів, Україна розпочала поступовий процес реформування правової системи. З ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом інтенсифікувалися процеси боротьби з корупцією у всіх її проявах, адже однієї із статей цієї Угоди встановлюється необхідність боротьби зі злочинністю та корупцією. Що свідчить про дотримання вимог Конвенції ООН проти корупції та інших міжнародно-правових актів. Прийняті міжнародні договори вимагають від держав-учасниць створити спеціалізовані органи для боротьби і запобігання корупції. Так, Конвенція ООН проти корупції вимагає наявності двох типів антикорупційних інституцій: орган або органи, що запобігають корупції; орган, органи або особи, які спеціалізуються на боротьбі проти корупції за допомогою правоохоронних заходів [3].

Аналіз світового досвіду демонструє, що сьогодні існують такі типи органів по боротьбі з проявами корупції: багатоцільові агентства, які мають правоохоронні повноваження та превентивні функції; служби боротьби проти корупції в структурі правоохоронних органів; інституції із запобігання корупції, розроблення політики і координації дій.

Перший тип є яскравим прикладом зосередження у межах одного органу всіх основних функцій із запобігання і боротьби проти корупції розроблення політики, аналітична діяльність, технічна допомога з питань попередження, взаємодія із громадянським суспільством та інформування, моніторинг, розслідування. Цей приклад представлений Незалежною комісією проти корупції в Гонконзі та Бюро з розслідування корупційної діяльності в Сінгапурі, Спеціальною службою розслідувань в Литві, Бюро із запобігання та боротьби проти корупції в Латвії, Незалежною комісією проти корупції в Австралії.

У межах другого типу існують різні форми спеціалізованих органів, які відповідають за виявлення і розслідування корупції. У деяких країнах усі три функції об'єднуються в рамках одного відомства. Ця модель є, мабуть, найпоширенішою у країнах Західної Європи. Такими прикладами є Норвезьке національне управління з розслідування і кримінального переслідування злочинів у сфері економіки та навколишнього середовища, Центральне управління боротьби проти корупції в Бельгії, Спеціальна прокурорська служба з припинення економічних злочинів, пов'язаних з корупцією в Іспанії, Управління з припинення корупції та організованої злочинності в Хорватії, Національний антикорупційний директорат в Румунії та Центральне управління розслідування в Угорщині.

Третій тип займається інформаційно-аналітичною та роз'яснювальною роботою у сфері боротьби проти корупції, проведенням навчання і надання консультацій різним відомствам про ризик корупції, можливі заходи для її попередження та інші функції. Ці відомства, які здійснюють контроль за деклараціями про доходи посадових осіб, можуть мати право доступу до конфіденційної інформації. Інституції, створені за цією моделлю, функціонують у Франції – Центральна служба із запобігання корупції, в Албанії – Антикорупційна моніторингова група, на Мальті – Постійна комісія проти корупції, у Сербії і Чорногорії – Антикорупційне управління, в США – Управління з урядової етики, в Індії – Центральна служба пильності, на Філіпінах – Офіс омбудсмена [4].

Проект Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» (реєстраційний номер № 5085) регламентує нову систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, які будуть безпосередньо здійснювати у межах своєї компетенції заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень [3].

В даному випадку під корупційними правопорушеннями слід розуміти кримінальні правопорушення. Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» під корупційними правопорушеннями слід розуміти умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особами, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; фізичні особи, посадові особи та працівники юридичних осіб – у разі одержання неправомірної вигоди; особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність.

Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції спрямовують свою діяльність на забезпечення невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої такими правопорушеннями.

В цьому законопроекті систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції розуміють як взаємопов'язаний комплекс органів прокуратури, Національного антикорупційного бюро та спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ.

Цей орган має боротися з проявами корупції в першу чергу серед високопосадовців 1-3 категорій: прем'єр-міністр, міністри, депутати, керівники центральних органів виконавчої влади, керівники обласних адміністрацій та інших осіб, які мають державно-владні функції.

Якщо функції прокуратури та спеціальних підрозділів є зрозумілими, то постає питання діяльності новоутвореного Національного бюро. Основними завданнями цього бюро визначають протидію кримінальним корупційним правопорушенням, вчинених вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що становлять загрозу національній безпеці. Априорі стає зрозумілим, що до Бюро переходять функції кримінального переслідування за кримінальні корупційні правопорушення, які раніше були покладені на органи внутрішніх справ. При цьому функції з розслідування адміністративних корупційних правопорушень зберігаються за підрозділами міліції, тобто фактично представники Національного бюро перебрали на себе повноваження правоохоронних органів щодо корупційних правопорушень, залишивши за останніми право розслідувати лише ті, за які передбачено адміністративну відповідальність.

Корупційними злочинами відповідно до цього законопроекту слід вважати злочини – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 Кримінального кодексу України); протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (стаття 206² Кримінального кодексу України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (стаття 209 Кримінального кодексу України); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 Кримінального кодексу України); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 Кримінального кодексу України); підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 Кримінального кодексу України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 Кримінального кодексу України); незаконне збагачення (ст. 368² Кримінального кодексу України); пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 Кримінального кодексу України); зловживання впливом (ст. 369² Кримінального кодексу України); викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 Кримінального кодексу України) [5].

У той самий час адміністративні корупційні правопорушення залишаються у підслідності органів внутрішніх справ. Стає незрозумілим для чого законодавцю потрібно розпорошувати функції з розслідування корупційних правопорушень між органами внутрішніх справ та Національним бюро, фактично створюючи колапс дубляжу. Можливо, це недоопрацювання, або ж спеціально спланований захід для створення касти еліти, що забезпечуватиме відмивання доходів привілейованих класів.

Національне бюро не передбачає розслідування адміністративних корупційних правопорушень у зв'язку з тим, що його увага буде звернута на високопосадову корупцію та корупційні правопорушення, що завдають особливо велику шкоду захищеним законом інтересам.

На нашу думку, доцільно додати до компетенції Національного бюро і розслідування адміністративних корупційних правопорушень, передбачених Главою 13-А КУпАП, оскільки до сфер повноважень цього органу варто віднести і менш значні правопорушення, що пов'язані з корупцією.

Незрозумілим залишається положення статті 16 законопроекту, де йдеться про працівників Національного бюро. У ній зазначається, що кваліфікаційні вимоги до професійної придатності визначаються Директором Національного бюро. Не можна не зазначити про волюнтаризм, що буде панувати у зв'язку з необмеженою свободою, яка буде знаходитися в руках директора цієї установи. Історично є доведеним той факт, що суб'єктивізм керівника поширюватиме корупцію всередині установи та породжуватиме завуальованість прийнятих кулуарних рішень, крім того буде порушено принцип прозорості, та неупередженості. Те ж саме можна сказати про створення в Національному бюро та його територіальних органах підрозділів внутрішнього контролю, які здійснюватимуть попередження та виявлення службових правопорушень працівників Національного бюро, проводитимуть щодо них службові розслідування, спеціальну перевірку кандидатів на посади в Національному бюро, перевірку працівників Національного бюро на доброчесність та моніторинг їх способу життя тощо. Керівники та працівники підрозділів внутрішнього контролю Національного бюро будуть призначатися на посаду та звільнятися з посади безпосередньо Директором Національного бюро.

Як можна говорити про незалежність проведення перевірки та службових розслідувань, коли суб'єктами, що будуть здійснювати ці заходи виступатимуть особи, що призначатимуться Директором бюро. З його вказівок та розпоряджень буде формуватися політика спеціального моніторингу, а це не гарантуватиме призначеним працівникам відсутності залежності та свободи у прийнятті рішення, що, в свою чергу, породжуватиме знову ж таки незаконні схеми впливу та приховування корупційних правопорушень.

Важко також дати оцінку статті 36 щодо застосування поліграфа як обов'язкової умови при працевлаштуванні кандидатів до Національного бюро. Застосування поліграфа не може апріорі вважатися показником вчинення корупційних правопорушень особою, оскільки, як зазначено у статті, результати психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа не можуть бути підставою для ініціювання кримінального провадження або провадження у справі про адміністративне правопорушення. Тому виникає закономірне питання про те, для чого проходити це інтерв'ю, якщо воно не матиме доказового значення.

Крім того, механізм функціонування цього апарату не пройшов належної перевірки та є лише запозиченням закордонного досвіду без попередніх процедур тестування у вітчизняному правовому полі. Також законодавцем не регламентований порядок проходження інтерв'ювання із застосуванням поліграфа. Ми вважаємо, що хибні показники цього апарату, не можна вважати підставою для відмови потенційному кандидату у займаній посаді, адже вірогідність механічної помилки при тестуванні досить висока.

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що законопроект «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» має низку положень, які носять суперечливий характер. Фактично Національне бюро буде ще одним експериментом

влади у сфері боротьби з корупцією, без належного механізму функціонування та регламентації з цілою низкою нових ідей без відповідного підтвердження на практиці. Починаючи з процесуального статусу Директора Національного бюро, який концентрує у своїх руках необмежену владу, та закінчуючи неопрацьованою процедурою прийняття на роботу до Національного бюро, цей законопроект не є готовим для запровадження у сферу правового регулювання.

Також відсутня чітка законодавча регламентація вирішення, які корупційні правопорушення повинне розслідувати Національне бюро. Виключивши адміністративну відповідальність, залишається проблема розслідування правопорушень, передбачених Главою 13-А КУпАП. Не розмежовано склади кримінальних правопорушень підслідних органам внутрішніх справ та Національному бюро.

Для усунення цих недоліків та уникнення номінальності цього закону варто, в першу чергу, розмежувати кримінальні та адміністративні корупційні правопорушення за критерієм підслідності, уніфікувати законодавчі акти про боротьбу з корупцією, розробити чітку концепцію корупційної стратегії з врахуванням європейського досвіду.

Список використаних джерел

1. Доповідач Моніторингового комітету ПАРЕ закликала Україну якнайшвидше затвердити проект урядової постанови «Деякі питання антикорупційної політики» // Новини Міністерства юстиції України за березень 2008 року. Офіційна Інтернет-сторінка Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/13692>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/c16>.
3. Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції: проект Закону України № 5085 від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>.
4. Специализированные институты по борьбе с коррупцией: обзор моделей / [Г. Клеменчич, Я. Стусек, И. Гайка] // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf>.
5. OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia Istanbul Anti-Corruption Action Plan Second Round of Monitoring Ukraine Monitoring Report Adopted at the 9th Monitoring Meeting of the Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia Istanbul Anti-Corruption Action Plan on 8 December 2010 at the OECD Headquarters in Paris [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/dataoecd/3/1/55/46832397.pdf>.

Тытко А. В Система специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции – целесообразность реформы

В статье предпринята попытка проанализировать европейские институты борьбы с коррупцией через призму положения законопроекта о Национальном антикоррупционном бюро. Приведены недостатки процессуального статуса этого органа и правового порядка его функционирования в контексте гармонизации законодательства с европейскими нормами.

Ключевые слова: *специально уполномоченные субъекты в сфере противодействия коррупции, Национальное антикоррупционное бюро, коррупционное правонарушение,*

многоцелевые агентства, институты по предотвращению коррупции, служба борьбы с коррупцией.

Tytko A. V. The system is specifically authorized subjects in the field of combating corruption – the appropriateness of reform

This article attempts to analyse the European institutions that combating corruption in the light of provisions of the bill of National Anti-Corruption Bureau. Showing the disadvantages the procedural status of the body and its functions in the context of harmonization legislation with the European standards.

Key words: *specifically authorized actors in combating corruption, the National Anti-Corruption Bureau, corruption offense, multi-agency, institution for the Prevention of Corruption, Anti-corruption.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

Веприк Юлія Іванівна,
*студентка IV курсу юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

Жукевич Ігор Васильович,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

**ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО НАДАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ**

В статті аналізуються проблеми судового розгляду цивільних справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Здійснено аналіз цивільного та цивільно-процесуального законодавства України. Досліджено основні проблеми надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та надано рекомендації щодо вирішення цих проблем.

Ключові слова: емансипація, судовий розгляд, неповнолітня особа, органи опіки і піклування, дієздатність, представник.

Постановка проблеми. Емансипація як інститут законодавства України не є новим явищем, але є недостатньо дослідженим з точки зору як матеріально-правового, так і процесуально-правового аспектів, оскільки законом визначено тільки вік з якого особа може набути повної цивільної дієздатності. Проте, не передбачено всіх тих випадків, коли особа мала б право набути повної цивільної дієздатності до досягнення нею шістнадцятирічного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання правового регулювання емансипації досліджувались такими вченими, як С. В. Букшина, В. В. Комаров, Г. О. Світлична, Н. Н. Тарусина, С. Д. Фурса, Г. Ф. Шершеневич. Але з прийняттям Цивільного (надалі ЦК) та Цивільного процесуального кодексів України (надалі ЦПК) дана тема в сучасних умовах залишається актуальною та потребує більш повного дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз діючого матеріального та процесуального законодавства, тлумачення норм цивільного права та цивільного процесу, які регулюють питання надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Емансипація» походить від латинського emancipatio – оголошення неповнолітнього повністю дієздатним, а дослівно перекладається як «звільняю від опіки». Це своєрідний термін, який означає звільнення

від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння у правах [3]. Також під терміном «емансипація» розуміється звільнення особи від опіки та піклування з боку батьків або інших уповноважених осіб та набуття нею здатності своїми діями набувати права та обов'язки, тобто повної цивільної дієздатності [2, с. 458].

В Україні дедалі частіше виникають проблеми пов'язані з наданням неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, розв'язання яких покладається на органи опіки та піклування або суд. Чинним ЦПК України закріплено процедуру їх розгляду в порядку окремого провадження, що обумовлено їх матеріально-правовою природою. Предметом судового розгляду цих справ є вимога щодо зміни правового статусу особи, тобто така вимога, яка не пов'язана із вирішенням спору про право, тому справи даної категорії не розглядаються за правилами позовного провадження.

Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Разом із тим цивільне законодавство України передбачає винятки із цього правила. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі до досягнення нею повноліття у разі реєстрації нею шлюбу [10, с. 89-90].

Ст. 35 Цивільного кодексу України визначено, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором або особі, яка записана матір'ю чи батьком дитини та особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі. Законодавець зазначає, що саме ці факти надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності свідчать про зрілість психіки фізичної особи та здатність повною мірою самостійно набувати цивільних прав та обов'язків, виконувати їх та нести відповідальність за їх невиконання.

За загальним правилом не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років. Проте, ст. 188 Кодексу законів про працю України (далі КЗпП України) містить положення згідно з яким за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть прийматися на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненню ними 14 річного віку за згодою одного із батьків або особи, що його замінює. Також, ст. 187 КЗпП України прирівнює дані категорії працівників у правах із повнолітніми працівниками [4]. Це означає, що 14-річні працівники рівні у правовому статусі із 16-річними працівниками. А отже, і виникає питання: чому 16-річні працівники можуть бути емансиповані, а 14-річні ні? З однієї сторони таке явище пов'язане із настанням всіх показників зрілості особи, до яких належить фізична зрілість, обумовлена фізіологічним станом, психічна, що означає уміння розумно керувати своїми діями і вчинками, та соціальна зрілість, що дозволяє брати самостійну участь у житті суспільства (працювати, обіймати певні посади) [11, с. 276]. Проте, якщо законодавець вважає, що при досягненні 14 років і можливості самостійно працювати у поза навчальний час особа досягає соціальної зрілості, то чому вона не підлягає емансипації. Більше того, ст. 32 ЦК України надає право таким особам самостійно розпоряджатися своїм заробітком або іншими доходами [12]. Що дає підстави вважати цих осіб психічно зрілими у плані цивільної дієздатності.

Отже, якщо законодавство прирівнює у правовому статусі 14 та 16-річного працівника, то, на нашу думку, доцільно їх прирівняти у праві на здійснення емансипації, або ж розширити обсяг їхньої дієздатності порівняно із іншими підлітками, наділених неповною дієздатністю.

Законом передбачено, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі тільки у тому разі, коли вона досягне 16-річного віку. У даному випадку виникає питання, а що робити особі, яка ще не досягла 16 років, але потребує отримання повної цивільної дієздатності?

Прикладом такої потреби виступає факт, згідно з яким особа записана батьком або матір'ю дитини. Це є доволі актуальною проблемою, оскільки часто трапляються випадки, що особа може отримати такий статус ще до досягнення нею 16-річного віку, але внаслідок недосконалості законодавства вона не може повністю користуватися усіма цивільними правами та виконувати усі обов'язки.

Виходячи із загальних норм цивільного права, можна стверджувати, що надання фізичній особі повної цивільної дієздатності нижче певного встановленого у таких випадках законодавцем віку 14 років не передбачена, оскільки це суперечить принципам побудови цивільних та цивільно-процесуальних норм права щодо видів дієздатності. Це є прогалиною законодавства, тому такі випадки потребують врегулювання та детального аналізу усіх таких ситуацій, які можуть виникнути.

Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини (ст. 156 СК України). Крім того, згідно ч. 2 ст. 29 ЦПК України, якою визначається цивільна процесуальна дієздатність, захищати власні права, особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки у суді неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Отже, якщо неповнолітнім батькам надане право на звернення до суду за захистом власних інтересів із заявою про надання повної цивільної дієздатності на підставі запису їх матір'ю або батьком дитини навряд чи можна визнати обґрунтованим таке положення законодавства.

Викладене дає підстави для висновку, що набуття повної цивільної дієздатності із зазначених підстав закон не пов'язує з досягненням фізичною особою шістнадцятирічного віку. Тому звернутися до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності на підставі ст. 35 ЦК України можуть неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які записані матір'ю або батьком дитини, за умови, що вони не перебувають між собою у шлюбі. З урахуванням викладеного положення ст. 242 ЦПК України необхідно узгодити з положеннями ч. 1 ст. 35 ЦК України [5, с. 108].

Дискусійним залишається питання стосовно надання повної дієздатності особам, які бажають займатися підприємницькою діяльністю. Так, доцент Г. О. Світлична вважає, що у відповідності з ч. 3 ст. 35 ЦК України фізична особа, яка досягла 16 років, набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування [8, с. 464]. Але, на думку С. Я. Фурси, у законі зазначено зовсім протилежне, оскільки згідно ч. 2 ст. 35 ЦК України надання повної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування та за рішенням суду, а не внаслідок «державної реєстрації її як підприємця». Надання повної дієздатності є підставою для реєстрації підприємницької діяльності, а не навпаки [9, с. 63]. Також, згідно із ч. 1 ст. 50 ЦК України право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю [12].

Із вищенаведених тверджень випливає, що для зайняття підприємницькою діяльністю особі необхідно набути повного обсягу дієздатності.

Проте, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» не передбачається обсяг дієздатності особи для подання нею заявки для її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Більше того, в літературі підкреслюється твердження про те, що ч. 3 ст. 35 ЦК України необхідно розуміти як спеціальну норму, на яку не поширюється дія ч. 2 ст. 35 ЦК України. Також, відповідно до ч. 3 ст. 42 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державному реєстратору забороняється вимагати рішення органу опіки та піклування чи рішення суду щодо надання повної цивільної дієздатності. Тобто, в даному випадку повна цивільна дієздатність не надається, а набувається [6, с. 148].

Отже, задля врегулювання такої колізії ч. 3 ст. 35 ЦК України слід розуміти як спеціальну норму по відношенню, як до ч. 2 цієї ж статті та ст. 50 ЦК України. Окрім того, з аналізу змісту норми, передбаченої ч. 3 ст. 35 ЦК України випливає, що повна дієздатність не надається, а автоматично набувається з моменту її державної реєстрації. Тому, назва ст. 35 ЦК України не відповідає її змісту, оскільки в різних частинах статті йдеться як про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, так і про набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності [6, с. 148].

Стаття 35 ЦК України стверджує, що надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Таке твердження розуміється неоднозначно, тому дане формулювання цієї частини норми може породжувати два різні за змістом тлумачення:

- 1) предметом оскарження є відмова батьків або інших законних представників дати згоду на надання фізичній особі повної цивільної дієздатності;
- 2) предметом оскарження є відмова органів опіки та піклування про надання повної цивільної дієздатності.

Роз'яснити це питання допомагає ст. 242 ЦПК України, згідно якої заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності подається за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, тобто неповнолітній подає заяву саме у разі відсутності згоди законних представників [7].

Розгляд справи про надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності суд здійснює за участю заявника, одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також органів опіки і піклування. Участь представників органів опіки і піклування у розгляді цих справ є обов'язковою. Орган опіки і піклування може взяти участь у справі за своєю ініціативою або бути залучений судом для надання висновку щодо заявленої вимоги в межах своїх повноважень. Недотримання судом при розгляді справи цієї вимоги є підставою для скасування рішення суду як такого, що постановлене з порушенням норм цивільного процесуального права, які впливають на вирішення справи по суті. Тому у разі неявки представника органу опіки і піклування в судове засідання суд повинен відкласти розгляд справи.

Предмет доказування у справі становлять передусім юридичні факти, що відповідно до ст. 35 ЦК України є підставою для надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, тобто досягнення фізичною особою певного віку та укладання з ним трудового договору або запис неповнолітньої особи в порядку передбаченому законом, матір'ю або батьком дитини.

У юридичній літературі висловлена слушна, з нашої точки зору, думка, що при вирішенні цих справ предметом дослідження у суді мають бути крім того й інші

обставини, а саме: рівень зрілості неповнолітнього, риси його характеру, звички, психічний та майновий стан, раціональність використання коштів та розпорядження ними тощо.

Неповнолітня особа, таким чином, повинна мати відповідний ступінь розумової, моральної і психологічної зрілості та свідомості, які забезпечують її здатність самостійно сформувати своє волевиявлення щодо здійснення належних їй прав та покладених обов'язків.

Таким чином, можна зробити висновок, що для надання особі повної цивільної дієздатності недостатньо встановити тільки зазначені у ст. 35 ЦК України факти, оскільки предмет доказування у цих справах становлять також факти, які свідчать про наявність у неповнолітньої особи волі, рівня зрілості та свідомості, достатніх для здійснення дій, спрямованих на набуття цивільних прав і обов'язків, та про її здатність усвідомлювати наслідки цих дій та нести самостійну відповідальність.

За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, яким задовольняє або відхиляє вимогу заявника про надання йому повної цивільної дієздатності. Слід відмітити, що відмова суду у наданні повної цивільної дієздатності не є перешкодою для повторного звернення до суду з такою вимогою через певний проміжок часу, оскільки не виключається зміна обставин [7, с. 112-113].

Аналізуючи підстави надання фізичній особі повної цивільної дієздатності, можна прослідкувати, що законом чітко не визначено випадки, коли особа може бути «емансипована» внаслідок припинення батьківських прав по вихованню неповнолітнього. При позбавленні батьківських прав зв'язок між дитиною і її батьками припиняється і між ними виникає правовий конфлікт (спір про право). Відомо, що у таких випадках справи не можуть розглядатись в окремому провадженні, тому законодавець відносить розгляд таких справ про позбавлення батьківських прав до позовного провадження [1, с. 62]. Але навіть у цьому випадку на нашу думку, повну цивільну дієздатність потрібно зберегти за неповнолітньою особою.

Надана фізичній особі цивільна дієздатність поширюється на усі цивільні права та обов'язки. Це положення слід розуміти таким чином, що емансипований неповнолітній, якому було надано повну цивільну дієздатність, має такий самий статус в цивільних відносинах, як і особа, що набула повну дієздатність внаслідок досягнення повноліття або укладення шлюбу.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що особа, яка набула повної цивільної дієздатності, зберігає статус неповнолітньої особи. Цей факт певною мірою обумовлює обсяг наданої особі дієздатності, тому що неповнолітня особа не може набувати прав, які відповідно до закону пов'язані з досягненням певного віку. Так, неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності, не може бути усиновлювачем, опікуном або піклувальником, добровільним представником у суді [7, с. 113].

Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності має незворотний характер. Повна цивільна дієздатність зберігається у випадку, коли припинили існувати обставини, за яких вона була надана, тобто у разі припинення шлюбу, трудового договору або підприємницької діяльності.

Законом не врегульоване питання відносно того, чи діє зазначене правило у разі надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, якщо, наприклад, запис буде анульовано. Отже, доцільним є поширити правову дію загального правила щодо незворотності надання повної цивільної

дієздатності і на випадки її надання неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини [7, с. 114].

Висновки. Отже, на підставі викладеного можна стверджувати, що у даній категорії справ між окремим та між позовним провадженнями існує певна межа, але у деяких випадках вона може і зовсім зникати. Законодавством України і досі не визначено усіх випадків емансипації фізичної особи та чітко не врегульовано та не досліджено проблеми, які виникають при набутті неповнолітнім повної цивільної дієздатності. Узагальнивши вищенаведені проблеми, можна зробити висновок, що для того щоб їх розв'язати, законодавець зобов'язаний переглянути норми цивільного та цивільно-процесуального права, зокрема ті, які регулюють питання надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

На нашу думку, доцільно було б зменшити вік з якого неповнолітня особа може набувати повної цивільної дієздатності, з 16-річного віку до 14-річного віку. Потрібно також дозволити подавати заяву про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності відповідно до ст. 242 ЦПК України з 14-річного віку, що відповідатиме і цивільному законодавству.

Тільки вдосконалення сучасного цивільного законодавства дозволить створити необхідний механізм захисту прав неповнолітніх осіб, які виявили бажання отримати повну цивільну дієздатність.

Список використаних джерел

1. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Університетські наукові записки наук. Часопис Хмельниц. ун-ту упр. та права, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2009. – №1(29). – С. 61-64.
2. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. Федеральный закон от 14.11.2002 года № 138-ФЗ // Собр. Законодательства. – 2002. – №46. – Ст. 4532.
3. Емансипація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/емансипація>.
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
5. Комаров В. В. Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 2011. – 312 с.
6. Корольов В. В. Емансипація в цивілістиці: проблеми теорії та практики / В. В. Корольов, В. Д. Щерба // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4. – С. 145-149.
7. Про судову практику в Україні. Постанови пленумів, роз'яснення, узагальнення судової практики органами вищої судової влади України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudpraktika.in.ua/stattya-35-nadannya-povnoї-civilnoї-diyezdatnosti>.
8. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
9. Фурса С. Я. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / С. Я. Фурса // Юриспруденція : теорія і практика. – 2008. – №10(48). – С. 62-64.

10. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов., О. В. Старцев ; за ред. Є. О. Харитонova. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2007. – 816 с.
11. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.

Жукевич И. В., Вепрык Ю. И. Проблемы судебного рассмотрения гражданских дел о предоставлении несовершеннолетнему лицу полной гражданской дееспособности

В статье анализируется проблема судебного рассмотрения гражданских дел о предоставлении несовершеннолетнему лицу полной гражданской дееспособности. Осуществлен анализ гражданского и гражданско-процессуального законодательства Украины. Исследованы основные проблемы предоставления несовершеннолетнему лицу полной гражданской дееспособности и даны рекомендации по решению этих проблем.

Ключевые слова: эмансипация, судебное разбирательство, несовершеннолетний, органы опеки и попечительства, дееспособность, представитель.

Zhukevych I. V., Vepryk Y. I. Issues of civil court trials on granting minors full capacity to act

The article deals with the problem of court trial of civil cases on granting minors full capacity to act. Analysis of the Ukrainian civil legislation and the legislation of civil procedure is conducted. Main problems of granting minors capacity to act are researched and recommendations to solve these issues are provided.

Key words: emancipation, court trial, minor, guardianship agencies, capacity, representative.

УДК 347.132.144

Длугош Оксана Іванівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ДЕФЕКТ ВОЛІ У ПРАВОЧИНІ, ВЧИНЕНОГО АДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ

У статті розглядаються деякі питання, пов'язані із визначенням підстав визнання недійсним правочину, вчиненого особою у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Проводиться аналіз дефекту волі у правочині, вчиненого адієздатною особою.

Ключові слова: правочин, воля, дефект волі, адієздатність, недійсність.

Постановка проблеми. Правочин є основним інструментом регулювання цивільного обігу, однак якщо він відповідає вимогам, встановленим законодавством. Однією із умов чинності правочину є вимога щодо відповідності волевиявлення внутрішній волі суб'єкта (суб'єктів) правочину, недотримання якої може спричинити недійсність такого правочину. В такому випадку мова йтиме про правочини з дефектами волі. Різновидом правочинів із дефектами волі є правочин, вчинений особою у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Саме тому актуальним видається з'ясування особливостей такої підстави недійсності правочину як неволєздатність (адієздатність) учасника правочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна цивілістична доктрина останніх років в цілому поповнилась рядом наукових праць, присвячених проблемам недійсності правочинів. Разом з тим, така підстава недійсності правочину як адієздатність особи на даний момент залишається малодослідженою.

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування проблемних питань, пов'язаних із визначенням підстав визнання недійсним правочину, вчиненого особою у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії цивільного права можливість виступати учасником цивільних правовідносин визначається як цивільна правосуб'єктність. Правосуб'єктність, в свою чергу, включає правоздатність та дієздатність.

Правоздатність фізичної особи – це здатність людини мати цивільні права й обов'язки (ст. 25 ЦК України) [11]. Цивільна дієздатність фізичної особи – це її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України).

Інтелектуальний момент дієздатності полягає в можливості усвідомлювати свої дії і їх результат; вольовий момент – в можливості керувати своїми діями. Отже, в

основі дієздатності лежить можливість володіти як свідомістю, так і волею, тобто особа також повинна бути і «волездатною». Термін «волездатність» у правову науку ввів В. А. Ойгензіхт, що означає здатність правильно направляти свою поведінку [4, с. 97]. Н. С. Братусь визначає «волездатність» як «волю в психологічному сенсі», що є здатністю правильно направляти свою поведінку, керувати своїми вчинками [3, с. 17]. Нерідко в літературі «волездатність» ототожнюється з дієздатністю в сенсі наявності психічної повноцінності суб'єкта, а також визнається, що дієздатна особа володіє «зрілою» або «розумною» волею [3, с. 22-23].

Волездатність відображає психічний стан особи, її свідомість, самосвідомість, критичність тощо. Це здатність особи до самостійного психічного процесу, результатом якого є вчинення юридичних дій, врегульованих нормами цивільного права.

Проте слід визнати, що волездатність не є синонімом дієздатності і не завжди збігається з дієздатністю за обсягом, хоча про дієздатність в більшості випадків не можна говорити без волездатності. Волездатність виходить за межі дієздатності, адже повністю дієздатна особа може виявитися неволездатною.

Доказом вищевказаного є положення ст. 225 ЦК України, згідно з яким правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним.

Саме ця стаття ЦК України є цікавою з точки зору дефектів волі при вчиненні правочину. При вчиненні правочину особою у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, воля особи в такому випадку або взагалі відсутня, або настільки спотворена, що зовсім не відповідає тій волі, яка була б у особи, якщо б вона перебувала в нормальному психічному стані.

Окремі науковці дієздатну фізичну особу, яка не може усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними називають адієздатною особою. Вперше в теорію цивільного права термін «адієздатна особа» ввів О. О. Красавчиков [8, с. 262-264].

Варто зауважити, що так чи інакше з поняттям «волездатність» пов'язане вчинення правочинів обмежено дієздатними, недієздатними, малолітніми тощо. Однак традиційно науковці відносять ці питання до групи недійсних правочинів з дефектами суб'єктного складу.

Підставою визнання правочину, що вчинений особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, недійсним є фактична недієздатність особи, яка вчинила правочин. На відміну від юридичної недієздатності, яка пов'язується законом з визнанням особи недієздатною в судовому порядку (ст. 39 ЦК України), у випадку фактичної недієздатності, така недієздатність має тимчасовий, інколи навіть одномоментний характер [7, с. 59].

На перший погляд, ст. 225 ЦК України не вирішує питань, пов'язаних з визнанням недійсними правочинів, вчинених особами з частковою, неповною дієздатністю та обмежено дієздатними, які в момент вчинення правочину не могли усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Наприклад, в стані алкогольного сп'яніння, в якому особа не може розуміти значення своїх дій та керувати ними, шістнадцятилітній підліток вчиняє правочин щодо розпорядження своїм заробітком. Однак зазначені особи все ж вважаються дієздатними, але в обсязі, встановленому законом. Тому термін «дієздатність», використаний в ст. 225 ЦК України охоплює і такі види дієздатності, як часткова та неповна дієздатність,

обмежена дієздатність, а отже, ст. 225 ЦК України може застосовуватись щодо правочинів, вчинених особами з частковою, неповною дієздатністю та обмежено дієздатними, якщо у вказаному стані вони вчинили правочин, що входить в обсяг дієздатності, визначений законом.

Деякі науковці вважають, що зважаючи на ст. 225 ЦК України, можна говорити про такий вид цивільної дієздатності, як «умовна дієздатність» або «тимчасова недієздатність». Зокрема, Н. С. Хатнюк зазначає, що доцільним було б доповнити ЦК України, а саме розділ «Фізичні особи», положенням, яке б стосувалося хворих осіб, ступінь захворювання яких не виключає їхньої здатності орієнтуватися в конкретній життєвій ситуації і виконувати дії, спрямовані на задоволення своїх особистих потреб – про умовну дієздатність осіб з психічними розладами. А саме – умовно дієздатна особа в момент здійснення певних юридичних дій може не усвідомлювати значення своїх дій та (або) не керує ними, що спричинено розладами її здоров'я, які не є соціально небезпечними, а ступінь їх вираженості недостатній для визнання особи недієздатною. Можливо таких осіб варто віднести до категорії «тимчасово недієздатних». Умовно дієздатними чи тимчасово недієздатними особи будуть визнаватися лише за рішенням суду, а після перебігу хвороби їх дієздатність можна поновити [9, с. 90-91].

Однак законодавець суворо розмежовує недієздатність від перебування дієздатної особи в стані, коли вона не може розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Тому недоцільно вважати, що особи, які перебувають в такому стані, є тимчасово дієздатними з наступних міркувань. По-перше, правочин, вчинений особою, хоча і дієздатною, але яка перебувала в момент його вчинення в такому стані, коли вона не могла розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними, може бути визнаний судом недійсним, тобто є оспорюваним, а правочин, вчинений недієздатною (хоча і тимчасово) особою, є нікчемним, тобто недійсним з моменту вчинення правочину. По-друге, не можна завчасно визначити те, чи особа визнається недієздатною тимчасово чи назавжди. Адже згідно із ч. 2 ст. 225 ЦК України дієздатна особа, яка при вчиненні правочину не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, в подальшому може бути визнана недієздатною. І навпаки, у випадку визнання особи недієздатною (ст. 39 ЦК України) її дієздатність через деякий час можна поновити (ст. 42 ЦК України), якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану в неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Тобто, посилаючись на ст. 42 ЦК України, можна говорити про те, що будь-яка недієздатна особа може бути недієздатною тимчасово.

У цьому випадку йдеться про певний стан особи, який є тимчасовим і при якому особа внаслідок функціональних розладів психіки, порушення фізіологічних процесів в організмі або інших хворобливих станів не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Характеризуючи вказаний стан, В. А. Ойгензіхт вказує на відсутність волєздатності як одного з елементів дієздатності та одного з аспектів психічного змісту [4, с. 97].

Стан, при якому особа не усвідомлює своїх дій, може мати одну з трьох форм вияву – вольову, інтелектуальну або кумулятивну. При кумулятивній формі у людини відсутня здатність як розуміти значення своїх дій, так і керувати ними. Вольова форма полягає в тому, що особа хоч і усвідомлює свої вчинки, більш або менш адекватно оцінює навколишні обставини, проте не може керувати своїми діями [11, с. 369].

Інтелектуальна форма вияву такого стану означає, що особа не розуміє значення своїх дій, хоча і може керувати ними [8, с. 252].

Тобто, законодавець між умовно інтелектуальним (здатність усвідомлювати значення своїх дій) та вольовим (здатність керувати своїми діями) компонентами психологічного критерію залишив сполучники – «та (або)», таким чином розриваючи інтелектуальну та вольову діяльність. Та в будь-якому випадку йдеться про психічний стан особи, адже неможливим є стан, який залишав би здатність особи усвідомлювати свої дії (тобто усвідомлювати свою поведінку, вчинки, навколишнє середовище тощо) і виключав би здатність керувати своїми юридично значущими діями, або навпаки [2, с. 38-42].

Причини стану, при якому особа втрачає здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, можуть бути різноманітними. Так, тимчасова втрата здатності розуміти значення своїх дій або керувати ними може наступити внаслідок нервового стресу, тривалого і глибокого виснаження нервової системи у зв'язку з перенесеною важкою хворобою або в результаті зовнішніх фізичних впливів (удар, поранення) тощо. Також тимчасова нездатність діяти свідомо може бути викликана безпам'ятством, алкогольним або наркотичним сп'янінням, гіпнозом, станом патологічного афекту тощо.

Наприклад, недійсним з цих підстав може бути визнано заповіт, за яким спадкодавець, помираючи в муках, все своє майно заповів незнайомій особі, яка випадково виявилася поряд в останній момент його життя; або договір, за яким особа, будучи в стані глибокого алкогольного сп'яніння, побившись об заклад, дарує єдине своє житло чужій людині [7, с. 58].

Як видно, серед причин стану, при якому особа не може усвідомлювати значення своїх дій чи керувати ними може бути алкогольне, токсичне або наркотичне сп'яніння. Отже, ст. 225 ЦК України явно розрахована на визнання недійсними також і таких правочинів, учасники яких знаходилися в стані сп'яніння чи під дією наркотичних засобів, внаслідок чого не могли розуміти значення своїх дій. При цьому для визнання правочину недійсним із зазначеної підстави не має жодного значення, з чиєї ініціативи особа опинилася в такому стані.

У вирішенні питання про значення сп'яніння цивільне законодавство відрізняється від норм кримінального права України. Так, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу України вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, що обтяжує покарання. Ця відмінність пояснюється тим, що в кримінальному праві сп'яніння злочинця посилює соціальну небезпеку діяння. У сфері ж цивільно-правових відносин, з метою захисту справжньої волі особи, не можна надавати правового значення тому волевиявленню, яке відбулося в момент, коли в особи взагалі були відсутні і воля, і правильне розуміння своїх дій. У такий спосіб законодавець обмежує можливість використання стану особи, яка перебуває у стані, викликаному вживанням спиртних, наркотичних засобів, та яка не усвідомлює значення своїх дій, адже, крім визнання такого правочину недійсним, сторона, яка знала про стан фізичної особи у момент вчинення правочину, зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану у зв'язку із вчиненням такого правочину (п. 3 ст. 225 ЦК України).

Для визнання правочину недійсним на підставі ст. 225 ЦК України не має правового значення те, чи особа сама ввела себе в такий стан чи ні. Проте, у випадку

визнання правочину недійсним на підставі ст. 225 ЦК України, слід звернути увагу на ст. 1186 ЦК України та застосовувати її положення при визнанні правочину недійсним на підставі ст. 225 ЦК України.

Згідно із п. 2 ч. 1 ст. 1186 ЦК України якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану, в якому вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, шкода, завдана нею, відшкодовується на загальних підставах.

Слід зауважити, що не може бути підставою визнання правочину недійсним, відповідно до ст. 225 ЦК України, похилий вік особи, вчинення правочину за декілька днів до смерті, невиліковна хвороба, не пов'язана з психічною тощо. Так, позивач звернувся до суду з позовною заявою і просить визнати заповіт, складений матір'ю, недійсним та визнати за ним право власності на певну частину спірного спадкового майна. Позивач мотивував позов тим, що воля матері, виражена в заповіті, не відповідала її істинним намірам, адже на момент посвідчення заповіту, в зв'язку з похилим віком, а матері було 84 роки, та станом здоров'я (високий артеріальний тиск), вона не могла усвідомлювати своїх дій та не могла керувати ними. Суд, вислухавши пояснення сторін, третьої особи, представника, показання свідків та дослідивши і перевірявши в судовому засіданні докази, вважає, що про визнання заповіту недійсним та про визнання права власності на спадкове майно слід відмовити з наступних підстав. Згідно з показаннями свідків та актом посмертної судово-психіатричної експертизи, не зважаючи на гіпертонічну хворобу та похилий вік спадкодавця, підстав вважати, що вона не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними на момент складання заповіту, комісія не встановила [5].

Потрібно підкреслити, що нездатність розуміти значення своїх дій або (та) керувати ними повинна бути не взагалі, а саме в момент вчинення правочину. У ЦК України слово «момент» вжито не випадково, оскільки протягом певного відрізка часу (дня, тижня тощо) психічний стан особи може змінюватися. Наприклад, в одній зі справ Печерського районного суду м. Києва про визнання договору про іпотечний кредит недійсним позивач мотивував позов тим, що після перенесення складної операції він інколи перебував у такому стані, коли не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, і саме у момент укладення спірного договору про іпотечний кредит та іпотечний договір він перебував у стані нервового стресу, внаслідок чого не розумів значення своїх дій та наслідків укладення спірного договору. При цьому позивач надав довідку з Київської міської психоневрологічної лікарні про те, що він до часу подання позову лікується в цьому медичному закладі. Ухвалою суду у справі була призначена судова психолого-психіатрична експертиза, на яку позивач не з'явився, а інших належних та допустимих доказів на підтвердження своїх позовних вимог позивач не надав. Тому суд залишив позов без задоволення [6]. Як бачимо, для суду має значення стан особи саме в момент вчинення правочину, і не зважаючи на те, що позивач лікується в психоневрологічній лікарні, суд не задовольнив позов, адже позивач не надав суду доказів, які могли б свідчити про те, що саме в момент вчинення правочину позивач перебував у стані, коли він не міг усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Інколи, окрім вираження сторонами згоди з усіх істотних умов договору в належній формі (ст. 638 ЦК України), для вчинення правочину необхідні також передання майна або вчинення іншої дії (п. 2 ст. 640 ЦК України), нотаріальне

посвідчення або державна реєстрація договору (ст. 640 ЦК України) тощо. Тому якщо вчинення правочину – процес, розтягнутий в часі (надсилання пропозиції укласти договір, прийняття пропозиції і т.д.), то моментом вчинення правочину слід вважати завершальний етап її оформлення, що надає правочину правову силу (підписання договору, державну реєстрацію, передачу майна тощо) [1, с. 237].

Проте якщо в такому випадку чітко слідувати закону, то безпідставним є визнання недійсним договору, при вчиненні якого (в момент нотаріального посвідчення, державної реєстрації тощо) особа перебувала в нормальному стані, але в момент волевиявлення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Однак за принципом справедливості такий правочин також повинен бути визнаний недійсним як такий, що вчинений особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Відповідне тлумачення поняття моменту вчинення правочину у ст. 225 ЦК України повинні дати вищі судові інстанції.

Висновки. Таким чином, стан, передбачений ст. 225 ЦК України – це такий тимчасовий стан, при якому особа в силу функціональних розладів психіки, порушення фізіологічних процесів в організмі або інших хворобливих явищ не може розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. При цьому важливо не те, що саме є причиною цього стану, а те, що, вчиняючи правочин, особа, знаходилася у зазначеному стані.

У момент вчинення правочину, передбаченого ст. 225 ЦК України, фізична особа є юридично дієздатною, однак тимчасово неволєздатною (адієздатною) або фактично недієздатною, оскільки за психічним станом вона не може усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Саме зазначений психічний стан фізичної особи виключає існування справжньої волі у момент вчинення нею правочину, а отже, є дефектом волі при вчиненні правочину.

Список використаних джерел

1. Гражданское право: учебник: в 2 т. [Електронний ресурс] / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Издательство БЕК, 1998. – Т. I – 816 с. – Режим доступу: <http://www.lawbook.by.ru/civil/suhanov1/cont.shtml>.
2. Ілейко В. Р., Первомайський В. Б. Теоретичний аналіз понять «дієздатність», «недієздатність», «обмежена дієздатність» в Цивільному кодексі України у редакції від 16.01.2003 року / В. Р. Ілейко, В. Б. Первомайський // Архів психіатрії. – 2007. – Т. 13, № 1-2. – С. 38-42.
3. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 368 с.
4. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление: Очерки теории, философии и психологии права / В. А. Ойгензихт. – Душанбе: Дониш, 1983. – 256 с.
5. Рішення Овруцького районного суду Житомирської області від 29.03.2011 р. по справі № 2-250/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14986362>.
6. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 01.02.2011 р. по справі № 2-25/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13761793>.

7. Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» / Я. М. Романюк. – К.: Істина, 2011. – 96 с.
8. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1985. – Т.1. – 544 с.
9. Хатнюк Н. С. Заперечні угоди та їх правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. С. Хатнюк – К., 2003. – 218 с.
10. Цивільне право в Україні: курс лекцій: у 6 томах. Т.1. / [О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 417 с.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>.

Другош О. И. Порок воли в сделке, совершенной недееспособным лицом

В статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с определением оснований признания недействительной сделки, совершенной стороной в момент, когда она не осознавала значение своих действий и (или) не могла руководить ими. Проводится анализ порока воли в сделке, совершенной недееспособным лицом.

Ключевые слова: сделка, воля, дефект воли, недееспособность, недействительность.

Dlugosh O. I. Defect of will in a legal transaction, which is done by a partially capable person

Some questions, which are connected with the decision to determinate invalid transaction made by a person in the moment, when he did not realize the value of the actions and (or) could not manage them.

Presence of will represents the capacity of a person for an independent psychical process as a result of which a person accomplishes legally meaningful actions. It goes outside a capability, because a fully capable person can appear unwillingness.

It is marked in the article, that inability to understand the value of the actions and (or) manage them must not be permanent for the proper person, but it must be only in the moment of warrant performing. This is the study, that the mental condition of a physical person eliminates the existence of the real will in the moment of warrant performing, and consequently, is the defect of will at the feasibility of warrant.

Key words: legal transaction, will, defect of will, partially capable person, unreality.

УДК 347. 191

Бабецька Іванна Ярославівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЧАСТКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

У статті розглядаються деякі питання, пов'язані із механізмом укладення договору купівлі-продажу частки. Автор досліджує діюче законодавство України і законодавство країн ЄС щодо порядку укладення договору купівлі-продажу частки учасника товариства, а також погляди науковців щодо укладення договорів про відчуження частки. Автор здійснює порівняльно-правову характеристику порядку укладення договору купівлі-продажу частки учасником товариства за законодавством України та країн ЄС.

Ключові слова: частка, учасник товариства, оферта, акцент, договір купівлі-продажу частки.

Постановка проблеми. Країни-члени Європейського Союзу – країни, що приєдналися до Європейської економічної спільноти. Спершу Європейський Союз був заснований шістьма країнами, однією із яких є Німеччина, яка вступила 25 березня 1957 р. 1 січня 1973 року до ЄС приєдналось Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, корпоративне законодавство яких ми будемо розглядати в даному дослідженні. Закон про компанії Великої Британії ((Companies Act 2006) [8], Цивільне укладення Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch від 18. 08. 1896 р.) [6], Торгівельне укладення Німеччини (Handelsgesetzbuch від 10. 05. 1897 р.) [5], Закон Німеччини «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (Gesellschaft mit beschränkter Haftung) 1892 р. [9], які із сучасною редакцією базуються на нормативних актах Європейського Союзу. Вищезазначені акти є одним з прикладів імплементації норм ЄС до національного законодавства. Цей досвід є цікавим для України, адже наша країна обрала напрямок на участь в ЄС.

Перейдемо до розгляду механізму відчуження частки від учасника до іншої особи. У ЦК України [7] визначені лише найбільш загальні правила, пов'язані з переходом частки або її частини від учасника до іншої особи. Передбачається, що більш детальна регламентація має міститися у спеціальному законі або передбачатися правилами, закріпленими у статуті самого товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці сьогодні, на жаль, спостерігається недостатність наукових досліджень, присвячених аналізу порядку укладення договорів купівлі-продажу частки учасника товариства. У сучасній цивілістиці окремі питання відчуження частки учасниками товариства досліджувались такими науковцями як В. І. Бобрик, І. Р. Калаур, В. М. Кравчук, С. С. Кравченко, О. О. Кучерук, В. В. Луць, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. В. Сіщук та інші. Однак, виходячи з

позицій імплементації норм ЄС до українського законодавства, варто детальніше розглянути механізм укладення договорів купівлі-продажу частки за законодавством України та країн ЄС та здійснити їх порівняльно-правову характеристику.

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування проблемних питань, пов'язаних із порядком укладення договору купівлі-продажу частки учасника товариства, а також визначення моменту, з якого договір продажу частки вважається укладеним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проект ЗУ «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю» [4] в частинах 6-9 статті 16 від 26. 09. 2013 року на відміну від Проектів всіх попередніх редакцій досить детально регламентує порядок укладення договору купівлі-продажу частки (частини частки). Зокрема, учасник товариства, який має намір продати або іншим чином відчужити свою частку (частину частки) третій особі, зобов'язаний направити письмову пропозицію укласти договір (оферту) іншим учасникам товариства. Письмова пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір учасника товариства, яка її зробив, вважати себе зобов'язаним у разі її прийняття.

Відповідно до ст. 640 ЦК України договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Відповідно до ст. 641 ЦК України пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття [7]. Цю функцію виконує повідомлення, яке робить акціонер, котрий має намір продати акції.

На відміну від українського, в англійському праві пропозиція учасника продати акції не вважається офертою. Учасник, який має намір продати свої акції аутсайдеру (третьій особі), зобов'язаний повідомити про це секретаря товариства. Секретар направляє дану інформацію всім учасникам товариства. У повідомленні вказуються дані про кількість акцій, які продаються та ціну. Однак, можливим є визначення ціни аудитором товариства. Його рішення є обов'язковим і вирішальним. Якщо один із учасників направить повідомлення про придбання акцій, учасник-продавець вправі його прийняти або відхилити. Але в останньому випадку втрачає право пропонувати акції для придбання третіми особами [1, с. 179].

В Україні є схожа норма по змісту, однак в Проекті ЗУ «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю» про повідомлення акціонера про продаж вказується як про направлення пропозиції укласти договір (оферта).

Використовуючи зарубіжний досвід європейських країн потрібно сказати наступне.

Повідомлення про продаж частки може адресуватися кільком учасникам, а пропозиція укласти договір (оферта) має бути адресована визначеній особі. Певну подібність повідомлення можна виявити з так званою «вільною офертою» (пропозиція, яка може бути видана на один і той же товар кільком можливим покупцям), адже вільна оферта не зв'язує продавця своєю пропозицією. Однак у вільній оферті вбачається намір суб'єкта укласти договір із будь-якою особою, що погодиться на таку пропозицію. Учасник, який направляє повідомлення декільком учасникам товариства не має можливості з кожною особою укладати договір купівлі-продажу частки, оскільки він реалізує одну і ту ж частку.

У даному випадку, є наявне повідомлення, яке пов'язує оферента, але не зобов'язує до вчинення конкретних дій. Тому на підставі викладеного слід констатувати про неможливість кваліфікації повідомлення про продаж як оферти.

У Німеччині законодавчим актом, який регулює загальні правові питання порядку укладення договору купівлі-продажу частки учасника товариства є Цивільне укладення (Bürgerliches Gesetzbuch від 18. 08. 1896 р.) та Торгівельне укладення (Handelsgesetzbuch від 10. 05. 1897 р.), які діють з 1 січня 1900 року.

Спеціальний закон Німеччини «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (Gesellschaft mit beschränkter Haftung від 1892 р.) вказує, що передача частки в ТОВ третій особі здійснюється за згодою всіх учасників, в чому виражається особливий характер ТОВ в Німеччині, тому оферта не може направлятися публічним способом. Договір купівлі-продажу частки учасника товариства включає в себе згоду про предмет купівлі-продажу і про купівельну ціну; всі інші умови договору: місце, терміни, порядок оплати – визначається диспозитивними нормами закону (парагр. 433 НЦУ) [6].

Проект ЗУ «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю» вказує, що направлення повідомлення про продаж частки здійснюється учасником через товариство. Після отримання повідомлення від учасника, який має намір відчужити свою частку (частину частки) третій особі, виконавчий орган товариства зобов'язаний протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим учасникам. Повідомлення про продаж частки може бути відкликано учасником, який її зробив, в будь-який час, якщо інше не вказане у пропозиції [4].

Учасники товариства, які мають намір скористатися своїм переважним правом на придбання частки (частини частки) учасника товариства, що пропонується до відчуження третій особі, зобов'язані направити відповідь протягом одного місяця з дати отримання повідомлення про продаж, якщо інший строк не встановлений статутом товариства. Направлення відповіді про прийняття пропозиції купити частку здійснюється учасниками товариства через товариство.

Виконавчий орган товариства не пізніше двох робочих днів з дати закінчення строку, встановленого для відповіді на повідомлення про намір відчуження частки (частини частки) у статутному капіталі товариства, зобов'язаний направити отримані від учасників товариства відповіді або письмово повідомити учасника, який направив повідомлення, про не отримання від учасників товариства відповідей. Якщо учасники товариства протягом строку, встановленого для відповіді на повідомлення про продаж частки, не скористаються переважним правом на придбання частки (частини частки), що пропонується для відчуження, частка (частина частки) може бути відчужена третій особі на умовах та в розмірі, зазначених в повідомленні, направленої учасникам товариства.

Особа, яка придбала частку в статутному (складеному) капіталі товариства здійснює права і виконує обов'язки учасника товариства з моменту набуття права власності на частку в статутному (складеному) капіталі. Право власності на частку у статутному капіталі товариства виникає у набувача частки з моменту державної реєстрації змін, пов'язаних зі зміною складу учасників товариства.

Закон про компанії Великобританії (Companies Act 2006) вказує, що кожне товариство, яке налічує більше 50 учасників, повинно мати каталог імен учасників, крім випадків, коли реєстр учасників по своїй формі є каталогом. Зміни в каталог вносяться не пізніше 14 днів з дати внесення змін в реєстр учасників.

Так, парагр. 15 розділу 2 Закону Німеччини «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (Gesellschaft mit beschränkter Haftung від 1892 р.) вказує, що передача частки третій особі здійснюється за згодою всіх учасників і є обов'язковим нотаріально завіреним договором купівлі-продажу частки [9].

Згідно зі змінами, внесеними до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» 21 квітня 2011 року [3], наразі для реєстрації зміни складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю внаслідок продажу частки у статутному капіталі не обов'язково подавати нотаріально засвідчений договір купівлі-продажу. Натомість можливе надання оригіналу відповідного договору або навіть його копії. Така зміна стала своєрідним спрощенням і дозволила уникнути зайвих витрат на оформлення договорів передачі частки. До запровадження цих змін усі договори купівлі-продажу часток у статутному капіталі ТОВ повинні були нотаріально засвідчуватися. Це викликало додаткові складнощі з боку іноземних учасників ТОВ, оскільки нотаріуси вимагали наявності печаток іноземних юридичних осіб, незважаючи на їх відсутність або на підписання відповідних документів представниками за дорученням [2, с. 31].

Звичайно, відміна обов'язкової подачі нотаріально посвідченої копії договору про перехід частки зменшило фінансове навантаження на сторони договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі. Проте, у зв'язку з цим виникають певні ризики для учасників ТОВ, з точки зору їх захисту від недобросовісних дій, спрямованих на незаконну перереєстрацію учасників товариства (такі дії можливі в тому числі завдяки відсутності необхідності обов'язкового нотаріального посвідчення підписів учасників на статуті ТОВ), а також для кредиторів, на користь яких зареєстровані обтяження відповідних часток (адже при засвідченні договору нотаріус перевіряє відсутність обтяжень частки, що передається).

Висновки. Виходячи з вище зазначеного, набувач корпоративних прав повинен бути сам зацікавлений в нотаріальному посвідченні договору для того, щоб мати впевненість у відсутності ризиків оскарження правочину (наприклад, у зв'язку із порушенням переважного права купівлі частки у статутному капіталі товариства іншими учасниками цього товариства). Для уникнення подібних ризиків можливе запровадження на законодавчому рівні необхідності нотаріально засвідченого договору купівлі-продажу (передачі) частки, із обов'язком нотаріусів перевіряти саме повноваження на підписання відповідних документів, а не лише засвідчувати підписи фізичних осіб.

Отже, у разі укладання такого роду договору, доцільніше використати досвід країн-членів ЄС та нотаріально посвідчити цей договір, чим мінімізувати негативні наслідки, які можуть виникнути згодом.

Подальші дослідження в цьому напрямку можуть стосуватися порядку укладення договорів про відчуження частки учасниками товариства, крім купівлі-продажу. Адже проблема здійснення та відчуження корпоративних прав є на сьогодні однією з найбільш актуальних тем в сфері корпоративного права, а тому потребує спеціальних теоретичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии / Е. Р. Кибенко. – К.: Юстиниан, 2003. – 368 с.
2. Кучерук О. Форма договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю / О. Кучерук // Юридична газета. – 2013. – № 49. – С. 31.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців від 21.04. 2011 року / Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/bSiVm/laws/show/755-15>.

4. Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю від 26. 09. 2013 року / Проект ЗУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45462.
5. Торгівельне укладення Німеччини (Handelsgesetzbuch) від 10. 05. 1897 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=308>.
6. Цивільне укладення Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch) від 18. 08. 1896 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=166>.
7. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=435-15>.
8. Companies Act 2006 (Закон про компанії Великобританії) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/pdfs/ukpga_20060046_en.pdf.
9. Hachenburg M. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung (GmbHG): Grosskommentar / M. Hachenburg. – Berlin: 1892. – 191 s.

Бабецкая И. Я. Договор купли-продажи доли по законодательству Украины и стран ЕС

В статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с механизмом заключения договора купли-продажи доли. Автор исследует действующее законодательство Украины и законодательство стран ЕС о порядке заключения договора купли-продажи доли участника общества, а также взгляды ученых по заключению договоров об отчуждении доли. Автор осуществляет сравнительно-правовую характеристику порядка заключения договора купли-продажи доли участником общества по законодательству Украины и стран ЕС.

Ключевые слова: *доля, участник общества, оферта, акцепт, договор купли-продажи доли.*

Babetska I. Y. Sales contract valleys in Ukraine legislation and EU countries

The paper discusses some issues related to the mechanism of the contract of sale of shares. The author examines the current legislation of Ukraine and laws of YEYE on the order of a contract of purchase and sale of participant companies, as well as views of scientists on the conclusion of agreements on the alienation of shares. The author makes a comparative legal characteristics of the order of the contract of purchase and sale of members of the partnership under the laws of Ukraine and the EU.

Key words: *share, party companies, offer, acceptance, a contract of sale shares.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ
ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.126.4

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Дослідження присвячено понятійному апарату кримінально-правової політики України. Визначається сучасне розуміння суб'єкта кримінально-правової політики України. Проводиться аналіз різних підходів до класифікації суб'єктів кримінально-правової політики. Розмежовуються поняття «суб'єкт» та «учасник» кримінально-правової політики України.

Ключові слова: політика, суб'єкт, учасник, кримінально-правова політика, суб'єкт кримінально-правової політики.

Постановка проблеми. Ефективна протидія злочинності в сучасних умовах неможлива без дієвого законодавства, що будується на наукових дослідженнях та розрахунках з врахуванням потреб практики, а також чіткого визначення прав і обов'язків суб'єктів такої протидії.

Одним з напрямків сучасних наукових досліджень, що безпосередньо пов'язаний з протидією злочинності є кримінально-правова політика, оскільки саме ця частина внутрішньої політики держави є основоположною складовою державної політики протидії злочинності.

Проте одразу слід відмітити, що понятійний апарат, який стосується кримінально-правової політики, навряд чи можна визнати сформованим. А це в свою чергу призводить до різного розуміння одних і тих же понять, їх підміни, що негативно відображається на поступу в наукових дослідженнях, формуванні та реалізації кримінально-правової політики.

Кримінально-правова політика не може бути сформована та реалізована без її суб'єктів, оскільки саме їх діяльність і визначає її зміст. Можна також сказати, що від ефективності діяльності суб'єктів кримінально-правової політики напряду залежить стан протидії злочинності.

На даний час в визначенні та розумінні суб'єктів кримінально-правової політики дискусійними залишаються наступні аспекти: хто виступає суб'єктом кримінально-правової політики; розмежування понять «суб'єкт» та «учасник» кримінально-правової політики; що виступає критерієм для формування системи суб'єктів кримінально-правової

політики – форми її реалізації чи рівнева (площинна) диференціація, функціональна направленість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розуміння суб'єктів кримінально-правової політики в тій чи іншій мірі досліджувалося в працях таких науковців, як: М. А. Жуманіязова, Г. Ю. Леснікова, Н. А. Лопашенко, К. М. Осмоналієва, П. Л. Фріса та ін. Проте зазначені дослідження, з різних причин (приналежність до науковців Російської Федерації, Республіки Казахстан, Республіки Киргизстан), не зачіпали термінологічного визначення поняття «суб'єкт кримінально-правової політики України», або визначали його на підставі одного з наявних критеріїв, що не могло в повній мірі визначити його направленість та відмежувати від поняття «учасник кримінально-правової політики».

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення суперечностей в підходах до сучасного розуміння поняття «суб'єкт кримінально-правової політики», а також подальше формулювання розуміння того, що мало б складати дане поняття на підставі різних критеріїв для забезпечення єдності наукових досліджень, а також розмежування понять «суб'єкт кримінально-правової політики» та «учасник кримінально-правової політики».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб визначити поняття «суб'єкт кримінально-правової політики» потрібно визначитися зі змістовним наповненням терміну «суб'єкт» та одразу відмежувати його від терміну «учасник». Великий тлумачний словник сучасної української мови вказує, що суб'єкт це: – істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; – особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль в певному процесі, акті; особа чи організація як носій певних прав та обов'язків та ін. [1, с. 1408]. Учасником же є той хто бере чи брав участь у чому-небудь; той хто входить до складу якої-небудь організації, об'єднання і т. ін. [1, с. 1522].

У відношенні до кримінально-правової політики суб'єктом можна назвати особу, групу осіб, організацію яким належить активна цілеспрямована роль в процесі формування чи (та) реалізації кримінально-правової політики, які мають визначені права і обов'язки і коли така роль складає частину їх основної діяльності. Учасником же кримінально-правової політики є той хто бере участь в процесі формування чи реалізації кримінально-правової політики поряд з іншими основними обов'язками.

У формуванні системи суб'єктів кримінально-правової політики спостерігається різноманітність підходів.

Зокрема, М. А. Жуманіязов, характеризуючи кримінальну політику Республіки Казахстан, зазначає, що суб'єкти кримінальної (в даному розумінні близько до кримінально-правової – *О.О.*) політики – це коло учасників державної, політико-правової діяльності, які перш за все діють в формі і рамках закону, що визначає їх безпосередню участь в розробці і реалізації задач кримінальної політики на відповідному рівні. Суб'єктами реалізації кримінальної політики є посадові особи, державні органи, що здійснюють свою діяльність в рамках закону і реалізують кримінальну політику в формі правотворчості і правозастосування на відповідному рівні [2, с. 124].

Слід вказати, що М. А. Жуманіязов в формуванні системи суб'єктів кримінально-правової політики визначальним вважає саме її рівні (рівні формування: концептуальний, законодавчий, нормативний, управлінський, правозастосовчий та рівні реалізації: загальнодержавний, регіональний, місцевий). Систему суб'єктів кримінально-правової політик на його думку складають:

- суб'єкти, що визначають напрямки розвитку політики і керують її реалізацією в масштабах країни (президент, уряд, парламент);
- суб'єкти, що розробляють теоретичні та доктринальні положення (науково-дослідні та освітні установи);
- суб'єкти, що реалізують політику на правотворчому та правозастосовному рівнях (судова система, прокуратура, органи внутрішніх справ та ін.) [2, с. 127-141].

К. М. Осмоналієв, характеризуючи кримінальну (в даному розумінні близько до кримінально-правової – *О.О.*) політику Киргизстану, вказує, що під системою суб'єктів кримінальної політики розуміється сукупність учасників кримінально-політичної діяльності, які в тій чи іншій формі і в рамках, встановлених законом, розробляють чи беруть участь в розробці кримінального і суміжного з ним законодавства, приймають чи застосовують його, а також здійснюють функції попередження злочинності [5, с. 136-137]. Таким чином, як відзначає автор, в систему суб'єктів кримінальної політики входить множинність різних за своєю структурою і виконуваними завданнями і функціями державних органів. Їх об'єднує те, що вони приймають участь в розробці і реалізації завдань кримінальної політики, а відмінність полягає в характері виконуваних завдань і функцій, в приналежності до конкретного рівня державного чи муніципального управління. В побудові системи суб'єктів К. М. Осмоналієв визначальним вважає функціональний критерій, згідно якого подає наступний поділ:

- суб'єкти формування кримінальної політики (парламент, президент, уряд);
- суб'єкти реалізації кримінальної політики (система правоохоронних та окремих контрольних органів) [5, с. 137-138].

Г. Ю. Лесніков вважає, що не варто включати в систему суб'єктів кримінальної політики всі існуючі правоохоронні органи, оскільки вони самі себе такими в більшості не ототожнюють, вважаючи кримінальну політику діяльністю вищих органів державної влади. Під суб'єктами кримінальної політики Г. Ю. Лесніков пропонує розуміти державні органи і їх посадових осіб, що беруть участь в розробці і реалізації програм боротьби зі злочинністю, ресоціалізації злочинців. Суб'єктів він поділяє – за функціональною ознакою на:

- 1) органи кримінальної юстиції (прокуратура, органи внутрішніх справ і т. д.) та
 - 2) інші органи державної влади (президент, органи законодавчої, виконавчої влади і т.д.);
- а також за змістом діяльності по боротьбі зі злочинністю на:
- 1) суб'єкти, що керують кримінальною політикою на директивно-політичному рівні (президент, голова уряду, керівники адміністративних суб'єктів);
 - 2) суб'єкти, що забезпечують політику на законодавчому рівні (законодавчі органи, їх депутати);
 - 3) суб'єкти управління кримінальною політикою (міністри і інші керівники державних, в першу чергу правоохоронних, органів);
 - 4) суб'єкти інформаційно-аналітичного, методичного та ресурсного забезпечення (керівники відповідних служб державних, в першу чергу правоохоронних, органів);
 - 5) суб'єкти, які безпосередньо реалізують кримінально-правові заходи боротьби зі злочинністю (слідчі, дізнавачі, керівники цих підрозділів, прокурори, судді);
 - 6) суб'єкти, які формують середовище функціонування кримінальної політики (працівники правоохоронних органів, що займаються правовим вихованням, ЗМІ);
 - 7) неспеціалізовані суб'єкти, які сприяють реалізації кримінальної політики (органи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, приватні охоронні підприємства і

детективні служби) [3, с. 153-154].

У ґрунтовному виданні «Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5 – Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» для виділення суб'єктів кримінально-правової політики користуються рівневою диференціацією і таким чином до суб'єктів відносять: Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховний Суд України. При цьому зазначається, що суб'єктами кримінально-правової політики визнаються лише ті державні інституції, які формують кримінально-правову політику. Учасниками ж кримінально-правової політики виступають: суди загальної юрисдикції; правоохоронні органи (прокуратура, МВС, СБУ, органи податкової міліції, органи Державної кримінально-виконавчої служби та ін.); громадяни (як при додержанні ними кримінально-правових приписів, так і в разі притягнення їх до кримінальної відповідальності за порушення норм КК України). Учасники кримінально-правової політики на відміну від суб'єктів не формують кримінально-правову політику, а лише діють у сфері кримінально-правової охорони та регулювання [6, с. 62-63].

Аналізуючи всі наведені підходи, слід підкреслити, що незважаючи на те, що кожен з них має як позитивні так і дискусійні моменти, найбільш вдалим критерієм для визначення системи суб'єктів кримінально-правової політики є врахування форм її реалізації, оскільки функціональна приналежність не є визначальною (державні органи можуть мати і інші функції, що можуть вважатися основними) а рівнева диференціація не дозволяє розмежувати поняття суб'єкт та учасник. Основи такої класифікації закладено Н. А. Лопашенко [4, с. 52], яка поділяє суб'єктів кримінально-правової політики наступним чином:

- на рівні правотворчості – законодавчі органи (вказуючи, що у відношенні до РФ це лише Дума РФ);
- на рівні правозастосування – правоохоронні та судові (в переважній більшості випадків) органи.

Висновки. У відношенні до України система суб'єктів кримінально-правової політики виглядатиме наступним чином:

- суб'єкти, що реалізують кримінально-правову політику у формі правотворчості (Верховна Рада України, Президент України та ін.). Іншими словами це ті суб'єкти, які формують кримінально-правову політику та її джерела (дет. див. Острогляд О. В. Сучасне розуміння джерел кримінально-правової політики України // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – С. 58-63; Острогляд О. В. Правотворчість як форма реалізації кримінально-правової політики // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції), (Донецьк 15 березня 2014). – Донецьк: ООО «Цифр.тип.», 2014. – С. 207-209);

- суб'єкти, що реалізують кримінально-правову політику у формі правозастосування (правоохоронні та судові органи).

Слід також відзначити, що система суб'єктів кримінально-правової політики є динамічним явищем (тобто можливе доповнення новими суб'єктами чи виключення існуючих), що залежить від розвитку кримінально-правової політики України.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Жуманиязов М. А. Сущность уголовной политики Республики Казахстан: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08: / М. А. Жуманиязов. – Москва, 2006. – 218 с.
3. Лесников Г. Ю. Уголовная политика современной России (методологические, правовые и организационные основы): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Г. Ю. Лесников. – Москва, 2005. – 350 с.
4. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
5. Осмоналиев К. М. Уголовная политика современного Кыргызстана: становление и развитие: диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.08 / К. М. Осмоналиев. – Москва, 2005. – 333 с.
6. Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 1240 с.

Острогляд А. В. Субъекты уголовно-правовой политики: понятие и общая характеристика

Исследование посвящено понятийному аппарату уголовно-правовой политики Украины. Определяется современное понимание субъекта уголовно-правовой политики Украины. Проводится анализ разных подходов к классификации субъектов уголовно-правовой политики. Размежевываются понятие «субъект» и «участник» уголовно-правовой политики Украины.

Ключевые слова: политика, субъект, участник, уголовно-правовая политика, субъект уголовно-правовой политики.

Ostroglyad A. V. Subjects of criminal legal policy: concept and general description

Research is sanctified to the concept vehicle of criminal legal policy of Ukraine. The modern understanding of subject of criminal legal policy of Ukraine is determined. The analysis of the different going is conducted near classification of subjects of criminal legal policy. Divided concept «subject» and «participant» of criminal legal policy of Ukraine.

Key words: policy, subject, participant, criminal legal policy, subject of criminal legal policy.

УДК 343.8

Гуцуляк Микола Ярославович,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування ННІ
підготовки фахівців для підрозділів слідства
та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ

Костюк Лілія Олексіївна,
курсант Прикарпатського факультету
Національної академії внутрішніх справ

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

У науковій статті визначається зміст та кримінально-виконавча сутність покарання у виді громадських робіт, історичні етапи розвитку громадських робіт та їх становлення в умовах сьогодення.

Ключові слова: покарання, не пов'язані із позбавленням волі, громадські роботи, виконання та відбування покарання, безоплатні суспільно корисні роботи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі свого розвитку перед наукою кримінального, кримінально-виконавчого права і кримінології постала складна проблема— визначення оптимального та юридичного шляху пошуку і застосування адекватних, соціально-економічно виправданих видів покарань за вчинений злочин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження цієї проблематики звертають увагу у своїх працях І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, М. Р. Гета, Р. М. Гура, О. Г. Колб, О. В. Ткачова, П. Л. Фріс, С. І. Халимон та інші. Безумовно праці вказаних науковців збагатили науку кримінального та кримінально-виконавчого права в частині теоретичних положень щодо розвитку та сутності системи покарань в цілому та громадських робіт зокрема.

Постановка завдання. Головне питання полягає в тому, наскільки існуюча концепція надмірного застосування покарань із позбавленням волі, яка є інститутом кримінального, кримінально-виконавчого права періоду радянських часів, є правомірною та виправданою і які нові форми і методи необхідно запровадити для ефективного виправлення та ресоціалізації усіх засуджених і тих, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції зокрема.

Система кримінальних покарань із прийняттям у 2001 р. нового Кримінального кодексу України зазнала істотних змін. Із неї було вилучено такі покарання, як громадська догана та позбавлення батьківських прав. Натомість введено чотири нових види покарань: громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт та обмеження волі [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Головне питання полягає в тому, наскільки існуюча концепція надмірного застосування покарань із позбавленням волі, яка є інститутом кримінального, кримінально-виконавчого права періоду радянських часів, є правомірною та виправданою і які нові форми і методи необхідно запровадити для ефективного виправлення та ресоціалізації усіх засуджених і тих, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції зокрема.

Слід зауважити, що дослідження покарання у виді громадських робіт – не єдиний шлях у сфері кримінально-виконавчої реформи в Україні. Аналогічні дослідження успішно здійснювалися і здійснюються у багатьох країнах світу (Англія, Уельс, Угорщина, Нідерланди, Росія та ін.). Однак важливо наголосити, що не всі положення зарубіжного досвіду можна застосувати в Україні (це залежить від багатьох факторів: законодавчого забезпечення, економічного стану держави, сформованої суспільної думки та ін.). Тому обґрунтованим рішенням буде дослідження покарання у виді громадських робіт крізь призму вітчизняного законодавства та історичних витоків розвитку цього інституту.

Проблемність поставлених перед дослідженням завдань відразу визначили таку його концептуальну основу як комплексне вивчення двох інститутів (виконання і відбування), що є фундаментом кримінально-виконавчої характеристики. Процес дослідження покарання у виді громадських робіт вже із самого початку характеризується тим, що його здійснення передбачалося відразу в декількох сферах: правотворчій, організаційній та виконавчій.

Аналізуючи процес становлення і розвитку інституту альтернативних мір покарання, основні етапи розвитку кримінального законодавства щодо покарань, альтернативних позбавленню волі, а також особливості кримінальної політики держави у сфері застосування альтернативних покарань з початку XX ст. і до сьогодні, можемо стверджувати, що історії вітчизняного кримінального законодавства відомий достатньо широкий діапазон покарань, альтернативних позбавленню волі, які у різні часи застосовувалися, як спосіб здійснення відплати, реституції, залякування, виправлення і навіть перевиховання [9, с. 10].

Згідно ч. 1 ст. 56 КК України громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [6].

Використовуючи законодавче визначення, слід зауважити, що зміст цього виду покарання проявляється в тому, що таке покарання породжує безоплатну працю, яка водночас є корисною для суспільства. Сутність відображається в тому, що особи, яким призначено цей вид покарання, зобов'язані безоплатно виконувати суспільно-корисні роботи. Суспільна користь виражається в тому, що вид робіт визначають органи місцевого самоврядування, виконуватись вони повинні на об'єктах комунальної власності і виключно на користь територіальної громади за місцем проживання засудженого [8, с. 119].

У цьому напрямі доцільно, на нашу думку, звернути увагу на висловлення М. Г. Вербенського стосовно того, що особи, які вчинили злочини, а суд призначив їм таку міру покарання як громадські роботи, повинні безоплатно прибирати парки, сквери і подвір'я, ремонтувати дитячі та спортивні майданчики, працювати в інтернатах і лікарнях, надавати допомогу людям похилого віку, тобто виконувати суспільно корисну роботу [3, с. 3].

П. В. Кочерган зазначає, що громадські роботи не можуть бути джерелом поповнення місцевого бюджету. Ми з цією позицією погоджуємось частково і вважаємо, що, відбування засудженими покарання у виді громадських робіт справді не можуть бути джерелом поповнення місцевого бюджету але є одним із джерел економії коштів місцевого бюджету, адже вони виконуються безоплатно, що дає можливість органам місцевого самоврядування економити витрати на виконання окремих робіт тощо.

Також спірною є позиція П. В. Кочергана, що засуджені до громадських робіт, як правило, бажають виконувати роботи з благоустрою міст і селищ, упорядкування міських цвинтарів, прибирання вулиць і парків, косіння бур'янів, заготівлі дров для опалювання сільських шкіл і лікарень, надання допомоги самотнім пристарілим та хворим людям, ремонту приміщень судів і міськрайвідділів внутрішніх справ тощо [6, с. 6].

Для спростування цього твердження необхідно зауважити, що працівники кримінально-виконавчої та керівники організацій, де виконуються громадські роботи, стверджують, що реалії сьогодення доводять наявність проблеми, яка виникає в процесі відбування покарання, а саме громадські роботи виконуються виключно за місцем проживання засудженого і тому засудженим соромно на очах у знайомих займатися зазначеною роботою примусово. У зв'язку із цим, ми вважаємо, що було б доцільно залучати в окремих випадках до виконання цього виду покарання і в іншому населеному пункті, не по місцю проживання, але в межах однієї територіальної одиниці.

У контексті історичних аспектів розвитку інституту громадських робіт у юридичній літературі при аналізі положень законодавства про громадські роботи нерідко зазначається, що така міра запозичена із закордонної практики і є для законодавства України абсолютно новою та незнайомою [1, с. 144; 4, с. 24]. Однак, на нашу думку, подібні твердження не повністю відповідають дійсності. Якщо звернутися до історії держави та права, то бачимо, що така міра кримінального покарання як громадські роботи існувала в законодавстві Російської імперії, до складу якої входила Україна, і достатньо довго застосовувалася на практиці, причому не лише в дореволюційний, але і в радянський період.

У різних законодавчих актах такий вид покарання мав неоднакові назви: в перші післяреволюційні роки – «обов'язкові громадські роботи», «примусові громадські роботи», надалі – «примусові роботи». Перелік покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, був тоді вельми широким і містив понад 30 видів. Усі ці різні види покарань, не пов'язані із позбавленням волі, що застосовувалися на практиці і виникли в результаті революційної правотворчості, з грудня 1917 р. почали знаходити своє правове закріплення у багатьох нормативних актах, що видавалися у формі декретів, постанов, наказів, інструкцій і т.д. [2, с. 26].

У той період «громадські (примусові) роботи» не були повною мірою аналогом тих громадських робіт, які існували раніше. Але все ж таки реалізація їх на практиці (як неоплачуваних робіт некваліфікованої фізичної праці, які виконувалися переважно не за основним місцем роботи) дозволяє, на нашу думку, на визначеному історичному етапі розглядати їх як прототип покарання у виді громадських робіт, а не виправних робіт. Хоча надалі, після удосконалення каральних елементів цього покарання, вони «трансформувалися» у виправні роботи.

Висновки. Таким чином можемо стверджувати, що положення про абсолютну новизну покарання у виді громадських робіт для України певною мірою є не коректним. Це покарання має тривалу історію, з якої багато чого можна запозичити. Громадські роботи досить широко застосовувалися як в дореволюційний період, так і за часів існування Російської імперії, в склад якої входили українські губернії, хоча ставлення до їх виконання було неоднозначним. Невелика популярність у їх застосуванні передусім зумовлювалася становим принципом їх застосування, а також наявністю великої кількості прогалин у діючому законодавстві.

В умовах сьогодення ми також не можемо стверджувати про досконалість інституту покарання у виді громадських робіт, особливо в частині виконання та

відбування цього виду покарання. Перш за все проблематика стосується випадків призупинення виконання покарання, відповідальності за ухилення від відбування покарання та звільненні від відбування покарання.

У контексті усунення прогалин та вдосконалення інституту виконання та відбування громадських робіт нами запропоновано доповнити ч. 2 ст. 37 КВК України положеннями про випадки призупинення відбування засудженим покарання, а саме: у разі направлення засудженого у відрядження з основного місця роботи, проходження за необхідності курсу лікування або надання засудженому в період відбування громадських робіт додаткових соціальних відпусток у зв'язку з навчанням без відриву від виробництва чи з інших поважних причин особистого та сімейного характеру виконання покарання призупиняється на зазначений період відрядження, лікування чи перебування у відпустці».

Правом призупинення та відновлення виконання покарання у виді громадських робіт наділена кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання засудженого після винесення нею відповідного письмового рішення[5, с. 179]. Безумовно, що вищезазначені пропозиції заслуговують на увагу, адже узаконюють процедуру призупинення відбування покарання не тільки при вирішенні питання про звільнення від відбування громадських робіт, а й у інших непоодиноких випадках, які мають місце на практиці (хвороба, відрядження тощо).

Список використаних джерел

1. Беца О. В. Нетюремные санкции и их применение в зарубежных уголовно-правовых системах / О. В. Беца // Материалы междун. симпозиума [«В поисках альтернатив тюремному наказанию»], (Киев, 15-16 янв. 1997 г.). – К., 1997. – С. 125–152.
2. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) [Текст]: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьов Іван Григорович. – К., 2006. – 434 с.
3. Вербенський М. Г. Застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі / М. Г. Вербенський // Аспект : інформаційний бюлетень. – 2003. – № 1. – С. 3–5.
4. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: [посібник / за ред. О. В. Беци]. – К.: «МП Леся», 2003. – 116 с.
5. Гуцуляк М. Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. Я. Гуцуляк. – Львів., 2010. – 227 с.
6. Кочерган П. В. Громадські роботи як вид покарання / П. В. Кочерган // Аспект: інформ. бюл. – 2003. – №1. – С. 5–7.
7. Кримінальний кодекс України. – Х.: ПП «ІГВІНІ», 2009. – 224 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг.ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2005. – 560 с.
9. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання [Текст]: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Черкасов Святослав В'ячеславович. – Одеса, 2005. – 226 с.

Гуцуляк Н. Я., Костюк Л. О. Общественные работы в системе уголовных наказаний

В научной статье определяется содержание и уголовно-исполнительная сущность наказания в виде общественных работ, исторические этапы развития общественных работ и их становления в условиях современности.

Ключевые слова: наказания, не связанные с лишением свободы, общественные работы, исполнения и отбывания наказания, бесплатные общественно полезные работы.

Huculak M. Y., Kostyuk L. O. Public works in the criminal penal

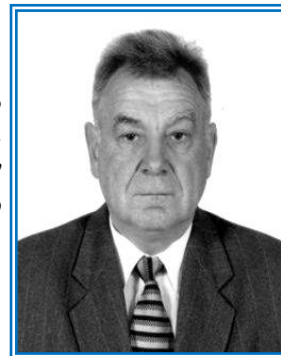
In this article the author is investigated criminally-legal and criminally-executive essence of punishment as public works, historical stages of development of public works and their improvement in modern conditions.

Key words: non-indictable punishments, public works, execution and serving a sentence, non-pay social-useful works.

УДК 631.11

Щурик Михайло Васильович,
*доктор економічних наук, професор,
проректор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького*

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСАД КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Аналізується чинний механізм кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні. Вказуються основні недоліки кредитних відносин між банківським інститутами та суб'єктами діяльності в аграрному секторі. Звертається увага на кредитну монополію кредитних банків. Оцінюється доступність кредитів у розрізі суб'єктів господарювання аграрного сектора. Досліджуються й аналізуються чинники котрі унеможливають доступ домогосподарств, дрібних сільськогосподарських підприємств до банківських кредитів. Обґрунтовується потреба проведення конкретних організаційних заходів, які би дозволили отримати доступ до кредитних ресурсів. Пропонується диверсифікувати джерела кредитування.

Ключові слова: кредит, банки, агрогосподарства, домогосподарства, фінансування, кредитоспроможність.

Постановка проблеми. Діючі в наш час засади кредитування аграрного сектору не забезпечують доступ до банківських кредитів значної частини суб'єктів господарювання. Банківська кредитна політика спрямована, передусім для задоволення монопольних потреб комерційних банків, що унеможливорює релевантність учасників кредитних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належне вирішення завдань які постають перед аграрним сектором в умовах ринкової моделі господарювання значною мірою залежить від характеру сформованих відносин, можливостей суб'єктів господарювання одержати кредитні ресурси. Кредити є тією кровоносною системою завдяки якій забезпечується належний розвиток і функціонування сільськогосподарських підприємств усіх форм власності, включаючи дрібні агрогосподарства, господарства населення тощо.

Слід зазначити, що запровадження ринкової моделі організації сільськогосподарського виробництва негативно вплинуло на його розвиток. Монополізація кредитної діяльності комерційними банками, високі відсоткові кредитні ставки, недостатній державний контроль за діяльністю банківських інституцій не сприяють притоку коштів у аграрну сферу. Для порівняння, державна банківська система (в умовах директивної моделі господарювання) надавала кредити під 2-3 % річних. У 2000 році ставка по кредитах, наданих сільськогосподарським підприємствам, досягла 54% річних. Інвестиції в сільське господарство між 1950 і 2000 роками скоротилися у

порівняних цінах у 23 рази, тобто практично припинилися [5, с. 15]. Принагідно зазначимо, що за 2000-2013 рр. характер кредитування агрогосподарств суттєво не змінився, оскільки річні відсотки перевищують 30% відмітку.

Особливо важлива роль, на думку окремих науковців належить на селі кооперативному кредиту. В Україні питання створення розвинутої системи кооперативного кредиту досі залишається відкритим, хоча селянські та фермерські господарства – так само, як малі та середні підприємства споживчої кооперації, що знаходяться переважно у сільській місцевості – не мають доступу до фінансових ресурсів саме через практичну неможливість одержати кредити [2, с. 9]. Слід зазначити, що через неможливість одержати кредитні ресурси на селі гальмується формування і розвиток виробничих і обслуговуючих кооперативів про що переконливо засвідчує зменшення їх кількості за роки реформ майже вдвічі. Аналіз кредитування сільськогосподарських підприємств засвідчує про те, що левову частку кредитних ресурсів в Україні отримують агрохолдингові формування. У 2011 році із 68800 сільськогосподарських підприємств (із фермерськими господарствами) і підприємств мисливства та рибальства одержали кредити 2668 підприємств, або 3,9%. За оцінками експертів, 80-90 % із них одержали підприємства холдингових формувань [3, с. 9]. Зазначимо що приведені цифри кредитування стосується лише організованих підприємств аграрного сектора, мисливства та рибальства. В той же час більшість домогосподарств, які мають у підпорядкуванні майже половину фонду сільськогосподарських угідь (у карпатському макрорегіоні питома вага сільгоспугідь у господарств населення становить більше 70%), практично позбавлені доступу до запозичення кредитних ресурсів. Кошти потрібні для забезпечення належної організації використання, збереження, покращення охорони земельних ділянок, придбання малогабаритної сільськогосподарської техніки, добрив, отрутохімікатів і гербіцидів, імплементації новітніх технологій тощо. «Очевидно, що більшість господарств населення і невеликих сільськогосподарських підприємств, зазначається О. Шубровською – через відсутність або, у кращому випадку, значну обмеженість власних фінансових ресурсів і хронічну недоступність бюджетного фінансування – практично позбавлені можливості здійснити радикальне оновлення власної матеріально-технічної бази та використовувати передові технології агровиробництва» [10, с. 67]. Це при тому, що в Україні пальму першості по виробництву сільськогосподарської продукції тримають господарства населення. По окремих її видах питома вага сягає 80-90%. Більш ніж очевидно, що нині в аграрному секторі України потрібно створити для них умови доступності до кредитів. Слід зазначити, що нині науковцями недостатньо досліджено проблеми, котрі унеможливають доступність кредитів для дрібних сільськогосподарських підприємств (особливо для агрогосподарств недержавної форми власності) та більшості господарств населення.

Постановка завдання. Дослідити основні причини котрі гальмують доступ значної частини суб'єктів господарювання аграрного сектора до кредитних ресурсів. Запропонувати механізм подолання суперечностей, які виникають в процесі запозичення кредитів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинні засади кредитування сільськогосподарських підприємств у вітчизняному аграрному секторі не забезпечують потреби абсолютної більшості із них в кредитах. Особливо це стосується дрібних агропідприємств, господарств населення, які відчують найбільшу потребу у залучених фінансових ресурсах. Недофінансування, недостатність залучення коштів із зовнішніх джерел значною мірою гальмує потенціал віддачі аграрного сектора. Відомо, що за в

дореформений період кредитування сільськогосподарських підприємств здійснювалось централізовано державними банками. Саме ними, по вказівці й суворому контролю партійних і радянських органів здійснювалось кредитування сільськогосподарських підприємств. Запровадження ринкової моделі господарювання в сільськогосподарському секторі економіки кардинально змінило механізм кредитування агрогосподарств. Іншою стала організація банківської діяльності та механізм їх участі на ринку кредитних ресурсів радикально змінилися також позичальники кредитів – сільськогосподарські підприємства. Щодо банківських інститутів, то в Україні монополієм правом кредитування не лише агрогосподарств, а практично всіх учасників суспільного відтворювального процесу володіють комерційні банки. Державні банки практично не приймають участі в кредитуванні сільськогосподарських підприємств. Складність полягає також у тому, що кредитною діяльністю займаються переважно комерційні банки. Для прикладу в США питома вага кредитування банків складає лише близько 35-37% від загального обсягу. Тут на кредитному ринку працюють і нефінансові інституції, зокрема страхові компанії, пенсійні фонди тощо. Саме ними визначається політика кредитних відносин, умови кредитування. В нашій країні практично ці інституції не задіяні в організації кредитування сільськогосподарських підприємств, що негативно впливає на демонополізацію комерційних банків. Більш ніж очевидно, що важливим кроком на шляху удосконалення засад кредитування сільськогосподарських підприємств має стати диверсифікація джерел кредитування, демонополізація кредитного ринку. В умовах побудови ринкової економіки стає необхідним вироблення нових підходів до кредитного забезпечення аграрних підприємств [1, с. 74].

Міжнародний досвід організації кредитування підприємств аграрної сфери засвідчує, що подолання монополізму кредитних інститутів потребує залучення до цього процесу держави, узгодженості макроекономічних параметрів розвитку. Передусім це стосується цін, зарплати, інвестицій, кредитної діяльності тощо. Реалізація зазначених функцій надбудовою в Україні в якій умови кредитування практично визначаються олігархами стане можливою лише за умови соціально-економічного зміцнення самої держави. Держава повинна мати більш потужний капітал і ресурси, ніж національна буржуазія, стати більш умілим та ефективним загальнонаціональним капіталістом на службі народу. Інакше кажучи, в сучасних умовах державний соціалізований капіталізм значно більшою мірою адекватний даному курсу, ніж паразитуючий олігархічний [9, с. 12-13]. Означене твердо переконує, що вдосконалення механізму кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні потребує підвищення ролі й значущості держави, що стосується фінансового забезпечення, вирішення завдань усього суспільства, а не окремих олігархів або їх груп. Інакше кажучи стратегія побудови кредитних відносин має бути спрямована не на надмірне олігархічне збагачення, а на задоволення потреб і інтересів усього суспільства.

Аналіз засвідчує, що належна організація кредитування аграрного сектора лежить в площині трьох інститутів: банків, сільськогосподарських підприємств і держави (рис. 1).

Від рівня взаємозв'язку та організації взаємодії між інститутами (рис. 1) залежить доступ суб'єктів господарювання до кредитів, характер кредитних відносин. При цьому домінуюча роль належить державі, органи якої можуть значно каталізувати залучення позикових коштів у аграрний сектор.

Організація кредитування аграрного сектора в Україні потребує проведення радикальних заходів по трансформації сільських домогосподарств перетворень і

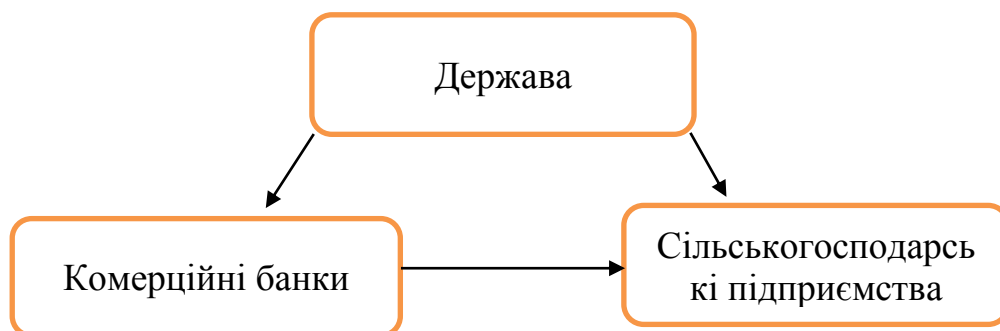

Рис. 1. Інститути організації кредитування в сільському господарстві

трансформацій потребують сільськогосподарські підприємства. Без проведення заходів по їх організаційних удосконалень неможливо. Найбільша складність полягає у тому, що нині абсолютна більшість із них не може отримати кредити, оскільки має у підпорядкуванні або власності відносно невеликі земельні площі і організовує їх використання для задоволення власних потреб. Офіційна статистика засвідчує що серед домогосподарств найбільшу питому вагу займають власники і користувачі з площею землі 0,50 га і менше. (табл. 1).

Таблиця 1

Групування сільських домогосподарств за площею землі в 2012 році [7, с. 13]

Домогосподарства з площею землі, га.	Співвідношення домогосподарств	
	За кількістю	За площею землі
0,5 і менше	50,2	11,6
0,51-1,00	27,0	15,7
1,01 і більше	22,8	72,7

Господарства, котрі входять до першої та другої груп, як правило, не мають доступу до кредитних ресурсів, по двох причинах: по-перше, у них відсутні кошти для погашення кредитів, а також немає застави і поручителя; по-друге, вони не мають потреби в залученні додаткових коштів ззовні. Щодо третьої групи, то кредитом частково користуються сільські домогосподарства, котрі мають у підпорядкуванні 10 і більше га угідь. Таких в Україні нараховується 1,3%.

Аналіз засвідчує про значну асиметричність доступу до кредитів банків у розрізі регіонів. Зокрема, в Карпатському макрорегіоні питома вага домогосподарств, котрі входять до першої групи є значно більшою по відношенню до другої та третьої. У даному випадку йдеться про оцінювання можливостей доступу до кредитів, в основу яких покладено розмір земельної площі. Аналіз діючих засад кредитування господарств населення в Україні засвідчує, що не всі вони потребують кредитів, а їх роль поступово буде знижуватися. Разом з тим недооцінювати їх участь у аграрному секторі може мати негативні результати. Справа в тому, що в області господарського життя є області, котрі не підлягають процесу усупільнення, якраз по тій причині, дрібне виробництво при всіх обставинах має більше значення, воно продуктивніше ніж крупне [11, с. 71].

У структурі нинішніх домогосподарств виокремимо дві групи. До першої можна віднести тих котрі уже нині змогли налагодити сучасне земельне господарство, запровадити передові технології у виробничий процес. Таких у Карпатському макрореґіоні, за нашими підрахунками нараховується 7-8% від загальної кількості. Ще 10-12% господарств населення при наданні їм відповідної фінансової допомоги (залучення кредитів) також з часом можна буде включити до першої групи.

Крім домогосподарств кредитних ресурсів потребують також дрібні сільськогосподарські підприємства, передусім фермерські господарства. Однією з вагомих причин при цьому є надто низький рівень рентабельності виробництва ними сільськогосподарської продукції. (табл. 2)

Таблиця 2

Рівень рентабельності фермерських господарств Карпатського макрореґіону з виробництва продукції сільського господарства у 2012 році [8, с. 363]

Регіон	Рівень рентабельності виробництва		
	продукція сільського господарства	у т.ч. продукції	
		рослинництво	тваринництво
Україна	27,8	30,0	1,3
Закарпатська	8,4	9,3	7,2
Івано-Франківська	19,8	22,0	4,6
Львівська	7,9	16,2	1,7
Чернівецька	38,0	42,2	-0,6

Особливо низькою є рентабельність тваринництва, яке тривалий час збиткове. Значною мірою унеможливорює доступ фермерів до кредитів малоземелля, а також низька питома вага продукції фермерських домогосподарств у загальному обсязі виробництва. Зокрема в Карпатському макрореґіоні доля виробленої аграрної продукції фермерським господарствам є меншою 3%. Цілком очевидно, що за таких умов господарювання доступ до кредитів фермерів продовжуватиме носити обмежений характер.

Належне розв'язання завдань кредитного забезпечення найбільш багаточисленної групи сільськогосподарських підприємств, на нашу думку потребує: по-перше, надання дієвої, прозорої, адресної допомоги державою (обсяги державної підтримки за останні три роки постійно знижується); по-друге, проведення реструктуризації шляхом об'єднання, укрупнення збиткових господарств; по-третє, поряд з комерційними створити широку мережу кооперативних кредитних формувань. У світовій практиці сільськогосподарські товаровиробники зазвичай користуються послугами не комерційних, а кооперативних кредитних формувань, кредити комерційних банків займають не більше 1/5 загальних фермерських кредитів [5, с. 5].

Аналіз діяльності фермерських господарств в Україні засвідчує, що значна частина з них не в змозі організувати сільськогосподарське виробництво відповідно до вимог сучасної ринкової економіки про що переконливо засвідчують необроблювані ними земельні площі, використання відсталих технологій, рутинна матеріально-технічна база тощо. Дослідження засвідчують також, що навіть завдяки створенню для них умов доступу до кредитних ресурсів, повернути кредит вони не в змозі. У значній частині нинішніх керівників фермерських господарств немає належних організаторських навиків, а також прагнення використовувати сучасні технології, інноваційні продукти. Вирішення зазначеної проблеми, не наше переконання потребує проведення реструктуризації малих і середніх агрогосподарств, включаючи фермерські з метою оптимізації їх кількісного і

якісного складу. Слід виходити з того, що сучасне вітчизняне сільськогосподарське підприємство здатне на новітніх засадах організовувати відтворювальний процес відповідно до вимог і законів ринкової економіки. Це аксіома, без якої забезпечити доступ до кредитів для сільськогосподарських товаровиробників буде надалі залишатися проблематичною. Ми усвідомлюємо, що пропонувані трансформації будуть болючими, оскільки зачіпають інтереси значної частини агрогосподарств і господарств населення. Однак задля інтересів усього суспільства та формування ринкових засад розвитку аграрного сектора і удосконалення засад кредитування вони є більш значущі.

Найбільш значущою інституцією котра покликана забезпечити належний доступ до кредитних ресурсів, як зазначено на рис. 1 – є держава. Їй належить ключова роль у налагодженні конструктивного взаємозв'язку між банками і сільськогосподарськими підприємствами. Саме вона повинна встановити загальнообов'язкові правила функціонування ринку кредитних ресурсів комерційних банків. Передусім це стосується створення нею мотиваційних умов кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектора, формування сприятливого інвестиційного клімату. Мова не йде про те, що держава повинна гарантувати повернення позик, їх списання за рахунок власних коштів, а про встановлення єдиних правил гри на ринку кредитних ресурсів, про відродження і розвиток державних агрогосподарств, як це має місце в багатьох розвинутих країнах світу. Експерти, проаналізувавши економічні реформи багатьох країн (і розвинутих, і тих, які розвиваються), дійшли нетривіального і неочікуваного висновку, який суперечить постулатам ринкового фундаменталізму: швидкий і ефективний розвиток слід безпосередньо пов'язувати з наявністю великої частки державного сектору у країні, тоді як економічні провали – навпаки – з його відсутністю або незначним розміром [6, с. 42-45]. Нині, як ніколи потрібне втручання держави, а також органів місцевого самоврядування в процеси організації фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств. Потрібно формувати нові, нетривіальні засади доступу до кредитів, які би враховували особливості функціонування великих, середніх і малих підприємств, а також домогосподарств населення.

Висновки. Належна організація діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах ринкових відносин значною мірою залежить від сформованого механізму доступу до кредитних ресурсів. Як засвічує аналіз в Україні донині його не створено відповідно до особливості АПК. Як і раніше дрібний товаровиробник, господарства населення не можуть отримати кредити для поточних і капітальних потреб. Складність полягає у тому, що кредитними ресурсами монополюють комерційні банки, які, часто переслідують власні комерційні інтереси. Доступ до кредитів отримали переважно великі сільськогосподарські підприємства агрохолдинги, котрі мають достатню кількість власних фінансових ресурсів для забезпечення вимог кредитних договорів. Щодо абсолютної більшості дрібних, середніх сільськогосподарських підприємств, а також домогосподарств, то сучасна організація кредитної діяльності стане можливе завдяки оптимізації участі в процесі кредитування комерційних банків, суб'єктів господарювання, а також держави.

Удосконалення механізму кредитування агрогосподарств потребує обов'язково посилення регуляторних функцій держави та місцевих органів самоврядування, котрим слід запровадити загальнообов'язкові правила кредитування, які забезпечували умови доступу усіх агрогосподарств до кредитних ресурсів. Нові засади кредитування повинні бути спрямовані на вирішення соціально – економічних, фінансових інтересів усього суспільства, а не лише окремих його осіб.

Радикальних організаційних перетворень потребують діючі нині в Україні сільськогосподарські підприємства, господарства населення. Аналіз засвідчує, що їхня кредитоспроможність, доступ до кредитів потребує проведення реєстрації, через об'єднання та укрупнення малих, економічно-слабких, збиткових сільськогосподарських підприємств, а також домогосподарств. Важливим, на наше переконання заходом на шляху доступу до кредитів є поділ домогосподарств, дрібних агроформувань, фермерів на групи з використанням критерію відповідності організації сільськогосподарського виробництва до вимог сучасних ви відносин. Ті господарства котрі вже змогли забезпечити високотоварне виробництво, а також ті суб'єкти діяльності, які за умови подання їм адекватної фінансової допомоги зможуть покращити показники фінансово – економічної діяльності повинні безперешкодно отримати доступ до кредитних ресурсів, тут вагому роль має належати місцевим органам самоврядування.

Список використаних джерел

1. Вдовенко Л. О. Кредитоспроможність як критерій надійності та фінансових можливостей аграрних підприємств / Л. О. Вдовенко // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С. 74-77.
2. Горкіна Л. Кооперація у контексті ліберально-демократичної концепції модернізації суспільства / Л. Горкіна // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 4-15.
3. Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості холдингових формувань / Ю. Лупенко, М. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – №7 – С. 5-21.
4. Пасхавер Б. Й. Агропродовольче виробництво у 1990 – 2009рр.:тенденції розвитку / Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Д. Ф. Крисанов, К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2010. – №9. – С.12-20.
5. Пасхавер Б. Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б. Й. Пасхавер, Л. В. Молдован, О. В. Шубровська // Економіка АПК. 2012. – №9. – С. 3-9.
6. Полтерович В. М. Приватизация и рациональная структура собственности / В. М. Полтерович. – М.: Ин-т экономики РАН, 2012. – 66 с.
7. Попова О. Агроінвестиції та доступ до землі: загострення суперечностей /О. Попова // Дзеркало тижня. – 2011 – №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/agroinvestitsiyi_ta_dostup_do_zemli_zagostrennya_superechnostey.html.
8. Сільське господарство України за 2012 рік». Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 402 с.
9. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти та національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України – 2011. – №3. – С. 4-13.
10. Шубравська О. В. Перспективи модернізації аграрного сектора України / О. В. Шубровська, К. О. Прокопенко // Економіка України. – 2013. – №8. – С. 64-76.
11. Элоян М. Р. С. Н. Булгаков: православие и капитализм (Философия хозяйства) / М. Р. Элоян. – Ростов н/Д: изд – во Рост. ун-та., 2004. – 328 с.

**Щурик М. В. Совершенствование принципов кредитования
сельскохозяйственных предприятий**

Анализируется действующий механизм кредитования сельскохозяйственных предприятий в Украине. Указываются основные недостатки кредитных отношений между банковскими институтами и субъектами деятельности в аграрном секторе. Обращается внимание на кредитную монополию кредитных банков. Оценивается доступность кредитов в разрезе субъектов аграрного сектора. Исследуются и анализируются факторы которые делают невозможным доступ домохозяйств, мелких сельскохозяйственных предприятий к банковским кредитам. Обосновывается необходимость проведения конкретных организационных мероприятий, которые позволят получить доступ к кредитным ресурсам. Предлагается диверсифицировать источники кредитования.

Ключевые слова: кредит, банки, агрохозяйства, домохозяйства, финансирование, кредитоспособность.

Shchuryk M. V. Improving fundamentals lending farms

Analyzes the current credit mechanism farms in Ukraine. Identifies the main drawbacks of credit relations between banking institutions and business activities in the agricultural sector. Attention is drawn to the monopoly of credit loan banks. We estimate the availability of loans by economic entities agricultural sector. Investigates and analyzes the factors that make it impossible to access to households, small-scale agricultural enterprises to bank loans. Substantiates the need of specific institutional arrangements that would allow access to credit. It is proposed to diversify the sources of financing.

Key words: credit, banks, ahrohospodarstva households, financing, creditworthiness.

УДК 303.005.31

Мельник Ольга Григорівна,
доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національного університету «Львівська політехніка»

Ганас Любов Миколаївна,
асистент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національного університету «Львівська політехніка»

МЕТОД АНАЛІЗУВАННЯ СТАНУ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ НА ВІТЧИЗНЯНИХ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті визначено основні завдання, окреслено фундаментальні напрями аналізування стану управління виробничими запасами на вітчизняних машинобудівних підприємствах, подано поетапну послідовність застосування методу аналізу документів та представлено структурно-логічну модель аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

Ключові слова: *виробничі запаси, управління, аналізування, структурно-логічна модель, метод, завдання, машинобудівні підприємства.*

Постановка проблеми. Сучасні ринкові умови характеризуються високою динамічністю, глобалізацією, загостренням конкурентної боротьби, непередбачуваністю, невизначеністю, нестабільністю та дією низки інших чинників, як позитивного, так і негативного характеру, які вимагають від вітчизняних машинобудівних підприємств впорядкування усіх видів діяльності, пошуку додаткових можливостей, підвищення конкурентоспроможності, грамотного управління та ресурсного забезпечення. Для машинобудівних підприємств матеріально-сировинні ресурси є невід'ємною складовою виробничого процесу, наявність яких забезпечує ефективне функціонування без збоїв та простоювання, що зумовлює необхідність обґрунтованого формування виробничих запасів. Для забезпечення раціонального обсягу формування, своєчасного постачання, належного зберігання та ефективного розподілу підприємствам необхідно ґрунтовно аналізувати ці процеси. Зважаючи на вищевикладене розроблення методу аналізування стану управління виробничими запасами на вітчизняних машинобудівних підприємствах є доволі актуальною проблемою на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових напрацювань, методичних рекомендацій та прикладних матеріалів за проблематикою управління виробничими запасами дозволяє стверджувати, що питанню аналізування стану управління виробничими запасами не приділяється належна увага. Оцінювання виробничих запасів на вітчизняних підприємствах проводиться з позиції бухгалтерського обліку, застосовуючи низку методів (ФІФО, ЛІФО, ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів, середньозваженої собівартості, нормативних затрат, ціни продажу тощо). Дані методи визначають вартісний обсяг виробничих запасів, що надійшов на підприємство або вибув з підприємства на певну дату. Деякі підприємства при аналізуванні використовують управлінську інформацію, проте, це відбувається не систематизовано та носить епізодичний характер.

У працях низки вітчизняних та іноземних науковців (В. Е. Кудельський, М. С. Махов, П. В. Павлов, В. М. Сокол, Т. В. Федченко) досліджувалось питання аналізу запасів, рідше виробничих запасів підприємств галузей промисловості. При аналізі виробничих запасів В. М. Сокол виділяє дев'ять елементів (формулювання мети та завдання, об'єкт, система показників, що використовуються при дослідженні об'єкта, алгоритм та періодичність його проведення, опис способів дослідження, інформація, інструкції для суб'єктів, технічні засоби, фіксування результатів, користувачі результатів) [5].

Основою при прийнятті управлінських рішень стосовно запасів В. Е. Кудельський вважає їх внутрішній аудит, наводить його послідовність (дослідження умов оптимальності проведення обліку, системи функціонуючого контролювання, організування виробництва), завдання (оцінювання стану проведення обліку та контролю запасів, аналізування ефективності проведення внутрішнього аудиту запасів, зіставлення результатів, звіт аудитора та прогнозування управління запасами) та умови (контролювання запасів при їх зовнішньому та внутрішньому переміщенні, створення центрів відповідальності з делегуванням повноважень, нормування запасів за допомогою лімітно-забірних карток, аналізування бухгалтерської інформації та звітності щодо залишків і переміщень виробничих запасів, дослідження причин негативних явищ (пошкоджень та браку запасів), проведення інвентаризації тощо) [2, с. 43-46]. Запропоновані науковцем етапи, завдання та умови внутрішнього аудиту запасів є несистематизованими та неповними.

П. В. Павлов вважає методи оцінки запасів (ЛІФО, ФІФО тощо) ефективним інструментом фінансово-господарської діяльності підприємств. Як зазначалось вище, дані методи використовуються підприємствами, проте вони надають інформацію про вартісні аспекти зарахування запасів, їх вибуття та на момент складання фінансової звітності. Застосування методів оцінки запасів не забезпечує повноту інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень [3, с. 217-223].

Т. В. Федченко, М. С. Махов виокремлює об'єкти аналізу стану, руху і ефективності використання виробничих запасів (матеріальні витрати, матеріалоемність продукції, виробничі запаси в асортиментному розрізі та за центрами відповідальності), завдання аналізу (визначення питомої ваги видів виробничих запасів в асортиментній структурі, динаміки виробничих запасів за групами і центрами відповідальності, оцінювання динаміки використання виробничих запасів за напрямками проведення господарських операцій, рівня ефективного використання виробничих запасів, знаходження внутрішніх резервів економії використання матеріальних ресурсів і розроблення цільових заходів їх реалізації) [6].

Напрями систематичного аналізу матеріальних ресурсів на машинобудівних підприємствах пропонує А. М. Поплюйко: усестороннє дослідження низки чинників, що зумовлюють економію на матеріальних ресурсах, застосування методів аналізування динаміки витрат матеріальних ресурсів внаслідок дії окремих чинників, аналізування показників, що характеризують використання виробничих запасів (загального і питомого) та їх динаміку [4, с. 55-62].

В. М. Мельничук визначає мету використання виробничих запасів (зменшення питомої ваги виробничих запасів в собівартості продукції) та наводить систему узагальнюючих показників, що характеризують їх ефективність (матеріалоемність, матеріаловідача, коефіцієнти використання виробничих запасів та співвідношення темпів

зростання обсягів виробництва з темпами зростання матеріальних витрат в структурі собівартості продукції) [3].

Для визначення забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами С. І. Дерев'янюк пропонує виконати такі поставлені завдання: вивчити періодичність, доцільність та умови постачання матеріальних ресурсів, характер виробничих запасів та їх структуру, дослідити доцільність нормування та попит на виробничі запаси, визначити шляхи зниження виробничих запасів, розробити заходи, щодо зниження зайвих та понаднормових виробничих запасів [3]. Науковець у правильній формі поставив завдання, проте ставляться вони стосовно матеріальних ресурсів, а розроблені для виробничих запасів на підприємстві.

В. І. Стражева визначає завдання аналізу матеріальних запасів промислових підприємств, до яких зараховує щоденний моніторинг за надходженням та переміщенням, аналіз норм запасів, їх планування та використання чітко за встановленими нормами [3].

Провівши аналізування наукових напрацювань слід відзначити, що аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах не розглядалося ґрунтовно, адже нечітко сформовані завдання, не визначено напрями аналізування з відповідним інформаційним забезпеченням (процесом формування інформаційної бази) та не сформовано структурно-логічної моделі аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

Постановка завдання. З огляду на результати вивчення літератури [1-6] цілями дослідження є формування завдань, визначення напрямів аналізування та розроблення структурно-логічної моделі аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними завданнями аналізування виробничих запасів на машинобудівних підприємствах є такі: визначити рівень охоплення методів, що використовуються при управлінні виробничими запасами; виявити політику накопичення виробничих запасів; ідентифікувати методи формування, поповнення та використання виробничих запасів; з'ясувати мотиви накопичення виробничих запасів на машинобудівних підприємствах; дослідити виконання конкретних функцій управління виробничими запасами (планування, організування виробничих запасів, мотивування працівників, пов'язаних із виробничими запасами, контролювання та регулювання виробничих запасів) на підприємствах: визначити тип та нормативність планування виробничих запасів, з'ясувати наявність складського господарства та форму власності складів виробничих запасів на підприємствах, оцінити рівень централізування та автоматизації складського господарства, з'ясувати рівень залучення працівників до прийняття управлінських рішень стосовно виробничих запасів; дослідити, як проводиться мотивування працівників, що пов'язані з виробничими запасами, оцінити систему контролювання виробничих запасів на підприємствах, виділити швидкість та якість та проведення регулювання; виокремити ключові проблеми, які виникають при управлінні виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

Поставленні завдання аналізування стану управління виробничими запасами не можливо виконувати без окреслених напрямів. До фундаментальних напрямів аналізування стану управління виробничими запасами відносяться: політика та мотиви накопичення виробничих запасів на машинобудівних підприємствах; параметри технології управління виробничими запасами (суб'єкти та об'єкти, цілі, технологія, функції управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах, методи, що застосовуються машинобудівними підприємствами при управлінні виробничими

запасами, тощо); проблеми управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах; результативність управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

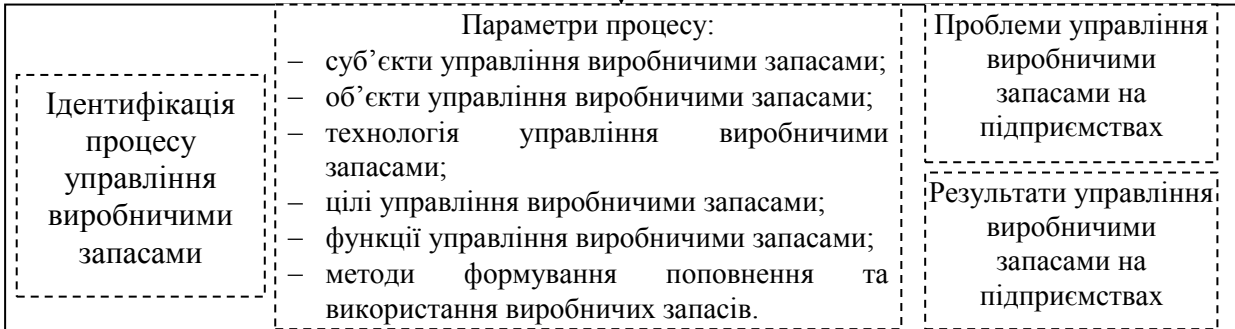
Визначені напрями неможливо дослідити, не сформувавши інформаційної бази. Часткова інформація про структуру, обсяги виробничих запасів, наведена у формах фінансової звітності №1 (балансі) та №5 (примітки до річної фінансової звітності (VIII "Запаси»)). Проте, не вся інформація, яка необхідна для аналізування процесу управління виробничими запасами має своє відображення у фінансовій звітності (значна частина інформаційного забезпечення міститься в управлінському обліку та первинній документації), що зумовлює формування спеціального інформаційного забезпечення. Послідовність забезпечення створення інформаційної бази даних для аналізування стану управління виробничими запасами складається з таких етапів [2, с. 67; с. 49]: добирання методів отримання та накопичення інформації (аналіз документів, опитування, спостереження, експеримент, панельний метод, імітаційне моделювання); визначення переліку машинобудівних підприємств для формування відповідної вибірки, на яких проводитиметься дослідження процесу управління виробничими запасами; визначення способу контактування із машинобудівними підприємствами, що входять у досліджуваний перелік (опитування особисте, телефоном, поштою, за допомогою Інтернет-мережі тощо); розроблення інструментарію та обрання знаряддя дослідження процесу управління виробничими запасами машинобудівних підприємств, що входять у досліджуваний перелік (бланк інтерв'ю, анкета, різноманітні пристрої запису інформації для її подальшого опрацювання).

Як зазначалося вище, до основних методів отримання та накопичення інформації відносяться: аналіз документів, опитування, спостереження, імітаційне моделювання, експеримент, панельний метод.

Для збирання та накопичення первинної інформації стосовно процесу управління виробничими запасами на підприємствах машинобудівної галузі слід використовувати такі методи, як аналіз документів (збирання інформації про обсяги та структуру виробничих запасів) та опитування (накопичення спеціальної інформації про процес управління виробничими запасами). Застосовуючи метод аналізу документів, при аналізуванні процесу управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах, необхідно врахувати такі аспекти як періодичність задокументування інформації, термін її зберігання, інформативність тощо. Послідовність застосування методу аналізу документів передбачає реалізування таких етапів: 1. Визначення документів, що підлягають дослідженню; 2. Встановлення періоду дослідження; 3. Відбір необхідної інформації; 4. Оброблення та зіставлення даних; 5. Отримання результатів аналізування.

Задокументуванню підлягає фінансове відображення наявності на підприємстві виробничих запасів. Ця інформація є звітною та періодичною (форма фінансової звітності № 1 баланс (р. 100, 120-140) та №5 примітки до річної фінансової звітності (р. 800-880)), що дозволяє проводити певні дослідження. Інформація про процес планування, організування виробничих запасів, мотивування працівників пов'язаних із виробничими запасами, контролювання, регулювання виробничих запасів, методи, принципи управління виробничими запасами тощо відображається в управлінському обліку, є конфіденційною, неперіодичною (за винятком планування виробничих запасів), трудомісткою та високовартісною в опрацюванні.

Мета аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах: Виявити стан, параметри та проблемні моменти процесу управління виробничими запасами
--

Формування інформаційного забезпечення за напрямом аналізування: – визначення методів збирання та накопичення інформації (аналіз документів, спостереження, опитування, експеримент, панельні методи та ін.); – формування вибірки машинобудівних підприємств з генеральної сукупності підприємств галузі, на яких буде проведено дослідження процесу управління виробничими запасами; – визначення способу встановлення зв'язку із машинобудівними підприємствами, що входять до репрезентативної вибірки (особистий контакт, онлайн-опитування, анкетування за допомогою поштової розсилки, та Інтернет засобів).

Оброблення отриманих результатів дослідження: – вибір даних для аналізування та їх систематизування; – кодування відібраних даних при необхідності; – формування аналітичних таблиць; – узагальнення даних; – оцінювання даних.

Формування висновків та розроблення рекомендацій щодо удосконалення процесу управління виробничими запасами

Примітка: розроблено автором на основі джерел [1, с. 43-46; 2, с. 73-74; 3, с. 217-223; 4, с. 55-62; 6].

Інформація, що подана у формі фінансової звітності № 1 балансі підприємства (р. 100, 120-140) відображає обсяги і частку виробничих запасів на підприємстві та №5 примітки до річної фінансової звітності (р. 800-880) деталізує структуру виробничих запасів, їх обсяги та частки. Для ґрунтовнішого дослідження виробничих запасів, необхідно визначити їх оборотність, частку у матеріальних витратах тощо, тому для цього потрібно дослідити доходи та витрати, що наведені у формі фінансової звітності № 2. (р.035, 040, 220-280).

Оброблення та зіставлення даних можна проводити за допомогою низки програмних засобів обробки інформації до яких слід віднести 1 С – бухгалтерію, 1 С – підприємство, пакет MicrosoftOffice. Також можна замовити створення індивідуального програмного забезпечення. Враховуючи вищезазначене та дію таких чинників, як вартість придбання, встановлення, складність та трудомісткість відбору необхідної інформації, ми обираємо пакет програмного забезпечення MicrosoftOffice (простий у використанні, йде в комплексів програного забезпечення операційної системи Microsoft Windows), а саме Microsoft Excel, що дозволить провести оброблення та зіставлення відібраної інформації. Отримані результати аналізування можна представити в табличному та графічному відображенні. Табличне відображення надасть інформацію про обсяги, структуру виробничих запасів тощо. Графічне відображення дозволить наочно побачити динаміку, частки виробничих запасів.

Метод аналізу документів не надасть нам вичерпної інформації про процес управління виробничими запасами, що зумовлює необхідність застосування методу опитування. Опитування достатньо проводити одноразово, адже процес управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах протягом 1-3 років не зазнає кардинальних змін. Опитування найефективніше проводити за допомогою стандартизованого переліку питань, що трансформується у вигляд анкети. Узагальнена модель аналізування стану управління виробничими запасами на вітчизняних машинобудівних підприємствах відображена на рис 1.

Структурно-логічна модель дозволяє комплексно та всеохоплююче представити аналізування стану управління виробничими запасами на машинобудівних підприємствах.

Висновки. Вищенаведені, сформовані методичні рекомендації стосовно аналізування стану управління виробничими запасами можуть використовуватися керівниками, власниками, фахівцями підприємств машинобудівної галузі для оцінювання переваг та недоліків при управлінні виробничими запасами та удосконалення виявлених негативних явищ.

Список використаних джерел

1. Кудельський В. Е. Методика проведення внутрішнього аудиту запасів молокопереробних підприємств / В. Е. Кудельський // Вісник Хмельницького національного університету. – Серія «Економічні науки». – Хмельницький: ХНУ. – 2009. – Т1, № 2. – С. 43-47.
2. Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 344 с.
3. Павлов П. В. Особливості використання різних методів оцінки запасів / П. В. Павлов // Научно-технический сборник. Коммунальное хозяйство городов. – Хмельницький: ХНУГХ им. А.Н.Бекетова. – 2004. – №56. – С. 217-224.

4. Поплюйко А. М. Оцінка виробничих запасів при їх використанні / А. М. Поплюйко // Збірник наукових праць черкаського державного технологічного університету. – №1. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – С. 55-63.
5. Сокол В. М. Методика аналізу виробничих запасів підприємств цукрової галузі / В.М. Сокол– [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/sokol-vm-metodika-analizu-virobnichih-zapasiv-pidpriemstv-tsukrovoyi-galuzi/>.
6. Федченко Т. В. Теоретичні аспекти аналізу виробничих запасів підприємства / Т. В. Федченко, М. С. Махов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer27/100.pdf>.

Мельник О. Г., Ганас Л. Н. Методы анализа состояния управления производственными запасами отечественных машиностроительных предприятий

В статье определены основные задачи, обозначены фундаментальные направления анализа состояния управления производственными запасами на отечественных машиностроительных предприятиях, подано поетапную последовательность применения метода анализа документов и представлена структурно-логическую модель анализа состояния управления производственными запасами на машиностроительных предприятиях.

Ключевые слова: производственные запасы, управление, анализ, структурно-логическая модель, метод, задачи, машиностроительные предприятия.

Melnyk O. G., Hanas L. M. The method of analyzing of manufacturing inventories management at the domestic machine-building enterprises

In the article the key tasks and fundamental directions of analyzing of manufacturing inventories management at the domestic machine-building enterprises are determined. The phased sequence of use of document analysis method is shown, as well as the structural-logical model of analyzing of manufacturing inventories management at the machine-building enterprises is presented.

Key words: manufacturing inventories, management, analyzing, structural-logical model, method, tasks, machine-building enterprises.

УДК 657.446:657.92:336.22

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету
права імені Кроля Данила Галицького

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК

Розкрито механізм визначення прибутку у відповідності до норм національних стандартів обліку та об'єкта оподаткування податком на прибуток за ПКУ. Висвітлено поняття та класифікацію податкових різниць. Описано систему рахунків, призначених для обліку витрат з податку на прибуток, відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань. Запропоновано до Плану рахунків бухгалтерського обліку для обліку та узагальнення інформації про доходи з податку на прибуток ввести пасивний рахунок 77 «Дохід з податку на прибуток». Розроблено методичні підходи до визначення кінцевих залишків на рахунках 17 «Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання», що забезпечить достовірне відображення інформації про такі об'єкти обліку у Балансі.

Ключові слова: бухгалтерський (фінансовий) облік, податкові розрахунки, податок на прибуток, відстрочені податкові активи, відстрочені податкові зобов'язання.

Постановка проблеми. На даний час нарахування та відображення в обліку податку на прибуток регламентується як податковим законодавством (Податковим кодексом України, що регулює податкові розрахунки підприємств) так і національними стандартами бухгалтерського обліку (П(С)БО 17 «Податок на прибуток» й ПБО «Податкові різниці», які визначають порядок формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати, доходи, активи і зобов'язання з податку на прибуток).

Незважаючи на революційні зміни у податковому законодавстві щодо гармонізації бухгалтерського обліку та податкових розрахунків, сьогодні залишилися не врегульованими ряд питань з обліку податку на прибуток, зокрема порядок формування інформації про податкові різниці, що в свою чергу унеможлиблює ведення єдиного бухгалтерського (фінансового) обліку на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Облік розрахунків з бюджетом за податком на прибуток є однією з найбільш обговорюваних тем серед практикуючих бухгалтерів та на шпальтах професійних газет, зокрема, «Бухгалтерія», «Все про бухгалтерський облік» тощо.

Питання методології обліку податку на прибуток висвітлено у працях В. А. Гавриленко [1], І. А. Герасимович, О. Р. Кляр, Л. О. Леонової [1], М. Р. Лучко, Г. Б. Назарової та інших. Зокрема, В. А. Гавриленко та Л. О. Леонова ґрунтовно розкрили протиріччя, наявні сьогодні в бухгалтерському обліку та податковому законодавстві, а також висвітлили деякі недоліки в методиці визначення відстрочених податкових активів і зобов'язань [1].

Водночас, у більшості наукових статей досліджувані питання розкриваються на теоретичному рівні, зокрема в частині змін норм податкового законодавства, а також порядку формування інформації про податок на прибуток та податкові різниці.

Доцільно відзначити, що майже за два десятиліття існування вказаної проблеми вчені економісти не сформували обґрунтованих практичних рекомендацій щодо методики визначення суми відстрочених податкових активів й зобов'язань та їх відображення у Балансі (Звіті про фінансовий стан).

Постановка завдання. Метою написання статті є висвітлити механізм нарахування та порядок ведення обліку розрахунків за податком на прибуток, а також сформувати пропозиції з удосконалення системи синтетичних рахунків, призначених для узагальнення інформації про доходи з податку на прибуток та порядку розрахунків кінцевих залишків на рахунках 17 «Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання».

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до Податкового кодексу України об'єктом оподаткування податком на прибуток є прибуток з джерелом походження з України та за її межами, визначений шляхом зменшення суми доходів звітного податкового періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат такого періоду [4].

Податковий прибуток (збиток) – сума прибутку (збитку), визначена за податковим законодавством об'єктом оподаткування за звітний період [3]. Водночас, обліковий прибуток (збиток) – сума прибутку (збитку) до оподаткування, визначена в бухгалтерському обліку (шляхом порівняння доходів звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів, які визнані та оцінені відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку) та відображена у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) за звітний період.

Податок на прибуток нараховується платником податку самостійно за ставкою, визначеною Податковим кодексом України (у 2014 р. ставка податку на прибуток становить 18 відсотків) від оподатковуваного прибутку за такі податкові періоди: календарний квартал, півріччя, три квартали та рік. Звітний податковий період починається з першого календарного дня податкового періоду і закінчується останнім календарним днем цього періоду.

Варто зазначити, що сума прибутку, яка підлягає оподаткуванню за даними податкових розрахунків, як правило, не збігається із значенням прибутку, обчисленого за даними бухгалтерського (фінансового) обліку на суму податкових різниць. Останні – це різниці, які виникають між оцінкою і критеріями визнання доходів, витрат, активів, зобов'язань за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та доходами і витратами, визначеними за податковим законодавством.

ПБО «Податкові різниці» запроваджено такі види податкових різниць:

- постійна податкова різниця, яка підлягає вирахуванню, що призводить до зменшення податкового прибутку (збільшення податкового збитку) звітного періоду;
- постійна податкова різниця, яка підлягає оподаткуванню, що збільшує податковий прибуток (зменшує податковий збиток) звітного періоду;
- тимчасова податкова різниця, яка виникає у звітному періоді й анулюється в наступних звітних податкових періодах [2].

Постійні різниці – різниці які виникають у звітному періоді та не анулюються у наступних податкових періодах.

Постійні різниці не відображаються у системі рахунків бухгалтерського обліку, оскільки виникають у момент визнання відповідних доходів і витрат підприємства, які вже відображені на рахунках. Постійні податкові різниці можуть виникати у разі, якщо фактичні витрати підприємства на визначені цілі перевищують норми витрат, встановлені податковим законодавством.

У свою чергу тимчасові податкові різниці поділяються на:

- *тимчасові податкові різниці, що підлягають вирахуванню* (тимчасові податкові різниці, що призводять до зменшення податкового прибутку (збільшення податкового збитку) у майбутніх періодах);
- *тимчасові різниці, що підлягають оподаткуванню* (тимчасові податкові різниці, що включається до податкового прибутку (збитку) у майбутніх періодах).

Тимчасові податкові різниці, що підлягають вирахуванню зумовлюють виникнення відстрочених податкових активів, а тимчасові різниці, що підлягає оподаткуванню – відстрочених податкових зобов'язань.

Відстрочений податковий актив – сума податку на прибуток, що підлягає відшкодуванню у наступних періодах унаслідок:

- тимчасової податкової різниці, що підлягає вирахуванню;
- перенесення податкового збитку, не включеного до розрахунку зменшення податку на прибуток у звітному періоді;
- перенесення на майбутні періоди податкових пільг, якими скористатися у звітному періоді неможливо.

Відстрочений податковий актив (*ВПА*) обчислюється як добуток тимчасової податкової різниці, що підлягає вирахуванню (*ТПРВ*) і ставки податку на прибуток (*C_{nn}*).

Для обліку та узагальнення інформації про суми податків на прибуток, що підлягає відшкодуванню в наступних звітних періодах призначений активний рахунок 17 «Відстрочені податкові активи». За дебетом даного рахунка відображаються суми перевищення податку на прибуток що підлягає сплаті в поточному звітному періоді над витратами, пов'язаними з нарахуванням податку на прибуток у поточному звітному періоді, а за кредитом – зменшення відстрочених податкових активів за рахунок витрат, пов'язаних з нарахуванням податків на прибуток у поточному звітному періоді.

Відстрочене податкове зобов'язання – сума податку на прибуток, який сплачуватиметься в наступних періодах з тимчасових податкових різниць, що підлягають оподаткуванню.

Відстрочене податкове зобов'язання (*ВПЗ*) обчислюється як добуток тимчасової податкової різниці, що підлягає оподаткуванню (*ТПРО*) і ставки податку на прибуток.

Для обліку та узагальнення інформації про суми податків на прибуток, які сплачуватимуться в наступних періодах в наслідок виникнення тимчасової різниці між балансовою вартістю активів або зобов'язань та оцінкою цих активів або зобов'язань, яка використовується з метою оподаткування призначений пасивний рахунок 54 «Відстрочені податкові зобов'язання». За кредитом даного рахунка відображається сума податку на прибуток, яка підлягає сплаті у майбутніх періодах відповідно до оподатковуваних тимчасових різниць, а за дебетом – зменшення відстрочених податкових зобов'язань за рахунок нарахування поточних податкових зобов'язань.

Порядок обчислення відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань показано на рисунку 1.

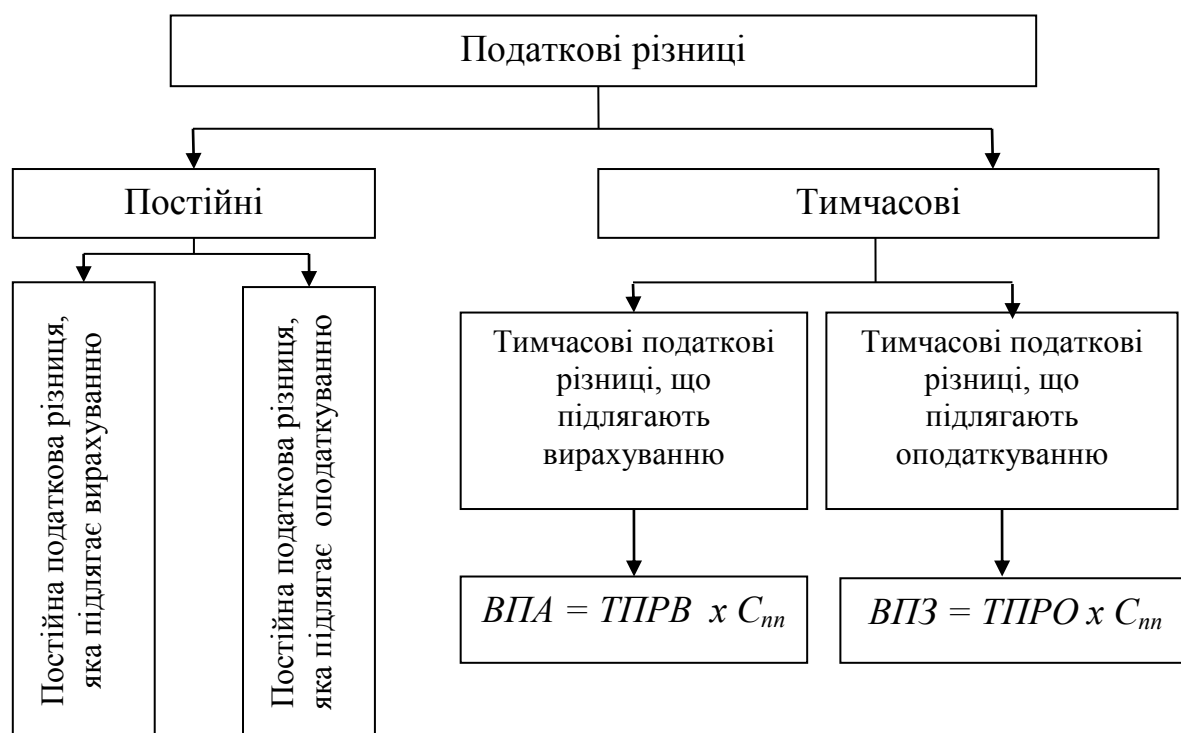

Рис. 1. Класифікація податкових різниць та порядок розрахунку відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань

Відповідно до норм П(С)БО 17 «Податок на прибуток» під витратами з податку на прибуток розуміють загальну суму витрат з податку на прибуток з урахуванням відстроченого податкового зобов'язання і відстроченого податкового активу.

Для обліку та узагальнення інформації про витрати з податку на прибуток призначений активний рахунок 98 «Податок на прибуток», за дебетом якого відображається нарахована сума податку на прибуток, а за кредитом списання визнаних витрат на фінансовий результат.

Якщо суб'єктами господарювання визначено за даними фінансового обліку збиток, а за даними податкових розрахунків – прибуток, то на останній нараховується податок на прибуток. За такої ситуації у системі рахунків бухгалтерського обліку від суми тимчасової різниці визначається відстрочений податковий актив та дохід з податку на прибуток. Пропонуємо для обліку та узагальнення інформації про такий дохід до плану рахунків бухгалтерського обліку ввести пасивний рахунок 77 «Дохід з податку на прибуток», за кредитом якого відображатиметься сума визнаного доходу з податку на прибуток, а за дебетом – його списання на фінансовий результат операційної діяльності. Такий порядок обліку забезпечить єдиний підхід до визнання доходів та витрат з податку на прибуток, а також списання зазначених об'єктів обліку один субрахунок 791 «Фінансовий результат від основної діяльності».

Витрати з податку на прибуток (ВПнП) розраховуються за наступною формулою:

$$ВПнП = ПнП_{нр} + ВПЗ_1(-ВПА_1) \quad 1$$

де $ПнП_{нр}$ – поточний податок на прибуток за податковими розрахунками;

$ВПЗ_1$ – відстрочені податкові зобов'язання за звітний період;

$ВПА_1$ – відстрочені податкові активи за звітний період.

Сума відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань відповідно за звітний період визначається за формулами:

$$ВПА_1 = ВПА - ВПЗ \quad 2$$

$$ВПЗ_1 = ВПЗ - ВПА \quad 3$$

де $ВПА$ – разом сума відстрочених податкових активів, розрахована за звітний період від загальної суми тимчасових різниць, що підлягають вирахуванню;

$ВПЗ$ – разом сума відстрочених податкових зобов'язань за звітний період, обчислена від загальної суми тимчасових різниць, що підлягають оподаткуванню.

У Балансі (Звіті про фінансовий стан) відображається сума або відстрочених податкових активів або відстрочених податкових зобов'язань, тобто сума відстрочених податків, відкоригована на початковий залишок рахунка 17 «Відстрочені податкові активи» чи 54 «Відстрочені податкові зобов'язання». При цьому в обліковій практиці можуть виникати наступні ситуації.

1. На початок звітного періоду початкових залишків на рахунках 17 «Відстрочені податкові активи» чи 54 «Відстрочені податкові зобов'язання» не було. В такому випадку у Балансі відображається сума відстрочених податкових активів або відстрочених податкових зобов'язань, розрахована за звітний період.

2. На початок та за звітний період розраховано відстрочені податкові активи (відстрочені податкові зобов'язання), то у Балансі відображаються відстрочені податкові активи (відстрочені податкові зобов'язання), сума яких розраховується за формулами 4 та 5 відповідно:

$$ВПА_k = ВПА_n + ВПА_1 \quad 4$$

$$ВПЗ_k = ВПЗ_n + ВПЗ_1 \quad 5$$

де $ВПА_k$ та $ВПЗ_k$ – кінцеві залишки відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань, відображені на рахунках 17 «Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання»;

$ВПА_n$ та $ВПЗ_n$ – початкові залишки відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань зазначених вище рахунків.

3. На початок звітного періоду у Балансі відображено відстрочені податкові активи, а за звітний період розраховано відстрочені податкові зобов'язання та навпаки. За таких ситуацій кінцеві залишки рахунків 17 «Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання» визначаються:

- у першому випадку за формулою 6:

$$ВПА_k(ВПЗ_k) = ВПА_n - ВПЗ_1 \quad 6$$

При цьому, позитивна різниця вказаних показників є відстроченими податковими активами, а негативна – зобов'язаннями;

- у другому випадку за формулою 7:

$$ВПЗ_k(ВПА_k) = ВПЗ_n - ВПА_1 \quad 7$$

Водночас, позитивна різниця вказаних показників є відстроченими податковими зобов'язаннями, а негативна – активами.

У таблиці 1 наведено типову кореспонденцію рахунків з обліку податку на прибуток підприємств та відстрочених податкових активів й відстрочених податкових зобов'язань.

Кінцеві залишки рахунків, призначених для обліку податкових різниць з податку на прибуток відображаються в Балансі окремими статтями у складі необоротних активів і довгострокових зобов'язань та забезпечень. Зокрема, сальдо рахунку 17 «Відстрочені податкові активи» відображається у рядку 1045 «Відстрочені податкові активи» активу

Таблиця 1

**Кореспонденція рахунків з обліку нарахування податку на прибуток
та податкових різниць**

№ з/п	Зміст господарських операцій	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
Нарахування податку на прибуток за умови відсутності на початок періоду відстрочених податкових активів та відстрочених податкових зобов'язань			
1	Визнано витрати у сумі нарахованого податку на прибуток за звітний період	981	641
Нарахування податку на прибуток за умови наявності відстрочених податкових активів на початок звітного періоду			
1	Визнано витрати у сумі нарахованого податку на прибуток за звітний період	981	641
2	Відображено суму відстроченого податкового активу	17	641
3	Визнано дохід з податку на прибуток	17	77
4	Проведено взаємозарахування відстрочених податкових активів та зобов'язань	54	17
Нарахування податку на прибуток за умови наявності відстрочених податкових зобов'язань на початок звітного періоду			
1	Визнано витрати у сумі нарахованого податку на прибуток за звітний період	981	6413
2	Відображено суму відстроченого податкового зобов'язання	981	54
3	Проведено взаємозарахування відстрочених податкових активів та зобов'язань	54	17

Балансу, а рахунку 54 «Відстрочені податкові зобов'язання» – у рядку 1500»Відстрочені податкові зобов'язання» пасиву Балансу.

Висновки. Досліджуючи сучасний стан обліку розрахунків за податком на прибуток підприємств, встановлено, що методика таких розрахунків визначається вимогами інституціонального середовища, в тому числі податкового законодавства. З метою забезпечення єдиного підходу до відображення в обліку інформації про витрати та доходи з податку на прибуток, а також їх списання на фінансові результати запропоновано до Плану рахунків бухгалтерського обліку ввести рахунок 77 «Доходи з податку на прибуток».

З метою формування достовірної інформації про активи та зобов'язання з податку на прибуток, які відображаються у Балансі (Звіті про фінансовий стан), удосконалено порядок розрахунків кінцевих залишків на рахунках 17 »Відстрочені податкові активи» та 54 «Відстрочені податкові зобов'язання», що враховує ситуації, які виникають на практиці.

Список використаних джерел

1. Гавриленко В. А. Деякі методологічні аспекти вдосконалення обліку й оподаткування фінансових результатів на підприємствах / В. А. Гавриленко, Л. О. Леонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/25325/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F1.pdf>.

2. Положення бухгалтерського обліку «Податкові різниці»: наказ Міністерства фінансів України від 25.01.2011 р. № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0212-11>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток»: наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2000 р. № 353 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/17.htm>.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

**Борович О. В. Анализ современного состояния учета расчетов
по налогу на прибыль**

Раскрыто механизм расчета прибыли у соответствии с нормами национальных стандартов учета и объекта налогообложения налогом на прибыль за НКУ. Высветлено понятие и классификацию налоговых разниц. Описано систему счетов, предназначенных для учета затрат по налогу на прибыль, отсроченных налоговых активов и отсроченных налоговых обязательств. Предложено в План счетов бухгалтерского учета для учета информации о доходах по налогу на прибыль ввести пассивный счет 77 «Доход с налога на прибыль». Разработано методические подходы по расчету конечных остатков на счетах 17 «Отсроченные налоговые активы» и 54 «Отсроченные налоговые обязательства», что обеспечит достоверное отражение информации о таких объектах учета в Балансе.

Ключевые слова: бухгалтерский (финансовый) учет, налоговые разницы, налог на прибыль, отсроченные налоговые активы, отсроченные налоговые обязательства.

**Borowicz O. V. Analysis of the current state of the accounting calculations
for income tax**

The mechanisms of calculating earnings in accordance with national standards of accounting and taxable income tax for the GCC. Clear up the concept and classification of tax differences. Describe the system of accounts, designed for cost accounting for income taxes, stitched stitched tax assets and tax liabilities. Proposed Plan of Accounts for the inclusion of information about income for income tax expense to introduce a passive 77 «Income tax on the profit.» Methodical approaches for the calculation of final account balances 17 «stitched tax assets» and 54 «stitched tax liabilities», which will ensure fair presentation of such objects in the accounting balance.

Key words: accounting (financial) accounting, tax differences, income tax, stitched tax assets, stitched tax liabilities.

УДК УДК 338.2

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів і кредиту,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

ЕНЕРГЕТИЧНА НАДІЙНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Надійність забезпечення паливно-енергетичними ресурсами національного господарства має стратегічне значення для економічного та соціального розвитку, створює підґрунтя енергетичної та економічної безпеки. В умовах боротьби за ресурси та різного роду конфліктів, надійність та автономність постачання ПЕР має особливе значення для успішного розвитку національних економік. Надійність постачання паливно-енергетичних ресурсів пропонується досліджувати в розрізі окремих їх видів відносно природного газу, електроенергії, нафтопродуктів, сирої нафти, вугілля, торфу, теплоенергії та етапів процесів виробництва, транспортування і реалізації.

З цією метою згідно офіційних інформаційних джерел сформовано систему показників енергонадійності, яка відображає наявність генеруючих, виробничих та транспортних потужностей, їх стан, резерви використання, наявність запасів та частку безризикових поставок за окремими видами енергоресурсів.

Ключові слова: енергетична надійність, критерій енергонадійності, детермінанти енергонадійності, функціонально орієнтований підхід, енергетична безпека, якісна і кількісна оцінка.

Постановка проблеми. В рамках проведення Шведсько-українського бізнес-форуму у 2014 році в ході дискусії урядовцями та бізнесом підвищення енергоефективності і досягнення енергонезалежності було визначено ключовим пріоритетом для України. Особливої ваги було надано розвитку спроможності муніципальних громад щодо підвищення енергонадійності та енергоефективності шляхом оптимізації структури споживання паливно-енергетичних ресурсів. Ефективність енергетичної політики держави значною мірою залежить від обґрунтованості та дієвості управлінських рішень, що вимагає певного інструментарію оцінювання, а наявний сьогодні – не відповідає практичним завданням і викликам сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню енергонезалежності України присвячено ряд робіт, серед яких можна виділити праці Б. Андрушківа, Г. Бондаренка [1], В. Баранніка, Н. Воропая, В. Гавриша, А. Дорошкевича, З. Залого, М. Земляного [2; 3], О. Мерхо [4], М. Ковалка, Л. Криворучького, Л. Малюти, А. Мельника, І. Михасюка, В. Перебийноса, С. Пирожкова, О. Суходолі, Т. Хвороста, А. Шевцова, А. Шидловського, В. Щерби та інших. У працях дослідників, здебільшого, наводяться різносторонні концептуальні та методологічні підходи до побудови системи оцінювання енергетичної незалежності. відрізняється й пропонований інструментарій

дослідження залежно від дефініції об'єкта дослідження, цілей, задач оцінювання показників і критеріїв, інформаційної бази аналізу.

Заслуговує критики система показників енергетичної безпеки, запропонована згідно цілей та задач дослідження: 1) обґрунтування заходів з підвищення рівня енергетичної безпеки за окремими або інтегральними показниками та зменшення рівня загроз; 2) оцінка результатів заходів та зміни рівня енергетичної безпеки; 3) прогнозування стану та рівня енергетичної безпеки; 4) аналіз альтернативних сценаріїв економічного розвитку в контексті забезпечення прийняттого рівня енергетичної безпеки економіки.

Нівелювання несуттєвих і корельованих зв'язків та орієнтування на цілі й задачі при побудові моделі оцінювання робить результати досліджень малоінформативними та непридатними для системного аналізу мультиплікативних ефектів та багатофакторних впливів на усіх ієрархічних рівнях енергетичної безпеки відносно різних об'єктів аналізу. Відомий сьогодні інструментарій оцінювання рівня загроз та стану енергетичної незалежності різняться підходами і способами досліджень, що виключає можливість чіткого визначення сфери його практичного застосування.

Постановка завдання. Оцінка енергетичної надійності згідно відомих методичних підходів є малоінформативною для прогнозування і аналізу ефективності окремих заходів з покращення її стану для вибору оптимальних рішень. Необхідно розробити систему показників енергетичної надійності національної економіки для кількісної, порівняльної та відносної оцінки її стану і впливу загроз та стимулів для енергетичної безпеки. Для проведення оцінки енергетичної надійності національної економіки необхідно обґрунтувати найважливіші категорії, розробити методичні засади і показники, визначивши інформаційне забезпечення дослідження, довести інформативність результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запропонована загальна система показників оцінювання енергетичної надійності забезпечує дослідження окремих виробництв, регіональної та національної економік, як окремих об'єктів (табл. 2).

Таблиця 2

Система показників енергетичної надійності національної економіки

Показники
1
Частка енергоблоків ТЕС, які перевищили межу фізичного зношення, долі одиниці (Z _{тес})
Частка генеруючих потужностей ГЕС, які досягли межі продовження терміну експлуатації, долі одиниці (Z _{гес})
Частка енергоблоків АЕС, які досягли межі продовження терміну експлуатації, долі одиниці (Z _{аес})
Частка виробництва електроенергії електростанціями загального користування, долі одиниці (Т)
Структура виробництва електроенергії за видами електростанцій, долі одиниці (d _i) у тому числі:
Рівень зносу магістральних електромереж напругою 220-330 кВ, долі одиниці (Z _{мм})
Рівень використання розрахункового технічного ресурсу основного устаткування трансформаторних підстанцій магістральних електромереж, долі одиниці (Z _{тпс})
Частка розподільчих електричних мереж, які відпрацювали свій ресурс, долі одиниці (Z _{рем})
Рівень зносу основного устаткування трансформаторних підстанцій розподільчих

електричних мереж, долі одиниці (Zтпсрем)
Частка електроенергії, що підлягає обов'язковому продажу на ОРЕ, долі одиниці (Wope)
Частка електроенергії, що не підлягає обов'язковому продажу на ОРЕ, долі одиниці (Wцз)
Частка зовнішніх перетоків (імпорт і експорт) з оптового ринку електроенергії, долі одиниці (Wзп)
Рівень використання пропускної здатності міждержавних повітряних ліній електропередач, млрд. кВт•год на рік (Sмлп)
Частка електроенергії, закуплена енергопостачальними компаніями на ОРЕ, долі одиниці (Wпк)
Коефіцієнт використання сумарної встановленої потужності електростанцій, долі одиниці
Рівень придатності електричної потужності великих електростанцій, долі одиниці (Ue)
Кількість облікових порушень, зважена на ризик, у роботі АЕС, порушень (Jaес)
Частка домінуючого підприємства у розподілі електроенергії, долі одиниці (Jре)
Частка домінуючого підприємства у постачанні електроенергії, долі одиниці (Jпе)
Частка приєднаної потужності, долі одиниці (C)
Рівень впровадження і використання автоматизованих систем комерційного обліку електроенергії постачальниками за регульованим тарифом, долі одиниці (По)
Рівень забезпечення суб'єктів господарювання приладами обліку електроенергії, долі одиниці (Пос)
Кількісний рівень електропостачання, долі одиниці (Тп)
Встановлене відхилення напруги, долі одиниці (V)
Максимальна частка у експорті електроенергії до однієї країни, долі одиниці (Ее)
Рівень недовідпущеної електроенергії з вини компаній, долі одиниці (Kq)
Коефіцієнт покриття імпорту експортом електроенергії, долі одиниці
Частка компенсаційної потужності ГЕС у сумарній потужності електростанцій, долі одиниці (Cc)
Частка електроенергії в структурі використання паливно-енергетичних ресурсів, долі одиниці (De)
Рівень аварійності основних засобів у теплоенергетиці, долі одиниці (At)
Рівень оснащення підприємств теплоенергетики засобами обліку, долі одиниці (Ot)
Частка ветхих та аварійних теплових і парових мереж у двотрубному обчисленні, долі одиниці (Zвтп)
Частка теплоенергії в структурі використання паливно-енергетичних ресурсів, долі одиниці (Dt)
Частка котелень на твердому паливі, долі одиниці (тп)
Частка котелень на рідкому паливі, долі одиниці (тп)
Частка котелень, що працюють на альтернативних видах палива, долі одиниці (тап)
Частка котелень, що працюють на газоподібному паливі, долі одиниці (тп)
Частка котлів, які експлуатуються понад 20 років, долі одиниці (Zкт)
Частка втрат теплової енергії в інженерних мережах, долі одиниці (Lтм)
Коефіцієнт придатності обладнання опалювальних котелень та тепловпунктів, долі одиниці (Кпрок)
Частка тепломереж, що досягнули межі фізичного зношення, долі одиниці (Zтм)
Частка одержаної зі сторони теплоенергії у відпуску, долі одиниці (dтс)

Рівень придатності теплової потужності по турбоагрегатах великих електростанцій, долі одиниці (Кпреуе)
Частка палива в структурі використання паливно-енергетичних ресурсів, долі одиниці (Дп)
Частка природного газу в структурі використання палива, долі одиниці (Дпр)
Рівень запасів природного газу, днів (Rпг)
Рівень забезпечення споживання природного газу власним видобутком, долі одиниці (Qг)
Частка приватних компаній у видобутку природного газу, долі одиниці (hr)
Ступінь зносу основних засобів у добуванні природного газу, долі одиниці (Zвг)
Рівень завантаження газотранспортної системи, долі одиниці (Nгтс)
Коефіцієнт оновлення газових мереж, долі одиниці (Когм)
Частка зношених газових мереж, долі одиниці (гігм)
Рівень добової продуктивності газосховищ, долі одиниці (Ндпгс)
Рівень використання активної ємності газосховищ, долі одиниці (Наспгс)
Рівень виконання проектної кількості закачувальних свердловин ПГС, долі одиниці (Сспгс)
Рівень відбору газу з ПГС, долі одиниці (Qпгс)
Частка державних підприємств у видобуванні природного газу, долі одиниці (тдвг)
Коефіцієнт придатності магістральних газопроводів, долі одиниці (Кпргтс)
Рівень виробітку моторесурсу ГПА КС, долі одиниці (Zгпакс)
Рівень запасів зрідженого газу, днів (Rзг)
Коефіцієнт використання ємності підземних квартальних та дворових газосховищ зрідженого газу, одиниць (Некдсг)
Частка квартир, газифікованих зрідженим газом, долі одиниці (Сзг)
Частка квартир, газифікованих природним газом, долі одиниці (Спг)
Питома вага поставок природного газу від одного постачальника, долі одиниці (qпг)
Питома вага поставок зрідженого газу від одного постачальника, долі одиниці (qзг)
Коефіцієнт покриття імпорту експортом природного газу, долі одиниці (Кіег)
Частка імпорту у споживанні газу, долі одиниці (Qіг)
Рівень монополізації видобування природного газу, долі одиниці (Тмг)
Ступінь зносу основних засобів у наданні послуг, пов'язаних з добуванням нафти і газу, долі одиниці (Zпвг)
Ступінь зносу основних засобів у добуванні нафти і конденсату, долі одиниці (Zвн)
Рівень запасів нафти, днів (Rн)
Рівень забезпечення споживання нафти власним видобутком, долі одиниці (Qн)
Рівень забезпечення споживання газового конденсату власним видобутком, долі одиниці (Qк)
Частка нафти в структурі використання палива, долі одиниці (Дн)
Частка газового конденсату в структурі використання палива, долі одиниці (Дк)
Частка державних підприємств у видобуванні нафти і конденсату, долі одиниці (тдвн)
Частка державних підприємств у транспортуванні нафти і конденсату, долі одиниці (тдтн)
Рівень завантаження нафтотранспортної системи по транзиті, долі одиниці (Nтн)
Рівень завантаження нафтотранспортної системи для НПЗ України, долі одиниці (Nнпз)
Коефіцієнт покриття імпорту експортом нафти і нафтопродуктів, долі одиниці (Кіен)
Коефіцієнт придатності основних виробничих засобів нафтотранспортних підприємств,

долі одиниці (Кпрп)
Ступінь зносу основних засобів у добуванні нафти і газового конденсату, долі одиниці (Звн)
Ступінь зносу основних засобів у наданні послуг, пов'язаних з добуванням нафти і газу, долі одиниці (Зпвн)
Частка імпорту у споживанні нафти, долі одиниці (Qін)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у наданні послуг, пов'язаних з добуванням нафти, долі одиниці (Конп)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у добуванні сирої нафти, долі одиниці (Ковн)
Частка зношених основних засобів у добуванні нафти, долі одиниці (гвн)
Частка зношених основних засобів у наданні послуг, пов'язаних з добуванням нафти, долі одиниці (гпн)
Коефіцієнт придатності магістральних нафтопроводів, долі одиниці (Кпртс)
Частка зношених основних засобів у трубопровідному транспорті, долі одиниці (гтн)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у трубопровідному транспорті, долі одиниці (Котт)
Ступінь зносу основних засобів у трубопровідному транспорті, долі одиниці (Зтт)
Рівень забезпечення виробництва нафтопродуктів сировиною власного виробництва, долі одиниці (Qн)
Завантаження загальних потужностей з первинної переробки нафтової сировини, долі одиниці (Nппн)
Частка переробних потужностей, які забезпечують якість нафтопродуктів згідно чинних євростандартів, долі одиниці (Wн)
Ступінь зносу основних засобів нафтопереробних підприємств, долі одиниці (Знп)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у виробництві продуктів нафтоперероблення, долі одиниці (Ковнп)
Частка зношених основних засобів у виробництві продуктів нафтоперероблення, долі одиниці (qnп)
Рівень запасів бензину моторного, днів (Rб)
Рівень запасів газойлів, днів (Rдп)
Рівень запасів мазутів паливних, днів (Rм)
Частка домінуючого недержавного підприємства у виробництві нафтопродуктів, долі одиниці (tdнп)
Частка бензину у структурі споживання палива, долі одиниці (Dб)
Частка дизельного пального у структурі споживання палива, долі одиниці (Dдп)
Частка паливних мазутів у структурі споживання палива, долі одиниці (Dм)
Частка вугілля у структурі споживання палива, долі одиниці (Dв)
Завантаження загальних потужностей з видобування вугілля, долі одиниці (Nвп)
Частка державних підприємств у видобуванні вугілля, долі одиниці (tdвп)
Рівень запасів вугілля днів (Rв)
Коефіцієнт покриття імпорту експортом вугілля, долі одиниці (Кіев)
Ступінь зносу основних засобів вугледобувних підприємств, долі одиниці (Звп)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у добуванні, збагаченні та агломерації кам'яного вугілля, долі одиниці (Ковп)
Частка зношених основних засобів у добуванні, збагаченні та агломерації кам'яного вугілля, долі одиниці (qvп)

Частка торфу у структурі споживання палива, долі одиниці (Dt)
Завантаження загальних потужностей з видобування торфу, долі одиниці (Nt)
Частка державних підприємств у видобуванні торфу, долі одиниці (tdtp)
Рівень запасів торфу, днів (Rt)
Ступінь зносу основних засобів торфодобувних підприємств, долі одиниці (Ztp)
Коефіцієнт оновлення основних засобів у добуванні та агломерації торфу, долі одиниці (Kотп)
Частка зношених основних засобів у добуванні та агломерації торфу, долі одиниці (qtp)
Коефіцієнт покриття імпорту експортом торфу і продуктів з нього, долі одиниці (Kiet)

Наведена система показників передбачає відображення нормативних значень згідно офіційних нормативних документів, що в межах традиційного підходу використовуються для нормування показників [5]. Більшість із наведених показників, які характеризують кількісний і якісний аспекти надійності енергозабезпечення, побудовано відносно максимального або граничного рівня, що забезпечує їх перебування в інтервалі від «0» до «1», тому за умови визначення функціональної залежності вони можуть використовувати без нормування. Застосування функціональної залежності відносно нормативних значень дозволить порівняльну оцінку відносно базового сценарію прогнозних значень згідно Енергетичної стратегії.

Якщо показник характеризує втрати паливно-енергетичних ресурсів через загрозу припинення постачання від домінуючих підприємств або загрозу зменшення обсягів постачання через незадовільний фізичний стан основних засобів на всіх етапах виробництва, зберігання та в процесі забезпечення економіки ПЕР (ступінь зносу або частка основних засобів, які досягнули межі фізичного спрацювання), то у функціональній залежності враховується протилежний показник, який відображає ефективне постачання «(1 – Z_i)» і т.д.

Якщо показники характеризують залучення потенціалу перетоків імпорту та експорту ПЕР, його слід врахувати при побудові функціональної моделі критерію енергонезалежності використовуючи показник «(1+K_i)», що характерне для коефіцієнта покриття експортом імпорту паливно-енергетичного ресурсу (K_{ie}) тощо.

За допомогою індексного методу здійснено перехід від окремих показників до окремих детермінант та критерію енергетичної надійності при побудові моделі функціональної залежності. Стан енергонадійності характеризується багатовимірним вектором з окремих детермінант:

$$EH = [H_n, H_z, H_g, H_{nt}, H_m, H_{me}, H_e] \quad (1)$$

За абсолютного рівня енергетичної незалежності кожна із детермінант матиме значення, що наближається до «1», а енергозалежність спостерігатиметься при наближенні значень до «0».

Через суттєві диспропорції розвитку окремих сфер та часткову або повну зупинку їх функціонування абсолютний рівень окремих детермінант може набувати значень за межами рекомендованого інтервалу, що у загальному показнику надійності коригується за допомогою визначення їх питомої ваги та впливу за допомогою функціональних залежностей і не погіршує якість та точність результатів оцінювання. На основі наведеної системи показників побудовано функціональні моделі окремих детермінант критерію

«Енергетичної надійності» для національної економіки (табл. 3) та визначено їх величину табл. 4.

Якісна оцінка окремих детермінант енергетичної надійності забезпечується визначенням їх абсолютного рівня, що дозволяє аналізувати ефективність та тенденції розвитку окремих елементів енергетичної системи країни або паливно-енергетичного

Таблиця 3

Функціональні моделі детермінант енергетичної надійності для національної економіки

Детермінанти енергетичної надійності	Методика визначення	
за електроенергією	=	$\begin{aligned} & (T \cdot T_{п} \cdot (1 - K_q) \cdot (C_{сн} / C_{сф}) \cdot (U_e \cdot ((1 - Z_{тес}) \cdot d_{тес} \cdot N_{тес} + (1 - Z_{аес}) \cdot d_{аес} \cdot N_{аес} \cdot (J_{аесн} / J_{аесф}) + (1 - Z_{гес}) \cdot d_{гес} \cdot N_{гес} + d_{вде} \cdot N_{вде}) \cdot ((W_{оре} \cdot W_{пк} \cdot (1 - Z_{мм}) \cdot (1 - Z_{тпс}) + W_{цз}) \cdot (J_{пен} / J_{пеф}) \cdot (1 - Z_{рем}) \cdot (1 - Z_{тпсрем}) \cdot (J_{рен} / J_{реф}) \cdot P_o \cdot (V_n / V_f) + W_{зп} \cdot S_{млеп} \cdot (E_{ен} / E_{еф})) \cdot (C_n / C_f) \cdot (P_{осн} / P_{осф})) \end{aligned}$
за нафтопродуктами	=	$\begin{aligned} & Q_n \cdot (1 + K_{іен}) \cdot (1 - t_{днп}) \cdot N_{ппн} \cdot W_{п} \cdot (1 - Z_{нп}) \cdot (K_{овнп} / q_{нп}) \cdot ((R_{бф} / R_{бн}) \cdot D_{б} + (R_{дпф} / R_{дпн}) \cdot D_{дп} + (R_{мф} / R_{мн}) \cdot D_{м}) / (D_{дп} \cdot D_{м} \cdot D_{б}) \end{aligned}$
за вугіллям	=	$(1 + K_{іев}) \cdot t_{двп} \cdot N_{вп} \cdot (R_{вф} / R_{вн}) \cdot (1 - Z_{вп}) \cdot (K_{овп} / q_{вп})$
за торфом	=	$(1 + K_{іет}) \cdot t_{дтп} \cdot N_{т} \cdot (R_{тф} / R_{тн}) \cdot (1 - Z_{тп}) \cdot (K_{отп} / q_{тп})$
за сировою нафтою і конденсатом	=	$\begin{aligned} & (1 + K_{іен}) \cdot (R_{нф} / R_{нн}) \cdot (1 - Z_{внф}) \cdot t_{двн} \cdot (1 - Z_{пвнф}) \cdot (K_{овн} / q_{вн}) \cdot (K_{опн} / q_{пн}) + Q_{ін} \cdot N_{нпз} \cdot N_{тн} \cdot (K_{прнтпф} / K_{прнтпн}) \cdot t_{дтн} \cdot (K_{отт} / q_{тт}) \cdot (1 - Z_{ттф}) \end{aligned}$
за теплоенергією	=	$\begin{aligned} & ((1 - A_t) \cdot K_{прок} \cdot (t_{ппн} / t_{ппф}) \cdot (t_{рппн} / t_{рппф}) \cdot (t_{гппн} / t_{гппф}) \cdot (t_{аппф} / t_{аппн}) \cdot (1 - Z_{кт}) + K_{преуе} \cdot d_{тс}) \cdot (1 - L_{тм}) \cdot (1 - Z_{тм}) \end{aligned}$
за природним газом	=	$\begin{aligned} & (1 + K_{іег}) \cdot (R_{пгф} / R_{пгн}) \cdot N_{дпгс} \cdot N_{аепгс} \cdot S_{спгс} \cdot (Q_{пгсф} / Q_{пгсн}) \cdot (Q_{г} \cdot (1 - Z_{вг}) \cdot t_{двг} \cdot (1 - Z_{пвгф}) + Q_{іг}) \cdot N_{гтс} \cdot (K_{пргтсн} / K_{пргтф}) \cdot (1 - Z_{гпаксф}) \cdot (K_{огмф} / q_{ігмф}) \cdot ((R_{згф} / R_{згн}) \cdot N_{екдсг} \cdot (1 - q_{зг}) \cdot C_{зг} + (1 - q_{пг}) \cdot C_{пг}) \end{aligned}$

комплексу (табл. 4). Визначення нормативних параметрів для окремих детермінант дозволяє досліджувати ефективність управлінських рішень щодо формування енергетичної безпеки національної економіки.

Таблиця 4

Аналіз детермінант енергетичної надійності національної економіки

Детермінанти енергетичної надійності	Роки					Нормативне значення			
	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2020	2025	2030
за електроенергією	0,002	0,001	0,050	0,034	0,114	0,893	0,908	0,823	0,842
за нафтопродуктами	0,008	0,006	0,004	0,003	0,000	0,416	0,416	0,541	0,582
за вугіллям	0,019	0,011	0,031	0,118	0,015	0,520	0,520	0,520	0,520

за торфом	0,071	0,087	0,030	0,265	0,193	0,400	0,400	0,240	0,240
за сировою нафтою і конденсатом	0,004	0,022	0,014	0,044	0,011	0,551	0,453	0,303	0,208
за теплоенергією	0,033	0,044	0,051	0,064	0,075	0,417	0,431	0,548	0,645
за природним газом	0,027	0,019	0,029	0,026	0,011	0,772	0,592	0,664	0,673

Негативне значення (близьке до нульового) з тенденцією погіршення спостерігалось для природного газу та теплоенергії через зростання зношеності основних засобів, поганий стан теплових і газових мереж, значні втрати енергоресурсів через застарілі виробничі потужності, підвищення частки домінуючих підприємств у постачанні і розподілі газу, недозавантаження газотранспортної системи, низьку частку державних підприємств у видобуванні газу та незначну його питому вагу в загальних обсягах споживання. Суттєву загрозу для надійності постачання природним газом становить недостатній рівень використання активної ємності газосховищ, їх добової продуктивності та рівень відбору газу з підземних газових сховищ (останній перевищує одиницю). Простежується негативний вплив на детермінанту енергонадійності за природним газом зниження та недостатній рівень запасів зрідженого газу при високому коефіцієнті використання квартальних і дворових газосховищ зрідженого газу (табл. 2). Певне покращення детермінанти за теплоенергією викликане проведенням енергозберігаючих заходів та впровадженням систем автономного опалення і центральних теплових пунктів.

Певне покращення детермінанти за сировою нафтою і конденсатом пов'язане із відсутністю власного виробництва нафтопродуктів (за даними енергетичних балансів 2009 – 2012 років), обмеженням обсягів імпорту експортом і бункеруванням та нарощування залишків і запасів у суб'єктів господарювання.

Критичний рівень детермінанти за сировою нафтою для національної економіки обумовлюється недостатністю запасів недозавантаженням потужностей та високим ступенем зносу основних засобів у видобуванні нафти і конденсату, у наданні супутніх послуг. Значний негативний вплив спричиняє недозавантаженість нафтотранспортної системи по транзиту і щодо постачання сировини на вітчизняні нафтопереробні заводи.

Критичний рівень надійності електропостачання (близький до нуля) та його погіршення обумовлюються інституційною перебудовою оптового ринку електроенергії, ускладненням взаємодії його суб'єктів та законодавчо-нормативною неврегульованістю господарських відносин постачальників електроенергії, споживачів, транспортних і розподільних підприємств з гарантованими постачальниками. Спрацьованість, надмірна зношеність електромереж та їх обладнання, відсутність приладів обліку, відхилення в напрузі становлять суттєву загрозу стабільності та повноті електропостачання, що відображається у перебоях в поданні струму та недопостачання електроенергії з вини підприємств через позапланові ремонти й простої. Скорочення частки державних компаній у виробництві і постачанні електроенергії та відсутність дієвої конкуренції вносять суттєвий вклад в зниження до критичного рівня надійності електрозабезпечення.

Критичний рівень і його погіршення характерні для детермінанти енергетичної надійності за нафтопродуктами через невідповідність якості продукції вітчизняних виробників євростандартам, зменшення обсягів власного виробництва через повну або часткову зупинку трьох з п'яти нафтопереробних заводів. Значний вплив на погіршення рівня мають застарілі і зношені основні засоби та відсутність достатніх страхових запасів, зростання частки домінуючого підприємства у виробництві нафтопродуктів.

Критичний рівень детермінанти енергетичної надійності за вугіллям зумовлюється незадовільним станом і використанням наявних виробничих потужностей у

вугледобуванні, збагаченні та агломерації кам'яного вугілля, недостатністю оновлення виробничо-технічної бази, зниженням частки державних підприємств у видобуванні та низьким рівнем страхових запасів, що в умовах економічної й політичної дестабілізації ситуації в окремих регіонах країни становить загрозу для енергетичної безпеки національної економіки. Певне покращення у 2012 році відбулося під впливом зростання обсягів запасів у економічних суб'єктів.

Недостатній рівень надійності спостерігається для торфу через скорочення обсягів його видобування під впливом зниження попиту на європейському ринку та його відсутності на внутрішньому. На надійність забезпечення торфом суттєво впливає скорочення частки державних підприємств, бо зумовлює зниження конкуренції в галузі. Сьогодні цей вид палива вимагає особливої уваги, оскільки є місцевим ресурсом і не потребує значних капітальних витрат на освоєння.

Для оцінювання впливу окремих детермінант за видами ПЕР на загальний показник енергетичної надійності в якості коефіцієнта вагомості при функціональному підході слід застосовувати частку окремого енергоресурсу у загальному споживанні (D_i). Обчислення загального показника критерію надійності достатньо проводити за формулами адитивної і мультиплікативної згорток [1]. Результати розрахунків подано у таблицях 5, 8.

Таблиця 5

**Методика оцінки енергетичної надійності економіки України
(за адитивною згорткою)**

Детермінанти енергетичної надійності для адитивної згортки		Методика визначення
за електроенергією	=	$(T \cdot T_n \cdot (1 - K_q) \cdot (C_{сн} / C_{сф}) \cdot (U_e \cdot ((1 - Z_{тес}) \cdot d_{тес} \cdot N_{тес} + (1 - Z_{аес}) \cdot d_{аес} \cdot N_{аес} \cdot (J_{аесн} / J_{аесф}) + (1 - Z_{гес}) \cdot d_{гес} \cdot N_{гес}) + d_{вде} \cdot N_{вде}) \cdot ((W_{оре} \cdot W_{пк} \cdot (1 - Z_{мм}) \cdot (1 - Z_{тпс}) + W_{цз}) \cdot (J_{пен} / J_{пэф}) \cdot (1 - Z_{рем}) \cdot (1 - Z_{тпсрем}) \cdot (J_{рен} / J_{реф}) \cdot P_o \cdot (V_n / V_f) + W_{зп} \cdot S_{млп} \cdot (E_{ен} / E_{еф})) \cdot (C_n / C_f) \cdot (P_{осн} / P_{осф}) \cdot D_e$
за нафтопродуктами	=	$D_n \cdot Q_n \cdot (1 + K_{іен}) \cdot (1 - t_{днп}) \cdot N_{ппн} \cdot W_{п} \cdot (1 - Z_{нп}) \cdot (K_{овнп} / q_{нп}) \cdot ((R_{бф} / R_{бн}) \cdot D_{б} + (R_{дпф} / R_{дпн}) \cdot D_{дп} + (R_{мф} / R_{мн}) \cdot D_{м})$
за вугіллям	=	$(1 + K_{іев}) \cdot t_{двп} \cdot N_{вп} \cdot (R_{вф} / R_{вн}) \cdot (1 - Z_{вп}) \cdot (K_{овп} / q_{вп}) \cdot D_{п} \cdot D_{в}$
за торфом	=	$(1 + K_{іет}) \cdot t_{дтп} \cdot N_{т} \cdot (R_{тф} / R_{тн}) \cdot (1 - Z_{тп}) \cdot (K_{отп} / q_{тп}) \cdot D_{т} \cdot D_{п}$
за сировою нафтою і конденсатом	=	$(1 + K_{іен}) \cdot (R_{нф} / R_{нн}) \cdot (Q_n \cdot D_n + Q_k \cdot D_k) \cdot (1 - Z_{внф}) \cdot t_{двн} \cdot (1 - Z_{пвнф}) \cdot (K_{овн} / q_{вн}) \cdot (K_{опн} / q_{пн}) + Q_{ін} \cdot N_{нпз} \cdot N_{тн} \cdot (K_{прнтпф} / K_{прнтпн}) \cdot t_{дтн} \cdot (K_{отт} / q_{тт}) \cdot (1 - Z_{ттф}) \cdot D_{п}$
за теплоенергією	=	$((1 - A_t) \cdot K_{прок} \cdot (t_{тпн} / t_{тпф}) \cdot (t_{рпн} / t_{рпф}) \cdot (t_{гпн} / t_{гпф}) \cdot (t_{апф} / t_{апн}) \cdot (1 - Z_{кт}) + K_{преуе} \cdot d_{тс}) \cdot (1 - L_{тм}) \cdot (1 - Z_{тм}) \cdot O_t \cdot D_t$
за природним газом	=	$(1 + K_{іег}) \cdot (R_{пгф} / R_{пгн}) \cdot N_{дпгс} \cdot N_{аепгс} \cdot S_{спгс} \cdot (Q_{пгсф} / Q_{пгсн}) \cdot (Q_{г} \cdot (1 - Z_{вг}) \cdot t_{двг} \cdot (1 - Z_{пвгф}) + Q_{іг}) \cdot N_{гтс} \cdot (K_{пргтсн} / K_{пргтф}) \cdot (1 - Z_{гпаксф}) \cdot (K_{огмф} / q_{ігмф}) \cdot ((R_{згф} / R_{згн}) \cdot N_{екдсг} \cdot (1 - q_{зг}) \cdot C_{зг} + (1 - q_{пг}) \cdot C_{пг}) \cdot D_{п} \cdot D_{пг}$, де $K_{іе}$ не дорівнює 0
Енергетична надійність національної економіки		

Застосування адитивної згортки забезпечує визначення абсолютного показника енергетичної надійності та дослідження ролі кожної з детермінант у його формуванні. Використання частки у споживанні паливно-енергетичних ресурсів дозволяє враховувати вплив структурних змін у паливно-енергетичних балансах. Впродовж 2009 – 2012 років простежується зростання енергетичної надійності національної економіки на 0,0301 долі одиниці за рахунок детермінант за вугіллям (+0,0264) та сировою нафтою з конденсатом (+0,0011), за теплоенергією (+0,0027), за природним газом (+0,0003).

У 2013 році зазначена тенденція характерна тільки для детермінанти за теплоенергією (адитивна згортка), що обумовлене дооснащенням підприємств теплокомуненерго (ТКЕ) засобами обліку енергоносіїв, зростанням частки котелень на альтернативних видах палива, скорочення частки котлів з терміном експлуатації понад 20 років.

Таблиця 6

**Якісна і кількісна оцінка енергетичної надійності економіки України
(за адитивною згорткою)**

Детермінанти енергетичної надійності для адитивної згортки	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
за електроенергією	0,0002	0,0001	0,0047	0,0033	0,0110
за нафтопродуктами	0,0007	0,0005	0,0003	0,0002	0,0000
за вугіллям	0,0043	0,0026	0,0074	0,0307	0,0040
за торфом	0,0001	0,0001	0,0000	0,0002	0,0002
за сировою нафтою і конденсатом	0,0003	0,0016	0,0009	0,0014	0,0003
за теплоенергією	0,0033	0,0043	0,0049	0,0060	0,0068
за природним газом	0,0075	0,0049	0,0085	0,0078	0,0033
Енергетична надійність національної економіки	0,0163	0,0141	0,0268	0,0497	0,0256

Аналіз внеску кожної з детермінант у формування енергетичної надійності національної та регіональних економік слід проводити відносно нормативних значень детермінант, обчислених за нормативними показниками. Результати розрахунку нормативних значень складових детермінант енергетичної надійності та їх порогових значень, за якими визначено критичний рівень загального показника енергонадійності для національної та регіональної економік.

Визначення якісного рівня енергетичної надійності потребує порівняння фактичних значень детермінант та загального показника з нормативними, що дозволить оцінити досягнення нормативного або планового рівня. Нормативні показники наведено у табл. 7.

Таблиця 7

Нормативна оцінка енергетичної надійності економіки України

Детермінанти енергетичної надійності	за адитивною згорткою				за мультиплікативною згорткою			
	2015	2020	2025	2030	2015	2020	2025	2030
за електроенергією	0,159	0,173	0,168	0,178	0,9800	0,9817	0,9609	0,9643
за нафтопродуктами	0,030	0,033	0,047	0,055	0,9389	0,9327	0,9483	0,9507
за вугіллям	0,144	0,143	0,138	0,134	0,8347	0,8355	0,8405	0,8453

за торфом	0,001	0,001	0,001	0,015	0,9981	0,9970	0,9936	0,9151
за сировою нафтою і конденсатом	0,046	0,036	0,024	0,018	0,8946	0,8870	0,8563	0,8193
за теплоенергією	0,001	0,001	0,001	0,001	0,9988	0,9990	0,9993	0,9995
за природним газом	0,243	0,164	0,172	0,162	0,9219	0,8648	0,8994	0,9090
Енергетична надійність	0,624	0,551	0,551	0,561	0,632	0,584	0,586	0,528
небезпека	0,156	0,138	0,138	0,140	0,158	0,146	0,146	0,132
недостатній	0,312	0,275	0,276	0,281	0,316	0,292	0,293	0,264
достатній	0,468	0,413	0,414	0,421	0,474	0,438	0,439	0,396
безпечний	0,561	0,495	0,496	0,505	0,568	0,526	0,527	0,475
абсолютний	0,624	0,551	0,551	0,561	0,632	0,584	0,586	0,528

Впродовж 2009 – 2013 років простежується енергетична ненадійність національної економіки ($<0,156$) із-за низького рівня детермінант за нафтопродуктами, вугіллям, сировою нафтою і конденсатом, теплоенергією відносно нормативних показників 2015 року. Детермінанта за теплоенергією перевищує нормативний рівень впродовж всього терміну дослідження. Згідно результатів дослідження енергонадійність не досягає критичного рівня 2015 – 2030 років, тому її забезпечення потребує впровадження заходів щодо розширення використання торфу, інших відновлюваних джерел енергії для виробництва електроенергії, теплоенергії та твердого палива, нарощування власного видобутку природного газу і нафти з конденсатом, модернізації й оновлення основних засобів і мереж, більш ефективного використання нафто- й газотранспортних потужностей, створювання виробництва нафтопродуктів і системи формування запасів ПЕР на регіональному рівні.

Враховуючи компенсацію малих значень окремих детермінант (які можуть бути критичними для економіки) більш вагомими в умовах адитивної згортки, для поглиблення результатів дослідження використаємо мультиплікативну згортку (табл. 8).

Таблиця 8

Методика оцінки енергетичної надійності економіки України (за мультиплікативною згорткою)

Детермінанти енергетичної надійності для мультиплікативної згортки		Методика визначення
за електроенергією	=	$((T*Тп*(1-Kq)*(Cсн/Cсф)*(Ue*((1-Zтес)*dтес*Nтес+(1-Zaес)*daес*Naес*(Jaесн/Jасф)+(1-Zгес)*dгес*Nгес)+dвде*Nвде)*((Wопе*Wпк*(1-Zмм)*(1-Zтпс)+Wцз)*(Jпен/Jпф)*(1-Zрем)*(1-Zтпсрем)*(Jрен/Jреф)*По*(Vн/Vф)+Wзп*Smлеп*(Eен/Eеф))*(Cн/Cф)*(Посн/Посф))^De$
за нафтопродуктами	=	$(Qн*(1+Kіен)*(1-tdнп)*Nппп*Wп*(1-Zнп)*(Kовнп/qнп)*((Rбф/Rбн)*Dб+(Rдпф/Rдпн)*Dдп+(Rмф/Rмн)*Dм))^((Dб+Dдп+Dм)*Dп)$
за вугіллям	=	$((1+Kіев)*tdвп*Nвп*(Rвф/Rвн)*(1-Zвп)*(Kовп/qвп))^((Dп*Dв)$
за торфом	=	$((1+Kіет)*tdтп*Nт*(Rтф/Rтн)*(1-Zтп)*(Kотп/qтп))^((Dт*Dп)$

за сировою нафтою і конденсатом	=	$((1+K_{ien}) \cdot (R_{nf}/R_{nn}) \cdot (Q_n \cdot D_n + Q_k \cdot D_k) \cdot (1-Z_{vnf}) \cdot t_{dvn} \cdot (1-Z_{pvnf}) \cdot (K_{ovn}/q_{vn}) \cdot (K_{opn}/q_{pn}) + Q_{in}) \cdot N_{npz} \cdot N_{tn} \cdot (K_{prntpf}/K_{prntpn}) \cdot t_{dt} \cdot n \cdot (K_{ott}/q_{tt}) \cdot (1-Z_{ttf}))^{(D_n \cdot D_p)}$
за теплоенергією	=	$((1-A_t) \cdot K_{prok} \cdot (t_{pnn}/t_{pnp}) \cdot (t_{pnn}/t_{pnp}) \cdot (t_{pnn}/t_{pnp}) \cdot (t_{apf}/t_{apn}) \cdot (1-Z_{kt}) + K_{preye} \cdot dtc) \cdot (1-L_{tm}) \cdot (1-Z_{tm}) \cdot O_t)^{Dt}$
за природним газом	=	$((1+K_{ier}) \cdot (R_{pgf}/R_{pgn}) \cdot N_{dpgs} \cdot N_{aepgs} \cdot S_{epgs} \cdot (Q_{pgsf}/Q_{pgsn}) \cdot (Q_g \cdot (1-Z_{vg}) \cdot t_{dvf} \cdot (1-Z_{pvgf}) + Q_{ig}) \cdot N_{gtc} \cdot (K_{prgtcn}/K_{prgtf}) \cdot (1-Z_{gpnksf}) \cdot (K_{ogmf}/q_{igmf}) \cdot ((R_{zgf}/R_{zgn}) \cdot N_{ekdcg} \cdot (1-q_{zg}) \cdot C_{zg} + (1-q_{pg}) \cdot C_{pg}))^{(D_p \cdot D_{pg})}$
Енергетична надійність національної економіки		

За умови наближення детермінант енергонадійності до одиниці, обчисленими за мультиплікативною згортою, проявлятиметься локальна енергетична надійність за цим видом паливно-енергетичного ресурсу, а при наближенні до нульового – локальна енергетична ненадійність за окремим видом ресурсу.

Нульове значення енергетичної надійності національної та регіональної економік свідчить про загрозу нестабільності забезпечення основними видами ПЕР через надмірну залежність від імпорту природного газу, сирої нафти та вугілля, значного ступеня фізичного зношення основних засобів, завантаження нафтотранспортної і газотранспортної систем. В такий спосіб відображається критичний вплив зазначених факторів на енергетичну безпеку національної економіки та життєдіяльність населення.

Таблиця 9

**Якісна і кількісна оцінка енергетичної надійності економіки України
(за мультиплікативною згортою)**

Детермінанти енергетичної надійності для мультиплікативної згортки	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
за електроенергією	0,564	0,533	0,751	0,722	0,811
за нафтопродуктами	0,666	0,687	0,662	0,643	0,511
за вугіллям	0,408	0,358	0,433	0,571	0,321
за торфом	0,998	0,998	0,997	0,999	0,999
за сировою нафтою і конденсатом	0,656	0,756	0,776	0,904	0,878
за теплоенергією	0,710	0,733	0,749	0,772	0,792
за природним газом	0,369	0,369	0,349	0,340	0,271
Енергетична надійність національної економіки	0,026	0,027	0,044	0,063	0,025

Згідно даних табл. 9 простежується енергетична надійність забезпечення національної економіки за торфом та критична ненадійність за природним газом і вугіллям, що свідчить про загрозу дестабілізації забезпечення. Покращення ситуації можливе шляхом диверсифікації постачальників, паливозаміщення місцевими ПЕР та нарощування власного видобутку вугілля, нафти і природного газу. Загальний рівень показника енергонезалежності національної економіки, обчислений за мультиплікативною згортою, майже вдвічі перевищує визначений раніше згідно адитивної. Проте, як і у попередньому випадку, показник енергетичної надійності національної економіки значно нижче критичного рівня (табл. 10).

Тільки детермінанти за торфом і сировою нафтою з конденсатом наближаються до нормативних значень і мають тенденцію зростання.

Висновки. Досягнення енергонадійності нульових значень свідчить про необхідність перебудови паливно-енергетичного комплексу та структурної перебудови регіональної економіки щодо забезпечення заміщення критичних ПЕР місцевими і

Таблиця 10

**Результати оцінювання енергетичної незалежності
національної економіки України**

Роки	Згортка	2015	2020	2025	2030
2009	адитивна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
	мультиплікативна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
2010	адитивна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
	мультиплікативна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
2011	адитивна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
	мультиплікативна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
2012	адитивна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
	мультиплікативна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
2013	адитивна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний
	мультиплікативна	ненадійний	ненадійний	ненадійний	ненадійний

відновлюваними видами палив та енергії. Результати застосування адитивної та мультиплікативної згорток, не зважаючи на кількісну відмінність, є тотожними відносно обчислених нормативних значень. Проте, адитивна згортка дозволяє розглядати можливість паливозаміщення та враховувати вплив окремих детермінант і критеріїв при визначенні загального показника енергетичної надійності та безпеки. Мультиплікативну згортку рекомендується застосовувати для стрес-тестування детермінант і критерію, а також при моніторингу результатів.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Г. В. Енергетична безпека як визначальна складова економічної незалежності України / Г. В. Бондаренко, В. О. Щерба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Земляний М. Критерії оцінки та показники енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М. Земляний, В. Бараннік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/19.htm>.
3. Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М. Г. Земляний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/36.htm>.
4. Мерхо О. Теоретико-аналітичні аспекти оцінки енергетичної складової економічної безпеки національного господарства / О. Мерхо, Т. Салашенко // Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит. – 2013. – № 4 (10) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eee.khpi.edu.ua/article/viewFile/22485/20106>.
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономрозвитку України №1277 від 29.10 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/World Commission on Environment and Developmentcategory/main?cat_id=38738.

Мазур И. М. Энергетическая надежность как критерий оценки энергетической безопасности национальной экономики

Надежность обеспечения топливно-энергетическими ресурсами национального хозяйства имеет стратегическое значение для экономического и социального развития, создает основу энергетической и экономической безопасности. В условиях борьбы за ресурсы и разного рода конфликтов, надежность и автономность поставки ТЭР имеет особое значение для успешного развития национальных экономик. Надежность поставок топливно-энергетических ресурсов предлагается исследовать в разрезе отдельных их видов относительно природного газа, электроэнергии, нефтепродуктов, сырой нефти, угля, торфа, теплоэнергии и этапов процессов производства, транспортировки и реализации.

С этой целью согласно официальным информационным источникам сформирована система показателей энергонадежности, отражающая наличие генерирующих, производственных и транспортных мощностей, их состояние, резервы использования, наличие запасов и долю безрисковых поставок по отдельным видам энергоресурсов.

Ключевые слова: энергетическая надежность, критерий энергонадежности, детерминанты энергонадежности, функционально ориентированный подход, энергетическая безопасность, качественная и количественная оценка.

Mazur I. M. The reliability of energy supply as a evaluation criteria of energy security of the national economy

The reliability providing by the fuel and energy resources of the national economy has the strategic importance for economic and social development, forms the basis of energy and economic security. In the struggle for resources and due to various conflicts, the reliability and autonomy of energy supply has the particular importance for the successful development of national economy. The security of energy resources supply is proposed to explore in the context of their individual types: relative to natural gas, petroleum products, crude oil, coal, peat, heat stages and to processes of mining, production, transportation and sales.

For this purpose according to official information sources has been formed the system of indicators that reflects an availability of generating capacities, industrial and transportation facilities, their condition, use reserves, the availability of stocks and the share of risk-free deliveries for certain types of energy.

Key words: energy reliability; criterion on reliability of energy supply; determinants on reliability of energy supply; functionally oriented approach; energy security; qualitative and quantitative evaluation.

УДК 338: 658.1: 339.9

Струк Наталія Петрівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри державного управління
та місцевого самоврядування
Івано-Франківського національного університету
нафти і газу

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ГАЗОТРАНСПОРТНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті узагальнено стратегічні переваги та загрози функціонування газотранспортної системи України. Проаналізовано основні варіанти ефективного управління системою в умовах євроінтеграції. Побудовано тріаду управління системою газотранспорту і обґрунтовано взаємозалежність її основних складових.

Ключові слова: газотранспортна система, управління, консорціум, транзитер, експортер, імпортер.

Постановка проблеми. Україна належить до держав світу, які забезпечені паливно-енергетичними ресурсами всіх видів. Проте ступінь забезпеченості ними, існуючі обсяги їх видобування та використання транспортного потенціалу не дозволяють досягти відповідного рівня енергетичної незалежності сьогодні. Ключові причини пов'язані, в основному, не з технічними, технологічними чи кадровими проблемами галузі, а в першу чергу, з незадовільним станом законодавчого, нормативно-правового та регуляторного забезпечення ринково-орієнтованих змін в структурі, в методах і функціях управління газотранспортною системою. Тому дослідження особливостей управління газотранспортною системою (ГТС) є актуальним, своєчасним і практично значущим, особливо в умовах обрання державою євроінтеграційного курсу.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблематиці ефективного використання існуючого газотранспортного потенціалу держави, пошуку нових напрямків і заходів управління і регулювання в цій галузі присвячено значну кількість робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників. Ці питання вивчали у своїх працях такі вітчизняні дослідники, як О. Г. Дзьоба, І. В. Діак, І. М. Карп, Б. О. Клюк, М. П. Ковалко, Є. І. Крижанівський, В. П. Петренко, М. Д. Середюк, А. К. Шидловський, І. К. Чукаєва та багато інших.

У вітчизняній теорії та методології управління ГТС недостатньо опрацьованими залишаються особливості та основні аспекти управління даною галуззю в умовах євроінтеграції.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз існуючих форм управління ГТС України та обґрунтування необхідності його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. ГТС України є сьогодні однією із стратегічно важливих галузей національної економіки, ефективна і результативна діяльність якої покликана забезпечити та гарантувати досягнення Україною членства в Європейському союзі. При цьому ГТС України має стратегічне значення для економіки та енергетичної безпеки не тільки нашої держави, а і країн Європи. Україна транспортує до

країн Європейського Союзу близько 80% природного газу, купленого ними у Росії. Враховуючи необхідність зміцнення енергетичної безпеки держави, забезпечення транзиту природного газу через територію України, надійна робота газотранспортної системи є пріоритетним завданням. Слід зауважити, що з кожним роком структура європейського ринку природного газу стає складнішою, збільшується кількість учасників ринку. У таких умовах першочерговим завданням для України стає пошук інструментів для максимізації своєї частки в ренті, яку має наша держава від транзиту природного газу на європейський ринок та посилення своїх позицій важливого геополітичного партнера ЄС. Для досягнення задекларованої мети необхідно суттєво модернізувати вітчизняну ГТС, що стало пріоритетним завданням на державному рівні.

Науковцями доведено, що в основу теоретико-методологічних підходів до вироблення стратегії реконструкції та модернізації ГТС України має бути покладено порівняльний аналіз стратегічних загроз та переваг (табл.1) [1-5].

Таблиця 1

Загрози та переваги функціонування ГТС України

Загрози функціонування ГТС	Переваги функціонування ГТС
Політична нестабільність в Україні; нестабільний попит на газ у країнах Європи; створення нових трубопроводних газотранспортних маршрутів в обхід території України; обмежені обсяги інвестицій для потреб реконструкції та модернізації ГТС України; активізація зусиль уряду РФ щодо диверсифікації маршрутів постачання газу на європейські ринки; намагання Росії домінувати на Європейському ринку природного газу через контроль за видобувними та транспортними потужностями як всередині країни, так і за її межами; посилення рівня монополізму та інші.	Вигідне географічне розташування країни; наявність існуючої розгалуженої газотранспортної мережі з високою пропускною здатністю; унікальна технологічна структура ГТС України; велика ємність підземних сховищ газу в Україні та їх вигідне розташування поблизу кордонів Європейського Союзу; наявність кваліфікованих спеціалістів для обслуговування і експлуатації ГТС, її реконструкції і модернізації та власної системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів та інші.

У монографії «Управління трансформаціями та розвитком системи газозабезпечення» обґрунтовано, що основна частина потенційних загроз функціонування ГТС України (72,7 %) пов'язана із зовнішніми чинниками, вплив яких складно нівелювати, зокрема 18,2 % з них пов'язані із європейськими споживачами газу, 45,5 % – із монопольним постачальником газу – Російською Федерацією, 9,1 % загроз пов'язані із консолідацією зусиль Європи та Росії щодо створення обхідних маршрутів і, нарешті, 27,3 % стратегічних загроз мають внутрішнє походження [3, с. 235].

Дослідження даної сфери показують, що сьогодні потрібні значні інвестиційні ресурси на реконструкцію та модернізацію існуючої ГТС України. В цьому контексті переваги української ГТС є очевидними, оскільки розширення та модернізація її потужностей є вигіднішими у порівнянні з будівництвом нових маршрутів, але для реалізації вищесказаного потрібно змінити підходи до управління ГТС.

В наукових працях та дослідженнях аналітиків Центру Разумкова розглядаються такі варіанти ефективного управління ГТС України: реформування власними силами; передача у концесію; передача у оперативне управління; приватизація. Експерти Центру

Разумкова в результаті проведених досліджень прийшли до висновку, що найбільш перспективною альтернативою слід вважати створення міжнародного консорціуму в складі ВАТ «Газпром» (постачальник), ДК «Укртрансгаз» (транзитер), європейські компанії (споживачі) [7, с. 11-23]. Однак, бачення моделі створення міжнародного консорціуму російською та українською сторонами було і є настільки різними, що реалізація цього проекту уже протягом багатьох років не може зрушити з місця, не дивлячись на постійні і наполегливі спроби всіх зацікавлених сторін.

Цілком очевидно, що сформована система газозабезпечення України в сучасних умовах не може існувати як ізольована замкнута структура, орієнтована виключно на внутрішній ринок. В результаті проведеного дослідження, встановлено, що процес газотранспорту можна відобразити у вигляді тріади, яка включає: інтереси експортера (постачальника), інтереси імпортера (споживача) та транспортувальника (транзитера) природного газу (рис. 1).

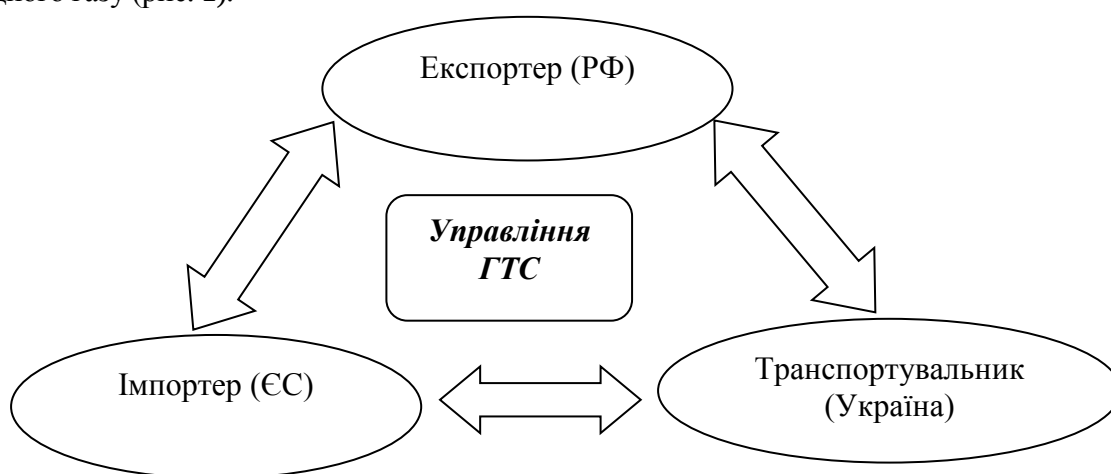

Рис. 1 – Тріада управління ГТС

Зважаючи на тісний і прямий зв'язок між основними суб'єктами газотранспорту, їх взаємозалежність, слід наголосити на наступному. Політика інтеграції України в Європейський Союз повинна бути стратегічно виражена із збереженням відносин з Російською Федерацією в сфері транспортування природного газу і повинна стати інструментом досягнення прагматичних цілей всіма учасниками запропонованої вище схеми взаємодії РФ – Україна – ЄС.

Для ефективного функціонування ГТС сьогодні необхідно створити відповідні політико-організаційні передумови, що сприяли б комплексному і масштабному її реформуванню. Прийняття свого часу декларації «Україна – ЄС» засвідчує довіру з боку ЄС до української ГТС як надійної системи транзиту газу європейським споживачам і фактично стало першим етапом її інтеграції в європейську енергетичну систему. Сьогодні процес інтеграції посилюється і окреслюється новими перспективами для управління ГТС.

З метою підвищення рівня енергетичної безпеки держави в серпні 2014 року Верховна рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління Єдиною газотранспортною системою України» (Закон України №1645-VII від 14.08.2014р.). Згідно із документом, функції диспетчерського (оперативно-технологічного) управління Єдиною газотранспортною системою України виконує оператор Єдиної газотранспортної системи України, який визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та

реалізує державну політику в нафтогазовому комплексі, а у передбачених законом випадках – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в нафтогазовому комплексі, за згодою Верховної Ради України. Функції оператора Єдиної газотранспортної системи України закріплюються за суб'єктом господарювання, засновником та власником якого може бути виключно держава, у тому числі через Публічне акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», або (у разі створення спільного підприємства) держава, у тому числі через Публічне акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» (володіння не менше 51% корпоративних прав), а також юридична особа (юридичні особи), що належить та контролюється резидентами держав – членів Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки чи Енергетичного Співтовариства – і є оператором системи транспортування газу або членом Європейської мережі операторів системи транспортування газу, сертифікованим відповідно до вимог статті 10 Директиви 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу стосовно спільних правил для внутрішнього ринку природного газу, статті 3 Регламенту 715/2009 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про умови доступу до мереж передачі природного газу [6].

Відповідно до рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в нафтогазовому комплексі, функції оператора підземного сховища газу можуть бути відокремлені та покладені на окреме підприємство – оператора підземного сховища газу. Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує результати конкурсу та приймає остаточне рішення щодо визначення компанії-нерезидента у суб'єкті господарювання, на якого покладено функції оператора Єдиної газотранспортної системи України. Умови конкурсу розробляються та затверджуються Кабінетом Міністрів України. Засновник або власник підприємства, на яке покладено функції оператора Єдиної газотранспортної системи, повинен мати не менш як п'ятирічний досвід управління газотранспортною системою на американському чи європейському ринку [6].

Прийняття законопроекту дозволить здійснити реформування Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України», спрямоване на підвищення економічної ефективності нафтогазової галузі, що буде відповідати вимогам законодавства ЄС у зв'язку з приєднанням України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та сприятиме посиленню енергетичної незалежності України.

Отже, фактично задекларовані зміни передбачають можливість управління ГТС на нових засадах, а саме із використанням міждержавного партнерства. Цілком доцільним виглядає використання позитивного досвіду, який тривалий час діє в багатьох країнах світу. Досвід показує, що трубопровідні системи трансформуються в лінійно-інтегровані міжнаціональні суб'єкти господарювання, управління діяльністю яких здійснюють самостійні в господарському сенсі органи з обов'язковим представленням і гармонізацією інтересів всіх зацікавлених сторін: постачальників, транзитерів, споживачів та потенційних інвесторів. Звичайно таке трансформування вимагає і наукового обґрунтування, і методологічної і практично-прикладної розробки цілої низки нетрадиційних організаційних, юридичних, економічних, технологічних умов, методів, технологій і рекомендацій з реалізації ідеї інтеграції лінійної частини не за ознакою її приналежності до тієї чи іншої країни, а за технологічно і економічно завершеним циклом початку та закінчення транспортування і використання енергоносіїв.

Висновки. Управління ГТС України в контексті євроінтеграції необхідно розглядати як процес її реформування і модернізації, що відповідає міжнародним і правовим зобов'язанням держави. Сьогодні пріоритетне місце для держави займає формування і реалізація власної політики транзитного транспортування природного газу в спільному і гармонізованому режимі з Російською Федерацією та Європейським Союзом. Формування ефективної політики управління ГТС України в умовах європейської інтеграції на основі визначення науково обґрунтованих пріоритетів і напрямів цієї діяльності та створення відповідної системи, методів та механізмів управління є, без сумніву, актуальним науковим завданням, належне вирішення якого потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Боднар Г. Ф. Управління державно-приватними партнерствами на засадах гармонізації інтересів сторін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук; спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (нафтова і газова промисловість)» / Г. Ф. Боднар. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
2. Дзьоба О. Г. Економічні аспекти модернізації газотранспортної системи України / О. Г. Дзьоба // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 6 (109). – С. 102-106.
3. Дзьоба О. Г. Управління трансформаціями та розвитком системи газозабезпечення: монографія / О. Г. Дзьоба. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2012. – 352 с.
4. Запихляк І. Б. Оцінювання рівня розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств на основі ресурсного підходу / І. Б. Запихляк // «Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону, підприємства»: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 04.11.-04.12. 2013 р. м. Полтава. – Ч. 1. – Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2013. – С. 37-39.
5. Крижанівський Є. І. Аналіз та оцінка світового досвіду з управління міжнаціональними магістральними трубопровідними системами / Є. І. Крижанівський, І. Л. Боднарук, Н. В. Люта, В. П. Петренко // Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. – 2010. – №2. – С. 40-44.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління Єдиною газотранспортною системою України // Закон України від 14.08.2014 р. № 1645-VII / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1645-18>.
7. Створення міжнародного газотранспортного консорціуму на базі ГТС України // Національна безпека і оборона. – 2004. – №1. – С. 3-23.
8. Україна буде модернізувати ГТС спільно з європейцями та американцями / УНІАН. Економіка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/energetics/904373-ukrajina-bude-modernizuvati-gts-spilno-z-evropeytsyami-ta-amerikantsyami.html>.
9. Україні знову пропонують тристоронній консорціум з управління ГТС / УНІАН. Економіка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/energetics/906958-ukrajini-znovu-proponuyut-tristoronniy-konsortsium-z-upravlinnya-gts.html>.

Струк Н. П. Особенности управления газотранспортной системой Украины в условиях евроинтеграции

В статье обобщены стратегические преимущества и угрозы функционирования газотранспортной системы Украины. Проанализированы основные варианты эффективного управления системой в условиях евроинтеграции. Построена триада управления системой газотранспорта и обоснована взаимозависимость ее составляющих.

Ключевые слова: газотранспортная система, управление, консорциум, транзитер, экспортер, импортер.

Struk N. P. Features of management Ukrainian gas transportation system in conditions of European integration

This article summarizes the strategic advantages and threats functioning of the Ukrainian gas transportation system. The basic variants of effective management system in conditions of Eurointegration is analyzed. The triad of management gas transportation system is built and interdependence of its basic components is substantiated.

Key words: gas transportation system, management, consortium, transit country, exporter, importer.

УДК 331.5: 332.1

Легкий Василь Іванович,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІКИ ПРАЦІ В УПРАВЛІННІ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розглянута система економічних і соціальних показників економіки праці, розрахунок і комплексне дослідження який, дозволить оцінити стан і перспективи розвитку кадрового потенціалу економічного суб'єкта. Систематизація показників дана на різних рівнях і етапах вивчення забезпеченості організації трудовими ресурсами, дотримання робочого часу, зміни продуктивності праці, формування і використання фонду заробітної плати.

Ключові слова: кадровий потенціал, продуктивність праці, персонал, робочий час, рентабельність персоналу, середньомісячна заробітна плата, трудові ресурси, фонд заробітної плати, чисельність працівників.

Постановка проблеми. Ефективне управління кадровим потенціалом залежить від проведення організаційних і соціально економічних заходів, спрямованих на підбір, збереження, підвищення кваліфікації персоналу і забезпечення гідного добробуту працівників. В зв'язку з цим пошук резервів і чинників підвищення результативності використання трудових ресурсів, оптимального планування і прогнозування витрат на оплату праці і соціальних відрахувань є пріоритетними управлінськими завданнями. Використання методів і прийомів оцінки трудового потенціалу, ефективного використання робочого часу і фонду заробітної плати на основі системи аналітичних показників сприяє рішенню важливих соціально економічних завдань розвитку економіки праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання формування і використання кадрового потенціалу на всіх ієрархічних рівнях розглядаються у працях відомих українських вчених: М. П. Долішнього, Д. П. Богині, О. А. Грішнєвої, В. М. Петюха та інших [1, с. 273]. Але в цих роботах не було розроблено єдиної методики оцінки ефективного використання кадрового потенціалу.

Постановка завдання. Мета написання статті полягає в комплексній оцінці стану, розвитку і ефективності використання трудових ресурсів організації, а також дослідженні тенденцій зміни витрат на оплату праці для вибору управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатня забезпеченість підприємств потрібними трудовими ресурсами, їхнє раціональне використання, високий рівень продуктивності праці мають велике значення для підвищення ефективності функціонування будь-якого підприємства.

Для оцінювання трудових ресурсів використовується інформація оперативної і бухгалтерської звітностей, дані табельного обліку, первинних документів, матеріали

хронометражу і фотографій робочого дня, позаоблікові матеріали (протоколи виробничих нарад, документи бюро економічного аналізу тощо) [4].

Оцінювати трудові ресурси дозволяє система аналізу, яка використовує загальноприйняту методика і має свої особливості.

Основними завданнями аналізу є [2, с. 78]:

- 1) вивчення і оцінка забезпеченості організації і його структурних підрозділів трудовими ресурсами в цілому, а також по категоріях працівників і професіях;
- 2) оцінка використання робочого часу;
- 3) оцінка рівня і динаміки продуктивності праці, а також чинників, що впливають на її зміну;
- 4) оцінка ефективності використання трудового потенціалу;
- 5) оцінка формування і використання фонду заробітної плати;
- 6) пошук резервів росту продуктивності праці і стабільності розвитку фірми на основі кадрового потенціалу.

Оцінка ефективності використання трудових ресурсів, робочого часу і фонду заробітної плати залежить від масштабів діяльності організації, що проводить кадрову і соціальну політику, і включає наступні основні напрями і що відповідають цим напрямом показники, сприяючі ефективному управлінню кадровим потенціалом організації.

Основні напрями оцінки і управління забезпеченістю організації трудовими ресурсами включають наступні етапи.

1 етап. Аналіз штатного розкладу за ряд років, порівняння фактичної чисельності працівників з плановим показником, порівняння фактичної чисельності працівників за ряд років.

2 етап. Оцінка професійного рівня адміністративно-управлінського персоналу, аналіз відповідності кваліфікації працівників займаної посади, оцінка кадрової політики і стратегії підбору кадрів, організація підвищення кваліфікації кадрів.

3 етап. Вивчення змін у складі працівників, виявлення недоліку або надлишку працівників по посадах.

4 етап. Оцінка руху робочої сили і плинності кадрів, аналіз джерел поповнення робочої сили.

Забезпеченість організації персоналом визначається порівнянням фактичної кількості працівників по категоріях і професіях з плановою потребою. Планом є штатний розклад, який складається на рік.

Додатково аналізується якісний склад персоналу по рівню кваліфікації, на відповідність фактичного рівня освіти кожного працівника займаної посади і вивчаються питання, пов'язані з підбором кадрів, їх підготовкою і підвищенням кваліфікації.

Загальна оцінка кадрового потенціалу може здійснюватися в динаміці, що дозволяє встановити факти плинності кадрів в цілому по організації, в розрізі категорій працівників, структурних підрозділів, сфер діяльності.

Процес зміни чисельності працівників, що призводить до їх перерозподілу між різними видами економічної діяльності, називають рухом робочої сили.

У процесі оцінки руху робочої сили, її ефективного управління і розподілу розраховують абсолютні, відносні і середні показники [5, с. 439].

До абсолютних показників руху робочої сили відносять: чисельність працівників на початок періоду; чисельність працівників на кінець періоду; число прийнятих працівників; число вибулих працівників; облікове, явочне число і число фактично працюючих чоловік.

Відносні показники руху робочої сили це: коефіцієнт обороту по прийому; коефіцієнт обороту по вибуттю; коефіцієнт плинності кадрів; коефіцієнт постійності складу; коефіцієнт загального обороту.

Середні показники руху робочої сили включають: середнє облікове число працюючих; середнє явочне число працюючих; середнє число працюючих.

Обліковий склад включає усіх працівників, прийнятих на постійну роботу від одного і більше днів. Він характеризує наявність працівників на певну дату, включаючи прийнятих і виключаючи звільнених працівників.

Відносні коефіцієнти руху працівників організації дозволяють оцінити ефективність системи управління кадровою політикою організації, стабільність розвитку економічного суб'єкта, міра дотримання трудового законодавства працівниками і керівництвом.

В процесі оцінки використання робочого часу визначають кількість відпрацьованих днів і годинника за аналізований період часу, а також встановлюють міру використання робочого часу. Аналіз використання робочого часу проводиться по кожній категорії працівників і в цілому по організації.

Робочий час – це установлений законодавством відрізок календарного часу, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку, графіка роботи та умов трудового договору повинен виконувати свої трудові обов'язки [7].

Аналіз заснований на розрахунку календарного, табельного і максимально можливого фондів робочого часу [8]:

- *календарний фонд* – це число людино-дня місяця, кварталу або року, працівників, що доводяться на одного працівника або колектив. Він розраховується, як сума людино-дня явок, нез'явлень і простоїв;
- *табельний фонд* – це число людино-дня, відпрацьованого працівниками і врахованих в таблиці обліку робочого часу. Він розраховується як різниця між календарним фондом робочого часу і сумою людино-дня святкового і вихідного;
- *максимально можливий фонд* – цей максимально можливий час, який може бути відпрацьований працівниками організації без урахування святкових, вихідних днів, а також днів щорічних відпусток. Він розраховується як різниця між табельним фондом робочого часу і сумою людино-дня щорічних відпусток.

У процесі управління робочим часом розраховують відносні і середні показники. Вони характеризують міру використання того або іншого фонду робочого часу.

До відносних показників управління робочим часом відносять: коефіцієнт використання календарного фонду робочого часу, коефіцієнт використання табельного фонду робочого часу, коефіцієнт використання максимально можливого фонду робочого часу, коефіцієнт втрат робочого часу, коефіцієнт використання робочого періоду, коефіцієнт використання робочого дня.

Середні показники ефективного використання робочого часу включають: середня фактична тривалість робочого періоду, середня максимально можлива тривалість робочого періоду, середня максимально можлива тривалість робочого періоду, середня фактична тривалість робочого дня, число днів нез'явлень з усіх причин в середньому на одного робітника, число цілоденних простоїв в середньому на одного робітника.

Фонд робочого часу залежить від чисельності працівників, кількості відпрацьованих днів одним працівником в середньому, а також середній тривалості робочого дня і розраховується по формулі:

$$\Phi PC = C * D * П \quad (1)$$

де: ΦPC – фонд робочого часу (людино-годин); C – середньоспискова чисельність працівників, людина; D – середня кількість відпрацьованих днів одним працівником; $П$ – середня тривалість робочого дня, годинника.

В процесі аналізу використання робочого часу вивчають його втрати. Усі втрати робочого часу підрозділяються на цілоденні і внутрішньозмінні. Дані про величину і причини виникнення цілоденних втрат робочого часу можна отримати з табеля обліку робочого часу або із звітів організації про величину цілоденних втрат за допомогою зіставлення фактичних невиходів з плановим об'ємом робочого часу. Приміром, до цілоденних втрат робочого часу відносять: святкові і вихідні дні, відпустки, нез'явлення по хворобі, прогули, виконання державних, громадських обов'язків.

Внутрішньозмінні втрати робочого часу складаються з втрат, залежних і незалежних від працівника. До внутрішньозмінних втрат робочого часу відносять: скорочений робочий день підлітків, укорочений день за умовами праці, відсутність сировини, матеріалів, напівфабрикатів, очікування транспортних засобів і ремонту устаткування, пізніше почало і передчасне закінчення роботи, особисті розмови, мікротравми, скорочений робочий день по дозволу адміністрації.

Цілоденні втрати робочого часу розраховуються по формулі:

$$ЦД = (ВДф - ВДп) * Чф + Трф \quad (2)$$

Внутрішньозмінні втрати розраховуються по формулі:

$$ВЗ = (ТРф - ТРп) * ВДф * Чф \quad (3)$$

де: $ЦД$, $ВЗ$ – відповідно цілоденні і внутрішньозмінні втрати робочого часу, людино-годин; $ВДф$, $ВДп$ – відповідно фактична і планова кількість відпрацьованих днів одним працівником; $Чф$ – фактична чисельність працівників, людина; $ТРф$, $ТРп$ – відповідно фактична і планова тривалість робочого дня, годинника.

Результативність використання трудового потенціалу і ефективність виробничої діяльності організації характеризує показник продуктивності праці. Ріст продуктивності праці залежить від технічного прогресу, модернізації виробництва, поліпшення професійної підготовки кадрів і їх економічної і соціальної зацікавленості.

Для аналізу рівня продуктивності праці традиційно використовують показники вироблення і трудомісткості [3, с. 101].

Показник вироблення продукції обчислюється як відношення обсягу виробництва (виручки) до витрат праці і показує обсяг виробництва, що доводиться на одиницю витрат праці. Показник трудомісткості – це показник, зворотний показнику вироблення. Він характеризує співвідношення між витратами праці і об'ємом виробництва (виручки), і показує, скільки праці витрачено на виробництво одиниці продукції.

Розрізняють наступні показники продуктивності праці [6, с. 79]:

- *середньогодинний виробіток* визначається як відношення обсягу виробництва (виручки) до кількості людино-годин, відпрацьованих працівниками впродовж аналізованого періоду часу, і показує, яка кількість продукції зроблена одним працівником за одну годину фактичної роботи;
- *середньоденний виробіток* характеризує співвідношення між обсягом виробництва (виручки) і кількістю людино-дня, відпрацьованого працівниками впродовж аналізованого періоду часу, і показує, яка кількість продукції зроблена одним працівником за один день фактичної роботи;

- середньомісячний виробіток розраховується як відношення обсягу виробництва (виручки) і середньоспискової чисельності персоналу і показує обсяг виробництва (виручки), що доводиться в середньому на одного працівника за один місяць.

Найбільш узагальнюючим показником продуктивності праці є *середньорічне вироблення* продукції одним працюючим. Середньорічний виробіток одного робітника залежить від середньогодинного виробітку, кількості робочих днів і тривалості робочого дня:

$$PB = D * TRD * PB \quad (4)$$

де: PB – середньорічний виробіток одного робітника, грн; D – кількість робочих днів; TRD – тривалість робочого дня, годинника; PB – середньогодинний виробіток, грн.

Підвищення ефективності використання трудових ресурсів є одним з основних чинників збільшення виручки від продажу, рентабельності діяльності організації і продуктивності праці. Важлива роль в рішенні цих завдань належить оцінці ефективності використання трудового потенціалу на основі застосування системи економічних показників, до яких відносять: коефіцієнт збалансованості, коефіцієнт охоплення працівників атестацією, коефіцієнт якості набору персоналу, рентабельність персоналу.

Оскільки прибуток залежить від рентабельності продажів, коефіцієнта оборотності капіталу і суми функціонуючого капіталу, факторну модель рентабельності персоналу можна представити таким чином:

$$\frac{P}{C} = \frac{P}{B} * \frac{B}{K} * \frac{K}{C} \quad (6)$$

чи:

$$\frac{P}{C} = \frac{P}{B} * \frac{B}{TP} * \frac{TP}{C} \quad (7)$$

де: P – прибуток від продажів; C – середньоспискова чисельність працівників; B – виручка; K – середньорічна сума капіталу; TP – вартість випуску товарної продукції в діючих цінах; $\frac{P}{C}$ – рентабельність персоналу; $\frac{P}{B}$ – рентабельність продажів; $\frac{B}{K}$ – оборотність капіталу; $\frac{K}{C}$ – капіталоозброєність праці; $\frac{B}{TP}$ – доля виручки у вартості товарної продукції; $\frac{TP}{C}$ – середньорічний виробіток продукції одним працівником в діючих цінах.

По першій моделі можна визначити, як змінився прибуток, що доводиться на одного працівника, за рахунок зміни рівня рентабельності продажів, коефіцієнта оборотності капіталу і капіталоозброєність праці.

Друга модель дозволяє встановити, як змінився прибуток, що доводиться на одного працівника, за рахунок рівня рентабельності продажів, питомої ваги виручки в загальному об'ємі зробленої продукції і продуктивності праці.

Аналіз ефективності використання трудових ресурсів організації і рівня продуктивності праці необхідно здійснювати в тісному взаємозв'язку з дослідженням оплати праці. При цьому проводиться оцінка використання фонду заробітної плати, виявляються резерви збільшення заробітку, оцінюються передумови введення прогресивних форм оплати праці, що дозволяють підвищити соціальний статус працівників.

До складу фонду заробітної плати включаються нараховані організацією суми оплати праці (у грошовій і натуральній формах), за відпрацьований і невідпрацьований час; стимулюючі доплати і надбавки; компенсаційні доплати і надбавки, пов'язані з режимом роботи і умовами праці; а також виплати на живлення, житло і паливо, що носять регулярний характер.

Формування витрат на оплату праці залежить від категорій працівників, оскільки оплата праці робітників більшою мірою схильна до впливу обсягів випуску (при відрядній платні праці) або відпрацьованого часу (при почасовій оплаті праці). Оплата праці службовців робиться по встановлених посадових окладах згідно з штатним розкладом.

В процесі аналізу використання фонду заробітної плати розраховують абсолютне і відносне відхилення фактичної його величини від планової або від попереднього року.

Абсолютне відхилення фонду заробітної плати визначається порівнянням фактично використаних коштів на оплату праці з плановим фондом заробітної плати в цілому по організації і категоріям працівників:

$$\Delta\PhiЗ = \PhiЗф - \PhiЗпл \quad (8)$$

де: $\PhiЗф$ – фактично використані кошти на оплату праці; $\PhiЗпл$ – плановий фонд заробітної плати.

Відносне відхилення розраховується як різниця між фактично нарахованою сумою зарплати і плановим фондом, скоректованим на коефіцієнт виконання плану по виробництву продукції:

$$\PhiЗотн = \PhiЗф - \PhiЗск = \PhiЗф - (\PhiЗперем * K + \PhiЗпост) \quad (9)$$

де: $\PhiЗф$ – фактичний фонд заробітної плати; $\PhiЗск$ – скоректований плановий фонд заробітної плати; $\PhiЗперем$, $\PhiЗпост$ – відповідно плановий фонд змінний і плановий постійний заробітної плати; K – коефіцієнт виконання плану по виробництву продукції.

Аналіз використання фонду заробітної плати проводиться по видах виплат і в розрізі основних категорій персоналу. Склад і структура фонду заробітної плати по видах виплат аналізується порівняно з кошторисом і в динаміці.

У економічному аналізі ефективність управління фондом заробітної плати характеризують такі показники, як обсяг виробництва продукції на рубель заробітної плати, прибуток на рубель заробітної плати, рівень фонду оплати праці, середньомісячна заробітна плата одного працівника.

На зміну фонду заробітної плати чинить вплив зміна чисельності персоналу, середньої заробітної плати працюючих, питомої ваги окремих категорій працівників в загальному складі персоналу організації, обсягів випуску і інші чинники.

В процесі аналізу слід також встановити відповідність між темпами росту середньої заробітної плати і продуктивністю праці. Оптимальним є співвідношення перевищення темпів росту продуктивності праці над темпами росту оплати праці. Якщо це співвідношення не дотримується, то відбувається перевитрата фонду заробітної плати, підвищення собівартості продукції, і відповідно, зменшення прибутку.

Висновки. Таким чином, використання комплексу методів економічного аналізу і системи аналітичних показників дозволяє виявити наявні проблеми і розробити грамотні і обґрунтовані соціально економічні заходи, що підвищують ефективність і результати політики керівництва відносно управління трудовими ресурсами, формування і використання фонду заробітної плати. У результаті розробка обґрунтованих і грамотних стратегічних рішень в сфері кадрової політики, оплати праці і соціального благополуччя трудового колективу, сприяє стабільності розвитку економіки праці в усіх сферах діяльності.

Список використаних джерел

1. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навчальний посібник / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К: Знання-Прес, 2000. – 313 с.
2. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз: навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – К: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
3. Завіновська Г. Т. Економіка праці: навч. посібник / Г. Т. Завіновська. – К: КНЕУ, 2003. – 300 с.
4. Кравченко М. А. Аналіз ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві [Електронний ресурс] / М. А. Кравченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=219>.
5. Лугінін О. Є. Статистика: підручник. / О. Є. Лугінін. – 2-е, видання, перероблене та доповнене. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.
6. Рзаєва Т. Г. Економічний аналіз: навчальний посібник / Т. Г. Рзаєва. – Хмельницький: ХНУ, 2003. – 198 с.
7. Робочий час // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Статистика персоналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://lib.lntu.info/book/fb/psep/2013/13-39/page6.html>.

Легкий В. И. Система показателей экономики труда в управления кадровым потенциалом организации

В статье рассмотрена система экономических и социальных показателей экономики труда, расчет и комплексное исследование которых позволит оценить состояние и перспективы развития кадрового потенциала экономического субъекта. Систематизация показателей дана на различных уровнях и этапах изучения обеспеченности организации трудовыми ресурсами, соблюдения рабочего времени, изменения производительности труда, формирования и использования фонда заработной платы.

Ключевые слова: кадровый потенциал, производительность труда, персонал, рабочее время, рентабельность персонала, среднемесячная заработная плата, трудовые ресурсы, фонд заработной платы, численность работников.

Legkyi V. I. Scorecard Labor Economics in human resources management organization

In this paper the system of economic and social indicators of labor economics, calculation and comprehensive study which will assess the condition and prospects of development of human potential economic entity. Ordering of parameters given at different levels and stages of study availability of human resources, compliance with working time, changes in productivity, the formation and use of payroll.

Key words: human resources, productivity, staff, office hours, return staff, average wages, human resources, payroll, number of employees.

УДК 330.111.62

Криховецький Іван Зеновійович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОВЕДІНКОЮ СПОЖИВАЧА ТА ЇХ РОЗРОБКА В МЕЖАХ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ПРИКАРПАТТЯ

У статті здійснюється науковий аналіз проблеми формування основних моделей управління поведінкою споживачів у сфері туризму. Основним регіоном практичного аналізу досліджуваної проблематики є Прикарпаття (Івано-Франківська область). Основний акцент у дослідженні робиться на дослідження показників ефективності, ступінь обізнаності, впізнаваності підприємств, які надають туристичні послуги. Автором розроблена власна шкала оцінки поінформованості клієнтів до наявних послуг у сфері туризму Прикарпаття. Запропоноване авторське бачення триступеневого підходу до вивчення задоволеності/незадоволеності клієнтів.

Ключові слова: туристична галузь, споживач, поведінка споживача, маркетинг, впізнаваність.

Постановка проблеми. Ефективність розвитку підприємств туристичної галузі залежить від багатьох чинників. Особливу роль при цьому відіграє місцезнаходження та розвиток регіону. Саме регіон має виступати першоосновою розвитку туристичної галузі. Найбільш сприятливою у цьому плані виступає Івано-Франківська область і місто Івано-Франківськ зокрема [4, с. 81].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній науці, проблемам розвитку туристичної галузі, як однієї із провідних у країні, приділяється чимало уваги. Разом з тим, поза увагою науковців залишається цілий ряд питань, які вимагають ґрунтового та комплексного дослідження. До таких питань належить розробка концептуальної моделі управління поведінкою споживача у туристичній галузі. Окремої уваги заслуговує співвідношення даної моделі до конкретного економічного та туристичного регіону, в нашому випадку до Івано-Франківської області.

Загалом теоретичні аспекти ефективності маркетингових досліджень у туристичній галузі досліджували А. А. Антонюк та А. П. Дурович, праці яких і стали методологічною основою нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування концептуальної моделі управління поведінкою споживача в межах туристичної галузі Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність не може бути виражена одним показником, тому при оцінці ефективності маркетингу підприємства можуть бути використані два підходи: 1) використання показників оцінки ефективності окремих елементів маркетингової діяльності (ефективність реклами, ефективність системи

стимулювання збуту, ефективність персоналу, що обслуговує клієнтів тощо); 2) використання показників оцінки діяльності підприємства в цілому [1, с. 13].

За дослідженнями показників також можна відстежити, хто користується послугами підприємства, коли споживачів оцінюють за ступенем використання послуг (активний/неактивний клієнт), за географічним, психографічним принципом, за демографічними даними і за ступенем користування засобами масової інформації.

Маркетологи оцінюють різні ступені обізнаності, у залежності від того, що стало підказкою споживачеві в певному дослідженні: категорія товарів (послуг), підприємство, реклама або ситуація [3, с. 130].

Впізнаність – це процентне співвідношення потенційних покупців або споживачів, які впізнають – або називають – певне підприємство. Маркетологи можуть досліджувати пізнаваність підприємства за допомогою прийомів «Допомога» або «Підказка», ставлячи такі питання, як: «Ви чули про туристичне підприємство «Надія»?» І навпаки, вони можуть вивчати обізнаність без сторонньої допомоги або без підказки, ставлячи, наприклад, такі питання: «Які туристичні підприємства першими приходять Вам на згадку?» Перше підприємство, що згадується. Перше підприємство, яке приходить на думку, коли покупцеві ставлять питання без підказки про категорії товарів. Ми вважаємо, що в процесі дослідження поінформованості і ставлення клієнтів до туристичного підприємства можна виміряти процентне співвідношення споживачів, для яких це підприємство згадується першим.

Наукові дослідження, проведені на базі туристичних підприємств Івано-Франківської області, дозволили нам розробити шкалу оцінювання поінформованості та ставлення клієнтів до наданих послуг, що дозволить туристичним підприємствам у залежності від міри поінформованості клієнтів розробити заходи, що направлені на створення позитивної репутації та підвищення іміджу туристичного підприємства. Пропонуємо таку шкалу оцінки результатів опитування клієнтів щодо поінформованості та ставлення до наданих послуг: 100-90 балів – високий рівень; 89-80 балів – достатній рівень; 79-60 балів – помірний рівень; 59-40 балів – задовільний рівень; 39-31 балів – незадовільний; менше 30 балів – дуже низький рівень, який може бути сигналом збиткової діяльності туристичного підприємства [3, с. 129].

Досить часто в якості вихідної інформації при оцінці ступеня задоволеності/незадоволеності споживачів використовуються відомості про скарги і претензії, що надійшли від них. Безумовно, не всі споживачі фіксують свої претензії офіційно. Тому в цій сфері діяльно також проводити спеціальні дослідження.

Ми вважаємо, що збиток для туристичного підприємства може бути зменшений тією мірою, якою воно ефективно задовольняє заявлені скарги. У той же час дійсно серйозну проблему створюють ті 30% незадоволених клієнтів, які не діляться з підприємством своїм невдоволенням, але які можуть істотно знизити займану ним ринкову частку. Тому так важливо зайняти в цьому питанні активну позицію: регулярно вимірювати ступінь задоволеності/незадоволеності клієнтури та ідентифікувати причини невдоволення. Необхідно враховувати, що у сфері туризму до 80% прибутків може надходити від постійних клієнтів. Легко зрозуміти, наскільки важливо зберігати їх задоволеність підприємством в цілому та його продуктами зокрема.

Виходячи з результатів досліджень поведінки незадоволених споживачів туристичними підприємствами, можна зробити три важливі висновки:

1. Сама по собі скарга не є негативним елементом, оскільки клієнт приймає проблему тією мірою, якою туристичне підприємство дає її задовільне рішення.

2. Скарги є важливим джерелом інформації, що дозволяє краще зрозуміти очікування клієнтів і сприйняття ними якості послуг.

3. Необхідний активний пошук способів ідентифікації ступеня задоволеності/незадоволеності клієнтів [5, с. 122-123].

Ми вважаємо, що просте використання скарг – необхідна, але не завжди достатня умова отримання повної інформації про ступінь незадоволеності споживачів.

Ми пропонуємо концептуальну модель, що лежить в основі вивчення задоволеності/незадоволеності клієнтів, проводити у три етапи (рис. 1).

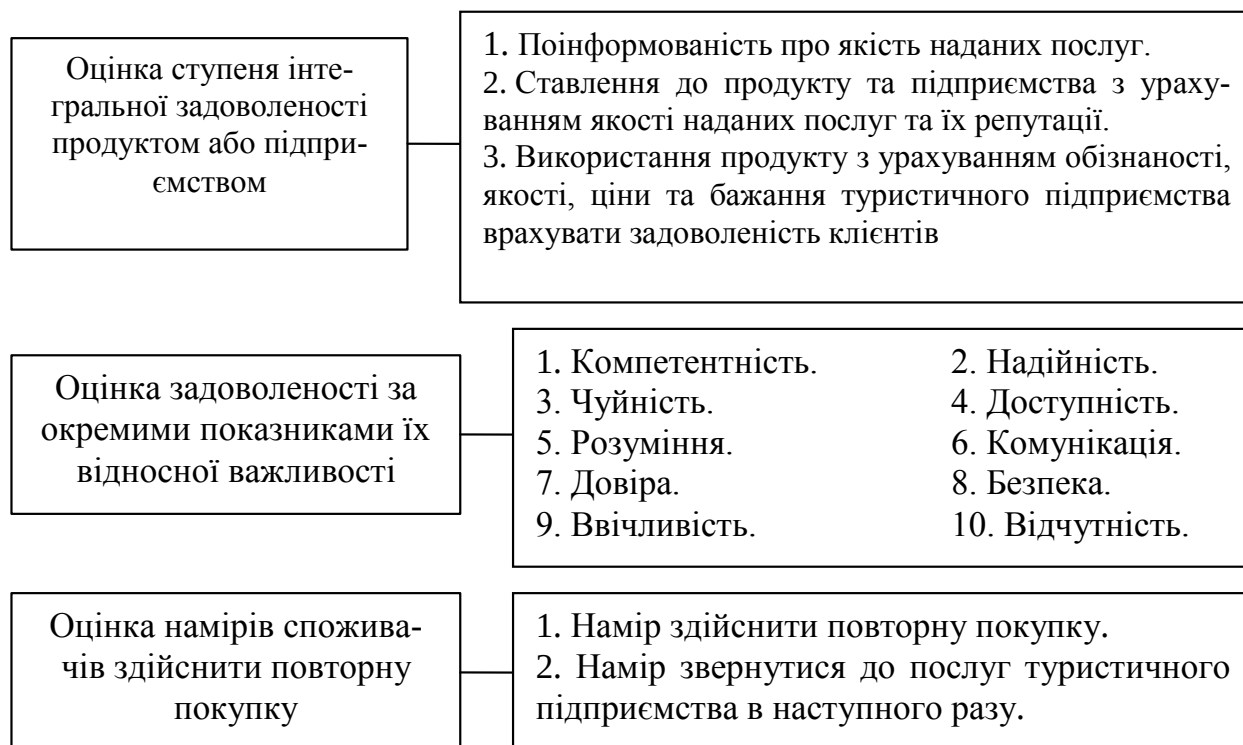

Рис. 1. Концептуальна модель управління поведінкою споживача туристичних послуг [розроблено автором]

Починають з оцінки ступеня інтегральної задоволеності продуктом або підприємством. Потім оцінюють задоволеність за окремими показниками, їх відносну важливість. Для цього використовується одна з шкал вимірювань, наприклад, 10-бальна, до якої додають можливість відповіді «не знаю». Нарешті, вимірюють намір споживачів, які здійснили повторну покупку. Пропонуємо питання, які рекомендується використовувати при дослідженні ступеня задоволеності/незадоволеності споживачів туристичних послуг.

Важливим для туристичного підприємства вважається аналіз причин скорочення клієнтів. При цьому велике значення має не тільки проведення інтерв'ю, коли споживач перший раз відмовився від співпраці, а й організація моніторингу рівня відмов. Якщо рівень відмов зростає, значить, підприємство не в змозі задовольнити споживачів [2, с. 204-210].

Незважаючи на те, що туристичні підприємства прагнуть досягти високого ступеня задоволення споживачів, не варто забувати про співвідношення витрат і результатів. Філософія підприємства повинна передбачати досягнення високого ступеня задоволеності

в межах наявних ресурсів.

Висновки. У процесі наукового дослідження ми з'ясували, що рівень поінформованості, міра задоволеності/незадоволеності клієнтів впливають на наміри клієнтів скористуватися послугами туристичного підприємства, послуги якого вже використовувались у поточному періоді. Ми вважаємо, що доцільним у процесі опитування клієнтів є анкетування щодо намірів здійснити повторну покупку у туристичного підприємства. Якщо такі наміри клієнт має, то це є свідченням того, що він задоволений, має довіру до певного туристичного підприємства, а також підтверджує високий рівень маркетингової діяльності цього туристичного підприємства.

Ми вважаємо, що задоволення вимог є основою успішної діяльності у сфері туризму. Ніщо не зможе допомогти підприємству туристичного бізнесу, якщо не відомо, чого хоче споживач і що впливає на його вибір. Тільки через розуміння поведінки споживача і задоволення його потреб туристичні підприємства можуть розраховувати на свою популярність, оскільки центральною фігурою, головною діючою особою в туризмі завжди був і залишається турист.

Список використаних джерел

1. Антонюк А. А. Вибір підходів до формування показників оцінки ефективності маркетингової діяльності на підприємстві / А. А. Антонюк // Держава та регіони. – 2007. – №2. – С. 11-15.
2. Дурович А. П. Маркетинг в туризме : учеб. пособ. / А. П. Дурович. – [5-е изд., стереотип.]. – Мн.: Новое знание, 2005. – 496 с.
3. Криховецький І. З. Оцінка ефективності впровадження маркетингових заходів підприємствами туризму / І. З. Криховецький // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Україна, Словаччина, 21-23 лют. 2011 р.). – Україна-Словаччина, 2011. – Т. II. – С. 128-130.
4. Криховецький І. З. Розвиток туристичної індустрії регіону через призму інновацій в умовах перехідної економік / І. З. Криховецький, В. О. Тюн // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ/ – Чернівці: АНТ Лтд, 2004. – Вип. IV. – С. 81-87.
5. Криховецький І. З. Управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі: дис. кан. економ. наук: 08.00.04 / І. З. Криховецький. – Тернопіль, 2011. – 180 с.

Криховецький І. З. Концептуальной модели управления поведением потребителя и их разработка в рамках туристической отрасли Прикарпатья

В статье осуществляется научный анализ к проблеме формирования основных моделей управления поведением потребителей в сфере туризма. Основным регионом практического анализа исследуемой проблематики есть Прикарпатье (Ивано-Франковская область). Основной акцент в исследовании делается на исследование показателей эффективности, степеней осведомленности, узнаваемости предприятий, которые предоставляют туристические услуги. Автором разработана собственная шкала оценки осведомленности клиентов к имеющимся услуг в сфере туризма Прикарпатья. Предложено авторское видение трехступенчатого подхода к изучению удовлетворенности/неудовлетворенности клиентов.

Ключевые слова: туристическая отрасль, потребитель, поведение потребителя, маркетинг, узнаваемость.

Kryhovetsky I. Z. Conceptual models of the consumer's behavior management and their development within the tourism industry of the Pre-Carpathian

The article deals with the scientific analysis of the problem of the basic models' formation of the consumer's behavior management in the tourism industry. The main region of the practical analysis of the problems under study is the Pre-Carpathian (Ivano-Frankivsk region). The main focus in the investigation is made on the efficiency indexes' research, the competency degree and recognition of the companies providing tourist services. The own rating scale of the clients' knowledge about the available services in the Pre-Carpathian tourist branch is elaborated by the author. The author's vision of the three-stage approach to the satisfaction/dissatisfaction study of the customers is offered.

Key words: tourism industry, consumer, consumer's behavior, marketing, recognition.

УДК 339.92

*Луцька Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОЦІНОЧНИХ МОДЕЛЕЙ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті характеризуються оціночні моделі рівнів транскордонного співробітництва. Основна увага зосереджена довкола формулювання, на основі аналізу наявної методологічної бази, основних підходів до вивчення оціночних моделей. Пропонується авторське бачення триступеневого підходу до розуміння ефективності реалізації проектів транскордонного співробітництва. При вивченні оціночних моделей рівня транскордонного співробітництва пропонується ключовими визнавати системи фінансових (витрати і доходи), натуральних (кількість виконаних робіт, фізичні характеристики побудованої інфраструктури) та показників ефективності (кількість укладених контактів, договорів тощо).

Ключові слова: транскордонне співробітництво, оціночні моделі, ефективність, фінансові показники, натуральні показники, показники ефективності.

Постановка проблеми. У сучасній науці достатньо мало уваги приділяється дослідженню принципів та порядку оцінки транскордонного співробітництва за участю прикордонних регіонів України. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне звернутися до організаційно-методичних підходів, які задовольняють основні вимоги транскордонної практики і поширені у державах Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу оціночних моделей визначення рівня ефективності транскордонного співробітництва достатньо широко розкрита, як у вітчизняній так і зарубіжній економічній науці. Разом з тим, поза увагою науковців залишилися питання формулювання комплексу основних підходів до аналізу оціночних моделей транскордонного співробітництва, а також їх співвідношення до вітчизняних реалій.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких науковців, як О. Власюк, Н. Мікула та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних підходів до вивчення оціночних моделей визначення рівня розвитку транскордонного співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все слід відмітити, що в ЄС при визначенні перспектив транскордонного співробітництва прийнято здійснювати аналіз рівня соціально-економічного розвитку, наявного потенціалу (геополітичного, природо-ресурсного, трудового тощо), а також пріоритетів розвитку прикордонних адміністративно-територіальних одиниць суміжних держав. На базі результатів такого аналізу у подальшому розробляється відповідна концепція і стратегія дій щодо

поглиблення добросусідських взаємовідносин у межах транскордонного регіону, опрацьовується система заходів, інструментів, механізмів реалізації транскордонного співробітництва.

Оскільки транскордонне співробітництво (далі – ТКС) відбувається переважно у вигляді конкретних проектів і програм, в основу методики його оцінки ставиться критерій ефективності реалізації проектів транскордонного співробітництва. А порівняння цілей та фактично отриманих результатів характеризуватиме вирішення поставлених завдань.

Послідовність дій зазвичай має бути такою:

- по-перше, оцінюється обґрунтованість, системність, логічність, зв'язність окремих елементів проектної пропозиції, програми, аналізуються її якісні параметри, визначаються джерела та механізми фінансування заходів, встановлюються базові цілі, показники, результати і передбачуваний ефект від реалізації;
- по-друге, аналізується ступінь виконання завдань окремих етапів проекту або програми, вчасності проведення робіт за графіком, досягнення визначених підцілей;
- по-третє, визначається загальний вплив програми або її окремих заходів на вирішення поставлених завдань стосовно розв'язання проблем або задоволення інтересів учасників ТКС. Така узагальнена (результативна) оцінка визначає, якою мірою реалізована програма або проект, чи відповідають досягнуті результати поставленій генеральній меті [1, с. 189].

Оцінювання проектів та програм передбачає використання спеціально побудованої системи показників: *фінансових* (витрати і доходи); *натуральних* (кількість виконаних робіт, фізичні характеристики побудованої інфраструктури); *ефективності* (кількість укладених контактів, договорів тощо).

На наш погляд, недоліком такого варіанту методики є те, що він не передбачає визначення *сукупного* впливу від реалізації окремих проектів ТКС на соціально-економічний розвиток регіону або держави в цілому, а обмежується лише оцінкою самих проектів. Така оцінка не надає цілісне уявлення про транскордонні процеси, що відбуваються на мезо- та макрорівні.

Слід зазначити, що вітчизняними науковцями також опрацьовано ряд методичних підходів до оцінки ефективності транскордонного співробітництва, переважна більшість яких ґрунтується на визначенні ефективності зовнішньоекономічної діяльності регіонів (найчастіше із суміжними країнами в цілому) або оцінюванні відкритості економіки держави, її прикордонних регіонів.

Зокрема, В. С. Будкін переконаний, що будь-яка транскордонна діяльність повинна ґрунтуватися на критеріях, в основі яких лежить досягнення максимальної економічної вигоди. У той же час у період командно-адміністративного управління економікою регіонів такі критерії не бралися до уваги, а також не існувало методик розрахунку оцінки ефективності ТКС (до нього підходили з суто політичних позицій) [3]. Вченим запропонована оригінальна методика, яка застосовувалася у 80-х роках минулого століття для оцінювання транскордонного співробітництва Закарпатської області. Суть її полягає у визначенні коефіцієнту економічної ефективності кожного товару транскордонного ринку (ці товари характеризуються внутрішньою ціною та єдиною ціною країн-учасниць ТКС). Коефіцієнт відносної ефективності, який розраховується для кожного товару, є результатом співвідношення цих цін:

$$X_{\text{з}} = \frac{B_{\text{з}}}{3_{\text{з}}}; \quad (1) \quad X_{\text{у}} = \frac{3_{\text{у}}}{B_{\text{у}}} \quad (1), \text{ де}$$

X_e та X_u – коефіцієнти відносної ефективності експорту та імпорту;

B_e та B_u – виручка від експорту та витрати на імпорт (ціни у перевідних грошових одиницях);

Z_e та Z_u – внутрішні витрати на експорт та можливі витрати на імпорт (внутрішні роздрібні ціни).

Припускається, що ТКС у економічній сфері здійснюється ефективно, якщо виконується наступна нерівність:

$$X_{обор} > 1, \text{ де } X_{обор} = X_e \times X_u. \quad (2)$$

Аналізуючи проблеми розвитку транскордонного співробітництва, дослідник у своїх роботах підкреслює, що «мало не головною умовою підвищення його ефективності є удосконалення планового, товарно-грошового та організаційного управління прикордонним співробітництвом» [3, с. 120].

Інша методика оцінки транскордонного співробітництва базується на використанні показника відкритості територіально локалізованої господарської системи (Кв) [2; 4]:

$$K_e = \frac{0,5(ZTT + ZTP + IKB) \times 100}{ВВП_{рег}} \quad (3), \text{ де}$$

ZTT – зовнішній оборот товарів;

ZTP – зовнішній оборот послуг;

IKB – оборот довгострокових іноземних інвестицій;

$ВВП_{рег}$ – валовий внутрішній продукт регіону.

Як свідчить європейська та вітчизняна транскордонна практика, в обох випадках науковці дещо односторонньо підходять до оцінювання ТКС, оскільки не враховують можливості соціальних, екологічних та інших взаємовідносин між прикордонними регіонами сусідніх держав та більшою мірою характерні для оцінки зовнішньоекономічних операцій. До того ж не взято до уваги торгівлю результатами інтелектуальної діяльності, що особливо важливо в розвитку інноваційного міжнародного співробітництва. Необхідно враховувати також ступінь налагодження добросусідських взаємовідносин між територіальними громадами, додання бар'єрів, спричинених наявністю державних кордонів тощо.

Врахувавши наведені зауваження, можна формулу показника відкритості подати в такому вигляді:

$$K_e = \frac{0,5(ZOT + ZOP + ZOIP + ODI + UBOД) \times 100}{ВВП_{рег}} \quad (4), \text{ де}$$

ZOT – зовнішній оборот товарів;

ZOP – зовнішній оборот послуг;

$ZOIP$ – зовнішній оборот інтелектуальним продуктом;

ODI – оборот довгострокових іноземних інвестицій;

$УВОД$ – умовно-вартісний оборот взаємодопомогою у соціальній, екологічній, етнічній та іншого роду гуманітарних сферах;

$ВВП_{рег}$ – валовий внутрішній продукт регіону.

Висновки. Запропонована система показників, на наш погляд, не відображає результативний вплив транскордонної діяльності на соціально-економічний стан прикордонного регіону, вона епізодично характеризує лише окремі його сторони. Більше того, ця система в основному містить показники, які лише опосередковано залежать від

ТКС та не дозволяють оцінити місце ТКС у соціальному та економічному розвитку прикордонних областей. Важливим недоліком є також відсутність цілої низки суттєвих показників, зокрема таких як: обсяги та джерела фінансування проектів та програм транскордонного співробітництва; характеристика результатів реалізації соціальних, екологічних та культурно-освітніх проектів, заходів тощо.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542. – Офіц. Вид. // Відом. Верховної Ради. – 2001. – № 37–38. – С. 189.
2. Власюк О. Завдання, проблеми та перспективи транскордонного співробітництва України / О. Власюк // Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?: матеріали міжнар. «круглого столу» експертів (м. Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.) / НІСД, Закарпат.філ.; Фонд Фрідріха Еберта, Регіон. бюро в Україні, Білорусі та Молдові; Фонд «Європ. Дім». – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2002. – С. 67-71.
3. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Л.: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
4. Послідовність. Ефективність. Відповідальність: Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 12 березня 2004 р. // Уряд. кур'єр. – 2004. – № 60.

Луцкая Н. И. Основные подходы к изучению оценочной модели определения уровня трансграничного сотрудничества

В статье характеризуются оценочные модели уровней трансграничного сотрудничества. Основное внимание сосредоточено вокруг формулировки, на основе анализа имеющейся методологической базы, основных подходов к изучению оценочных моделей. Предлагается авторское видение трехступенчатого подхода к пониманию эффективности реализации проектов трансграничного сотрудничества. При изучении оценочных моделей уровня трансграничного сотрудничества предлагается ключевыми признавать системы финансовых (расходы и доходы), натуральных (количество выполненных работ, физические характеристики построенной инфраструктуры) показателей и показателей эффективности (количество заключенных контактов, договоров и т.п.).

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, модель, эффективность, финансовые показатели, натуральные показатели, показатели эффективности.

Lutska N. I. The main approaches to the study of valuation models determine the level of cross-border cooperation

The article characterized by the estimated model levels of transboundary cooperation. Focused around the wording, based on analysis of existing methodologies, the main approaches to the study of valuation models. The author's vision of a three-step approach to understanding the effectiveness of cross-border cooperation projects. In the study of valuation models level cross-border cooperation is proposed to recognize the key financial systems (income and expenses), natural (the amount of work performed, the physical characteristics of the built infrastructure) and performance indicators (number of prisoners of contacts, contracts, etc.).

Key words: cross-border cooperation, model, efficiency, financial performance, physical indicators, performance indicators.

УДК 337.643.151

Рижий Ігор Борисович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри журналістики та інформації
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ РЕКЛАМОЮ

У статті розглядаються сутність, основні елементи, форми та методи маркетингових досліджень, аналізується їх роль і значення для ефективного управління рекламною кампанією. Маркетингові дослідження розглядаються як один з основних засобів рекламного планування. В цьому аспекті досліджується взаємозв'язок між ефективністю носіїв реклами і результативністю рекламної кампанії. Особлива увага приділяється аналізу профілю і основних характеристик споживача.

Ключові слова: споживачі, торговельна марка, маркетингові дослідження, товарний асортимент, просування товару, купівельна поведінка, частота, кон'юнктура ринку, конкуренти, рекламодавець, рекламне звернення, цільова аудиторія, рентабельність.

Постановка проблеми. Економічна ситуація в сучасній Україні характеризується динамізмом, а в ряді випадків непередбачуваністю. Для того щоб мати перспективи в таких умовах рекламодавці, рекламні агентства, ЗМІ повинні чітко уявляти в якому напрямку слід розвиватися, які технології використовувати для розробки дієвої реклами, на які характеристики цільової аудиторії орієнтуватися, які стратегічні і творчі рішення приймати, якими способами доводити рекламну інформацію до споживачів.

Всі ці та інші не менш важливі питання необхідно вирішувати в процесі управління рекламою на підприємстві. Найважливішими етапами управління рекламною діяльністю є: проведення маркетингових досліджень; розробка плану реклами; реалізація плану реклами та оцінка її ефективності. Проведення досліджень в рекламі дозволяє вивчити найважливіші фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають рекламу і повинні бути враховані при розробці життєздатного плану реклами. Якісний план реклами обов'язково ґрунтується на отриманні повної, достовірної та своєчасної інформації. Таку інформацію можна отримати тільки на основі цілеспрямованих маркетингових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній вітчизняній і західній літературі велика увага приділяється маркетинговим дослідженням в сфері планування і реалізації рекламних кампаній. Значний внесок в розроблення цієї проблематики внесли такі вітчизняні вчені, як Є. Ромат [9], І. Лилик [6], А. Войчак [3], Т. Лук'янець [7]. Глибоко досліджуються ці проблеми в працях зарубіжних вчених, зокрема, в роботах Є. Голубкова [4], У. Лейна [5], Дж. Рассела, У. Уэллса [10], Малхорти Нериша [8] та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд місця і ролі маркетингових досліджень в управлінні рекламою. Завдання статті: проаналізувати зміст, форми та

методи маркетингових досліджень як одного з найважливіших засобів рекламного планування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетингове дослідження – це систематичне і об'єктивне виявлення, збір, аналіз, розповсюдження і використання інформації для підвищення ефективності ідентифікації та вирішення маркетингових проблем [8, с. 33]. При плануванні реклами маркетингові дослідження проводяться по ряду напрямків.

По-перше, вивчення споживача. При цьому прагнуть виявити найбільш ймовірних споживачів, їх потреби, створити портрет типового споживача рекламованого товару, оцінити ступінь впливу на споживача різних засобів реклами. Такі дослідження дозволяють зрозуміти, на який результат розраховує споживач, приймаючи рішення про покупку.

По-друге, аналізують характеристики рекламованого товару і товарів – конкурентів. Аналіз товару полегшує рекламодавцям створення товарів, які несуть споживачеві очікуване задоволення, а також допомагає виявити найбільш привабливі характеристики товару, на яких слід вибудовувати комерційні аргументи.

По-третє, вивчають ринок. Аналіз ринку дозволяє отримати інформацію про стан та перспективи розвитку кон'юнктури ринку, сприяє встановленню місцезнаходження потенційних покупців і концентрації реклами на найбільш перспективних напрямках.

По-четверте, проводять дослідження положення конкурентів на ринку і їх рекламної стратегії. Детальна інформація про конкурентів дозволяє оцінити їх поточний стан, можливості розвитку, зусилля цих підприємств у розвитку товарного асортименту, цінової політики, каналів розподілу і політики просування товарів на ринок.

По-п'яте, детально аналізують засоби реклами. Адже як би кваліфіковано не було складено рекламне звернення, скільки б коштів рекламодавець не виділив на рекламні цілі, ніхто і ніколи не зможе забезпечити високу ефективність реклами, якщо звернення не досягне цільової аудиторії. Вивчаючи засоби реклами, звертають увагу на розмір і характер аудиторії, яку охоплює кожний окремий засіб, відмітні параметри носіїв (тираж, періодичність виходу, географічні кордони, рейтинг). У рамках кожного напрямку вирішуються цілком конкретні завдання, використовуються специфічні методи і застосовується певна послідовність дій, тому розглянемо кожен напрямок більш детально.

При вивченні споживача, перш за все, досліджують систему його потреб. Згідно класичної теорії маркетингу під потребами розуміються специфічні форми задоволення людських нужд. Для товаровиробника завжди актуальним буде питання про те, чи здатний він породжувати нові потреби або тільки сам споживач визначає їх.

Існують різні точки зору з цього питання. Так, деякі вчені стверджують, що великі компанії можуть «керувати попитом» і що ключем до управління попитом є ефективне управління купівельними діями кінцевих споживачів. Прихильники цих позицій вважають, що величезна роль в управлінні попитом належить рекламі. Разом з тим дослідники купівельної поведінки повинні пам'ятати, що існують фундаментальні потреби, що визначають поведінку людини, а тому реклама досягає своїх цілей тільки тоді, коли збігається з тенденціями загальнонаціонального споживчого попиту. У разі відсутності такого збігу навіть грандіозна реклама приречена на провал.

Фундаментальні людські потреби не піддаються проектуванню, крім того, навіть найпростіші потреби, що лежать на поверхні, можуть змінюватися протягом тривалого часу лише в незначній мірі. Рекламодавці тому повинні систематично вивчати фундаментальні потреби і використовувати ці знання при створенні нових товарів і

рекламних продуктів. Найважливішими завданнями вивчення споживача є: а) оцінка споживчого попиту до початку виробництва товарів; б) вивчення демографічних, географічних, психографічних, поведінкових та інших характеристик споживача; в) дослідження мотивів здійснення покупок; г) оцінка ступеня задоволеності покупця; д) детальне вивчення моделі прийняття рішень про покупку.

Оцінка споживчого попиту до початку виробництва товарів знижує ризик випуску товарів, які не відповідають вимогам ринку. При такому підході зусилля по збуту можуть бути зведені до мінімуму і на зміну «збуту під інтенсивним тиском» приходить «покупка під мінімальним тиском». При такому підході до організації збуту зростає і ефективність реклами. Проводячи такі дослідження, виробник не сподівається, що клієнт запропонує йому готову схему і специфікацію на виробництво конкретного товару, але споживач обов'язково визначить своє ставлення до набору технічних параметрів проектного товару, повідомить інформацію про те, яку кількість грошей він готовий витратити і які додаткові послуги хоче отримати.

При такій організації бізнесу виробничий відділ надасть в розпорядження збутових підрозділів товар, який можна буде продати, використовуючи щирі й прямі рекламно-комерційні мотиви. При цьому функція реклами і збуту буде зведена до витлумачення корисності товару і збут перетвориться на процес навчання, а не нав'язування товару. Запорукою успіху в такій роботі є правильна організація маркетингових досліджень, грамотно розроблений інструментарій і програма досліджень [11, с. 29-35].

Рекламодавець повинен чудово знати основні характеристики особистості споживача. По-перше, важливо знати місце постійного проживання цільової аудиторії. Люди, що живуть в різних географічних регіонах, потребують різних товарів. Існує різниця між міськими районами і сільською місцевістю. Різні географічні ринки збуту відрізняються за типом населення, коефіцієнтом його росту, щільності населення та рівнем його освіти. Отже, існують відмінні вимоги до змісту реклами і вибору її засобів.

По-друге, вивчення соціальних і економічних факторів, що впливають на поведінку людини, дозволяє більш детально визначити цільову аудиторію. Серед демографічних характеристик звертають увагу на вік споживача. Адже на різних стадіях життя люди мають різні потреби, що визначаються доходом, звичками в організації дозвілля, турботі про здоров'я. Стать – це ще один фактор, який зумовлює відмінності між споживачами, в тому числі і в ставленні до реклами.

Первинні статеві відмінності пов'язані з фізичними та психологічними особливостями, притаманними чоловікам і жінкам. Вторинні статеві відмінності формуються в процесі розвитку суспільства. Наприклад, користування парфумами і косметикою швидше є характерним для жінок, ніж для чоловіків. У міру розвитку суспільства вторинні статеві особливості ускладнюють просування товарів. Наприклад, косметичними засобами стали активно користуватися чоловіки, але реклама косметичних товарів для цієї категорії клієнтів ґрунтується на інших аргументах. Споживачі визначають, які торгові марки є чоловічими, а які розраховані на жінок. Прийоми маркетингу будуть різнитися стосовно цих марок.

Склад і статус сім'ї впливає на купівельну поведінку. Самотні люди купують менше товарів, і склад покупки виглядає інакше в порівнянні з сімейними парами і багатодітними сім'ями. Наявність малолітніх дітей і літніх людей в сім'ї відбивається на частоті, асортименті і кількості придбаних товарів. Рівень освіти також впливає на купівельну поведінку. Споживачі з вищою освітою краще сприймають високоінформативну рекламу. На основі оголошень, що мають науково-технічний характер, можна зробити більш

обґрунтовані висновки про цінність товару, співвідношення ціни та якості, доцільність та повноту додаткових послуг.

Професія і соціальний статус споживача впливають на ставлення до реклами і купівельну поведінку. Споживачі, що займають посади вищої та середньої управлінської ланки більш перебірливі при виборі одягу, продуктів харчування, туристських поїздок та інших товарів. Вони віддають перевагу більш дорогим та якісним торговельним маркам. Ці споживачі добре розбираються в параметрах технічно складних товарів, автомобілях і прагнуть до того, щоб характеристики вибраних товарів відповідали їх соціальному статусу. Технічні фахівці, люди робочих професій, обслуговуючий персонал є більш скромними в своїх потребах, більше дослуховуються до реклами.

Споживач виявляє цікавість до реклами в тому випадку, якщо у нього є гроші для здійснення покупки. Особливо цікаві для продавців ті клієнти, які мають деякий дискреційний дохід, тобто гроші, які можна витратити після сплати податків, оплати житла і покупки необхідних товарів. Споживачі з високим і середнім рівнем доходу добре реагують на нові товари, пропозиції індустрії краси та розваг, прагнуть облаштувати своє помешкання. Вони менш сприйнятливі до традиційних засобів реклами, але добре сприймають комунікації, орієнтовані на прямий відгук, Інтернет – рекламу.

Будь-який рекламодавець зацікавлений в оцінці ефективності комунікацій. Однією з можливостей такої перевірки можна вважати оцінку ступеня задоволеності споживача після використання товарів. Зазвичай ступінь задоволеності покупкою оцінюють на основі статистики повторних покупок, припускаючи, що споживач ніколи не придбає повторно товар, який не приніс йому позитивних емоцій. Однак рекламодавцеві важливо знати демографічні та інші характеристики як тих, хто здійснює повторні покупки, так і тих, хто цього не робить. Результати цих досліджень могли б допомогти вчасно змінити характеристики не дуже вдалим товарів, створити базу для інноваційної діяльності, змінити стратегію реклами та творчу платформу, вибрати засоби реклами, які забезпечать найбільше охоплення аудиторії.

Центральною ланкою будь-якої реклами є товар, конкретна торговельна марка, тому найважливіше місце в дослідженнях приділяється товару. Рекламні звернення часто ґрунтуються на товарних комерційних аргументах і містять відомості про властивості, якості і конкурентоспроможні характеристики товару. У такій ситуації рекламодавцеві доводиться вибирати найбільш переконливі показники. Однак, сприйняття товару з точки зору виробника і з точки зору покупця може відрізнятись. При розробці звернень необхідно скоріше враховувати ставлення до товару з боку споживача і точно знати, як покупець у своїй уяві позиціонує товар.

Таким чином, найважливіший аспект вивчення споживача – виявлення його ставлення до якості, співвідношення якісних характеристик і ціни. Рекламодавець повинен чітко знати, за що і скільки готовий заплатити клієнт. Поняття якості включає кілька ключових характеристик: регламентовані показники (безпека товару, відповідність стандартам), споживчі складові (товар повинен відповідати очікуванням споживачів конкретного сегмента ринку), економічні характеристики (співвідношення ціни і якісних параметрів має бути прийнятним для цільового ринку).

Регламентовані характеристики обов'язкові для виконання і якщо їх не дотримуються, то товар не може отримати сертифікат відповідності та пропонуватися на ринку. Вивчення споживчих і економічних параметрів – найважливіше завдання рекламодавця.

Переваги перед конкурентами отримують рекламодавці, які мають відомі торгові марки. Торгова марка – це ім'я, термін, знак, символ, малюнок або їх поєднання, призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців і їх диференціації від товарів і послуг конкурентів.

Товари під відомими торговими марками забезпечують виробнику реальні переваги: зменшуються витрати на маркетинг і просування, позаяк покупці довіряють торговій марці і зберігають високу ступінь прихильності до неї; полегшується робота з оптовими і роздрібними торговцями, які активно купують такі товари і більше їм довіряють; з'являється можливість підвищувати ціни на товар і отримувати великі прибутки в розрахунку на одиницю товару, оскільки товари з торговельними марками сприймаються усіма суб'єктами ринку як високоякісні і надійні; забезпечується правовий захист товару і захист у разі високої конкуренції; легше стає розширювати товарний асортимент, бо споживачі довіряють відомим торговим маркам [6, с. 77].

Будь-яке підприємство працює в реальному конкурентному середовищі, тому для розробки грамотного плану реклами необхідно провести ситуаційний аналіз. Для його підготовки необхідно детально вивчити конкурентів. Дослідження конкурентів проводиться в кілька етапів.

По-перше, слід скласти загальний список підприємств, інтереси яких можуть збігатися повністю або частково з інтересами рекламодавця. В цей список можуть увійти як прямі, так і непрямі конкуренти. Прямі конкуренти переслідують ті ж цілі, що і рекламодавець і мають подібні з ним стратегії. Групу підприємств, що мають подібні стратегії на цільовому ринку, називають стратегічною групою.

Щодо прямих конкурентів (підприємств, що увійшли в одну стратегічну групу) рекламодавець повинен зібрати всі можливі відомості про особливості фінансового стану та розміри рекламного бюджету, виробничі процеси, загальний менеджмент і відповідальність за просування товарів на ринок, характеристики товарів і послуг, політику ціноутворення, канали збуту, програми просування товарів на ринок, стратегію реклами, засоби реклами та медіа-стратегії, показники ефективності реклами, кадровий потенціал, інноваційну діяльність та інші фактори.

По-друге, рекламодавець на основі аналізу отриманої інформації повинен зробити припущення про стратегію конкурентів. Знаючи склад стратегічної групи, до якої належить і сам рекламодавець можна встановити висоту бар'єрів на вході в кожну групу, оцінити свої конкурентні переваги і зробити висновки про їх достатність. Керівництво підприємства має вести спостереження і за діями конкурентів, які потрапили в найближчі стратегічні групи. Вони можуть становити небезпеку по ряду причин: конкуренти найближчих стратегічних груп можуть почати боротьбу за окремі ділянки цільового ринку, покупці можуть не помітити відмінностей в товарах різних стратегічних груп і періодично купувати товари конкурентів, кожна стратегічна група може перейти до стратегії розширення своєї частки ринку (особливо якщо сили підприємств приблизно рівні). Для визначення стратегічної групи можуть використовуватися будь-які фактори, що стосуються якості, цін, технологій, географічного охоплення ринку і т. д.

По-третє, рекламодавець повинен добре уявляти собі цілі конкурентів. До таких цілей відносяться: підтримка рівня поточної рентабельності, підвищення частки ринку, збільшення грошових потоків, технологічне лідерство, забезпечення переваг у рівні сервісу тощо. Конкуренти можуть одночасно переслідувати декілька цілей, але завжди є цілі першорядні і другорядні. Пріоритети в цілях своїх конкурентів обов'язково потрібно знати. Цілі конкурентів формуються під впливом різних факторів: розміри підприємства,

історія його розвитку, фінансове становище, ставлення до інновацій і т.д. Якщо рекламодавець буде детально уявляти собі стан всіх цих факторів, то ймовірність правильного визначення цілей буде вище.

По-четверте, необхідно оцінити сильні і слабкі сторони конкурентів. Для вирішення цього завдання можна використовувати кілька підходів. Багато підприємств проводять маркетингові дослідження і з точки зору споживачів намагаються виявити сильні та слабкі сторони конкурентів і власного підприємства. При цьому вони припускають, що тільки споживач, заради кого працює компанія, може реально оцінити її становище порівняно з іншими учасниками ринку. Для проведення таких досліджень зазвичай використовуються опитування.

В анкеті можуть міститися питання щодо ступеня поінформованості споживача про товар і фірму, оцінки якості товару і його доступності, рівня сервісного обслуговування, кваліфікації торгового персоналу, доцільності встановлення цін та інших показників. Далі на основі отриманих даних можна визначити лідера, побудувати рейтинги підприємств, використовувати отримані відомості для розробки іміджевої реклами [7, с. 52].

В світі реклами успішно використовується величезна кількість носіїв реклами. Однак кожен засіб реклами має свої специфічні характеристики, переваги та недоліки, розрахований на цілком конкретну аудиторію і може забезпечити, за інших рівних умов, різну ефективність реклами. Рекламодавець (рекламне агентство) завжди зацікавлений в детальному дослідженні засобів реклами для того, щоб вибрати найбільш оптимальний з них. Засіб реклами (носій реклами) – це засіб інформації, здатний охопити одночасно певну кількість людей і передати рекламне послання цільовій аудиторії.

Під вибором засобів реклами розуміється пошук найбільш ефективних з економічної точки зору засобів інформації, здатних забезпечити необхідну кількість контактів з цільовою аудиторією. Рекламодавець при вивченні засобів реклами повинен проводити аналіз різних носіїв за рядом показників: рівнем охоплення, порівняльної вартості, можливостями донести творчу ідею і реалізувати цілі реклами, рейтингами, частоті і силі впливу, періодичності виходу та іншими важливими параметрами.

Для оцінки порівняльної ефективності носіїв рекламодавці розраховують систему показників. Вибираючи конкретний засіб реклами необхідно враховувати його переваги і недоліки, позаяк це дозволить більш повно реалізувати стратегію реклами та творчий план за умови формування оптимального розміру рекламного бюджету. При виборі засобів реклами важливо пам'ятати, що кожен з них різною мірою дозволяє забезпечити контакт з конкретною цільовою аудиторією, охопити певні географічні ринки, здійснити вплив на споживачів у визначений часовий період. Отже, сучасна реклама використовує різноманітні носії, що мають як переваги, так і недоліки. Розвиток рекламного бізнесу призводить до появи нових засобів реклами, з ще більшими можливостями в реалізації стратегічних і творчих рішень.

Розглянемо види досліджень, які використовуються при розробці плану реклами. Дослідження в рекламі можна віднести до двох видів: якісні та кількісні. За допомогою якісних досліджень можна виявити мотиви поведінки споживачів. Якісні дослідження пов'язані з використанням методів, що дозволяють вивчити який-небудь об'єкт в глибину. При їх проведенні не потрібно формувати великі за обсягом вибірки. Найчастіше в рекламі використовують такі методи, як фокус-групи, глибинні індивідуальні інтерв'ю.

Якісне дослідження має певну структуру. По-перше, визначають мету інтерв'ю і загальні вимоги до його проведення. Мета інтерв'ю полягає у виявленні думки про предмет досліджень. В процесі проведення інтерв'ю вітаються зустрічні запитання та

коментарі, в групі немає принципу підпорядкування більшості і авторства на ідею [3, с. 73-85].

По-друге, з'ясовують коло осіб, котрі приймають рішення про купівлю товарів в сім'ї, впливають на вибір товарів, що купують товар і використовують його.

По-третє, вивчається послідовність прийняття рішень про покупку. При цьому важливо усвідомити що, де, коли, як і чому купується з певного кола товарів.

По-четверте, з'ясовують ступінь обізнаності про товари та торгові марки. Визначають, які торгові марки, на думку споживача, є схожими і чому. На цьому етапі слід ставити якомога більше питань, щоб з'ясувати мотиви здійснення покупок і переваги клієнтів.

По-п'яте, виявляють перелік торговельних марок, випробуваних споживачем і знехтуваних ним, частоту повторних покупок, сильні і слабкі сторони кожної марки, асоціації, пов'язані з аналізованими торговими марками.

Кількісні методи забезпечують отримання додаткової інформації, яка може знадобитися при розробці плану реклами. Вони передбачають проведення опитувань на основі анкет. В дослідженнях при цьому бере участь велика кількість респондентів. Кількісні методи дослідження використовуються для отримання відповідей на цілий комплекс питань: класифікацію цільових аудиторій за ступенем обізнаності про товар або торгову марку, особливостями поведінки споживачів і за іншими критеріями; ранжирування торгових марок з точки зору вигод для цільових споживачів; визначення демографічних, географічних, психографічних, особистісних та інших характеристик клієнтів; виявлення частоти контактів з носіями реклами і ступеня сприйняття реклами цільової аудиторією; оцінку сили впливу реклами.

Отримавши відповіді на всі ці питання, рекламодавець може точніше визначити цільову аудиторію і вигоди, які бажають отримати її представники від торгової марки, а також скласти докладний профіль споживачів, які є представниками цільової аудиторії. Для проведення кількісних досліджень найчастіше використовують опитування. Цей метод сприяє отриманню різних класифікацій споживачів, що дозволяють виявляти однорідні групи клієнтів, що однаково реагують на засоби реклами, мають схожий спосіб життя, однаково сприймають торговельні марки [11, с. 58-65].

Висновки. Маркетингові дослідження будуть сприяти успіху рекламних заходів тільки в тому випадку, якщо дослідники проведуть їх сумлінно і отримають об'єктивну інформацію. Кваліфіковано виконане дослідження має ряд відмінних рис. Дослідження має ґрунтуватися на науковому підході і бути об'єктивним. Для цього дослідник повинен вживати всіх заходів обережності, щоб його особисті погляди не вплинули на результат. Він повинен фіксувати факти в тому вигляді, в якому вони існують об'єктивно, використовувати найбільш обґрунтовані методи аналізу. Будь-який інший дослідник, проводячи аналогічні дослідження повинен отримати той же результат і ті ж самі факти.

Дослідження – це творчий процес, тому і дослідник повинен бути творчою особистістю. Дослідницький процес не є набором механічних процедур і прийомів. У процесі дослідження виявляються невідомі раніше напрями пошуку, створюються нові теорії, прийоми і моделі досліджень. Чим сильніше творче начало, тим цікавіші висновки отримує дослідник і тим ціннішим буде результат.

Список використаних джерел

1. Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход [Текст] / Бернет Дж.; пер. с англ. Под ред. С. Г. Божук. – СПб: Питер, 2001. – 864 с.

2. Браун Т., Черчилль Г. Маркетинговые исследования [Текст] / Браун Т.; пер. с англ. – СПб.: Издательство «Питер», 2007. – 704 с.
3. Войчак А. В., Федорченко А. В. Маркетингові дослідження: підручник / А. В. Войчак, А. В. Федорченко. – К.: КНЕУ, 2007. – 408 с.
4. Голубков Е. П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика [Текст] / Е. П. Голубков; 2-е издание переработанное и дополненное. – М.: Издательство «Финпресс», 2005. – 339 с.
5. Лейн У.Р. Реклама / У. Р. Лейн, Дж. Рассел. – СПб: Питер, 2004. – 537 с.
6. Лирик І. В. Маркетингові дослідження: кейси та ситуаційні вправи / І. В. Лирик, О. В. Кудирко. – К.: КНЕУ, 2010. – 313 с.
7. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент: навч. посібник. [Текст] / Т. І. Лук'янець. – 2-ге вид., доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 440 с.
8. Малхорта Нэреш К. Маркетинговые исследования [Текст] / К. Малхорта Нэреш Практическое руководство, 3-е издание.; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 960 с.
9. Ромат Е. В. Реклама [Текст] / Е. В. Ромат 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
10. Уэллс У. Реклама: принципы и практика [Текст] / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти. – СПб.: Питер, 1999. – 797 с.
11. Яскевич Е. В. Рекламная деятельность [Текст] / Е. В. Яскевич. – Владивосток: ДГУ, 2004. – 194 с.

Рыжый И. Б. Маркетинговые исследования как ключевой элемент управления рекламой

В статье рассматриваются сущность, основные элементы, формы и методы маркетинговых исследований, анализируется их роль и значение для эффективного управления рекламной кампанией. Маркетинговые исследования рассматриваются как одно из основных средств рекламного планирования. В этом аспекте исследуется взаимосвязь между эффективностью носителей рекламы и результативности рекламной кампании. Особое внимание уделяется анализу профиля и основных характеристик потребителя.

Ключевые слова: потребители, торговая марка, маркетинговые исследования, товарный ассортимент, продвижение товара, покупательское поведение, частота, конъюнктура рынка, конкуренты, рекламодаделец, рекламное обращение, целевая аудитория, рентабельность.

Ryzhy I. B. Marketing Research as a Key Point of Advertisement Management

The article touches upon the core, main elements, forms and methods of the marketing research and their role in the effective management of the advertisement campaign. Marketing research is considered to be one of the main means of advertisement planning. This is the aspect in which the author explores the connection between the efficiency of the advertisement carriers and the effectiveness of advertisement campaign. Special attention is paid to the analysis of the profile and main characteristics of the consumer.

Key words: customers, trademark, marketing research, product range, product promotion, purchasing behavior, frequency, market conditions, competitors, advertiser, advertising appeal, target audience, profitability.

УДК 351(477)

Масляк Ігор Миколайович,
кандидат технічних наук,
доцент кафедри будівництва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГНОЗ В УПРАВЛІННІ СТАЛИМ УРБАНІСТИЧНИМ РОЗВИТКОМ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

У роботі проаналізовано передумови використання можливостей соціально-економічного прогнозування в управлінні сталим урбаністичним розвитком міста Івано-Франківська. Обґрунтовується необхідність розробки територіальних стратегій з урахуванням сучасних вимог сталого розвитку. Запропоновано підхід до формування моделі розвитку архітектури міста для забезпечення принципів сталого розвитку у процесі розробки урбаністичної стратегії.

Ключові слова: *сталий розвиток, соціально-економічний прогноз, урбаністична стратегія, модель розвитку.*

Постановка проблеми. Концепція сталого розвитку – найперспективніша ідеологія урбаністичного розвитку міст. Сталий розвиток міста як системне явище вимагає подальшого вивчення і дослідження. Стратегія урбаністичного розвитку міста повинна включати три збалансовані сфери – соціальну, економічну та екологічну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем сталого розвитку проводили вчені, що представляють різні галузі науки, різні наукові школи та підходи. Аналіз наукових праць свідчить про складність проблем урбаністичного розвитку. Відповідальність перед наступними поколіннями стимулює владні структури територіальних утворень розробити принципи, які унеможливлять безвідповідальне ставлення до урбаністичних засад [2]. Механізми що застосовують для забезпечення сталого розвитку в основному носять характер епізодичних рішень, у той час як ефективніше буде застосування стратегічних інструментів.

Узагальнення кращих практик та досвіду управління містами розвинених країн світу доводить дієвість і ефективність використання ідей сталого розвитку в розробці стратегій для територіальних утворень. Розробка стратегії сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська забезпечить якісно новий рівень життя територіальної громади.

Постановка завдання. Усвідомлення принципів стратегічного мислення не забезпечило готовність в повній мірі розробити дієві стратегічні плани урбаністичного розвитку. Тому важливим завданням є розробка методології стратегічного планування сталого розвитку міст.

Метою роботи є розробка підходу до формування соціально-економічного прогнозу сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що прогнозування відіграє важливу роль у стратегічному

управлінні як комерційними, так і публічними організаціями в умовах висококонкурентного товарного ринку, ринку суспільних благ і політичної конкуренції. При цьому якісні прогнози, що являють собою товар, використовуються як комерційними бізнес-структурами, так і урядовим і некомерційними організаціями [2]. Сучасні умови в Україні не дають підстав для створення надійних прогнозів, через високий рівень політичної, правової і, як наслідок економіко-фінансової нестабільності.

Органи місцевого самоврядування територіальної громади міста Івано-Франківська, на протязі тривалого періоду, постійно заявляють про розвиток міста за Європейськими стандартами, хоч планування такого розвитку носить здебільшого епізодичний безсистемний характер. Автором пропонується концептуальна модель сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська, яка передбачає прогнозування у взаємозв'язку соціальної, економічної та екологічної сфер.

Соціально-економічні прогнози включають дві складові – економічну і соціальну. В економічній основними є прогнози сукупної пропозиції, або економічного зростання; сукупного попиту; галузевої структури економіки та рівня інфляції. У соціальному блоці основними вважаються прогноз рівня життя населення; прогноз зайнятості населення; прогноз житлово-комунального господарства та побуту; прогноз охорони здоров'я та освіти; прогноз культури й мистецтва [3]. Враховуючи особливості розвитку міста Івано-Франківськ, доцільним для створення прогнозу сталого урбаністичного розвитку обрати для опрацювання: сегменти реального обсягу виробництва і рівня інфляції з економічної сфери; сегменти демографічний, зайнятості, охорони здоров'я, освіти з соціальної сфери. Обрані сегменти дають найбільш впливові показники в прогнозуванні: надходження до бюджету та розвиток людського потенціалу.

Існуюче прогнозування розвитку міста Івано-Франківська зовсім не враховує екологічну сферу. Ця сфера є обов'язковою в практиці прогнозування сталого розвитку прогресивних країн та відповідною комісією ООН розроблена система індикаторів з методологією їх використання. Прогнозування кількості шкідливих викидів та других екологічних небезпек забезпечить можливість збалансувати соціальну і економічну сфери в прогнозуванні сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська.

Запропонований підхід виглядає дещо спрощеним хоча надає найбільш впливові складові прогнозування урбаністичного розвитку, що забезпечить пошук пріоритетних програм і проектів в стратегії сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська з характерними рисами розвиненої економіки, достатньої мобільності, безпечного довкілля, значного соціального і людського капіталу, високої якості життя, вдалого врядування.

Висновки. Запропонована концептуальна модель сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська, передбачає прогнозування у взаємозв'язку соціальної, економічної та екологічної сфер.

Розробка критеріїв оцінки доцільності розробки і реалізації конкретних проектів і програм реалізації стратегічних планів сталого урбаністичного розвитку міста Івано-Франківська.

Список використаних джерел

1. Державне регулювання економіки: навч. посіб./ уклад. Л. А. Швайка. – К.: Знання, 2006. – 435 с.
2. Кулявець В. О. Прогнозування соціально-економічних процесів: навч. посіб./ В. О. Кулявець. – К.: Кондор, 2009. – 194 с.
3. Основи стійкого розвитку: навч. посіб. / за заг. ред. М. Г. Мельника. – Суми:

Університ. книга, 2005. – 654 с.

Масляк И. Н. Социально-экономический прогноз в управлении устойчивым урбанистическим развитием Ивано-Франковска

В работе проанализированы предпосылки использования возможностей социально-экономического прогнозирования в управлении устойчивым урбанистическим развитием города Ивано-Франковска. Обосновывается необходимость разработки территориальных стратегий с учетом современных требований устойчивого развития. Предложен подход к формированию модели развития архитектуры города для обеспечения принципов устойчивого развития в процессе разработки урбанистической стратегии.

Ключевые слова: устойчивое развитие, социально-экономический прогноз, урбанистическая стратегия, модель развития.

Maslyak I. M. Socio-economic outlook in the management of sustainable urban development in Ivano-Frankivsk

This paper analyzes the prerequisites opportunities of socio-economic forecasting in managing sustainable urban development of the city of Ivano-Frankivsk. The necessity to develop regional strategies to meet modern standards of sustainable development. An approach to the formation of the architecture of the city development model to ensure sustainable development principles in the development of urban strategies.

Key words: sustainable development, socio-economic forecast, urban strategy development model.

УДК 368.01

Шевченко Володимир Іванович,
кандидат економічних наук, доцент
Генеральний директор
Міжнародного інституту управління ризиками

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СТРАХОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті визначено напрями подальшого розвитку міжнародного страхового ринку під впливом глобалізації. Зазначено, що з початком світової фінансової кризи 2007 року страхові ринки майже всіх країн світу зазнали суттєвих змін, які надалі будуть визначати їх подальший розвиток. Було зроблено висновок, що перед страховими та перестраховими компаніями постають нові завдання з огляду на нові вимоги, які висувують до них споживачі. Визначено, що до головних тенденцій подальшого розвитку міжнародного страхового ринку в умовах глобалізації можна віднести: підвищення конкурентної боротьби з боку транснаціональних страхових компаній країн, що розвиваються, поява інноваційних страхових послуг, активізація процесів злиттів і поглинань, необхідність створення наднаціональних інституційних органів щодо регулювання страхової діяльності на міжнародному рівні.

Ключові слова: глобалізація, страхування, перестраховування, міжнародний страховий ринок, страхова компанія, фінансова криза.

Постановка проблеми. Розвиток світового господарства на сучасному етапі визначається тенденцією посилення зв'язків і взаємозалежністю між країнами, що в свою чергу потребує нарощення взаємодії держав у фінансовій сфері. Страхування є найбільш глобалізованою формою фінансового ринку. Наприкінці XX – початку XXI століть відбулося стрімке зростання міжнародного ринку страхування, який на сьогодні практично ні в чому не поступається банківській сфері.

Розвиток страхового ринку можна визначити як одне з пріоритетних завдань економіки кожної країни, оскільки через систему страхування підвищується інвестиційний потенціал країни, покращується добробут населення, що в свою чергу знижує соціальне та економічне навантаження в суспільстві. Глобальна фінансова криза, яка почалась у 2007 р. і сьогодні ми спостерігаємо її наступну хвилю, вразила більшість країн світу та виявила структурні диспропорції, які накопичувались протягом декількох десятиліть перш за все в фінансово-грошовій сфері розвинених економік. Отже перспективність подальшого розвитку міжнародного та національних страхових ринків обумовлена визначенням основних позитивних та негативних тенденцій, що дадуть змогу вирішити проблеми, які накопичувались протягом всього історичного періоду його становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку міжнародного страхового ринку в умовах глобалізації перебувають в сфері наукових інтересів провідних іноземних вчених-економістів, а саме Г. Бадера, С. Єфімова, Є. Коломіна, О. Манеса, А. Плешкова, В. Райхера, Л. Рейтмана, Є. Скотта та інші. Значний

внесок у розвиток теорії та практики страхування належить вітчизняним науковцям. Серед українських дослідників, які присвятили свої роботи проблематиці розвитку та функціонування вітчизняного страхового ринку слід виділити: В. Д. Базилевича [1], Ю. П. Грішана, О. М. Зальотова, О. В. Козьменко [5], С. С. Осадця, М. І. Степанова, В. П. Черняхівського та інші.

Приділяючи належну увагу практичній і науковій цінності іноземних та вітчизняних досліджень в страховій галузі слід зазначити, що недостатньо висвітлено проблеми структурних дисбалансів, що виникли на міжнародному страховому ринку під впливом економічної глобалізації. Необхідно визначити вектори, які сприятимуть формуванню єдиного страхового простору, який забезпечить сталий розвиток та інтеграцію національних страхових ринків до світового фінансового господарства.

Постановка завдання. Метою наукової статті є виявлення й аналіз основних тенденцій сучасного розвитку міжнародного страхового ринку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні економічні умови, які характеризуються складними та динамічними процесами відтворення, посиленням міжнародної конкуренції, постійним зростанням вимог споживачів до якості та швидкості надання послуг призвели до зміни світового страхового ринку і обумовили необхідність удосконалення ведення страхової справи з метою пристосування до вимог бізнесу. Зміни в принципах діяльності мають підпорядковуватися загальній концепції сталого розвитку країн світу в умовах глобалізації. Виходячи з вищезначеного, перед страховим бізнесом постають нові виклики з огляду на світові стандарти та норми: підвищення капіталізації, розширення спектру страхових послуг, підвищення якості страхових продуктів з орієнтацією на потреби споживачів, створення сучасних систем комунікацій та інформації, збільшення прозорості ринку тощо.

В таблиці нижче наведено рейтинг страхових компаній, які увійшли до 500 найбільших компаній світу за показником ринкової капіталізації за версією The Financial Times. До рейтингу включено 27 страхових компаній, що складає рейтингову долю 5,4%, тобто кожна 20-а найбільша компанія світу – страхова.

Страхові компанії Non-Life, які увійшли до FT Global 500, 2013 р. [7]

Місце 2013р. (2012р.)	Компанія	Динаміка капіталу, %	Капітал, млрд. дол.	Доход, млрд. дол.	Активи, млрд. дол.	Кількість співробітників
3 (13)	Berkshire Hathaway (США)	+27,7	256,8	14,8	427,5	288500
119 (126)	Allianz (Німеччина)	+14,6	62,1	6,8	897,2	144094
131 (115)	AIG (США)	-2	57,3	3,4	531,2	63000
207 (193)	AXA (Франція)	+5,4	41,1	5,5	987,1	94364
208 (188)	Zurich (Швейцарія)	+4	41,1	3,9	387,7	52,722
260 (313)	Munich Re (Німеччина)	+24,4	33,6	4,2	325,1	45437
281 (378)	Travelers Cos (США)	+36,7	31,8	2,5	104,9	30500
307 (369)	Swiss Re	+27,8	30,2	4,1	205,7	10788

	(Швейцарія)					
309 (350)	Ace (США)	+22,3	30,2	2,7	92,1	17000
394 (360)	Generali (Італія)	+0,6	24,3	0,1	572,3	81997
413 (413)	Allstate (США)	н/д	23,4	2,3	126,9	38600
426 (276)	Chubb (США)	22,1	22,8	1,5	52,2	10200
440 (397)	Tokio Marine (Японія)	н/д	22,1	0,1	195,3	30831
456 (456)	Sampo (Фінляндія)	н/д	21,5	1,9	41,5	6820

Подальше функціонування міжнародного страхового ринку відбувається під впливом низки тенденцій, які взаємозв'язані та можуть позитивно або негативно впливати одна на одну. На думку автора можна виділити наступні стратегічні напрями подальшого розвитку міжнародного страхового ринку в умовах глобалізації, а саме: перерозподіл лідерських позицій від розвинених країн до країн, що розвиваються; підвищення конкурентної боротьби між найбільшими транснаціональними корпораціями за розширення присутності на міжнародному страховому ринку; поява нових видів страхових послуг, які відповідають сучасним потребам ринку; подальше об'єднання страхового, банківського та фінансового капіталів насамперед для підвищення капіталізації компанії; підвищення ролі інститутів й інституціональних структур, які виконують посередницькі функції в розподілі фінансових ресурсів на міжнародному страховому ринку. Розглянемо більш детально вищезазначені тенденції.

Рушійною силою подальшого розвитку міжнародного страхового ринку є зсув лідерства від розвинених країн (США, Велика Британія, Франція, Німеччина) у бік країн, що розвиваються (Китай, Індія, Бразилія, ПАР). Наприклад, у 2013 р. китайська страхова компанія China Life Insurance Co. увійшла до Топ-10 найдорожчих компаній світу за показником ринкової капіталізації (вартість компанії 256,8 млрд. дол.). Надалі відбувається скорочення долі розвинених страхових ринків США і Європи в структурі надходжень страхових премій в результаті насичення споживчого попиту на традиційні види страхових послуг, а також підвищення ролі самострахування і використання інших інструментів ризик-менеджменту в діяльності найбільших міжнародних ТНК [2]. Якщо в середині 80-х рр. ХХ ст. доля страхової премії, отриманої страховим ринком США, в загальному обсязі світової страхової премії складала близько 50%, доля європейських країн – близько 26%, а доля країн Азії – менше 20%, то на початку 2000-х років на долю США припадало лише 32%, європейських країн та країн Азії по 32% відповідно. Доля інших країн в загальній структурі міжнародного страхового ринку залишилася незмінною й не перевищувала 5% від загального обсягу отриманої страхової премії. Це свідчить про істотні структурні зрушення на світовому страховому ринку [2].

Не зважаючи на вищезазначене, світове зростання ринку первинного страхування склало близько 2,8% в 2013 р. і прогнозується на рівні 3,6% в 2014 р. Перестрахування буде зростати значно повільніше, після потужного зростання в 2012 р. Найвищі темпи зростання в первинному страхуванні забезпечили ринки країн, що розвиваються. Реальне зростання премій в Східній Європі та в Латинській Америці склало приблизно 6% в 2013 – першому півріччі 2014 рр. У багатьох країнах Азії, таких як Китай та Індія, реальні темпи зростання склали 10%.

У страхуванні життя, в 2013 – першому півріччі 14 рр., відбувся ще більш високий рівень реального зростання премій. У багатьох азійських і латиноамериканських країнах зростання склало більше 15%. Наприклад, в Латинській Америці, в 2012 році спостерігалось зростання 18%. Нині на 2014 р. прогнозується, що зростання зменшиться до рівня 11%, як в 2013 р. Вище середнього зростання страхових премій в 2014 р. також прогнозується для країн Африки і Близького Сходу, хоча частка цих ринків є дуже низькою у світовому страховому ринку (близько 2,5%) [6].

Ситуація в Європі та США значно відрізняється – тут відбулося дуже помірне зростання в страхуванні життя в короткостроковій перспективі. Прогнозується, що більшість європейських країн знову очікує зростання в 2014 р. Серед чинників що впливають на зростання страхових премій можна вказати зміну структури споживання страхових послуг у бік збільшення долі страхування життя та інших видів особистого страхування.

Однією з провідних тенденцій розвитку міжнародного страхового ринку є підсилення конкурентної боротьби між найбільшими транснаціональними страховими компаніями. Прагнення розширити географію своєї діяльності, як основу формування страхового портфеля, сприяє проникненню транснаціональних страхових компаній на страхові ринки нових країн через формування стратегічних альянсів між страховими та перестраховими компаніями, що надає їм змогу підвищити капіталізацію та концентрацію страхового (перестрахового) капіталу. Конкурентна боротьба вимагає від ТНК зниження рівня витрат при збереженні середньоринкового рівня страхових тарифів і диференціації страхових послуг.

Одним з напрямів сучасного розвитку міжнародного страхового ринку під впливом глобалізації є поява нових видів страхових послуг, які поєднують в собі елементи страхування, кредитування й управління активами. Внаслідок цього страхові компанії надають нетипові для своєї діяльності послуги, а саме, управління активами, ризик-менеджмент, послуги в галузі інформаційних технологій тощо.

Новітнім інструментом на міжнародному страховому ринку є мікрострахування. Більше 4 млрд. чоловік в усьому світі живуть менш ніж на 4 дол. в день. Традиційні страхові інструменти для них фактично недоступні, тоді як впровадження мікрострахових послуг дозволяє охопити й ці верстви населення. Привабливість мікрострахових послуг пояснюються наступними причинами: їх простота, оптимальне співвідношення страхової премії і страхового покриття; зрозумілий процес звернення за продуктом; полегшене підтвердження збитків; мінімальна кількість необхідних дій для отримання виплати; швидкі платежі [3].

Злиття страхового, банківського і фінансового капіталів є також визначальною рисою сучасного страхового ринку. Протягом всієї історії формування та розвитку банків і страхових компаній, співпраця цих економічних інститутів носила явний і дуже тісний характер. Однією з характерних рис такої співпраці стало створення універсальних банків, які інтегрують найрізноманітніші напрями фінансової діяльності, в тому числі страхової.

Паралель конвергенції «банки – страхування» простежується внаслідок того, що у рамках світового фінансового ринку по обсягах з банківським капіталом може конкурувати тільки страховий. Додатковими чинниками тяжіння спочатку таких різнополярних інститутів є: у страхових компаній – наявність значних інвестиційних ресурсів, які вимагають певних інвестиційних можливостей, у банків – необхідність в компетентному управлінні ризиками, наявність великого клієнтського поля, якому потрібні нові страхові послуги.

Процес взаємного проникнення банківського і страхового бізнесу у світі відбувається з початку 1980-х рр. XX ст., але основний поштовх він отримав наприкінці 1980-х рр. Саме тоді британський Lloyd's Bank оголосив розвиток «банкасюранс» (bankassurance) в якості власної інноваційної політики. Першим його кроком на цьому шляху стала купівля в 1988 р. Abbey Life (компанії по прямим продажам страхування життя) і подальша консолідація з Black Horse Life Assurance. Через рік, дохід від страхових операцій зріс з 3 до 30% в загальному обсязі прибутку, а у 1992 р. – до 1 млрд. фунтів стерлінгів [5].

Однією з основних тенденцій розвитку міжнародного страхового ринку на сучасному етапі є підвищення ролі інститутів й інституціональних структур, які на світовому страховому ринку виконують посередницькі функції в розподілі фінансових ресурсів. Подібні структури на світовому страховому ринку створюються безпосередньо учасниками ринку – міжнародними страховими компаніями, глобальними страховими брокерами, професійними об'єднаннями фахівців у сфері страхування. Тому сьогодні формується уніфіковане та стандартизоване міжнародне страхове законодавство на базі основних принципів Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю, рекомендаційних вимог Solvency II та положень Міжнародних стандартів фінансової звітності.

Обсяг фінансових ресурсів (страхові резерви, страхові активи, страховий капітал та ін.), контрольований учасниками світового страхового ринку, перевищує 22,6 трлн. дол. [3] Такий значний інвестиційний ресурс акумулюється учасниками страхового ринку при створенні інституціональних структур, пулів, об'єднань, конгломератів тощо. З урахуванням інвестиційного потенціалу відбувається значний вплив на стан світового і національних фінансових ринків та макроекономічні показники країн.

В умовах лібералізації регулювання торгівлі страховими послугами гостро стоїть проблема вироблення обов'язкових правил наднаціонального регулювання на світовому страховому ринку з урахуванням того, що органи нагляду в різних країнах не мають можливості адекватно оцінити платоспроможність страхових груп і холдингів, що здійснюють операції на регіональних ринках.

Таким чином, сучасні економічні процеси на міжнародному страховому ринку створюють якісно новий страховий простір. Глобалізація страхових відносин надає світовому та національним ринкам характер нестійкої рівноваги, яка потребує постійного аналізу та дослідження.

Висновки. Глобальна фінансова криза продемонструвала, що страхові компанії не здатні адекватно оцінити ризики, пов'язані з фінансовими інструментами, платоспроможністю контрагентів, інвестиційними вкладеннями. В свою чергу це обумовлює необхідність вироблення нових правил міжнародного регулювання страхового ринку, нових методик нагляду за страховими групами, фінансовими конгломератами, оцінки їх фінансової стійкості та прийняття таких правил усіма основними учасниками світового страхового ринку шляхом зближення національних законодавств держав в цій сфері діяльності. Проблемні питання, що виникають на сучасному етапі функціонування міжнародного страхового ринку необхідно вирішувати комплексно: сформувати систему міждержавного обміну інформацією про учасників міжнародного страхового ринку; істотно доповнити комплекс стандартів діяльності учасників страхового ринку, що включають розкриття інформації, одноманітні оцінки платоспроможності, умови обмеження конкуренції, інвестиційні вимоги; передбачити спеціальні форми нагляду за фінансовими конгломератами й інституційними структурами на національних страхових

ринках; розробити стандарти діяльності міжнародних рейтингових агентств, які повинні забезпечувати адекватну оцінку як учасників страхового ринку, так і фінансових послуг, що пропонуються ними на міжнародному страховому ринку.

Список використаних джерел

1. Базилевич В. Д. Нова парадигма страхування в умовах глобалізації / В. Д. Базилевич // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: збірник наукових праць. Серія «Економіка». – К., 2006. – С. 186–195.
2. Глобализация мирового страхового хозяйства: причины, формы, тенденции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://strahovanie.com.ua/?p=28> – Назва з екрану.
3. Звіт Marsh «Global Insurance Market Quarterly Briefing» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spain.marsh.com/Portals/52/Documents/MRMR %20Quarterly%20Briefing_May%202014_FINAL0505.pdf – Назва з екрану.
4. Звіт рейтингового агентства S&P. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/news/13/10/15/29909> – Назва з екрану.
5. Козьменко О. В. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації: монографія / О. В. Козьменко, С. М. Козьменко, Т. А. Васильєва. – Суми, 2011. – 388 с.
6. Мировой рынок страхования: перспективы и тенденции глазами трейдеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.profi-forex.org/birzhi/entry/1008165816.html> – Назва з екрану.
7. Названы крупнейшие страховые компании в 2013 году, вошедшие в рейтинг FT Global 500 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/news/13/07/25/29613> – Назва з екрану.

Шевченко В. И. Определение стратегических направлений дальнейшего развития международного страхового рынка в условиях глобализации

В статье определены направления дальнейшего развития международного страхового рынка под воздействием глобализации. Мировой финансовый кризис 2007 года оказал существенное влияние на дальнейшее развитие страховых рынков всему стран мира. Был сделан вывод, что перед страховыми и перестраховыми компаниями возникают новые задачи, учитывая новые требования, которые выдвигают к ним потребители. Определено, что к главным тенденциям дальнейшего развития международного страхового рынка в условиях глобализации можно отнести: повышение конкурентной борьбы со стороны транснациональных страховых компаний развивающихся стран, появление инновационных страховых услуг, активизация процессов слияний и поглощений, необходимость создания наднациональных институциональных органов по регулированию страховой деятельности на международном уровне.

Ключевые слова: *глобализация, страхование, перестрахование, международный страховой рынок, страховая компания, финансовый кризис.*

Shevchenko V. I. Defining the strategic directions of further development of international insurance market in the under globalization

The article defines directions for further development of the international insurance market under impact of globalization. Noted that the global financial crisis in 2007, insurance markets around the globe have undergone substantial changes that will have define their further development. It was concluded that before insurance companies are facing new challenges due to global standards and

norms: increasing capitalization, expanding the range of insurance services, improving the quality insurance products with a focus on the customers needs, create modern communication systems and information, increase market transparency and more. One of the defining trends of further development of the international insurance market is increasing competition from insurance companies of developing countries.

Key words: *globalization, insurance, reinsurance, international insurance market, insurance company, financial crisis.*

УДК 657.411.8

Цюцяк Ігор Любомирович,
*старший викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДОДАТКОВОГО КАПІТАЛУ У ТОВАРИСТВАХ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

У статті висвітлено економічну сутність й основні джерела формування додатково вкладеного та іншого додаткового капіталу. Описано внесені зміни до Інструкції № 291 в частині обліку накопичених курсових різниць, віднесених до власного капіталу, та визнаних в іншому сукупному доході. Доведено, що такі різниці є окремим об'єктом обліку та впливають на формування фінансового результату, а тому повинні відображатися у складі доходів чи витрат звітного періоду. Сформовано пропозиції з удосконалення порядку облікового відображення різниць, отриманих від викупу та подальшого перепродажу частки засновника товариства з обмеженою відповідальністю за ціною, що відрізняється від номінальної вартості вкладу.

Ключові слова: додатковий капітал, додатково вкладений капітал, інший додатковий капітал, додаткові внески, курсові різниці.

Постановка проблеми. Власний капітал є одним із джерел забезпечення успішного функціонування підприємств будь-яких організаційно-правових форм господарювання. Саме тому, суб'єкти підприємництва мають формувати такий розмір власного капіталу, який би, з одного боку, виступав засобом досягнення оптимального рівня економічної незалежності та фінансової стійкості емітента корпоративних прав, а з іншого – гарантом забезпечення прав як власників, так і кредиторів у частині погашення заборгованості перед ними.

Важливою складовою власного капіталу та самостійним об'єктом бухгалтерського обліку є додатковий капітал, інформація про який розкривається окремим показником у фінансовій звітності. Додатковий капітал формується, з одного боку, на етапі створення товариства (у сумі визнаних емісійних різниць) та наступних внесків засновників понад величину зареєстрованого статутного капіталу, а з іншого – накопичується у результаті здійснення фінансово-господарської діяльності емітента корпоративних прав.

Наказом Міністерства фінансів України № 627 [7] змінено субрахунки рахунка 42 «Додатковий капітал». У зв'язку із цим існує необхідність в додатковому дослідженні порядку відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку операцій, зумовлених формуванням та зміною розміру додаткового капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження сутності та порядку облікового відображення додаткового капіталу здійснили такі вітчизняні вчені, як Ф. Ф. Бутинець, В. Г. Васильєва [1], С. Ф. Голов, А. В. Дмитренко [3], М. Ф. Огійчук, В. К. Орлова, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, Н. М. Ткаченко [8] та інші.

Незважаючи на значний доробок вчених-економістів стосовно облікового відображення операцій із формування та використання коштів додаткового капіталу, досі залишаються дискусійними питання, пов'язані із розмежуванням операцій, які викликають зміни у власному капіталі, зокрема додатково вкладеному та іншому додатковому капіталі.

Постановка завдання. Основною метою статті є висвітлення сучасного стану обліку додаткового капіталу та формування пропозицій з удосконалення процесу облікового відображення зазначеного об'єкта управління, що забезпечить розкриття у фінансовій звітності достовірної інформації про фінансовий стан емітента корпоративних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для обліку та узагальнення інформації про формування і використання коштів додаткового капіталу призначений пасивний балансовий рахунок 42 «Додатковий капітал». Основні джерела формування додатково вкладеного та іншого додаткового капіталу, а також характеристику субрахунків рахунка 42 «Додатковий капітал» наведено на рисунку 1.

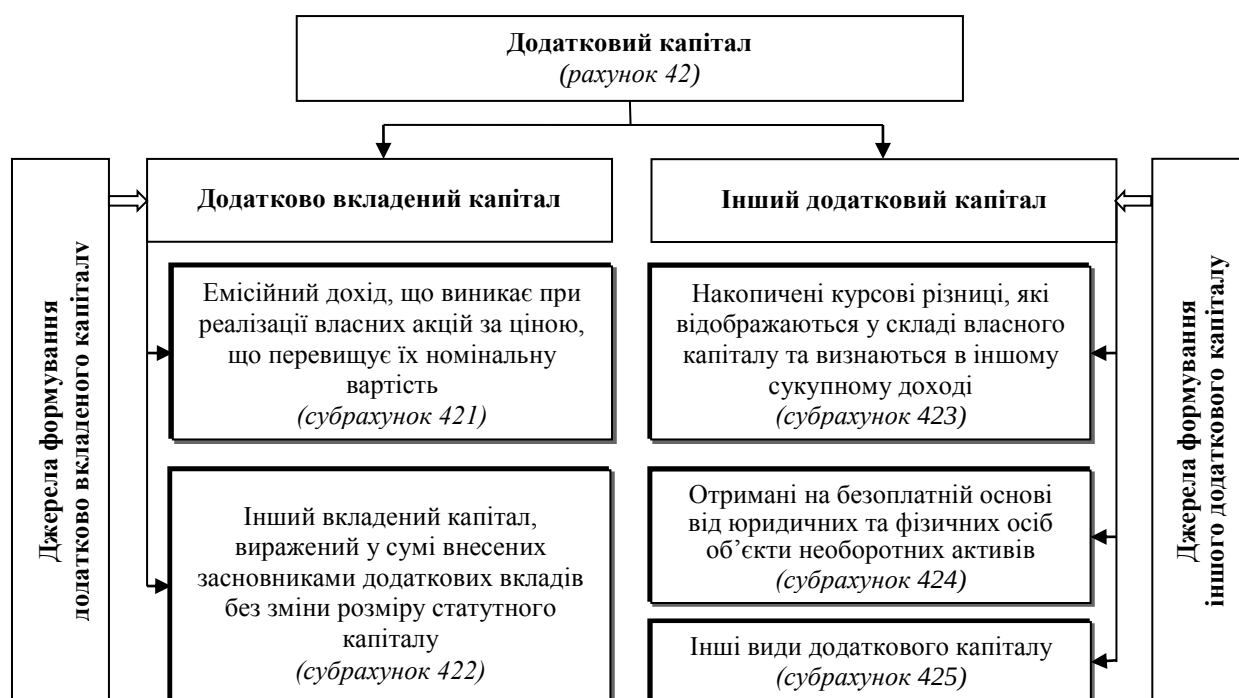

Рис. 1. Основні джерела формування додатково вкладеного та іншого додаткового капіталу [8, с. 348]

У товариствах з обмеженою відповідальністю додатково вкладений капітал формується в сумі додатково внесених засновниками вкладів понад величину зареєстрованого розміру статутного капіталу, а також у результаті зміни балансової вартості фінансових інвестицій пропорційно участі інвестора у капіталі об'єкта інвестування.

Господарським законодавством України передбачено, що в установчих документах товариств з обмеженою відповідальністю засновники можуть обумовлювати можливість здійснення додаткових внесків у діяльність емітента корпоративних прав, а розмір, форми і порядок внесення додаткових вкладів є компетенцією загальних зборів учасників. При цьому, статтею 51 Закону України «Про господарські товариства» передбачено, що зміна

вартості майна, внесеного як вклад, та додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному капіталі, вказаної в установчих документах товариства, якщо інше не передбачено установчими документами [6].

Додаткові вклади понад зареєстрований розмір статутного капіталу не впливають на виплату дивідендів засновникам та можуть передаватися ними у господарську діяльність суб'єкта підприємництва на поворотній чи безповоротній основі. Задля визначення характеру таких внесків оформляється протокол засідання зборів засновків, в якому зазначається: мета фінансування суб'єкта господарювання; форма та розмір внесків у розрізі засновників; строки, умови внесення і повернення вкладів тощо.

Важливість обумовлення термінів повернення вкладів пояснюється їх оподаткуванням, адже за податковим законодавством додаткові внески засновків є фінансовою допомогою, яка поділяється на безповоротну та поворотну. У відповідності до норм Податкового кодексу України сума безповоротної фінансової допомоги, отримана платником податку у звітному податковому періоді, включається до складу доходів при обчисленні об'єкта оподаткування податком на прибуток. Водночас, при отриманні поворотної фінансової допомоги від засновника, який має статус платника податку на прибуток, діє особливий порядок оподаткування такої допомоги. Так, підпунктом 135.5.5 пункту 135.5 статті 135 ПКУ передбачено, що до складу інших доходів не включається сума поворотної фінансової допомоги, отримана від засновника/учасника (в тому числі нерезидента) такого платника податку, у випадку повернення такої допомоги не пізніше 365 календарних днів з дня її отримання [5].

Отримавши поворотну фінансову допомогу на термін, що перевищує 365 календарних днів, платник податку на прибуток зобов'язаний включити до складу доходу звітного періоду:

- суму поворотної фінансової допомоги – якщо засновник не є платником податку на прибуток;
- суму умовно нарахованих відсотків – якщо засновник є платником податку на прибуток.

У випадку отримання та повернення поворотної фінансової допомоги в одному звітному кварталі, суми, зумовлені наведеними операціями, не відображаються у складі доходів й витрат відповідно.

У разі виходу засновника, який надав поворотну фінансову допомогу, зі складу учасників товариства суму такої допомоги при визначенні об'єкта оподаткування податком на прибуток слід включити до складу інших доходів за таких умов: 1) період повернення допомоги не перевищує 365 календарних днів з дня її отримання; 2) сума допомоги неповернена засновнику у момент його виходу. Разом з тим, на суму поверненої поворотної фінансової допомоги вибулому засновнику емітент корпоративних прав – платник податку на прибуток має право збільшити витрати звітного податкового періоду.

Для відображення у бухгалтерському обліку інформації про додаткові внески засновників без рішень про зміни розміру статутного капіталу Інструкцією № 291 передбачено використовувати субрахунок 422 «Інший вкладений капітал». Також на зазначеному субрахунку відображається різниця, отримана від викупу та подальшого перепродажу частки засновника товариства з обмеженою відповідальністю, за ціною, що відрізняється від номінальної вартості вкладу. При цьому, позитивна різниця збільшує залишок субрахунку 422 «Інший вкладений капітал», а негативна – зменшує розмір додаткового капіталу. У випадку недостатності сформованих джерел таку різницю

відносять на збільшення суми використаного у звітному періоді прибутку, що обліковується на субрахунку 443 »Прибуток, використаний в звітному періоді».

Різниці, отримані при викупі частки засновника, є доходами (втратами) від операцій з обліку власного капіталу, а тому повинні відображатися на рахунках 4 класу «Власний капітал та забезпечення зобов'язань». Водночас, наведена вище методика обліку визнаних різниць від перепродажу та списання викупленого в учасника вкладу не має під собою економічного підґрунтя, оскільки господарські товариства, за винятком акціонерних, на субрахунку 422 »Інший вкладений капітал» обліковують інший вкладений засновниками підприємств капітал, що перевищує статутний, та інші внески без рішень про зміни розміру статутного капіталу [4]. Зазначене пояснюється тим, що за економічною сутністю операції із викупу вкладів в учасника товариства відрізняються від внесення засновниками додаткових ресурсів до статутного капіталу.

З цією метою вбачаємо за доцільне субрахунок 422 »Інший вкладений капітал» назвати «Додатково вкладений капітал та різниці від перепродажу і списання викуплених вкладів». А Інструкцію № 291 в частині субрахунка 422 доповнити текстом такого змісту: «На субрахунку 422 »Інший вкладений капітал» обліковують інший вкладений засновниками підприємств (крім акціонерних товариств) капітал, що перевищує статутний капітал, інші внески без прийняття рішення про зміну розміру статутного капіталу, визнані різниці в результаті проведення операцій з перепродажу та списання викуплених у засновників вкладів тощо».

Далі розглянемо порядок обліку іншого додаткового капіталу, у складі якого відображаються накопичені курсові різниці та різниці, отримані в результаті перерахунку заборгованості засновників за внесками до статутного капіталу в іноземній валюті, а також вартість безоплатно одержаних необоротних активів.

Змінами, внесеними до Інструкції № 291, передбачено інформацію про накопичені курсові різниці, які відображаються у складі власного капіталу та визнаються в іншому сукупному доході, узагальнювати на субрахунку 423 »Накопичені курсові різниці». Дана норма визначена пунктом 8 П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів», у відповідності до якого курсові різниці, які виникають щодо дебіторської заборгованості або зобов'язань за розрахунками із господарською одиницею за межами України, погашення яких не плануються і не є ймовірними в найближчій перспективі, відображаються у складі іншого додаткового капіталу та відображаються в іншому сукупному доході [2]. При цьому, зазначену норму вважаємо необґрунтованою, адже операції, зумовлені визнанням курсових різниць щодо фінансових інвестицій, вкладених у господарську діяльність нерезидентів, жодним чином не пов'язані із формуванням та використанням коштів власного капіталу. А тому, визнані доходи чи витрати внаслідок здійснення таких операцій є окремими об'єктами обліку, що формують фінансовий результат звітного періоду.

При проведенні розрахунків із засновниками-нерезидентами важливе значення має порядок проведення перерахунку їх заборгованості за внесками до статутного капіталу. У разі отримання внеску від таких засновників в іноземній валюті здійснюється перерахування одержаних внесків у валюту України під час оцінки вкладів за курсом НБУ на дату підписання установчих документів. При цьому, можуть виникнути курсові різниці між заборгованістю іноземних інвесторів за внесками до статутного капіталу на день підписання установчих документів і курсом валюти на день фактичного надходження внеску [3, с. 96].

У бухгалтерському обліку заборгованість засновників за внесками до статутного капіталу може мати різний характер:

- якщо очікується внесення до статутного капіталу основних засобів, нематеріальних активів, запасів, то заборгованість засновників належить до немонетарної статті Балансу і, отже, перерахунку не підлягає;
- якщо очікується отримання валютних коштів, то заборгованість засновників належить до монетарної статті Балансу і підлягає перерахунку як на дату балансу, так і на дату здійснення розрахунків із засновником-нерезидентом [1, с. 102].

П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» передбачено інформацію про суми визнаних курсових різниць, які виникають внаслідок перерахунку зобов'язань засновників, виражених в іноземній валюті при формуванні статутного капіталу, відображати у складі іншого додаткового капіталу. При цьому, Листом Міністерства фінансів України від 19.11.2013 року передбачено інформацію про такі курсові різниці узагальнювати на субрахунку 425 «Інший додатковий капітал» [9].

У бухгалтерському обліку заборгованість засновників за внесками до статутного капіталу емітента корпоративних прав відображається за дебетом рахунку 46 «Неоплачений капітал». Заборгованість, яка погашається засновниками в іноземній валюті, перераховується на дату Балансу та дату проведення розрахунків із засновником-нерезидентом. За умови зростання валютних курсів збільшується розмір іншого додаткового капіталу за кредитом субрахунку 425 «Інший додатковий капітал» в кореспонденції із дебетом рахунку 46 «Неоплачений капітал». І навпаки, якщо курси валют знизилися, то у системі рахунків бухгалтерського обліку дана операція відображається за дебетом субрахунку 425 «Інший додатковий капітал» в кореспонденції із кредитом рахунку 46 «Неоплачений капітал». Якщо ж визнана негативна курсова різниця в результаті перерахунку заборгованості іноземного засновника за внеском до статутного капіталу, що перевищує розмір іншого додаткового капіталу, то на таку різницю зменшується значення нерозподіленого прибутку (непокритого збитку).

Оприбуткування об'єктів основних засобів, отриманих на безоплатній основі, здійснюється за договором дарування на підставі оформленого Акту приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів типової форми № ОЗ-1. Акт складається приймальною комісією, призначеною розпорядженням керівника підприємства, в одному примірнику на кожний окремий об'єкт основного засобу. Оформлений акт з доданою технічною документацією на об'єкт основного засобу підписується членами приймальної комісії, головним бухгалтером та затверджується керівником підприємства чи особами, на те уповноваженими.

Відповідно до вимог П(С)БО 7 «Основні засоби» первісна вартість безоплатно отриманих основних засобів визначається як справедлива вартість на дату їх одержання з врахуванням витрат на придбання таких об'єктів (витрати, пов'язані зі сплатою реєстраційних зборів, державного мита та аналогічних платежів, що здійснюються у зв'язку з отриманням прав на об'єкт основних засобів; суми ввізного мита; суми непрямих податків, за умови, що вони не відшкодовуються підприємству; витрати зі страхування ризиків з доставки основних засобів; витрати на транспортування, установку, монтаж і налагодження основних засобів; інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних засобів до стану, у якому вони придатні для використання).

Листом Міністерства фінансів України від 17.11.2003 року передбачено, що вартість безоплатно одержаних основних засобів і нематеріальних активів до складу капітальних інвестицій не включаються і на рахунку 15 «Капітальні інвестиції» не відображаються [11]. А тому, вартість таких активів відноситься у дебет рахунків 10 «Основні засоби», 11 «Інші необоротні матеріальні активи» та 12 «Нематеріальні

активи» у розрізі аналітичних рахунків в кореспонденції із кредитом субрахунку 424 «Безоплатно одержані необоротні активи». В свою чергу, додаткові витрати, понесені при отриманні та доведенні матеріальних й нематеріальних необоротних активів до експлуатаційних характеристик відображаються на рахунку 15 «Капітальні інвестиції» в розрізі відповідних субрахунків із наступним списанням капіталізованих витрат на збільшення балансової вартості отриманих довгострокових активів на безоплатній основі.

Пунктом 30 П(С)БО 7 «Основні засоби» передбачено, що нарахування амортизації на об'єкти основних засобів відображається шляхом збільшення сум визнаних витрат за дебетом рахунків обліку витрат та суми нарахованого зносу за кредитом рахунка 13 «Знос (амортизація) необоротних активів». В той же час, Листом Міністерства фінансів України щодо застосування пункту 30 П(С)БО 7 «Основні засоби» визначено, що акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, діяльність яких не спрямована на відновлення зарахованих на їх баланс житлових будинків та інших будівель, норму частини другої пункту 30 П(С)БО 7 «Основні засоби» можуть застосовувати в частині збільшення доходу за рахунок зменшення лише додаткового капіталу за умови, що його утворення (збільшення) пов'язане із зарахуванням цих об'єктів на баланс товариства [10].

В своє чергу, Інструкцією № 291 передбачено, що дохід від безоплатно одержаних необоротних активів, які підлягають амортизації, визначається у сумі, пропорційній сумі амортизації відповідних активів одночасно з її нарахуванням, а дохід від безоплатно одержаних земельних ділянок і фінансових інвестицій визнається при їх вибутті [4]. Таким чином, у бухгалтерському обліку одночасно із нарахуванням амортизації на такі об'єкти зменшується інший додатковий капітал (дебет субрахунка 424 «Безоплатно одержані необоротні активи») та визнається дохід іншої звичайної діяльності (кредит субрахунка 745 «Дохід від безоплатно одержаних активів»). При цьому, слід врахувати, що суми визнаного доходу та нарахованого зносу на об'єкти основних засобів, одержані на безоплатній основі можуть відрізнитися на вартість понесених додаткових витрат, пов'язаних з отриманням та доведенням безоплатно одержаних основних засобів до стану належного до використання.

Висновки. За вимогами нормативно-правових актів з ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності додатковий капітал є елементом як вкладеного (інвестованого), так і накопиченого власного капіталу. У відповідності до наведеного, вважаємо за доцільне операції, віднесені до додаткового капіталу, розмежувати між основними класифікаційними групами власного капіталу в залежності від сутності складових такого капіталу.

При цьому, додатковий капітал слід трактувати як «інший вкладений капітал» та «інший накопичений капітал». До першого відносяться вклади засновників понад розмір зареєстрованого статутного капіталу та операції, пов'язані із змінами розміру вкладеного власного капіталу у результаті формування й зменшення значення статутного капіталу (емісійний дохід, додаткові вклади засновників, різниці за операціями з перепродажу та списання викуплених вкладів), а до другого – вартість отриманих необоротних активів на безоплатній основі, суми одержаної безповоротної фінансової допомоги, визнані курсові різниці при погашенні засновниками заборгованості за внесками до статутного капіталу в іноземній валюті.

Вважаємо, що отримані різниці з викупу часток засновників, які виходять зі складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю, мають відображатися на субрахунку 422, а тому такий субрахунок доцільно перейменувати на «Додатково вкладений капітал та різниці від перепродажу і списання викуплених вкладів». З метою забезпечення

достовірного розкриття облікової інформації про такі різниці в Робочому плані рахунків бухгалтерського обліку товариствам з обмеженою відповідальністю слід передбачити відкриття до субрахунку 422 наступних аналітичних рахунків: 4221 «Додаткові внески засновників понад зареєстрований статутний капітал» та 4222 «Різниці за операціями з перепродажу та списання викуплених вкладів».

Список використаних джерел

1. Васильєва В.Г. Особливості обліку отримання інвестицій в іноземній валюті та напрями його вдосконалення / В. Васильєва // Вісник Академії митної служби України. Серія «Економіка». – 2009. – № 1 (41). – С.101-105.
2. Вплив змін валютних курсів: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 10.08.2000 р. № 193 зі змінами і доповненнями – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00>.
3. Дмитренко А. В. Бухгалтерський та податковий облік внесків до статутного капіталу спільного підприємства / А. Дмитренко // Вісник Житомирського державного технологічного університету: наук. журнал. Економічні науки. – 2010. – Вип. № 3 (53). – 2010. – С.93-96.
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0970-09>.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI зі змінами і доповненнями – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv>.
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=1576-12>
7. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 627 [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1242-13>.
8. Фінансовий облік 2: [навчальний посібник] / Н. М. Ткаченко, О. В. Борович, І. Л. Цюцяк, А. Л. Цюцяк; за заг. ред. Н. М. Ткаченко. – К.: Алерта, 2014. – 456 с.
9. Щодо відображення в бухгалтерському обліку курсових різниць за зобов'язаннями засновників з внесків до статутного капіталу: Лист Міністерства фінансів України від 19.11.2013 р. № 31-08410-07-16/33606 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF13107.html.
10. Щодо застосування пункту 30 Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: Лист Міністерства фінансів України від 27.10.2005 р. № 31-34000-20-27/22884 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.2121.0>.
11. Щодо зміни до типової форми фінансової звітності: Лист Міністерства фінансів України від 17.11.2003 р. № 31-04200-04-5/5570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=37839&cat_id=34931.

Цюцяк И. Л. Особенности учета дополнительного капитала в обществах с ограниченной ответственностью

В статье освещены экономическая сущность и основные источники формирования дополнительно вкладываемого и прочего дополнительного капитала. Описаны внесенные изменения в Инструкцию № 291 в части учета накопленных курсовых разниц, отнесенных к собственному капиталу и признанных в прочем совокупном доходе. Доказано, что такие разницы являются отдельным объектом учета и влияют на формирование финансового результата, а следовательно должны отражаться в составе доходов или расходов отчетного периода. Сформулированы предложения по совершенствованию порядка учетного отражения разниц, полученных от выкупа и последующей перепродажи доли учредителя общества с ограниченной ответственностью по цене, отличающейся от цены выкупленного вклада.

Ключевые слова: дополнительный капитал, дополнительно вложенный капитал, прочий дополнительный капитал, дополнительные взносы, курсовые разницы.

Tsyutsyak I. L. Features account of additional capital in limited liability companies

The article highlights the economic substance and the main source of further invested, and other additional capital. Describes the changes in the Instruction number 291 in terms of accounting accumulated exchange differences classified as equity and recognized in other comprehensive income. It is proved that such differences are a separate entity accounting and affect the financial result, and therefore should be reported as income or expenses of the reporting period. Formulate proposals for improving the order of accounting reflect differences derived from repurchase and resale to the founders' shares limited liability company at a price different from the price of repurchased contribution.

Key words: additional capital Additional paid in capital, other additional capital, additional fees, exchange rate differences.

УДК 336.01:336.7

Качан Христина Ігорівна,
*асистент кафедри фінансів і кредиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто основні теоретичні підходи до визначення поняття «банківська система». Здійснено критичну оцінку щодо даної наукової дефініції, а також обґрунтовано авторський підхід до цієї економічної категорії. Проаналізовано складові елементи банківської системи та її інфраструктури. Виокремлено три підходи до поняття «банківська система»: інституційний, функціональний та системний.

Ключові слова: банківська система, кредитно-фінансова система, банківська інфраструктура, банківські корпорації, банківське законодавство, банківський ринок.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання банківська система України ще сповна не мобілізувала усі властиві їй можливості. Нерозв'язаними залишаються проблеми ефективності функціонування банківської системи, удосконалення державної стратегії її розвитку. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність критично проаналізувати наукові підходи щодо сутності банківської системи, а також запропонувати власні рекомендації щодо удосконалення її елементного складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування банків і банківської системи, їх структурної перебудови завжди були в полі зору видатних українських і зарубіжних науковців.

Сьогодні вченими з'ясовано роль банків і небанківських фінансових установ у забезпеченні ефективного функціонування фінансового ринку України (Т. Андрушків, Т. Васильєва, О. Дорош, І. Каракулова, Г. Кравчук, С. Леонов, С. Міщенко, С. Науменкова, О. Прімерова, С. Циганов, І. Школьник); здійснено аналіз взаємодії фінансових установ та суб'єктів реального сектора економіки (О. Барановський, О. Герасимова, О. Дзюблук, Р. Лепак, А. Мороз, Р. Санталієв та ін.). Роль банківських установ у підвищенні ефективності функціонування національної економіки досліджували зарубіжні економісти Ф. Аллен, Г. Габбарт, Дж. Герлі, Р. Голдсміт, Дж. Грінвуд, Д. Даймонд, К. Джалан, Х. Джонсон, Е. Дж. Доллан, Р. Кінг, А. Кхан, Р. Лівайн, Р. Раджан, П. Роуз та ін. Разом з тим, надто гостро постає проблема невизначеності єдиних концептуально-правових та організаційних аспектів, а також структури банківської системи, чим зумовлена актуальність дослідження.

Необхідність дослідження зазначеної проблематики посилюється тим, що основою економічних успіхів України на сучасному етапі є надійне та стабільне функціонування вітчизняної банківської системи, а в нинішніх умовах рівень розвитку банківської системи – один із ключових елементів подальшого економічного зростання.

Постановка завдання. Метою статті є критичний аналіз наукових підходів до економічних категорій «банківська система» та «банківська інфраструктура», поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, виокремлення основних підходів до даних

наукових дефініцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи банківську систему будь-якої країни, необхідно враховувати, що її сучасний стан – це результат тривалого розвитку, плід складних юридичних та економічних перетворень, які спираються не лише на суто економічні та юридичні закони та тенденції, а й враховують національні, культурні, моральні традиції народу. Функціонуюча національна банківська система в Україні перебуває в процесі розвитку і безумовно потребує подальшого вдосконалення.

Пристаючи до характеристики банківської системи, перш за все варто дати опис поняття «банківська система», яке є одним із ключових в банківській справі, оскільки банківські установи функціонують в ринковій економіці не ізольовано, а знаходяться у відносинах і зв'язках один з другим. В сучасних умовах банки являють собою не просто сукупність однотипних установ, а дійсно банківську систему, яка складається із певних елементів, з певними відношеннями і зв'язками, утворюючи єдине ціле.

У теоретичному плані з'ясування поняття «банківська система» дає можливість окреслити те зовнішнє середовище, у якому знаходиться конкретний банк, виявити його залежність від цього середовища і можливості їхнього взаємного впливу.

Поняття «система» широко використовується сучасною наукою. Терміном «система» охоплюють не тільки вчені філософи, економісти, юристи, але й організатори виробництва, фахівці банківської справи.

Слово «система» походить від грецького «systema» і перекладається як ціле, що складається із частин; значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, знань тощо), що становить певне цілісне утворення, єдність. За своїм змістом термін «система» об'ємне поняття. В одному випадку це не просто певний порядок у розташуванні і зв'язку частин будь-чого, а й певне ціле, яке являє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. У другому – це сукупність організацій однорідних за своїми завданнями, або установ, що об'єднані в одне ціле [1, с.717].

Виходячи з цього можна стверджувати, що будь-яка система характеризується стійкими зв'язками елементів, які входять до неї. Саме поняття «система» означає також відносно високу інтеграцію виділеної групи елементів.

Відносини в сфері банківської діяльності, як зазначає О. П. Орлюк, також можуть вміщуватись в поняття «система» [2, с. 32]. Банківська система не є випадковим різноманіттям, випадковою сукупністю елементів, усі банки в сукупності є системою. Саме в системі окремі елементи виконують функції орієнтовані на досягнення певних загальних цілей. Специфіка банківської системи визначається її складовими елементами і відносинами, що виникають між ними.

Оскільки банківська система виступає як об'єкт державного керування, необхідно досить чітко усвідомити, що до неї входить, з яких елементів вона складається. Варто зазначити, що загальноприйнятого визначення поняття «банківська система» у вітчизняній економічній літературі немає. Так, в Банківській енциклопедії банківська система визначається як «сукупність різних видів банків і банківських інститутів, з допомогою яких здійснюється мобілізація коштів, надаються клієнтурі кредити та різноманітні послуги щодо прийому вкладів і наданих кредитів. Ця система є внутрішньо організованою, має загальну мету і завдання» [3, с. 190]. В Енциклопедії банківської справи України банківська система визначається як «сукупність різноманітних видів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку, складова частина кредитної системи України» [3, с. 56].

Деякі інші науковці банківську систему України визначають як «внутрішньо-організовану, взаємопов'язану, об'єднану загальною метою сукупність банківських та фінансово-кредитних установ, що утворені і діють на основі Конституції та законів України» [4, с. 56]. Це визначення виходить з того, що в банківську систему входять власне не тільки банки, а інші фінансово-кредитні установи. Хоча це дискусійне питання, оскільки є самостійні поняття «банківська система» і «кредитно-фінансова система». Кредитно-фінансова система більш широке поняття ніж банківська система. Вона включає, крім останньої, всі небанківські установи [5, с. 96]. Отже, банки можуть входити до кредитної системи, але будь-які кредитні установи (ломбарди, довірчі товариства, кредитні спілки, фінансові, страхові компанії і т.п.), що виконують окремі банківські операції не є власне банками і не можуть (як зазначає Т. П. Остапишин і позицію якої доцільно підтримати) розглядатися як складові банківської системи країни [6, с. 4].

На наш погляд, поняття «банківська система» слід розглядати у вузькому і широкому розумінні. Банківська система у вузькому розумінні становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією банківських установ, взаємопов'язаних, об'єднаних загальною метою та функціями, основою діяльності яких є акумулювання та розміщення коштів на основі повернення, платності і строковості, при постійному банківському контролі і нагляді за їх діяльністю з боку державних органів.

Елементи банківської системи України як основи її побудови визначені в законодавстві, що суттєво полегшує вирішення питання про критерій віднесення тих або інших формувань до цієї системи. Елементний склад банківської системи, закріплений у ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» представляється логічним, оскільки в цьому випадку банківська система містить у собі Національний банк, інші банки, а також філії іноземних банків створені і діючі на території України. З визначення випливає, що до елементів банківської системи відносяться не тільки банки та філії іноземних банків, що виконують банківські операції, а й органи, що регулюють і контролюють цю діяльність.

Однак, визначення банківської системи зазначене в ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яке зводиться до перерахування тільки банківських установ, що є елементами банківської системи, на наш погляд, є занадто вузьким. Більш вдалим є широкий підхід, що припускає віднесення до системи не тільки тих утворень, що здійснюють визначений вид діяльності, але й організацій, що складають інфраструктуру цієї діяльності, забезпечують основну функцію системи.

У науковому плані є всі підстави виходити з широкого поняття банківської системи, оскільки це дозволить реально оцінювати стан справ і виробляти форми взаємодії всіх елементів. Подібний погляд щодо складу банківської системи здобуває все більше прихильників. Так, О. П. Орлюк наголошує на недоцільності визначення банківської системи виключно як сукупності кредитно-фінансових інститутів, які діють на території певної держави. Це значно складніший механізм, який включає ряд взаємопов'язаних елементів, у тому числі сукупність банківських установ, інфраструктуру, законодавство, банківський ринок тощо [7, с. 18]. Прихильниками цієї точки зору є і ряд російських науковців. Зокрема, С. А. Голубев, О. І. Лаврушин, А. К. Алілова [8, с. 38-39].

Виходячи з цього банківська система, не може обмежуватися наявністю одних тільки банківських установ, безпосередньо виконуючих функції з обслуговування юридичних і фізичних осіб. До елементів банківської системи варто віднести і ряд інших компонентів. Йдеться про те, що організаційна структура банківської системи ринкового

типу має включати також мережу допоміжних організацій, які забезпечують нормальну діяльність банківських установ, сприяючи функціонуванню складного механізму взаємозв'язків банків з юридичними і фізичними особами.

У банківській системі в інституціональному плані можна виділити банківські об'єднання до числа яких відносяться: банківські корпорації, банківські холдингові групи, фінансові холдингові групи, що можуть створюватися банками за узгодженням з Національним банком України. Такі об'єднання створюються для спільного здійснення банківських операцій [9].

В банківську систему, на погляд фахівців, варто включити і створювані банками некомерційні об'єднання, що не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю, але які відіграють важливу організуючу роль у банківській системі [8, с. 62-63]. До них згідно зі ст. 13 Закону України «Про банки і банківську діяльність» відносяться союзи й асоціації, створювані банками. Ці об'єднання створюються для захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності та рішення спільних задач. У нашій країні в 1990р. створена Асоціація українських банків (АБУ) як всеукраїнська недержавна, добровільна, некомерційна організація. АБУ об'єднує діючі в Україні комерційні банки та представляє їх інтереси у відносинах із НБУ та органами влади, іншими державними і недержавними установами та організаціями [10, с. 112].

Без розглянутих елементів інфраструктури нормальне функціонування банків в умовах ринку неможливе. Тому необхідність інтегрування їх до банківської системи об'єктивно впливає з потреб всебічного регулювання діяльності банківських установ, включаючи також діяльність допоміжних організацій в інтересах розвитку всієї банківської системи відповідно до потреб суб'єктів економічних відносин, яких вона обслуговує.

Таким чином, елементний склад банківської системи не обмежується лише банківськими установами, які безпосередньо здійснюють банківські операції. На рівні з ними він включає також банківську інфраструктуру, банківське законодавство, банківський ринок, некомерційні об'єднання, які забезпечують нормальне функціонування банківської системи загалом (рис. 1).

Банківська система виступає як керована система. Центральний банк, проводячи незалежну грошово-кредитну політику підлеглий, як правило, парламенту або виконавчій владі. Комерційні банки, будучи юридичними особами, функціонують на базі загального і спеціального банківського законодавства, їхня діяльність регулюється економічними нормативами, установлюваними центральним банком, що здійснює контроль і нагляд за ними [9].

Хоча банківська система як організаційна структура відіграє важливу роль в країні, але вона не може існувати автономно, оскільки вона є складовою більш широкої системи – економічної. Таким чином без сильної економіки неможливо мати сильні банки, і навпаки: для розвитку економіки необхідна кредитна та інвестиційна підтримка банків.

Проте не менш важливим є і територіальна концентрація банківських установ в країні та її вплив на банківську та економічну систему загалом.

Висновки. Здійснивши критичний аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних вчених виокремлено три підходи до поняття «банківська система»: інституційний, функціональний та системний підходи.

Рис. 1. Складові елементи банківської системи та її інфраструктури

З інституційної точки зору банківська система виступає як «сукупність універсальних і спеціалізованих банків та емісійних банків», «сукупність банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції», «сукупність взаємопов'язаних фінансово-кредитних установ (банків)».

Системний підхід дозволяє трактувати дефініцію «банківська система», як ключову динамічну складову фінансової системи, що історично формується під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, які відбуваються в країні, є цілісною сукупністю усіх банків країни, які взаємодіють між собою.

З точки зору функціонального призначення, банківська система, розглядається як сукупність банківських установ, специфіка взаємодії між якими створює самостійну економічну структуру (рівні) з метою забезпечення та регулювання процесів формування і використання фінансових ресурсів, необхідних для потреб розвитку економіки.

Проводячи дослідження стосовно категорії «банківської інфраструктура», визначення її ролі та місця в ринковій економіці, можна зробити висновок про те, що зміст інфраструктури визначається внутрішньою економічною єдністю всіх її елементів і певним функціональним призначенням. У неї входять різного роду підприємства, агентства та служби, які забезпечують життєдіяльність банків. Банківська інфраструктура включає інформаційне, методичне, наукове, кадрове забезпечення, що забезпечують, регулюють та створюють умови для нормального, безперебійного, багаторівневого функціонування та взаємодії його суб'єктів стосовно купівлі-продажу банківських продуктів.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 170 000 слів / ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.
2. Орлюк О. П. Банківська система України: Правові засади організації / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.
3. Енциклопедія банківської справи України. – К.: Ін Юре, 2010. – 680 с.
4. Банківське право України: Навч. посіб. / За заг. ред. проф. А. О. Селіванова. – К.: Ін Юре, 2011. – 384 с.
5. Вступ до банківської справи // Під ред. проф. М. І. Савлука. – К.: Лібра. – 2012. – 344 с.
6. Остапишин Т. П. Основи банківської справи: Курс лекцій / Т. П. Остапишин. – К.: МАУП, 2009. – 112 с.
7. Орлюк О. П. Правові проблеми організації та діяльності банківської системи України. Автореф. дис. на здоб. наук. ст. докт. юрид. наук. / О. П. Орлюк. – Х., 2010. – 39 с.
8. Голубев С. А. Роль Центрального банка в регулировании банковской системы страны/ С. А. Голубев. – М.: Юстицинформ, 2009. – 192 с.
9. Прилуцький О. В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні. Автореф. дис. на здоб. наук. ст. кандид. юрид. наук. / О. В. Прилуцький. – К., 2007. – 191 с.
10. Сугоняко О. АУБ: практика втілення місії / О. Сугоняко // Вісн. Нац. банку України. – 2009. – № 5. – 112 с.

Качан К. И. Теоретико-концептуальные основы банковской системы

Рассмотрены основные теоретические подходы к определению понятия «банковская система». Осуществлено критическую оценку по данной научной дефиниции, а также обоснованно авторский подход к этой экономической категории. Проанализированы составляющие элементы банковской системы и ее инфраструктуры. Выделены три подхода к понятию «банковская система»: институциональный, функциональный и системный.

Ключевые слова: банковская система, кредитно-финансовая система, банковская инфраструктура, банковские корпорации, банковское законодательство, банковский рынок.

Katchan H. I. Theoretical and conceptual foundations of the banking system

The main theoretical approaches to the definition of the concept «banking system» are considered. Critical evaluation on this scientific definition is carried out, and also author's approach to this economic category is substantiated. The constituent elements of a banking system and its infrastructure are analysed. Three approaches to the concept «banking system» are highlighted: institutional, functional and system.

Key words: banking system, monetary system, banking infrastructure, banking corporations, banking law, banking market.

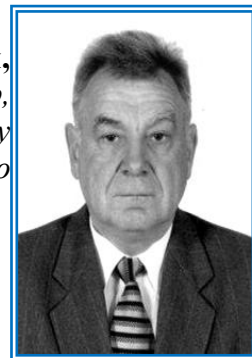

УДК 336.6

Данилюк Христина Василівна,
*магістрант економічного факультету
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького*

Щурик Михайло Васильович,
*доктор економічних наук, професор,
проректор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького*

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ДУХОВНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОЇ СФЕРИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗРІЗ

У статті досліджується стан використання, збереження, покращення та охорони природних ресурсів. Досліджується взаємодія онтологічних і економічних законів у процесі відтворення природних ресурсів у Карпатському макрорегіоні. Доводиться, що первинною в процесі використання та охорони ресурсів природи є духовна, а не матеріальна субстанція. Обґрунтовується потреба відродження духовності в суспільстві, що є однією з передумов збереження життя на землі. Пропонується нова організація земельних господарств, яка спрямована на поліпшення і збереження земельних угідь. Пропонується довести екологічні стандарти земельних ресурсів Карпатського макрорегіону до вимог сталого розвитку. Обґрунтовується потреба відродження духовності в суспільстві, що є однією з передумов збереження життя на землі. Пропонується інтенсифікувати виховний процес, забезпечивши при цьому розвиток відповідних інституцій. Доводиться, що поліпшення використання, збереження, та охорона природних ресурсів стане об'єктивно можливою завдяки досягненню збалансованості між економічними і онтологічними законами.

Ключові слова: *духовне, матеріальне, земля, відтворення, розвиток, мораль.*

Постановка проблеми. Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом – земельним, водним, лісовим та мінерально-сировинним. За земельною площею наша держава є найбільшою країною Європи після європейської частини Росії, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – одна з найбагатших у світі. Висока природна продуктивність ґрунтового покриву визначає провідну роль земельного фонду як основного з найважливіших видів ресурсів економічного розвитку та національного багатства України.

Природно-ресурсний потенціал України, за результатами аналізу його стану, використовується не досить раціонально. Його інвестиційна віддача і внесок у прискорення соціально-економічного розвитку залишаються незадовільними. В Україні склалася незбалансована структура природокористування й управління соціально-економічним розвитком держави, яка є в цілому неефективною та екологічно небезпечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погіршення екології, загострення проблем виживання людства, надмірно виснажливе використання природних ресурсів все

частіше постають предметом дослідження багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних вчених.

Особливе місце при цьому відводиться земельним ресурсам аграрного сектора, які досліджують відомі вчені: В. Амбросов, В. Андрійчук, Л. Воробйова, В. Галанець, П. Гайдуцький, М. Гладій, Б. Данилишин, М. Долішній, Я. Коваль, Л. Корнійчук, В. Луцюк, М. Щурик та ін.

Дослідження, котрі стосуються земельних ресурсів сільського господарства вирізняються значним динамізмом та різними науковими напрямками й торкаються як матеріальних, так і духовних основ їх відтворення. Л. Корнійчук, В. Шевчук, Л. Воробйова, вивчаючи та узагальнюючи науковий здобуток відомих українських вчених-фізіократів М. Руденка та С. Подолинського зазначають, що ними процес відтворення землі пов'язується не лише з матеріальними, а й з духовними чинниками, з існуванням людства. Одним з проявів кризи в економічній думці, на їх переконання, є відрив від природних законів, тобто нехтування необхідністю враховувати природні закономірності економічного буття [3].

Наукові здобутки вчених засвідчують, що найважливішою причиною деструктивності відносин між гомосом і природно-ресурсним потенціалом є жаждою до грошей, які в умовах формування ринку для багатьох суб'єктів діяльності слугують основою життя, найбільшою цінністю.

Головними критеріями ефективності будь-якої економіки світу мають бути не прибуток і навіть не зростання ВВП, а здоров'я народу, поліпшення його трудової діяльності, збереження природи [3]. Саме в такому розрізі слід формувати в Україні цінності, що стосуються використання, збереження, покращення та охорони природних ресурсів.

Постановка завдання. Дослідити взаємодію онтологічних і економічних законів у процесі відтворення природних ресурсів у Карпатському макрорегіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поліпшення використання, збереження та охорона природних ресурсів стане об'єктивно можливим завдяки досягненню збалансованості між економічними і онтологічними законами, генези духовності.

Проблема використання духовності, як одного з критеріїв оцінки ефективності відтворення земельних ресурсів є відносно новим, малодослідженим явищем в науковому середовищі. На сьогодні нерозробленими залишаються системність та комплексність її імплементації як складової, завдяки якій забезпечується раціональне використання земель аграрного сектора [6].

Духовність як одна з найважливіших субстанцій життя людини на Землі має єдине начало. Йдеться про те, що кожний індивід наділений природними властивостями, які дають йому можливість формувати світосприйняття, котре може спрямовуватися для творіння добра чи зла.

Проголошення незалежності України у 1991 році стало знаковою подією в житті громадян, оскільки з'явилася об'єктивна можливість побудови української держави відповідно до багатовікового прагнення її корінного населення.

Крім економічних проблем важливою стала потреба формування майбутнього суспільства, яке б генерувалось на засадах духовності. Це стосується організації виховного процесу, основоутворюючими принципами якого є прищеплення сучасному й майбутньому поколінням духовних начал, які стосуються, насамперед, національної ідеї,

мови, державності, патріотизму, історичного минулого, бережливого і раціонального ставлення до національного багатства [4].

Нинішній стан відтворювального процесу в природоресурсній сфері в цілому по Україні та в Карпатському макрорегіоні зокрема, потребує прийняття кардинальних заходів в основу розвитку яких слід покласти духовний чинник.

Поліпшення використання, збереження, поліпшення та охорона природних ресурсів стане об'єктивно можливою завдяки досягненню збалансованості між економічними і онтологічними законами. Дослідження засвідчують, що інструментарій, який використовувався і продовжує нині використовуватись для досягнення єдності інтересів не є досконалим і в абсолютній своїй більшості забезпечувався за силовим, примусовим сценарієм. Мова йде про справляння суб'єктами діяльності, котрі завдають шкоду природно-ресурсному потенціалу штрафів, екологічних податків, інших фінансових санкцій. Причому з кожним роком суми, які отримують відповідні державні інститути за порушення вимог екології постійно зростають. Однак забрудненість природно-ресурсного потенціалу при цьому не зменшується. Таким чином механізм примусу, штрафних санкцій нині не можна вважати дієвим на шляху покращення використання та охорони природних ресурсів. Більш ніж очевидно, що потрібні більш радикальні, якісно нові механізми до збереження природно-ресурсного потенціалу [4]. Особливо важливим у даному контексті є земельний фонд нашої країни.

Земельні ресурси виступають територіальною базою розміщення народногосподарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва (в першу чергу сільського і лісового господарства). Всі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму відносяться до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд держави.

Геополітичне положення України та її багатий земельно-ресурсний потенціал обумовлюють провідну роль земельного фонду, котрий слугує первинним фактором виробництва й своєрідним фундаментом економічного розвитку. Земельний фонд Карпатського регіону порівняно невеликий, але з урахуванням фізико-географічних особливостей є досить освоєним для ведення сільського господарства, оскільки рілля займає 62,8% в загальній площі сільськогосподарських угідь. Рілля розташована на природно погіршених різновидах ґрунтів, значна частина з яких є перезволоженою, заболоченою, з підвищеною кислотністю та високим рівнем еродованості.

Станом на 1 січня 2012 року в структурі земельного фонду Карпатського регіону переважали землі сільськогосподарського призначення, частка яких становила 50,7%. У гірській зоні регіону питома вага сільськогосподарських угідь не перевищує 35%, а ріллі – 16%. У табл. 1 подана інформація щодо складу сільськогосподарських угідь у Карпатському регіоні [2].

Таблиця 1

Склад сільськогосподарських угідь Карпатського регіону
(станом на 1 січня 2012 р.; тис. га)

	Усього	Сільськогосподарські угіддя				
		рілля	перелogi	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Закарпатська	419,5	194,5		25,6	87,5	111,9
Івано-Франківська	503,6	378,4	8,6	15,5	69,2	31,9

Львівська	1052	729,5	0,5	21,5	143,3	157,2
Чернівецька	455	325,1		28,5	38,0	63,4
Разом по регіону	2430,1	1627,5	9,1	91,1	338	364,4

Як видно з табл. 1 найбільші площі сільськогосподарських угідь має Львівська область – 1052 тис. га. Для аграрного сектору цього регіону характерним є висока питома вага ріллі в складі сільськогосподарських угідь.

Дослідження засвідчують, що земельний фонд Карпатського регіону щодо агровиробничих властивостей має невеликий природно-ресурсний потенціал. Гористий та передгірний рельєф місцевості часто слугує причиною надмірного змиву і розмиву ґрунтів. Крім того малими є площі природних пасовищ, що є однією з причин занепаду тваринництва. Низька якість ґрунтів і зумовлена нею невисока потенційна родючість часто слугують причиною недостатнього розвитку сільськогосподарського виробництва.

Крім цього на особливу увагу заслуговує сформована структура сільськогосподарських угідь, яка на наше переконання не є конструктивною і придатною збереження і охорони сільськогосподарських земель.

Як відомо, земля – основний ресурс сільськогосподарського виробництва. Водночас вона забезпечує умови для функціонування інших сфер національної економіки. Земельні ресурси універсальні, адже завдяки їх використанню формується близько 95 % загального обсягу продовольчого фонду і дві третини товарів споживання. Саме тому потреба раціонального використання земельних ресурсів залишається вкрай актуальною.

Особлива роль при цьому належить якості земель, родючості, котра генерується завдяки внесенню добрив. Недостатні обсяги їх внесення призводять до погіршення стану ґрунтів, знижується продуктивність. Під впливом численних обробок ґрунтів важкою технікою погіршується їхній водно-повітряний режим, що також негативно позначається на родючості. Поліпшення стану використання та збереження земельних ресурсів у Карпатському регіоні потребує, крім цього активізувати інвестиційні процеси, залучити в аграрний сектор інвестиції природоохоронного призначення котрих нині явно замало (табл. 2). Безпосередньою метою природоохоронних інвестицій не є отримання прибутку, а є одержання суспільного блага, що не може бути привласнено окремим індивідом і буде використано всіма членами суспільства.

Таблиця 2

**Капітальні інвестиції підприємств, установ, організацій
на охорону та раціональне використання
природних ресурсів (тис. грн.) [2]**

	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Закарпатська	9879,3	8436,6	11971,5
Івано-Франківська	136851,1	106125,0	55155,9
Львівська	87603,4	97006,9	64043,9
Чернівецька	8447,9	18581,9	7774,7

За даними табл. 2 за останні 3 роки (2010 – 2012 рр.) в досліджуваному макрорегіоні має місце зниження обсягів надходження інвестицій для потреб природоохоронної діяльності та організації використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку. Дослідження засвідчують також, що потреба в інвестиціях, спрямованих

на охорону, збереження та відновлення природоресурсного потенціалу, покращення екології покривається лише на третину від загальної потреби.

Інвестиції у сферу природоохоронної діяльності мають бути спрямовані на впровадження екологічно безпечних виробництв, систем переробки відходів життєдіяльності, реконструкції об'єктів, які завдають значної екологічної шкоди навколишньому середовищу.

Аналіз стану довкілля в Карпатському макрорегіоні та його динаміка в процесі структурної перебудови дозволяє стверджувати, що тут нині мають місце серйозні екологічні проблеми, котрі потребують негайного вирішення. У багатьох населених пунктах макрорегіону рівень забрудненості повітря на порядок перевищує встановлені стандарти. Погіршується стан природоохоронної інфраструктури, постачання населення питною водою, про що засвідчує зростання захворюваності жителів і підвищення рівня смертності. Знижується ефективність заходів щодо забезпечення безпечного зберігання токсичних відходів. Обсяг забруднень і ресурсомісткість в декілька разів вищі, ніж в країнах-членах ЄС.

Загальний фон забруднення формується за рахунок внутрішніх і транзитних джерел. Внутрішніми джерелами забруднення є великі промислові підприємства, агропромислові і фермерські господарства, комунальні водопровідно-каналізаційні системи. Тому питання утилізації відходів зараз стає дуже важливим. У табл. 3 приведені дані динаміки утилізації відходів у Карпатському макрорегіоні за 2010 – 2012 роки.

Таблиця 3

Утилізація відходів у Карпатському регіоні (тисяч тонн)

	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Закарпатська	13,9	11,8	7,1
Івано-Франківська	605,1	374,0	530,6
Львівська	48,2	186,5	170,4
Чернівецька	32,9	48,2	117,7

Як видно з табл. 3 найвищий рівень утилізації відходів спостерігаються в Івано-Франківській області, найнижчий – в Закарпатській області. Екологічна небезпечність відходів перетворила їх на небезпечний фактор забруднення навколишнього середовища. В Україні практикується планово-регулярне вивезення сміття. Найчастіше відходи вивозять на спеціальні полігони – сміттєзвалища, де вони піддаються анаеробній деградації. Цей метод утилізації відходів є традиційним і на 65% дешевший від інших способів їх переробки [2].

В останні роки особливого значення набувають заходи боротьби з забрудненням і засміченістю сільськогосподарських земель. Джерела забруднення сільськогосподарських угідь вирізняються своєю різноманітністю. Це відходи промислових підприємств, теплових електростанцій, побутові відходи та сміття домогосподарств. Зрозуміло, що недостатня їх переробка негативно впливає на врожайність сільськогосподарських культур. Загрозливих масштабів у Карпатському макрорегіоні набули водна ерозія землі та надмірне окислення ґрунтів.

Запобігти водній ерозії ґрунтів регіону можливо завдяки впровадженню полезахисних насаджень, застосуванню сівозмін, які сприяють захисту ґрунтів. Механічний обробіток ґрунту слід здійснювати відповідно до особливостей рельєфу, де розміщена земельна ділянка. На еродованих землях доцільним є збільшення внесення

органіки. У зимовий період слід забезпечити організацію регулювання процесу танення снігу.

За даними Інституту землеустрою Української академії аграрної наук, площа еродованих земель у Карпатському макрорегіоні за останні роки зросла більш як у 3 рази (з 215,3 до 719, 7 тис. га) [2]. Це найвищі показники темпів деградації ґрунтового покриву в Україні. Найбільше уражені орні землі: кількість еродованої ріллі в аграрному секторі досліджуваної території вже становить 40,5%. Причини такого негативного явища викликані значною мірою деструктивами господарської діяльності: нераціональною структурою господарських угідь, інтенсивним вирубуванням лісів, безсистемним випасанням худоби на схилах, невиконанням елементарних протиерозійних заходів. В останні роки значно скоротилися обсяги внесення у ґрунт як органічних, так і мінеральних добрив.

Треба сказати, що забруднення сільськогосподарських угідь позначається не лише на земельних ресурсах. Ми повністю поділяємо думку У. Бека, що погіршення екології – це проблема не тільки навколишнього середовища, а й суспільства, людини, її історії, умов життя, ставлення до світу й реальної дійсності, її культурних і політичних поглядів [5].

Дослідження засвідчують, що деструктивні процеси, котрі мають місце у побудові взаємовідносин між суспільством і природними ресурсами, спричинені певною мірою домінуванням матеріальних інтересів над духовними. Йдеться про те, що нинішня організація використання природно-ресурсного потенціалу спрямовується, в основному на задоволення матеріальних потреб, без урахування збалансованості інтересів, які генеруються економічними та онтологічними законами. Такі засади розвитку можуть стати причиною незворотних, катастрофічних результатів перспективи відтворення природних ресурсів, прояви яких є вже відчутними нині. Передусім це стосується погіршення екології, зростання засміченості та забрудненості лісових і водних ресурсів, земель сільськогосподарського й несільськогосподарського призначення, усього довкілля. При цьому одночасно посилюючи депопуляційні процеси флориністики і фауністики. З кожним роком в Україні зменшуються землі, зайняті лісами, сільськогосподарськими угіддями. Збільшується також кількість населених пунктів, які відчувають нестачу води. Ці та інші складнощі потребують запровадження в Україні якісно нових засад використання, збереження, поліпшення та охорони природних ресурсів.

Запровадження нових взаємовідносин між гомосом і природно-ресурсним потенціалом, усім навколишнім середовищем є достатньо складним і тривалим процесом. Джерело наших успіхів – неосяжні природні багатства. Та хоч би якими великими вони не були, з часом вони виснажуються [1]. Саме тому сьогодні нарілює є гостра потреба змінити ставлення людини до природи. Зазначене потребує перебудувати цінності, котрі домінують сьогодні в суспільстві й підпорядковані виключно генезі матеріальної субстанції. Йдеться про революцію, нетрадиційне світосприйняття в основі формування якого в якості первинного покладається духовна, а не матеріальна субстанція.

Прищеплення суспільству духовності є багатогранною проблемою, що стосується не лише використання та охорони природних ресурсів, які нині, як зазначалось раніше завдяки поклонінню деформованим цінностям швидко знищуються. Багато з них вже зникло з лиця Землі і не може бути відновлено в первісному вигляді. Завдання полягає в призупиненні процесів деградації, котрі генеруються людиною для досягнення, часто за рахунок нищення природи власних меркантильних, споживацьких інтересів. Альтернативою такому розвитку можуть стати прищеплення соціуму духовних цінностей.

Духовність, як одна з найцінніших властивостей соціуму не може існувати без створення в країні духовних інститутів, інституцій, формування потреби жити в гармонії з природою, фауністикою й флориністикою тощо [1].

Досягнення означеного потребує створення державної програми генези в суспільстві духовності, моралі, цінностей, які забезпечуватимуть органічне поєднання матеріальних і духовних інтересів не пригнічуючи при цьому розвиток людини на землі.

Висновки. Бурхливий процес світового економічного розвитку породив безвідповідальне ставлення людей до природи. Розорюючи степи, забруднюючи струмки і ріки, людина безповоротно порушувала рівновагу природних екосистем.

Прагнення людини забезпечити свої матеріальні потреби, особливо за останні два десятиріччя призвело до надмірної експлуатації, знищення природно-ресурсного потенціалу, компоненти якого слугують сировиною для виробництва матеріальних благ. При цьому часто досягнення матеріальних інтересів забезпечувалось порушуючи закони онтології. З кожним роком посилюється дисбаланс, пов'язаний із використанням природних ресурсів про що засвідчує надмірне зменшення ресурсного потенціалу компонент природи, погіршення екології, загострення завдань, пов'язаних із виживанням людства. Порушення балансу довкілля, природних ресурсів уже нині призводить до посилення катаклізмів, катастроф, зникнення з землі багатьох видів рослинного і тваринного світу.

При цьому на особливу увагу заслуговують засади сталого розвитку. Цей документ, який сформований світовою спільнотою слугує дороговказом розвитку для теперішніх та майбутніх поколінь земель.

Важливим кроком на шляху до запровадження засад сталого розвитку має стати розробка програми, яка би зобов'язувала кожний регіон, населений пункт, громадянина України приймати безпосередню участь у заходах, спрямованих на оптимізацію використання ресурсів природи, їх збереження, поліпшення та охорону. Йдеться про те, що кожен член суспільства повинен знати, володіти та віднайти своє місце у процесах запровадження нової моделі відтворення ресурсів природи.

Зокрема, в областях Карпатського макрорегіону найважливішими напрямками, спрямованими на поліпшення природи, усього довкілля є зменшення викидів шкідливих речовин у атмосферу.

Незаперечним є також переконання, що досягненню гармонії відносин людини з довкіллям мають слугувати найрізноманітніші напрямки людської думки та дії, а екологічна культура тут має посідати своє належне місце.

На наше глибоке переконання функціонування в Україні та багатьох інших країнах світу моделі економічного зростання, сировинною базою якої є природно-ресурсний потенціал позбавлена перспектив розвитку. Йдеться про її відсталість, вичерпність, бездуховність та потребу негайної заміни, оскільки постає проблема виживання людства на землі.

Список використаних джерел

1. Горкіна Л. Кооперація у контексті ліберально-демократичної концепції модернізації суспільства / Л. Горкіна // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 4-15.
2. Довкілля Івано-Франківщини у 2012 році / Головне управління статистики в Івано-Франківській області / [відпов. за вип. Л. О. Зброй]. – Івано-Франківськ, 2013.
3. Канцуров О. Інституціоналізм як теоретико-методологічні засади сучасних реформ / О. Канцуров // Економіка України. – 2011. – №5. – С. 15-22.

4. Колодко Гж. Неолиберализм и мировой экономический кризис / Гж. Колодко // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 56–64.
5. Луцюк В. У людства є шанс вижити / В. Луцюк // Дивосвіт. – 2011. – №3(39). – С. 5-9.
6. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. – 2012. – №3. – С. 4-13.

**Щурик М. В., Данылюк К. В. Онтологические и духовные принципы
воссоздания природоресурсной сферы: региональный срез**

В статье исследуется состояние использования, сохранения, улучшения и охраны природных ресурсов. Исследуется взаимодействие онтологических и экономических законов в процессе воспроизводства природных ресурсов в Карпатском макрорегионе. Доведено, что первичной в процессе использования и охраны ресурсов природы является духовная, а не материальная субстанция. Обосновывается потребность возрождения духовности в обществе, которое является одной из предпосылок сохранения жизни на земле. Предлагается новая организация земельных хозяйств, которую следует направить на улучшение и сохранение земельных угодий. Предлагается довести экологические стандарты земельных ресурсов Карпатского макрорегиона до требований устойчивого развития. Обосновывается потребность возрождения духовности в обществе, которое является одной из предпосылок сохранения жизни на земле. Предлагается интенсифицировать воспитательный процесс, обеспечив при этом развитие соответствующих институций. Доведено, что улучшение использования, сохранения, и охрана природных ресурсов станет объективно возможной благодаря достижению сбалансированности между экономическими и онтологическими законами.

Ключевые слова: духовное, материальное, земля, воссоздание, развитие, мораль.

**Shchuryk M. V., Danyliuk H. V. Ontological and spiritual principles of recreation of
prirodoresursnoy of sphere: regional cut**

The state of the use, maintainance, improvement and guard of natural resources is probed in the article. Co-operation of ontological and economic laws is probed in the process of recreation of natural resources in the macroregion of Carpathians. It will be that primary in the process of the use and guard of resources of nature is a spiritual, but not material substance. The requirement of revival of spirituality is grounded in society which is one of pre-conditions of maintainance of life on earth. New organization of the landed economies is offered, what spryamovona on an improvement and maintainance of the landed lands. It is suggested to take the ecological standards of the landed resources of macroregion of Carpathians to the requirements of steady development. The requirement of revival of spirituality is grounded in society which is one of pre-conditions of maintainance of life on earth. It is suggested to intensify an educate process, providing development of proper instituciy here. It will be that improvement of the use, maintainance, and the guard of natural resources will become possible due to achievement of balanced between economic and ontological laws.

Key words: spiritual, material, earth, recreation, development, moral.

